

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА**

ПЕНІТЕНЦІАРНА КРИМІНОЛОГІЯ

Підручник

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 343.82:343.9(075.8)
П25

Авторський колектив:

Богатирьов І. Г., Боровик А. В., Джужа О. М., Михайлик О. Г.,
Богатирьов А. І., Богатирьова О. І., Пузирьов М. С., Шкута О. О.,
Кислий А. М., Халимон С. І., Головач А. В., Стрелюк Я. В.,
Березюк К. Г., Дерев'янко Н. З., Тичина Д. М., Колодчин Д. В.,
Дмитренко Н. А., Михайлик Д. О., Подлегаєв К. М.

Рецензенти:

Корнякова Тетяна Всеволодівна – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Гумін Олексій Михайлович – доктор юридичних наук, професор;

Дем'янук Віталій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор;

Дідківська Галина Василівна – доктор юридичних наук, професор

Рекомендовано до друку вченою радою
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янука
(протокол № 1 від 05.09.2022 р.)

Пенітенціарна кримінологія : підручник / І. Г. Богатирьов,
П25 А. В. Боровик, О. М. Джужа та ін. – Одеса : Видавничий дім
«Гельветика», 2022. – 464 с.

ISBN 978-617-554-023-7

DOI: 10.32782/978-617-554-023-7

Підручник «Пенітенціарна кримінологія» підготовлений авторським колективом відповідно до навчальних програм «Кримінологія», «Актуальні проблеми кримінально-виконавчого права України» і має на меті розширити спектр знань студентів, магістрів, аспірантів щодо вчинення засудженими та персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень та розкрити шляхи їх запобігання. У ньому відображена загальна, особлива та спеціальна частина.

Підручник «Пенітенціарна кримінологія» буде корисний студентам, магістрам, аспірантам, викладачам юридичних закладів вищої освіти, персоналу установ виконання покарань Міністерства юстиції України, слідчим, адвокатам, прокурорам, суддям та усім, хто цікавиться проблемами теорії і практики пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.

УДК 343.82:343.9(075.8)

© Богатирьов І.Г., Боровик А.В., Джужа О.М., Михайлик О.Г.,
Богатирьов А.І., Богатирьова О.І., Пузирьов М.С., Шкута О.О.,
Кислий А.М., Халимон С.І., Головач А.В., Стрелюк Я.В.,
Березюк К.Г., Дерев'янко Н.З., Тичина Д.М., Колодчин Д.В.,
Дмитренко Н.А., Михайлик Д.О., Подлегаєв К.М., 2022

© Боровик А. В. (обкладинка), 2022

© Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука, 2022

© Видавничий дім «Гельветика», 2022

ISBN 978-617-554-023-7

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
-----------------	---

МОДУЛЬ І. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ, МЕТОДИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ	11
1.1. <i>Поняття «пенітенціарна кримінологія», її предмет, завдання та функції</i>	11
1.2. <i>Методологічний інструментарій пенітенціарної кримінології як науки</i>	21
1.3. <i>Місце пенітенціарної кримінології у системі наук, її зв'язок з юридичними та іншими науками</i>	31
<i>Контрольні питання до розділу 1.</i>	34
РОЗДІЛ 2. ПЕНІТЕНЦІАРНА ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ТИПОВИЙ ВИД ЗЛОЧИННОСТІ	35
2.1. <i>Пенітенціарна злочинність як соціальне явище, що притаманне місцям несвободи</i>	35
2.2. <i>Поняття та зміст місця несвободи як об'єкта, де вчиняються кримінальні правопорушення</i>	45
2.3. <i>Поняття та типологія кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи</i>	56
<i>Контрольні питання до розділу 2.</i>	65
РОЗДІЛ 3. ПЕНІТЕНЦІАРНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	67
3.1. <i>Поняття пенітенціарної злочинності та її види</i>	67
3.2. <i>Кількісні та якісні показники пенітенціарної злочинності.</i>	79
3.3. <i>Латентна пенітенціарна злочинність</i>	84
<i>Контрольні питання до розділу 3.</i>	93

РОЗДІЛ 4.	
ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	94
4.1. <i>Поняття причин та умов пенітенціарної злочинності</i>	94
4.2. <i>Класифікація причин та умов пенітенціарної злочинності</i>	103
4.3. <i>Причини та умови вчинення конкретного кримінального правопорушення у місцях несвободи</i>	116
<i>Контрольні питання до розділу 4</i>	126
РОЗДІЛ 5.	
КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ ПРО ОСОБУ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ	127
5.1. <i>Поняття особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи</i>	127
5.2. <i>Структура та основні ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи</i>	131
<i>Контрольні питання до розділу 5</i>	150
РОЗДІЛ 6.	
ПЕНІТЕНЦІАРНА ВІКТИМОЛОГІЯ	151
6.1. <i>Поняття пенітенціарної віктимології та її характеристика</i>	151
6.2. <i>Класифікація жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи</i>	162
6.3. <i>Віктимологічні детермінанти та їхня роль у механізмі вчинення в місцях несвободи кримінального правопорушення</i>	171
6.4. <i>Заходи віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи</i>	178
<i>Контрольні питання до розділу 6</i>	193
РОЗДІЛ 7.	
ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ	194
7.1. <i>Поняття пенітенціарних засад запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи</i>	194

7.2. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи	197
7.3. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи	204
7.4. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи	216
Контрольні питання до розділу 7.	224

РОЗДІЛ 8.

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ	225
8.1. <i>Поняття та види кримінологічного прогнозування запобігання пенітенціарної злочинності</i>	225
8.2. <i>Використання персоналом місць несвободи кримінологічних прогнозів у плануванні запобігання пенітенціарній злочинності</i>	240
Контрольні питання до розділу 8.	254

МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 9.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ	255
9.1. <i>Кримінологічна характеристика насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи</i>	255
9.2. <i>Причини та умови вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у місцях несвободи</i>	262
9.3. <i>Запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням у місцях несвободи</i>	275
Контрольні питання до розділу 9.	286

РОЗДІЛ 10.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ СЛУЖБОВИМ І КОРУПЦІЙНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ	288
---	------------

10.1.Кримінологічна характеристика службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи.	288
10.2.Причини та умови вчинення службових і корупційних кримінальних правопорушень у місцях несвободи.	297
10.3.Запобігання службовим та корупційним кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.	303
Контрольні питання до розділу 10.	314

РОЗДІЛ 11.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ПРОНИКНЕННЮ В МІСЦЯ НЕСВОБОДИ ЗАБОРОНЕНИХ ПРЕДМЕТІВ І РЕЧОВИН.	315
--	------------

11.1.Кримінологічна характеристика проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин.	315
11.2.Причини та умови проникнення в місця несвободи заборонених предметів і речовин.	318
11.3.Запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів та речовин.	323
Контрольні питання до розділу 11.	344

МОДУЛЬ 3. СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 12.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ.	345
--	------------

12.1.Кримінологічна та кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак кримінальних правопорушень, які характеризують пенітенціарну злочинність у місцях несвободи.	345
12.2.Кримінологічна та кримінально-правова характеристика суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень, які характеризують пенітенціарну злочинність у місцях несвободи.	357
Контрольні питання до розділу 12.	368

РОЗДІЛ 13.	
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	370
13.1.Кримінологічна характеристика пенітенціарної злочинності в місцях несовободи зарубіжних країн	370
13.2.Запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несовободи зарубіжних країн	378
13.3.Впровадження позитивного зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності у вітчизняну практику функціонування місць несовободи	387
Контрольні питання до розділу 13	396
РОЗДІЛ 14.	
ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ	398
14.1.Організація кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несовободи	398
14.2.Поняття методики кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несовободи	402
14.3.Експериментальна методика дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несовободи	409
Контрольні питання до розділу 14	415
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	416
ГЛОСАРІЙ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ	445
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	461

ПЕРЕДМОВА

Європейська інтеграція України в пенітенціарній сфері створила передумови наукового пошуку щодо формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Вивчення питань протидії та запобігання кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, стало предметом дослідження вітчизняних вчених, завданням яких було провести поглиблене теоретико-прикладне дослідження та обґрунтувати сутність окремих елементів предмета пенітенціарної кримінології.

Квінтесенцією підготовки підручника «Пенітенціарна кримінологія» є фундаментальні праці наукової школи «Інтелект», а також дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених-пенітенціаристів у цій сфері. У системі освіти і науки України пенітенціарна кримінологія займає важливе місце і має усталені традиції. У кінці ХХ століття пенітенціарна кримінологія починає формуватися як цілісна система знань про злочинність серед засуджених у місцях несвободи.

Завдання протидії та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи, вимагають від пенітенціарної кримінології зміцнювати зв'язки науки і практики, не обмежуючись констатацією процесів, що розвиваються, а правильно визначити провідні тенденції, перспективи, напрями діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України в цій сфері.

Комплексний підхід у запобіганні пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зумовлює необхідність постійного наукового пошуку заходів її запобігання, підвищення професійного рівня персоналу місць несвободи, оволодіння ними науковими основами пенітенціарної кримінології. Це дасть змогу своєчасно прогнозувати, корегувати поведінку засуджених під час відбування покарання.

Варто наголосити, що проведені дослідження наукової школи «Інтелект» у сфері пенітенціарної кримінології зводилися до вивчення окремого предмета і не передбачали розуміння сутності самої природи злочинності в місцях несвободи, оскільки в науковій літературі бракує системних знань про неї, не вироблено єдиного підходу щодо її запобігання.

Авторський колектив підручника «Пенітенціарна кримінологія» має на меті систематизувати всі знання про пенітенціарну злочинність і розробити ґрунтовні, цінні для студентів і курсантів теоретико-практичні рекомендації щодо протидії та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи як засудженими, так і персоналом.

Особливістю цього підручника є те, що він є продовженням напрацювань Київської кримінологічної школи за напрямом пенітенціарної кримінології та спеціально-кримінологічної діяльності в установах виконання покарань. Підручник містить три модулі: загальну, особливу і спеціальну частину і охоплює сучасні знання про кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи. У ньому також містяться контрольні запитання, список рекомендованої літератури та кримінологічний глосарій.

У загальній частині (модуль 1) розглянуто поняття, предмет, завдання, функції, методи пенітенціарної кримінології. Розкрито поняття «місця несвободи» як джерела пенітенціарної злочинності. Сформульовано поняття «пенітенціарна злочинність» та розкрито її основні характеристики. Певна увага приділена причинам та умовам пенітенціарної злочинності. Запропоновано кримінологічне вчення про особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи. Обґрунтовано зміст пенітенціарної віктимології та розкрито її характеристику. Визначено пенітенціарні засади запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи. Визначено прогнозування та планування заходів щодо запобігання пенітенціарній злочинності.

В особливій частині (модуль 2) розкрито кримінологічну характеристику та запобігання насильницьким, спеціальним кримінальним правопорушенням у місцях несвободи, у сфері обігу

наркотичних засобів, кримінальним правопорушенням проти власності, службовим та корупційним кримінальним правопорушенням, проникненню в місця несвободи заборонених предметів та речовин.

У спеціальній частині (модуль 3) розкрито кримінологічну характеристику та запобігання пенітенціарній злочинності в зарубіжних країнах. Обґрунтовано потребу в організації і методиці кримінологічних досліджень у місцях несвободи.

Мета підручника – надати студентам, курсантам, слухачам, аспірантам науково обґрунтовані уявлення про пенітенціарну злочинність, її значення та соціальні наслідки. Сформулювати базові знання про кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи, і виробити навички їх протидії та запобігання. Автори підручника сподіваються, що окрім здобувачів вищої освіти та науковців, це видання буде корисним для працівників-практиків пенітенціарної системи в частині їх оперативно-службової діяльності.

МОДУЛЬ І. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ, МЕТОДИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ

1.1. Поняття «пенітенціарна кримінологія», її предмет, завдання та функції

Пенітенціарна кримінологія як різновид загальної кримінології та рецидивної злочинності має свій відповідний розвиток, оскільки суспільство потребує знати її предмет, завдання та функції. У сучасних умовах криміналізації суспільства зростання інтересу до пенітенціарної кримінології стало набувати все більшої значимості.

Вважається, що про пенітенціарну кримінологію є достатньо міркувань і починань. Безумовно, перший навчальний посібник «Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність»¹, який був підготовлений у 1997 році вченими київської школи А.В. Кирилюком і О.М. Джужею, зробив свій внесок у формування нової парадигми пенітенціарної кримінології як науки, яка вивчає проблему пенітенціарної злочинності.

Варто наголосити, що вищевказані вчені в цьому посібнику висвітлили суттєві питання, зокрема: злочинність в установах виконання покарань як особливий вид загальної злочинності; риси кримінального професіоналізму та групової злочинності

¹ Кирилюк А.В., Джужі О.М. Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність. Загальна частина : навч. посіб. Київ, 1997. С. 2.

в місцях позбавлення волі; риси латентної злочинності в місцях позбавлення волі; детермінанти злочинності в установах виконання покарань; криміногенні властивості особистості засудженого до позбавлення волі та їх місце і роль у механізмі вчинення злочинів; віктимологічний фактор у місцях позбавлення волі.

Пройшло майже 25 років з видання навчального посібника «Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність», багато чого змінилося в діяльності кримінально-виконавчої системи України – від законодавчого забезпечення, до порядку і умов відбування кримінальних покарань. Змінилися і наукові підходи до визначення пенітенціарної злочинності та шляхів її запобігання в місцях несвободи.

За цей період з'явилися нові монографії, навчальні посібники, методичні рекомендації, зміст яких обґрунтовано довів, що пенітенціарна злочинність в Україні є однією з актуальних проблем сьогодення. Суспільство має знати, чому особа, засуджена за кримінальне правопорушення, відбуває покарання в місцях несвободи і знову вчиняє нове кримінальне правопорушення.

Отож пенітенціарна кримінологія – наука, яка вивчає не тільки засудженого, який вчинив повторний злочин у місцях несвободи в Україні, вона також моделює поведінку засудженого під час соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції до звільнення з місць несвободи.

Думки вчених кримінологів-пенітенціаристів є полярні як з погляду розуміння того, що таке пенітенціарна злочинність і особи, яка її вчиняє, так і з погляду того, як же запобігти їй в місцях несвободи. У цьому контексті під час вивчення пенітенціарної кримінології варто звернути увагу на такі праці вітчизняних вчених.

О.Г. Колб «Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам»². У цій науковій праці вчений розглянув проблемні питання запобігання злочинам в установах виконання покарань;

² Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2007. 509 с.

роль і місце установ виконання покарань у системі суб'єктів запобігання злочинам; здійснив кримінологічний аналіз злочинності в установах виконання покарань.

З.В. Журавська «Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі»³. У праці дослідницею піднятий пласт питань щодо понять «потерпілий» та «жертва» злочину, виокремлено їхні ознаки і співвідношення цих термінів, а також здійснено характеристику сучасного стану злочинності та віктимності в місцях позбавлення волі.

Е.Г. Стоматов «Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі»⁴. У цій праці автор детально зупинився на комплексному дослідженні деструктивного впливу на процес виконання та відбування покарання груп негативної спрямованості, які функціонують у місцях позбавлення волі, і виробленні напрямів прогностичної й запобіжної діяльності адміністрації установ виконання покарань для планування та реалізації вчасних ефективних заходів протидії цьому явищу, спрямованих як на недопущення створення та функціонування таких груп, так і на нейтралізацію їх негативного впливу на інших засуджених.

І.В. Боднар «Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу»⁵. Основну увагу дослідник у цій науковій праці приділив кримінологічній характеристиці особи, яка вчиняє в місцях несвободи кримінальне правопорушення (соціально-демографічній, соціально-рольовій та морально-психологічній, кримінально-виконавчій), піддав аналізу кримінологічним заходам (загальносоціальним,

³ Журавська З.В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2010. 263 с.

⁴ Стоматов Е.Г. Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2010. 215 с.

⁵ Боднар І.В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2012. 244 с.

спеціально-кримінологічним, індивідуально-кримінологічним) запобігання вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення.

О.М. Джужі «Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)»⁶. Авторським колективом (у кількості 24 учених і практиків) проаналізовано кримінологічні чинники вчинення кримінальних правопорушень (злочинів) в установах виконання покарань, оприлюднено заснування та становлення пенітенціарної кримінології; розкрито причинний комплекс та механізм злочинної поведінки засуджених до позбавлення волі; показано криміногенні властивості особи засудженого до позбавлення волі; виокремлено віктимологічні засади в установах виконання покарань; запропоновано спеціально-кримінологічне запобігання злочинам у кримінально-виконавчих (пенітенціарних) установах тощо.

О.В. Ведмідський «Кримінологічні засади запобігання втечам із виправних колоній»⁷. У цій роботі автор ґрунтовно дослідив особу засудженого, який вчиняє втечу з виправних колоній, та запропонував його узагальнений кримінологічний портрет. Автор визначив необхідність формування системи заходів запобігання втечам із виправних колоній на основі специфіки функціонування цих установ і досліджуваного злочину.

І.М. Копотун «Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях»⁸. Саме в цій роботі проведений дослідником поглиблений аналіз пенітенціарної злочинності через призму історичного виміру. Автор засвідчив її актуальність і необхідність подальшого дослідження.

⁶ Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. К. : НАВС, 2013. 620 с.

⁷ Ведмідський О.В. Кримінологічні засади запобігання втечам із виправних колоній : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2013. 258 с.

⁸ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ, 2013. С. 4.

Л.Г. Якименко «Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань»⁹. У науковій праці вперше здійснює спробу виокремити предмет правопорушень, пов'язаних із проникненням заборонених предметів у місця несвободи. Показано причинно-наслідкові зв'язки засуджених з навколишнім середовищем, ознаки особи правопорушника, а також інші взаємозалежні фактори та явища, з використанням яких здійснюється запобігання проникненню заборонених предметів до засуджених у місцях несвободи.

В.В. Лопоха «Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України»¹⁰. У цій роботі дослідник провів ґрунтовний аналіз основних системоутворювальних ознак кримінологічної характеристики зазначеного виду злочинності (стану; детермінант, що її породжують і обумовлюють; особи злочинця). На підставі цього дослідником запропоновано комплекс заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання, спрямованих на удосконалення правового механізму запобігання вчиненню суспільно небезпечних та караних діянь з боку персоналу місць несвободи.

К.В. Бондарева «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика»¹¹.

А.І. Богатирьов «Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України»¹². У роботі вчений на підставі експериментального дослідження розкрив теоретико-методологічні

⁹ Якименко Л.Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2016. 258 с.

¹⁰ Лопоха В.В. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2016. 224 с.

¹¹ Бондарева К.В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2018. 20 с.

¹² Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 454 с.

та кримінологічні засади злочинності серед засуджених у місцях несвободи. Сформулював авторське визначення місця несвободи та його вплив на пенітенціарну злочинність.

О.Г. Михайлик «Насильство в установах виконання покарань: теорія і практика»¹³. У цій праці автором досліджено проблему насильства в установах виконання покарань. Розкрито кримінально-правову характеристику обумовленості кримінальної відповідальності за насильство в установах виконання покарань. Вивчено причини та умови насильства в установах виконання покарань. Запропоновано кримінологічні заходи запобігання насильства в установах виконання покарань.

К.Г. Махніцька «Кримінально-виконавчі засади запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі заборонених предметів»¹⁴. У науковій праці вчена сформулювала авторське визначення кримінально-виконавчих засад запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі заборонених предметів; розкрила зміст кримінологічної профілактики відверненням та припиненням зазначених правопорушень і злочинів у місцях несвободи, а також з усуненням, блокуванням, нейтралізацією тощо детермінант, які їх спричинюють та обумовлюють.

Я.В. Стрелюк «Запобігання кримінальним правопорушенням у виправних колоніях в Україні»¹⁵. Автором вперше запропоновано та науково обґрунтовано типологію кримінального правопорушення за об'єктом його вчинення в КВУЗТ, згідно з якою нами виділено п'ять груп кримінальних правопорушень: 1) пенітенціарні кримінальні правопорушення; 2) насильницькі кримінальні правопорушення; 3) наркотичні кримінальні правопорушення; 4) кримінальні правопорушення проти власності; 5) службові та корупційні правопорушення. На підставі цього сформульовано

¹³ Михайлик О.Г. Насильство в установах виконання покарань: теорія і практика : монографія. К., 2019. С. 1.

¹⁴ Махніцька К.Г. Кримінально-виконавчі засади запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі заборонених предметів : дис. ... доктора філософії : 081 «Право». Київ, 2021. С. 4.

¹⁵ Стрелюк Я.В. Запобігання кримінальним правопорушенням у виправних колоніях в Україні : монографія. К., 2021. С. 1.

авторське визначення кримінальних правопорушень, що вчиняються в КВУЗТ – це різновид пенітенціарної злочинності, що вчиняється засудженими або персоналом протягом певного часу в КВУЗТ ДКВС України.

У процесі свого розвитку пенітенціарна кримінологія, маючи свій предмет, визначила у його змісті п'ять основних елементів: вчення про злочинність у місцях несвободи; вчення про причини та умови вчинення кримінального правопорушення в місцях несвободи; вчення про особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи; вчення про жертву пенітенціарної злочинності; вчення про заходи запобігання пенітенціарної злочинності.

За рівнем узагальнення предмет пенітенціарної кримінології можна поділити на три частини: загальна, особлива і спеціальна. Такий розподіл запропонований нами вперше, з огляду на проведені дослідження науковою школою «Інтелект».

У загальній частині (модуль 1) вивчаються загальнотеоретичні проблеми пенітенціарної злочинності. Зокрема, поняття, предмет, завдання, функції, методи пенітенціарної кримінології. Досліджуються місця несвободи як джерела пенітенціарної злочинності, розкриваються основні характеристики поняття «пенітенціарна злочинність». Центральне місце в загальній частині пенітенціарної кримінології займають проблеми особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи, причини та умови пенітенціарної злочинності, жертви пенітенціарної злочинності. У загальній частині здійснюється прогнозування та планування заходів запобігання пенітенціарній злочинності.

В особливій частині (модуль 2) вивчається кримінологічна характеристика та запобігання насильницьким, спеціальним кримінальним правопорушенням у місцях несвободи, у сфері обігу наркотичних засобів, кримінальним правопорушенням проти власності, службовим та корупційним кримінальним правопорушенням, проникненню в місця несвободи заборонених предметів та речовин тощо.

У спеціальній частині (модуль 3) вивчається кримінологічна характеристика та запобігання пенітенціарній злочинності в зарубіжних країнах, а також потреба в організації і методиці кримінологічних досліджень у місцях несвободи.

Отож предметом пенітенціарної кримінології є пенітенціарна злочинність, яка вчиняється засудженими або персоналом місць несвободи за певний часовий період. Вона, до речі, вимірюється такими кількісними і якісними показниками, як стан, рівень, структура, динаміка, географія. Фонові явища, які не складають кримінальні правопорушення в місцях несвободи, але тісно пов'язані з їх вчиненням (наприклад, проникнення в місця несвободи заборонених предметів, алкоголю, наркотиків, колючоріжучих предметів тощо), розглядаються пенітенціарною кримінологією при аналізі причин, умов вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень, а також під час розробки заходів їх запобігання.

Наступний елемент пенітенціарної кримінології – це особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Нею може бути як засуджена особа, так і персонал місць несвободи. Цей елемент представляється як система соціально-демографічних, соціально-рольових, соціально-психологічних властивостей суб'єктів кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи. Це наслідок дуже складного пенітенціарного процесу, в якому діють не тільки внутрішні умови вчинення кримінального правопорушення, а й зовнішні обставини, які іноді відіграють основну роль у вчиненні засудженим або персоналом місць несвободи кримінального правопорушення.

Третім елементом предмета пенітенціарної кримінології є причини та умови вчинення в місцях несвободи кримінального правопорушення. Щоб пізнати такі причини та умови пенітенціарної злочинності, необхідно знати особу, яка її вчиняє, та механізм її злочинної поведінки. Отож визнаючи причини та умови родовим об'єктом пенітенціарної злочинності, можемо констатувати, що вони в сукупності соціально негативних, економічних, ідеологічних, психологічних, правових, організаційно-управлінських

явищ породжують і обумовлюють пенітенціарну злочинність як свій наслідок. Варто наголосити, що причини і умови пенітенціарної злочинності за змістом, механізмом дії передбачають різні рівні: причини і умови окремих видів (спеціальних) кримінальних правопорушень; причини і умови вчинення в місцях несвободи конкретного кримінального правопорушення; причини і умови вчинення в місцях несвободи суб'єктом (засуджений, працівник) кримінальних правопорушень.

Четвертий елемент предмета пенітенціарної кримінології включає в себе вивчення жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи. Слід зазначити, що жертвою такого правопорушення може бути не тільки засуджені за кримінальне покарання, а й персонал місць несвободи. Для поглибленого вивчення жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи варто звернутися до віктимології – науки, яка вивчає жертву злочину, оскільки саме завдяки віктимології ми можемо встановити безпосередні відносини між особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи і потерпілим від цього правопорушення. Як вважає вітчизняний кримінолог О.М. Джужі, слід докорінно змінити погляд на жертву кримінального правопорушення (злочину) в місцях несвободи, як другорядний чинник системи детермінант пенітенціарної злочинності, проблема поглибленого вивчення якого повинна розглядатися в теоретичному та практичному напрямках¹⁶.

Насамкінець п'ятий елемент предмета пенітенціарної кримінології – це запобігання (загальносоціальне, спеціально-кримінологічне та індивідуально-профілактичне), яке передбачає системний підхід з боку державних і недержавних інституцій, спрямований на усунення, нейтралізацію, послаблення причин і умов вчинення в місцях несвободи пенітенціарної злочинності, утримання від вчинення кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом місць несвободи, своєчасне проведення з ними корекції поведінки. Отож варто запам'ятати, що

¹⁶ Джужі О.М. Ювілейне видання до 70-річчя з дня народження / уклад.: Л.П. Леута, В.Г. Сюрвачик, Д.М. Тичина. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 282.

запобігання пенітенціарної злочинності, їх зміст і характер цілком залежить від того, як визначаються причини і умови пенітенціарної злочинності.

Вищенаведене дає змогу нам зробити висновок, що пенітенціарна кримінологія через свій предмет, ніби синтезує в собі все те цінне, що накопичено нею з проблем запобігання вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень іншими науками, і дає вагомі знання про весь процес соціалізації, ресоціалізації засудженої особи під час відбування кримінального покарання і реінтеграції її в соціум після звільнення з місць несвободи.

Щодо завдань пенітенціарної кримінології, то вони є відправним моментом для розуміння пенітенціарних процесів, які протікають у місцях несвободи. Серед них варто виокремити:

1) отримання достовірних знань про все те, що складає її предмет, тобто персонал місць несвободи має володіти знаннями про всі п'ять елементів, що складають предмет пенітенціарної кримінології;

2) систематичне виявлення та аналіз причин і умов пенітенціарної злочинності;

3) виявлення і вивчення протиріч та конфліктів між засудженими і персоналом місць несвободи, які сприяють вчиненню засудженим, або працівником місць несвободи кримінального правопорушення;

4) розробку науково-методичних рекомендацій щодо усунення, або нейтралізації явищ, які сприяли вчиненню в місцях несвободи кримінального правопорушення;

5) наукову розробку прикладних заходів запобігання пенітенціарної злочинності для виявлення осіб, схильних до вчинення в місцях несвободи кримінального правопорушення, і застосування до них ефективного профілактичного впливу.

З огляду на перераховані завдання можна сформулювати такі функції пенітенціарної кримінології:

а) описова функція. Пенітенціарна кримінологія виявляє, фіксує вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень і надає їм науковий опис;

б) пояснювальна функція. Її сутність полягає в тому, що вона, розкриваючи основні закономірності вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень, причини та умови, особу злочинця, жертву кримінального правопорушення, функціонування заходів його запобігання, надає їм ґрунтовне наукове пояснення;

в) прогнозуюча функція. Вивчаючи тенденції, перспективи змін і явищ у пенітенціарному процесі, пенітенціарна кримінологія здатна спрогнозувати їх майбутній стан і розвиток;

г) науково-прикладна функція. Ця функція описує, пояснює і прогнозує вчинення в місцях несвободи кримінального правопорушення, оскільки наукові знання мають цінність у тому випадку, якщо вони озброюють суб'єктів соціальної практики і служать орієнтиром дій щодо запобігання пенітенціарної злочинності.

1.2. Методологічний інструментарій пенітенціарної кримінології як науки

Наукова достовірність вивчення пенітенціарної злочинності та її наслідків в місцях несвободи значною мірою залежить від методологічного інструментарію. Цінність і унікальність його залежить від реалізації загального підходу до вивчення пенітенціарної злочинності у місцях несвободи з переходом до систематизації застосування методів, прийомів і процедур для досягнення поставленої мети.

Отож методологічний інструментарій пенітенціарної кримінології як науки – це багатогранна система наукового знання, яка ґрунтується на принципах і методах кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності з метою виконання спеціальних дослідних завдань щодо її запобігання.

Варто підтримати позицію М.І. Колоса про те, що недосконале знання методології та методів наукового пізнання соціальних, зокрема правових відносин, не сприяє своєчасному виявленню проблемних явищ, що підлягають науково обґрунтованому регулюванню або охорони¹⁷.

¹⁷ Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : монографія. У 2 т. Т. 1: Освіта, наука, законодавство / наук. ред. Ю.В. Баулін. Київ; Острого, 2011. С. 329.

Тому ми в процесі визначення методологічного інструментарію пенітенціарної кримінології як науки маємо на меті показати не тільки методологію дослідження, а здійснити методологічний плюралізм у зв'язку з тим, що він відіграє важливу роль у розумінні системних підходів, методів і способів наукового пізнання про пенітенціарну злочинність.

До речі, за нашим переконанням у більшості сучасних досліджень науковці обґрунтовують свій методологічний інструментарій пенітенціарної кримінології як науки з попереднім переосмисленням успадкованого філософського світогляду на явища і процеси, які вивчаються і потребують певного наукового пошуку. А відтак пізнавальні проблеми пенітенціарної злочинності в місцях несвободи набувають особливої гостроти, оскільки об'єктивно виникає потреба у визначенні їхнього методологічного інструментарію¹⁸.

Отож одним із ключових напрямків вивчення методологічного інструментарію пенітенціарної кримінології як науки є сама методологія, яка обґрунтовує шляхи отримання знань про пенітенціарну злочинність. Методологія у філософській та науковій літературі розуміється з різних точок зору.

Наприклад, вітчизняний вчений М.С. Кельман під методологією розуміє складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Властиво вона виходить за межі наукового пізнання, мислєдїяльнїсно обїймаючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-їсторичному часописі. А це означає, як зауважує вчений, що її цікавить те, як чи у який спосіб діють люди, з одного боку, за законами соціальності, з іншого – за законами культури або змісту¹⁹.

Зарубіжний вчений Г.Н. Горшенков вважає, що методологія дослідження передбачає розробку, з одного боку, основополож-

¹⁸ Богатирьов І.Г., Ткачук В.Е. Методологічний інструментарій дослідження пенітенціарної злочинності вченими наукової школи «Інтелект». *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 3. С. 268–271.

¹⁹ Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.

них підходів, прийомів формування та розвитку кримінологічної теорії, а з іншого – застосування спеціально-наукових методів, завдяки яким розкривається сутність предмета дослідження²⁰.

Вітчизняні вчені О.М. Джужі і В.В. Василевич вважають, що методологія пенітенціарної злочинності багаторівнева, через що вона практично використовує весь методологічний арсенал предметної діяльності не лише у кримінально-виконавчому, психологічному, а й педагогічному аспекті. Це, на їх думку, дає змогу глибше проникнути у сутність досліджуваних явищ, що відбуваються у місцях несвободи, та успішно вирішувати поставлені завдання запобігання кримінальним правопорушенням²¹.

Натомість, як зауважує вітчизняний кримінолог В.М. Дрьомін, предметна злочинна діяльність у місцях несвободи виявляється в тому, що ця злочинність чинить зворотний вплив на суспільство. Ба більше, вона є глибоко імплементованою в соціальну тканину суспільства – економічні, політичні, соціальні відносини²².

Отож пенітенціарна методологія ставить завдання застосувати такий методологічний інструментарій, який надасть нам нові знання про предмет, завдання і функції пенітенціарної кримінології. Водночас методологічний інструментарій пенітенціарної кримінології здатний допомогти персоналу місць несвободи забезпечити програму, цілі та завдання запобігання пенітенціарній злочинності. Тому ми поділяємо позицію вітчизняного вченого М.С. Кельмана про те, що методологія має включати в себе такі елементи: а) науку; б) шлях до неї; в) спосіб використання цього шляху як дії (роботи) з метою встановлення істинності, правильності пізнання²³.

²⁰ Горшенков Г.Н. Криминология: научные инновации : монография. Н. Новгород : Изд-во Нижегородского университета, 2009. С. 46.

²¹ Криминологія. Академічний курс / кол. авт.; за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.

²² Дрьомін В.М. Діяльнісна методологія у вивченні злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юридична література. 2014. Вип. 74. С. 229–300.

²³ Кельман М.С. Методологія як форма мислення і складова культура дослідника : навч. посіб. для аспірантів та магістрів. Львів, 2017. С. 7.

Важливими ознаками методології в науковому пізнанні, на думку вітчизняної вченої В.С. Батиргарєєвої, є: а) фундаментальність, оскільки питання методологічного плану порушуються кожного разу в процесі проведення будь-якого кримінологічного дослідження; б) інтегративність, яка виявляється в тому, що методологічне знання складається з концептуальної та процедурної підстав; в) її керівний характер, тому що вона спрямовує весь перебіг наукового дослідження²⁴.

У сучасних наукових джерелах термін «методологія» тлумачать як сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науковій діяльності відповідно до специфіки об'єкта її пізнання, а під дослідженням розуміють наукову працю, в якій вивчається яке-небудь питання²⁵.

Отже правильно обрана методологія пенітенціарної кримінології не тільки створює ефективні та оптимальні умови для пізнання змісту об'єкта і предмета дослідження, а й є необхідним елементом наукового пошуку удосконалення запобіжної діяльності щодо вчинення засудженими і персоналом у місцях несвободи кримінальних правопорушень. Ба більше, запобігання пенітенціарної злочинності в місцях несвободи як науковий продукт не може обійтись без відповідного методологічного інструментарію.

Враховуючи наведене, пропонуємо таке визначення методологічного інструментарію пенітенціарної кримінології як науки – це процес становлення нового пізнання проблеми, що є предметом дослідження пенітенціарної кримінології, і являє собою певну систему принципів, знаряддя та засобів пізнання про запобігання пенітенціарної злочинності в місцях несвободи, завдяки чому відбувається критичний аналіз та узагальнення фактів, що мають наукове значення для такого дослідження.

Водночас вироблення методологічного інструментарію пенітенціарної кримінології як науки допомагає на науковій основі

²⁴ Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.

²⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

здійснювати комплексне та системне її дослідження, а також, як зазначає вітчизняний вчений Я.В. Стрелюк, створює передумови конструктивного розв'язання таких завдань: розкриття стану та тенденцій пенітенціарної злочинності в місцях несвободи; виокремлення детермінантів вчинення кримінального правопорушення в місцях несвободи; надання характеристики особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи; опис жертви кримінального правопорушення, вчиненого в місцях несвободи тощо²⁶.

Варто звернути увагу при вивченні методологічного інструментарію пенітенціарної кримінології на позицію вітчизняного вченого Ю.О. Новосада, на думку якого методологія дослідження обумовлюється інтеграційними та глобалізаційними процесами, що відбуваються в Європі та світі, його переходом від методологічного монізму до світоглядно-методологічного плюралізму. Це зумовлює, як зазначає вказаний вчений, необхідність концептуального перегляду традиційних уявлень про державно-правові закономірності та поглибленого осмислення ролі юридичної науки в сучасному суспільстві²⁷.

Вивчаючи методологічний інструментарій пенітенціарної кримінології як науки, важливо знати наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, які застосовували загальнонаукову методологію для вивчення пенітенціарної злочинності; уміти аналізувати праці провідних вчених у цій сфері і узагальнювати їхні ідеї щодо заходів її запобігання; вміти аналізувати концепції моделі, у яких здійснена наукова і практична діяльність; протидіяти та запобігати пенітенціарній злочинності в місцях несвободи.

Такої позиції дотримується і вітчизняна вчена Г.В. Федотова, досліджуючи «Кримінальний проступок: правова природа, сутність та шляхи удосконалення». На думку вченої, наукові дослідження проводяться передусім в інтересах практики та

²⁶ Стрелюк Я.В. Наукові підходи до методологічних засад дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу. *Юридична наука*. 2019. № 10. С. 207–216.

²⁷ Новосад Ю.О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська друкарня», 2019. 426 с.

подальшого розвитку теорії. Вони також здійснюються з метою подолання окремих труднощів, які виникли в процесі пізнання нових явищ, пояснення раніше невідомих фактів²⁸.

Цікавою в контексті методологічного інструментарію пенітенціарної кримінології як науки є позиція вітчизняної вченої О.П. Рябчинської про те, що в сучасній методології юридичної науки наявними є не тільки кризові явища, які пов'язані з поширеністю досліджень суто описового характеру, що зводяться до коментування правових актів, через що це не має відповідної наукової цінності, але й відсутні чіткі уявлення про методологічний інструментарій конкретно-наукових досліджень, включаючи й сферу виконання покарань²⁹.

Сучасний вітчизняний вчений О.Г. Михайлик, досліджуючи насильство в установах виконання покарань, дійшов висновку, що методологія дослідження насильства в цих установах є системою наукового пізнання шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що забезпечили об'єктивний аналіз досліджуваного предмета з метою розроблення комплексу напрямів запобігання цьому суспільно небезпечному явищу, зокрема з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду³⁰.

Схожі міркування з цього приводу можна зустріти саме серед вчених кримінально-правового та кримінологічного циклу. Зокрема, вітчизняний вчений Ю.В. Голік наголошує на тому, що методологія є інтегральним поняттям, яке об'єднує низку компонентів, зокрема, світогляд, діалектичні категорії, загально- та приватно-наукові методи. На його переконання, методологія – це система координат, а метод – вектор пошуку і дії³¹.

²⁸ Федотова Г.В. Кримінальний проступок: правова природа, сутність та шляхи удосконалення : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 312 с.

²⁹ Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвес-трейд, 2013. 448 с.

³⁰ Михайлик О.Г. Методологічний інструментарій дослідження насильства у в'язничих колоніях України. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3 (5). С. 143–152.

³¹ Философия уголовного права / сост. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю.В. Голика. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 334 с.

Вітчизняний вчений А.І. Богатирьов пропонує створити нову дослідницьку методологію про пенітенціарну злочинність, сутність якої має окреслюватися загальносоціальними, спеціально-кримінологічними та індивідуально-профілактичними заходами її запобігання, цілями функціонування суб'єктів запобіжної діяльності³².

Отож методологічний інструментарій пенітенціарної кримінології як науки варто розглядати як систему принципів, методів і способів, які застосовуються в місцях несвободи з метою запобіжної діяльності вчинення як засудженими, так і персоналом кримінального правопорушення.

Щодо застосування методів пенітенціарної кримінології як науки ми звернули увагу на праці вітчизняного вченого П.П. Сердюка, який під методом (від грец. *methodos* – буквально шлях до чого-небудь) розуміє спосіб досягнення мети, цілі, програми, плану завдяки впорядкованій певним чином діяльності; спосіб пізнання дійсності та відтворення її у мисленні³³. Дещо по-інакшому розглядає метод зарубіжний вчений Н.Н. Тарасов, на думку якого метод – це спосіб отримання результату, обраний дослідником шлях пізнання, конкретні прийоми операції дії і впливу³⁴.

Зарубіжний вчений В.П. Кохановський, наприклад, поділяє всі методи на п'ять основних груп: філософські, загальнонаукові, окремі методи (сукупність способів, принципів пізнання, дослідних прийомів і процедур, що використовуються в науці: методи механіки, фізики, біології і соціально-гуманітарних наук), дисциплінарні методи (система прийомів, що застосовуються в тій або іншій науковій дисципліні, які входять в яку-небудь галузь науки або виникли на стиках наук), методи міждисциплінарного дослідження (сукупність низки синтетичних, інтегральних способів

³² Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

³³ Сердюк П.П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

³⁴ Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки : монографія. Екатеринбург, 2001. С. 17–25.

(що з'являються внаслідок поєднання елементів різних рівнів методології)³⁵.

Вітчизняна вчена О.В. Крушельницька вважає, що загальнонаукові методи використовуються в переважній більшості наук, наукових дисциплін і напрямів. Ці методи поділяються на дві великі групи: традиційні і сучасні (модерні), і є дещо умовними. Традиційно загальнонауковими методами є: спостереження, аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння й аналогії, узагальнення й абстрагування, метод експерименту. До сучасних (модерних) загальнонаукових методів належать: метод моделювання, системний, формалізація, ідеалізація, аксіоматико-дедуктивний³⁶.

Розглядаючи метод пенітенціарної кримінології як науки, варто звернутися до вітчизняного теоретика у галузі теорії і права О.Ф. Скакун, яка вважає, що у сучасній юридичній науці найбільш функціональним як в абстрактному, так і науковому значенні є таке визначення поняття «метод»: по-перше, як системи конкретних способів та принципів досягнення мети дослідження; по-друге, як системи інструментів (засобів) дослідження.

У свою чергу, як зауважує вчена, способи являють собою систему прийомів, що допомагають досягти певних результатів (дедукція та індукція, аналіз та синтез, узагальнення тощо). Водночас принципи (історизму, сходження від абстрактного до конкретного, єдності логічного та історичного, конкретного та абстрактного тощо), які зазвичай формуються на рівні методів чи методологічних підходів (філософських і загальнонаукових, але не окремо наукових), завдяки своєму імперативному характеру мають забезпечувати концептуальність дослідження³⁷.

Водночас зарубіжний вчений Г.І. Рузавін вважає, що єдність наукового методу найкраще забезпечує не діалектика, а саме сис-

³⁵ Кохановский В.П. Философия и методология науки. Ростов н/Д. : «Феникс», 1999. С. 182–186.

³⁶ Крушельницька О.В. Методология та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. С. 87.

³⁷ Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2013. 524 с.

темний метод³⁸. Хоча інший зарубіжний вчений О.І. Демідов вважає неможливим усвідомити та інтерпретувати правову реальність у межах якого-небудь одного методу та необхідність у цьому зв'язку суттєвого оновлення методологічного інструментарію юридичних наук в умовах методологічного плюралізму³⁹.

Отож поділяючи наукові погляди вищезгаданих вчених щодо методів дослідження, ми пропонуємо в пенітенціарній кримінології використати саме комбіновані методи, зокрема, історико-правовий метод дасть змогу виокремити історичні періоди пенітенціарної злочинності в місцях несвободи, розглянути певні його тенденції розвитку і запропонувати адміністрації місць несвободи ефективні заходи її запобігання.

Щодо використання порівняльно-правового методу, то він характерний для порівняння пенітенціарної злочинності у зарубіжних країнах. До речі, застосування цього методу при запобіганні вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи надасть змогу порівняти між собою застосування запобіжної діяльності різними суб'єктами запобігання такої злочинності. Водночас варто пам'ятати, що при застосуванні порівняльно-правового методу не слід ставити за мету цілковиту імплементацію зарубіжного досвіду, оскільки подібні запозичення можливі лише з урахуванням специфіки функціонування пенітенціарної системи України.

Одним із важливих місць у пенітенціарній кримінології посідає системний метод, який дає змогу виявити не тільки результати запобіжної діяльності суб'єктів запобігання кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, але й їхній взаємозв'язок на різних запобіжних рівнях. Отож використовуючи системний метод, необхідно обов'язково створювати спеціальний понятійний апарат, щоб забезпечити перехід від загальносоціальних до конкретних спеціально-кримінологічних та

³⁸ Рузавин Г.И. Методология научного познания : учеб. пособ. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 177 с.

³⁹ Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении. *Известия вузов. Правоведение*. 2001. № 4. С. 17–22.

індивідуально-профілактичних заходів запобігання пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.

Щодо застосування прогностичного методу, то він дозволяє оцінити запобіжну діяльність суб'єктів запобігання вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи, а також передбачити ймовірні наслідки змін у поведінці засуджених або персоналу.

Найбільш розповсюдженими соціологічними методами для пізнання і оцінки рівня вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи є метод опитування засуджених та персоналу і метод експертних оцінок. Ці методи найбільш універсальні для виявлення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи. Їх застосування дає змогу виявити не просто думку респондентів, а й обчислити коефіцієнт та індекс їх вчинення за певний період часу. А при застосуванні комп'ютерних технологій – дати системний аналіз з урахуванням впливу різних соціально-економічних факторів.

Зручним та ефективним засобом упорядкування емпіричних даних у дослідженнях є емпіричний метод, який дозволив нам посилити кількісні і якісні показники запобігання пенітенціарної злочинності в місцях несвободи. Ба більше, емпіричний метод дозволяє прогнозувати результати дослідження і опрацювати загальні методи пізнання, обґрунтовувати формування певних наукових напрямів і поглядів, відображати зміст спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень.

Отож обрання методу дослідження залежить від багатьох факторів, але в його основі лежать обов'язкові методи: діалектичний, порівняльно-правовий, історичний, історико-правовий, соціологічний та догматичний. Меншою мірою вченими застосовуються такі методи: метод структурно-системного аналізу, формально-юридичний, статистичний, формально-логічний, системно-структурний та систематичний метод.

1.3. Місце пенітенціарної кримінології у системі наук, її зв'язок з юридичними та іншими науками

Розкриваючи зміст пенітенціарної кримінології в системі наукових знань та її зв'язок з іншими науками, варто наголосити, що пенітенціарна кримінологія посідає особливе місце серед всіх суспільних наук відповідно до тієї ролі, яку відіграє пенітенціарна злочинність у місцях несвободи. Оскільки пенітенціарні процеси в місцях несвободи повсякчас змінюються, реформується сама кримінально-виконавча система, вченими пропонується її трансформація в пенітенціарну, а пенітенціарна кримінологія перебуває в постійному науковому пошуку щодо дослідження проблем пенітенціарної злочинності та заходів її запобігання.

Крім того, пенітенціарна кримінологія відрізняється від інших суспільних наук тим, що більшість розроблених нею проблем має комплексний характер і перебуває на стику філософії, правознавства, політології, соціології, психології, педагогіки, медицини, економіки, статистики тощо. Безперечно одне – пенітенціарна кримінологія належить до різновиду загальної кримінології та рецидивної злочинності, оскільки кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи, мають ознаки рецидиву.

Отже, визначаючи пенітенціарну кримінологію в системі наукових знань та її зв'язок з іншими науками, слід звернути увагу на те, що вона, як система наукових знань про пенітенціарну злочинність, не може розвиватися і реалізувати функції, не взаємодіючи з іншими науками. Особливо коли це стосується її місця в системі правових наук. Вбачається, що пенітенціарна кримінологія не повинна відокремлюватися від правового поля, з яким нерозривно пов'язана.

До речі, осмислюючи сучасний стан і перспективу взаємовідносин держави і притаманного їй феномена злочинності, пенітенціарна кримінологія доповнює загальнотеоретичні основи правових наук кримінально-правового циклу (кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого

права, криміналістики тощо). А тому, з урахуванням значущості ролі пенітенціарної кримінології для правоохоронної та судової системи, стає зрозумілим її місце у підготовці та перепідготовці персоналу для роботи в місцях несвободи.

Серед неюридичних дисциплін пенітенціарна кримінологія найтісніше пов'язана із філософією, соціологією, психологією, педагогікою, медициною, математичною статистикою, кібернетикою. Наприклад, зв'язок пенітенціарної кримінології з філософією полягає у тому, що закони і категорії останньої є обов'язковими для кримінологічних досліджень, дають змогу правильно розкрити суть і зміст пенітенціарної злочинності в місцях несвободи, її зв'язки з іншими соціальними явищами.

Така наука, як соціологія, збагачує пенітенціарну кримінологію безліччю емпіричних даних про пенітенціарні процеси, які відбуваються в місцях несвободи (соціалізацію, ресоціалізацію, реінтеграцію тощо). Крім того, пенітенціарна кримінологія широко застосовує методи соціології у проведенні досліджень (опитування, тестування, спостереження). Зі свого боку кримінологічні висновки збагачують соціологію, роблять її всеохоплюючою.

Очевидним є взаємозв'язок пенітенціарної кримінології та науки кримінально-виконавчого права, яка широко використовує висновки кримінології в процесі запобігання рецидиву серед засуджених у містах несвободи, їх соціалізації та ресоціалізації, підготовки до звільнення тощо. Водночас кримінологія враховує пенітенціарний досвід для вирішення завдань запобігання пенітенціарної злочинності серед засуджених у місцях несвободи і поза її межами.

Розв'язання проблем запобігання пенітенціарної злочинності неможливе без використання комплексу знань зі сфери конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового та інших галузей права. Правовідносини, що вивчають ці юридичні науки, виступають об'єктом злочинних посягань, а отже, і предметом кримінологічних досліджень.

Пенітенціарна кримінологія тісно пов'язана з психолого-педагогічними науками. Теоретичні положення й емпіричні дані

загальної та соціальної психології потрібні для вивчення особистісних властивостей, які визначають механізм індивідуальної злочинної поведінки осіб, які схильні до вчинення нового кримінального правопорушення в місцях несвободи.

Встановлення морально-психологічних ознак особи злочинця як елемента її загальної кримінологічної характеристики неможливе без поглибленого аналізу емоційно-вольової сфери, особливостей темпераменту і характерних ознак осіб, які вчинили в місцях несвободи кримінальне правопорушення, їх антисуспільної спрямованості. Соціалізація та ресоціалізація таких осіб так само вимагає знань педагогіки, її методів впливу.

До речі, останні роки тіснішає зв'язок пенітенціарної кримінології з медициною, математикою та кібернетикою. Праці С.Г. Стеценка, Г.А. Аванесова, С.Е. Віцина, В.В. Панкратова та інших довели можливість плідного співробітництва пенітенціарної кримінології з цими науками.

Зокрема, сучасна медична реформа в Україні певним чином створила умови виникнення кримінологічних ситуацій, які, за нашим прогнозом, у подальшому можуть перерости у кримінальні правопорушення, зокрема, в частині оплати за медичні послуги, низької зарплати, високого рівня безробіття.

Щодо застосування математичних методів у пенітенціарній кримінології – вони суттєво підвищують точність кримінологічних досліджень та їх висновків (наприклад, під час визначення рівня латентності пенітенціарної злочинності, її прогнозування тощо).

Безумовно, зважаючи лише на положення названих наук, неможливо вирішити докорінні проблеми пенітенціарної злочинності, але їх врахування допомагає глибше розкрити стан, динаміку, географію такої злочинності, показати співвідношення механізму злочинної поведінки особи, яка відбуває покарання в місцях несвободи, з навколишнім середовищем, повніше виявити обставини, з якими пов'язане формування особи злочинця, і на цій основі визначити допоміжні заходи щодо запобігання пенітенціарної злочинності.

Контрольні питання до розділу 1

1. Що є предметом пенітенціарної кримінології?
2. На які рівні поділяється пенітенціарна кримінологія?
3. Назвіть функції кримінології.
4. Перерахуйте завдання пенітенціарної кримінології.
5. З якими соціальними науками пенітенціарна кримінологія має тісний зв'язок?
6. Чи має тісний зв'язок пенітенціарна кримінологія з психологією та педагогікою?
7. Що ви знаєте про принципи методологічного інструментарію пенітенціарної кримінології?
8. Яке місце посідає системний метод у запобіганні пенітенціарної злочинності в місцях несвободи?
9. Дайте визначення методологічного інструментарію пенітенціарної кримінології як науки.
10. Назвіть найбільш розповсюджені соціологічні методи пізнання і оцінки рівня пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.

РОЗДІЛ 2. ПЕНІТЕНЦІАРНА ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ТИПОВИЙ ВИД ЗЛОЧИННОСТІ

2.1. Пенітенціарна злочинність як соціальне явище, що притаманне місцям несвободи

Тридцять років незалежності України, а ми все стоїмо на шляху розбудови правової демократичної держави. На жаль, можемо констатувати, що кримінальна ситуація в країні така, що людина та її життя не стали пріоритетом держави. Хоча остання повинна забезпечити в країні такий порядок регламентації правовідносин, який би міг захистити людину, суспільство, державу від кримінальних правопорушень.

Одним із парадоксів вітчизняної пенітенціарної системи є те, що особи, які ізолюються від суспільства за вчинення кримінальних правопорушень з метою їх виправлення, ресоціалізації та запобігання вчинення нового кримінального правопорушення, повторно порушують кримінально-правову норму, знову вчиняють нові кримінальні правопорушення, іноді навіть більшої тяжкості, ніж ті, за які вони відбувають покарання.

Досліджуючи кримінологічну теорію пенітенціарної злочинності у місцях несвободи України, ми дійшли висновку, що її прояви на всіх етапах розвитку суспільних відносин виступали руйнівною силою життєдіяльності людини, захисту її прав і свобод. На жаль, державні інституції країни, насамперед правоохоронні органи, вже не спроможні протистояти пенітенціарній злочинності, яка своїми діями загрожує не тільки авторитету правосуддя, а й національній безпеці України.

Пенітенціарна злочинність формується в умовах виконання і відбування кримінальних покарань і своєю константою потужно впливає на людську свідомість у місцях несвободи Державної

кримінально-виконавчої служби України. Якщо хтось думає, що пенітенціарну злочинність можна побороти різними формами і методами, він глибоко помиляється. У свій час італієць за соціальним положенням Ч. Беккарія запропонував світу теорію «вродженого злочинця», у якій він виклав власну думку про те, що є люди, які з народження схильні до вчинення злочину⁴⁰.

З такою теорією слід погодитися, ба більше, зміна соціальних формацій, науковий пошук запобігання пенітенціарної злочинності змінили погляди криміналістів на проблему злочинності. Сьогодні є всі підстави говорити про те, що біологічно кожна людина схильна до вчинення кримінального правопорушення, і варто зауважити, якщо вона його вчиняє, то важливим є те, у якій формі.

Для того, щоб довести, що пенітенціарна злочинність – це соціальне явище, яке притаманне місцям несвободи в Україні, ми спробуємо застосувати порівняльний метод розв'язання цієї проблеми. Не вдаючись у наукову дискусію з вітчизняними і зарубіжними теоретиками в частині проблем злочинності, ми спочатку провели певний зріз наукового бачення взагалі на злочинність. Завдяки цьому ми змогли висловити власне бачення на проблему вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи особами, які відбувають покарання нового кримінального правопорушення.

По-перше, в суспільстві присутнє таке природнє явище, як злочинність, і воно породжується самими людьми в різних її проявах. Згідно з результатами опитувань громадської думки, проведених в останні десятиліття, люди багатьох країн світу ставлять її за значимістю на друге-третє місце після проблем економічного характеру⁴¹.

З огляду на це в місцях несвободи перебувають особи, які не тільки вперше вчинили кримінальне правопорушення, а й ті, які мають судимість, є авторитетами в місцях несвободи, дотриму-

⁴⁰ Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях / пер. с итал. Киев : ИнЮре, 2014. 240 с.

⁴¹ Кримінологія : підручник / О.М. Джужі, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра, юрид. наук, проф. В.В. Чернея; за наук. ред. д-ра. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. К. : ФОП Маслюков, 2020. 612 с.

ються певної субкультури тощо. Тому вчинення з їхнього боку нового кримінального правопорушення не є чимось надзвичайним. Це їх стиль життя та поведінки.

Отож є слушним звернення до зарубіжного досвіду в цьому контексті. Так, у зарубіжній криминології є теорія, згідно з якою тюрма розглядається як «школа злочинності» та має назву теорії диференційованого зв'язку («differential association theory»). Її засновниками й послідовниками є такі американські криминологи, як Едвін Сатерленд та Дональд Крессі. Теорія диференційованого зв'язку визначила розвиток наукової думки американських криминологів та інших учених, які займаються проблемою злочинності. Навіть більше, нині ця теорія є найбільш поширеною у західній криминології, якщо судити про це за кількістю журнальних статей, у яких йдеться про те, як вона піддається перевірці, аналізується й розвивається⁴².

Наявність означеної проблематики в порівняльному контексті ставить на порядок денний не лише вітчизняної, а й зарубіжної науки необхідність у запровадженні інноваційних методик запобігання пенітенціарній злочинності. Зокрема, на думку Ф. Пот'єра, директора Національної школи тюремного персоналу Франції, у французьких університетах доцільно запровадити вивчення криминологічних програм з метою надання допомоги у вирішенні низки проблем у тюремній сфері.

Крім того, як свідчить французький пенітенціарний досвід, у цій європейській країні апробовані «нестандартні» методики, що сприяють подоланню криминогенних якостей особи засудженого. Так, засуджені за насильницькі злочини, або особи, схильні до виявів насильства під час відбування покарання («violent inmates») залучаються до спеціальної програми, в межах якої працюють над тим, щоб приручити диких коней, що у підсумку вчить їх контролювати себе⁴³.

⁴² Sutherland E. H., Cressey D.R. Principles of Criminology. 7th ed. Chicago : Lippincott, 1966. 721 p.

⁴³ Déscarpes P. Philippe Pottier, Director of the National School of Prisons Administration, France. *Trends in Corrections: Interviews with Corrections Leaders Around the World* / ed. by Martha Henderson Hurley, Dilip K. Das. Vol. 2. Boca Raton : Taylor & Francis Group, 2015. P. 3-16.

По-друге, зміна однієї суспільної формації на іншу, створення штучних перепон у вигляді соціальних і економічних вад, злочинність набуває нових трансформаційних процесів. З огляду на це зарубіжна вчена Н.Ф. Кузнецова, вивчаючи причини і умови злочинності, так охарактеризувала її: це відносно масове, історично мінливе соціальне, що має кримінально-правовий характер, явище класового суспільства, що складається з усієї сукупності злочинів, які вчиняються у певній державі у певний період часу⁴⁴.

Сьогодні в кримінологічній науці можна нарахувати більше десяти авторських визначень злочинності, кожне з яких відповідає предмету і об'єкту злочинності. Що стосується поняття пенітенціарна злочинність, то її вітчизняні вчені визначають як кримінальне правопорушення, що вчиняється засудженими до покарання у виді позбавлення волі, та, які посягають на встановлений порядок виконання/відбування даного покарання⁴⁵.

По-третє, на стан, рівень, динаміку, географію злочинності, її якісні і кількісні показники впливають негативні соціальні явища (у кримінології їх називають фоновими явищами), які є небезпечними, оскільки вони підживлюють і взаємодіють із злочинністю. Серед таких негативних соціальних явищ варто виділити: наркоманію, проституцію, алкоголізм, статеву розбещеність, поширення венеричних хвороб та СНІДу, бродяжництво тощо.

Водночас, на думку окремих вітчизняних вчених, до негативних соціальних явищ варто також віднести згубну антиправову політику держави, що призводить до загального зубожіння населення, перебування в постійному стресовому стані, виживання особи та членів її родини, відсутність турботи або показна турбота про знедолених. У якійсь мірі жертви такої політики стають вразливими категоріями громадян і можуть стати жертвами вчинення кримінального правопорушення⁴⁶.

⁴⁴ Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность. М. 1969. С. 173.

⁴⁵ Кримінологія : підручник / О.М. Джужі, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра, юрид. наук, проф. В.В. Чернея; за нак. ред. д-ра. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. К. : ФОП Маслоуков, 2020. С. 548.

⁴⁶ Кримінологія : підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол, О.М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2018. 416 с.

Важливо наголосити, що місця несвободи, на жаль, не виключають вчинення таких негативних соціальних явищ, як: наркоманію, алкоголізм, статеву розбещеність, поширення венеричних хвороб та СНІДу, пронесення заборонених предметів тощо. Разом з тим за останні п'ять років в місцях несвободи окреслилась тенденція до підвищення рівня пенітенціарної злочинності. Серед найпоширеніших кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, варто виділити: пенітенціарні кримінальні правопорушення, які передбачені (ст. ст. 391, 392, 393 КК України); кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних речовин; кримінальні правопорушення у сфері власності (особливо виділяється крадіжка ст. 185 КК України).

Проведене вітчизняними вченими дослідження пенітенціарної злочинності показує, що вищеперераховані кримінальні правопорушення найчастіше вчиняються засудженими у робочі дні (70 %); у житлових зонах установ (8,6 %); у виробничих зонах (3,6 %); у ДІЗО, ПКТ (27,3 %), у нічний час (17 %), що свідчить про складну оперативну службову обстановку в установах виконання кримінальних покарань.

За даними Міністерства юстиції України, за результатами роботи органів і установ виконання покарань з 2017 року, найбільш криміногенними залишаються виправні колонії середнього рівня безпеки, де утримуються особи, які вже відбували покарання у виді позбавлення волі. До речі, саме в цих колоніях більшість кримінальних правопорушень вчиняється в нічний час та в робочі дні тижня у житлових зонах⁴⁷.

По-четверте, державна політика у сфері протидії та запобігання злочинності на фоні суспільних змін потребує оновлення кримінально-правового блоку законодавства. Насамперед суспільство потребує нового, і головне, ефективного закону про кримінальну відповідальність, а також прийняття нового пенітенціарного закону.

Поряд з тим, як показало вивчення цієї проблеми, якщо вчені у галузі кримінального права потужно працюють над новим

⁴⁷ Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ виконання покарань у 2017 році. Київ : Міністерство юстиції, 2017. 98 с.

Законом «Про кримінальну відповідальність», то Міністерство юстиції України як правонаступник Державної пенітенціарної служби України за весь період існування Кримінально-виконавчого кодексу України (2004–2022 рр.) в нього внесло стільки змін і доповнень, що в загальній сукупності породило тотальну безсистемність, неоднозначність тлумачення його норм і створило значні перешкоди в практичній діяльності органів і установ виконання покарань.

Навіть більше, постійні зміни та доповнення в кримінально-виконавче законодавство України свідчать про відсутність належної теоретичної бази й сучасної наукової методології пізнання соціальної сутності кримінально-виконавчих правовідносин і формування її системи, суб'єктами якої виступає з одного боку держава через свої інституції, а з іншого – ув'язнені та засуджені.

Враховуючи той факт, що пенітенціарна злочинність це особливий вид злочинності, тому їй притаманні тільки ті кримінальні правопорушення, які вчиняються засудженими під час відбування покарання. В іншому випадку вчинені кримінальні правопорушення особою, яка не отримала вирок суду, не можуть розглядатися як пенітенціарні злочини.

Тому, ми поділяємо позицію вітчизняних вчених про те, що пенітенціарна злочинність у місцях несвободи детермінується як загальними, так і специфічними кримінологічними факторами, які криються в порядку і умовах виконання і відбування покарань. Кримінальні правопорушення, як зазначають дослідники, тут виступають результатом складної взаємодії антисоціальних властивостей особи засуджених та середовища, в якому вони знаходяться. Але вирішальну роль відіграють особистісні чинники, насамперед мотивація злочинної поведінки⁴⁸.

По-п'яте, пенітенціарна злочинність у місцях несвободи вітчизняними вченими розглядається як найбільш суспільно-небезпечне діяння, оскільки вона вчиняється в умовах суворої ізоляції, раніше судимим, під наглядом і контролем з боку персоналу.

⁴⁸ Колб О. Г., Барчук А.Б., Кулічук М.М. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі : метод. рек. Луцьк, 2000. 86 с.

Проведені останнім часом прикладні дослідження у сфері запобігання злочинності в місцях несвободи засвідчили, що єдиної точки зору на вид такої злочинності серед вітчизняних та зарубіжних вчених немає.

Зокрема, зарубіжні вчені В.М. Кудрявцев і В. Є Емінов вважають, що злочинність у місцях несвободи – це частина рецидивної злочинності, яка характерна для установ виконання покарань⁴⁹.

Вітчизняний вчений О.М. Джужі вважає, що злочинність у місцях несвободи – це так званий «пенітенціарний рецидив», що передбачає вчинення нового кримінального правопорушення особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі⁵⁰.

Інший вітчизняний вчений Ю.В. Орел розглядає злочинність у місцях несвободи як пенітенціарну злочинність, що є складовою злочинності загалом і рецидивної зокрема, і яка характеризується специфічним місцем вчинення кримінального правопорушення, своєрідним його суб'єктом і виражена спрямованістю проти інших засуджених або персоналу установи виконання покарань⁵¹.

Цю позицію підтримують і вітчизняні вчені в галузі пенітенціарної науки, які, розглядаючи злочинність у місцях несвободи як пенітенціарну злочинність, пишуть, що вона в сукупності об'єднує кримінально-карні діяння, пов'язані із процесом виконання і відбування покарань, має свої закономірності, кількісні і якісні характеристики й у зв'язку з цим вимагає специфічних державних і суспільних антикримінальних заходів впливу⁵².

По-шосте, зміна парадигми пенітенціарної злочинності у місцях несвободи у зв'язку з постановою Кабінету Міністрів України

⁴⁹ Криминологія : учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. М. : Юрист, 1995. 512 с.

⁵⁰ Криминологія : навч. посіб. / О.М. Джужі та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. К. : Прецедент, 2004. С. 134.

⁵¹ Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2016. 416 с.

⁵² Богатирьов І.Г., Пузирьов М.С. Загальні засади пенітенціарної криминології. Вісник криминологічної асоціації України. 2012. № 1. С. 170–178.

№ 343 від 18 травня 2016 року⁵³. На жаль, передача Державної пенітенціарної служби України у підпорядкування Міністерства юстиції України не засвідчила того позитивного результату, якого чекало суспільство. Не створивши за п'ять років нічого нового, крім цілковитого демонтажу пенітенціарної служби, держава наймовірно послабила свій вплив на організовану і рецидивну злочинність, створивши тим самим підґрунття для пенітенціарної злочинності.

З огляду на це вченими було встановлені випадки, коли засуджені не бажають звільнитися з місць несвободи, пояснюючи це тим, що нічого, окрім безробіття, безпритульності, знедоленості їх не чекає на свободі, а тому вони спокійно йдуть на вчинення нового кримінального правопорушення⁵⁴. До речі, подібні випадки підтверджується і результатами опитування персоналу установ виконання покарань.

Отож злочинність у місцях несвободи може досягти таких масштабів, коли ми можемо стверджувати про системну кризу діяльності органів і установ виконання покарань, про їх неспроможність забезпечити особисту безпеку як засудженим, так і персоналу місць несвободи.

Найнебезпечніше те, що за останні два роки в Державних установах виконання покарань відбуваються масові непокори засуджених. Зокрема, протягом 2019 року факти масової непокори було задокументовано 28 квітня 2019 року в ДУ «Черкаська ВК (№ 62)». Окремі особи, які утримувалися в колонії, проявили групуву непокору законним вимогам адміністрації, здійснили напад та завдали працівникам установи тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості. Один із постраждалих працівників установи був госпіталізований до лікарні у важкому стані. В інциденті брали участь близько 30 засуджених.

⁵³ Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.10.2021).

⁵⁴ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

27 травня 2019 року в ДУ «Південна ВК (51)» під час перевезення з колонії до інших установ 6-х засуджених на чолі з так званими «смотрящими» інші засуджені проявили групову непокору законним вимогам адміністрації, здійснили напад та завдали семи працівникам установи тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, підпалили пожежний автомобіль, чергову частину та бібліотеку установи.

5 червня 2019 року в ДУ «П'ятихатська ВК (№ 122)» група засуджених відмовилася виконувати розпорядок дня колонії, а саме: виходити на вечірню перевірку. На зауваження з цього приводу з боку адміністрації колонії вони підбурили інших засуджених на групову непокору, закликали до невиходу до їдальні та невиконання інших заходів, передбачених розпорядком дня. У локальній дільниці відділення засуджені підпалили матраци, одяг встановленого зразку, приліжкові тумбочки, вимагали від адміністрації послаблення режиму утримання⁵⁵.

Наведені вище факти групової непокори засуджених підтверджують нашу гіпотезу про те, що оперативна обстановка в місцях позбавлення волі є досить напруженою. Серед причин цього стану можна назвати такі:

- вплив на злочинність у місцях несвободи організованих злочинних груп, які перебувають за межами установ виконання покарань;
- наявність серйозних недоліків і протиріч у діяльності адміністрації установи виконання покарань серйозно впливає на криміногенну мотивацію засудженого і спонукає його на вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення;
- невідповідність чинному законодавству умов відбування покарання, зокрема це стосується і норм жилої площі, правил санітарії та гігієни, організація харчування, медичне обслуговування тощо. Засуджений має бути впевнений, що держава поважає права і свободи, честь і гідність, допомагає йому стати на шлях виправлення і ресоціалізації;

⁵⁵ Аналітичний звіт за результатами візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2019 році. К., 2019. 80 с.

– наявність недозволених зв'язків засуджених із персоналом, особливо це стосується пронесення заборонених предметів та речовин, які породжують серед персоналу вчинення корупційних діянь, зловживання службовим становищем тощо;

– застосування з боку персоналу установ виконання покарань до засуджених різних видів тортур та катувань викликають у них негативну реакцію, тому вони вимушені йти на надзвичайні заходи захисту своїх прав і свобод;

– відсутність в адміністрації установ виконання покарань науково обґрунтованих прикладних розробок проблем запобігання злочинності в місцях несвободи, науково-практичних рекомендацій, навчальної та методичної літератури з цих питань, на нашу думку, обмежує правові можливості персоналу місць несвободи використовувати їх у запобіжній і профілактичній роботі із засудженими, схильними до вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення.

Отож ця злочинність, маючи свої детермінанти, показує недосконалість призначення особам, які вчинили кримінальне правопорушення, такого виду покарання, як позбавлення волі на певний строк. Водночас вона засвідчує недостатній професіоналізм з боку працівників установ виконання покарань у роботі із засудженими, а також їх професійну деформацію, яка вимагає постійного моніторингу з боку Міністерства юстиції України. Викладений у цьому розділі сегмент досліджуваного матеріалу дав змогу занотувати нам такі висновки.

По-перше, нами виокремлено злочинність у місцях несвободи за типологією об'єкта кримінального правопорушення, що вчиняється в місцях несвободи, поділивши його на такі групи: 1) пенітенціарні кримінальні правопорушення; 2) насильницькі кримінальні правопорушення; 3) наркотичні кримінальні правопорушення; 4) кримінальні правопорушення проти власності; 5) службові та корупційні правопорушення. Усі вони в сукупності характеризують пенітенціарну злочинність.

По-друге, нами запропоновано таке авторське визначення пенітенціарної злочинності як соціального явища, яке прита-

манне місцям несвободи в Україні – це певна група кримінальних правопорушень, які вчиняються спеціальним суб'єктом у період відбування покарання тільки в місцях несвободи, характеризуються специфічною суспільною небезпекою, спрямовані на підірив авторитету правосуддя та адміністрації установ виконання покарань.

По-третє, передача Міністерству юстиції Державної кримінальної служби України породила недостатній контроль держави над місцями несвободи і, як наслідок, пенітенціарна злочинність становить серйозну небезпеку для держави, перешкоджаючи досягненню цілей покарання, виправлення та ресоціалізації засуджених. Цілком очевидним є й інший висновок: каральна система, види і система покарань є такою, якою її бажать бачити в суспільстві.

По-четверте, обґрунтовано власну позицію про те, що проведена Міністерством юстиції України реорганізація Пенітенціарної служби України за п'ять років, на жаль, не стабілізувала оперативну обстановку і стан правопорядку в місцях несвободи. Вноситься пропозиція вивести діючу сьогодні Державну кримінально-виконавчу службу України з підпорядкування Міністерства юстиції України, передбачивши створення самостійного центрального органу виконавчої влади.

2.2. Поняття та зміст місця несвободи як об'єкта, де вчиняються кримінальні правопорушення

Поняття «місця несвободи» – це та базова дефініція, яка характеризує пенітенціарну злочинність, оскільки вчинення кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом, що складають її зміст, відбувається саме в ізольованих від суспільства пенітенціарних установах закритого типу Міністерства юстиції України.

Варто зазначити, що цей термін частіше використовують соціологи, а не юристи, пояснюючи це тим, що засуджений

відбуває покарання у виді позбавлення волі, а тому поняття «місця несвободи» значно ширше, ніж «місця позбавлення волі».

Доречно звернути увагу на той факт, що поняття – це спосіб розуміння або абстрактного уявлення про пізнання предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів. І хоча поняття є суперечливим для самої природи, ми вирішили використати його для вивчення поняття місця несвободи як предмета кримінально-виконавчої галузі і віднести його до числа універсальних термінів, якими апелює кримінально-виконавча та кримінологічна наука.

Цікавим, на нашу думку, видається документ, який містить інформацію щодо стану справ у пенітенціарній системі України, складений за результатами відвідування нашої держави групою експертів Ради Європи у червні та серпні 1996 р.⁵⁶.

Надаючи оцінку системі виконання покарань, яка дісталася Україні у спадок від Радянського Союзу, експерти висловили не лише критичні зауваження, констатуючи стан справ, а й надали певні рекомендації щодо покращення системи виконання покарань, ставлення до засуджених, відповідності законодавства міжнародним стандартам поводження із засудженими, запропонували міжнародне співробітництво у цій сфері.

У контексті розгляду цього питання ми звертаємо увагу на той факт, що 21 липня 2006 року Україна ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (ОПСАТ), чим зобов'язала себе створити національний превентивний механізм (НПМ) – незалежний орган, спрямований на моніторинг місць несвободи та протидію тортурам і жорстокому поводженню. 2 жовтня 2012 року Верховною Радою України були внесені зміни до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», які закріпили за Омбудсменом функції НПМ⁵⁷.

⁵⁶ Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України / за ред. І.В. Штанька, В.А. Львовичкіна. Київ, 1998. С. 55.

⁵⁷ Моніторинг місць несвободи України: стан реалізації національного превентивного механізму : доп. за 2013 р. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2014. С. 2.

Отже, національний превентивний механізм (НПМ) – система регулярних відвідувань місць несвободи незалежним органом для поліпшення умов тримання та поведження з особами, які там перебувають. З її появою в Україні стало зрозумілим, що ця громадська організація через модель «Омбудсмен+» може щорічно без попереджень здійснювати візити спільно із співробітниками офісу уповноваженого Верховної Ради з прав людини (омбудсмена) до органів і установ виконання покарань.

І хоча до завдань НПМ не належить розслідування, пошук і покарання винних у порушеннях прав людини в місцях несвободи, роль цього органу важко недооцінювати. По-перше, під час візитів у місця несвободи Міністерства юстиції України відбуваються зустрічі і бесіди віч-на-віч з усіма, хто відбуває покарання чи працює. По-друге, регулярні відвідування місць несвободи дають змогу запропонувати органам і установам виконання покарань ті рекомендації, які повинні змінити систему відбування засудженими кримінальних покарань загалом. По-третє, НПМ працюють у півсотні країн світу. Серед них: Велика Британія, Швейцарія, ФРН, Вірменія, Молдова, Коста-Ріка, Болгарія, ПАР, Польща, а тому їх досвід буде корисним і нашим органам та установам виконання покарань.

Водночас в Україні, коли мова йде про місця несвободи й потенційні об'єкти для роботи НПМ, традиційно використовують термін «місця позбавлення волі». Його визначають за допомогою ст. 63 Кримінального кодексу України, де йдеться про те, що позбавлення волі є одним із видів покарання, який полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу.

На жаль, вітчизняний законодавець нормативно не закріпив поняття місця позбавлення волі і з невідомих причин не надає відповіді на низку запитань, зокрема: «Які кримінальні правопорушення передбачені кримінальним законом слід віднести до злочинів, вчинених в місцях позбавлення волі? На підставі яких загальних ознак вони можуть кваліфікуватися в одну групу кримінальних правопорушень?».

Щоб отримати відповіді на ці питання та прийти до наукового визначення змісту кримінальних правопорушень, вчинених у місцях несвободи, методологічно правильно буде спочатку визначитися, як співвідносяться ці два терміни «місця позбавлення волі» і «місця несвободи».

Розпочнемо з огляду загальних ознак, за якими злочини, вчинені в місцях несвободи, можуть належати до злочинів такої групи, а потім на підставі цих ознак надати його авторське визначення. Так, однією з головних ознак, за якою зазначену категорію злочинів можна відрізнити від інших злочинів, є місце і мета його вчинення.

Відповідно місцями позбавлення волі ми можемо називати установи, де відбуваються саме цей вид покарання. Як бачимо, ці два терміни не збігаються за обсягом, бо позбавлення волі є лише одним із видів ізоляції чи примусового поміщення особи, і згідно з українським законом про кримінальну відповідальність є видом покарання.

Місцем кримінального правопорушення є установа виконання покарань (арештний дім, слідчий ізолятор, виправна колонія, виховна колонія та виправний центр) Міністерства юстиції України. Інші місця несвободи належать до юрисдикції Збройних сил України, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України тощо.

Установа виконання покарань – це юридична особа державної форми власності, яка утворена державою для виконання за вироком суду, що набрав законної сили, кримінального покарання у виді арешту, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі.

Отже, основне призначення установи виконання покарань є виконання покарань, які покладені на них законом; забезпечення правопорядку та законності, безпеки засуджених, а також персоналу; посадових осіб і громадян, які знаходяться на її території; залучення засуджених до праці, а також забезпечення.

Метою вчинення засудженим кримінального правопорушення є результат, якого він прагне досягти. Друга ознака вчинення засу-

дженням нового кримінального правопорушення має високий ступінь суспільної небезпеки у зв'язку з тим, що передбачає підриє не тільки системи правосуддя, а й діяльності установи виконання покарань, викликає певний резонанс у суспільстві.

Ухилення від відбування покарання – це передбачені Кримінальним кодексом України умисні дії засудженої особи, які полягають у намаганні уникнути належного і повного відбування призначеного судом покарання. Ухилення від відбування покарання – це неповнення до місця відбування покарання особи, засудженої до покарання у виді обмеження волі.

Враховуючи той факт, що місце вчинення злочину відноситься до додаткових ознак, ми звертаємо увагу на те, що злочини пенітенціарної спрямованості вчиняються саме в місцях несвободи, тому що вчинення вбивства засудженого в установі виконання покарань відносяться до обов'язкової ознаки, а місце вчинення втечі з установи виконання покарань – до факультативної ознаки, отже, кожна з цих ознак впливає на правову кваліфікацію злочину.

Отже, коли мова йде про СІЗО, колонії та виправні центри й потенційні об'єкти для роботи в них міжнародних та вітчизняних правозахисних організацій, традиційно використовується термін «місця позбавлення волі». Цей підхід пов'язаний з тим, що в ст. 63 Кримінального кодексу України зазначено, що позбавлення волі є одним із видів покарання, який полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи⁵⁸.

Відповідно місцями позбавлення волі законодавець розглядає кримінально-виконавчі установи, де відбувають саме цей вид покарання. Але це не зовсім так. По-перше, ці два терміни не збігаються за обсягом, бо позбавлення волі є лише одним із видів ізоляції чи примусового поміщення особи, і згідно з українським законом про кримінальну відповідальність є видом покарання. По-друге, відповідно до Факультативного протоколу Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких,

⁵⁸ Кримінальний кодекс України. К. : Вид-во Паливода А.В., 2020. 218 с.

що принижують гідність, видів поведження і покарання, позбавлення волі може розглядатися не тільки як покарання⁵⁹.

Враховуючи той факт, що факультативний протокол вимагає від держав-учасниць більш широкого розуміння місць позбавлення волі, ми підтримуємо позицію тих авторів дослідження, які вважають, що термін «місця несвободи», хоча і не є зовсім звичним для сучасної практики кримінальної юстиції, але є дуже зручним для швидкого виокремлення предмета обговорення, особливо коли йдеться про запобігання пенітенціарній злочинності.

Однак у чинному законодавстві вже є нормативно-правові акти, які застосовують термін «місця несвободи», хоча і не розкривають його зміст. Зокрема, йдеться про Положення про управління нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру у місцях несвободи Генеральної прокуратури України, яке регулює діяльність новоствореного управління Генеральної прокуратури України.

Так, на відділ нагляду за додержанням законів щодо надання медичної допомоги при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру покладені обов'язки з організації нагляду за додержанням законів щодо реалізації конституційних прав затриманих, взятих під варту та засуджених на охорону здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій, міжнародних стандартів при виконанні кримінальних покарань і застосуванні інших заходів примусового характеру (окрім заходів впливу за адміністративні правопорушення).

Це відбувається під час тримання осіб у місцях попереднього ув'язнення, в установах виконання покарань, інших місцях тримання затриманих (крім кімнат для затриманих та доставлених), у спеціальних палатах закладів органів охорони здоров'я, у яких проходять стаціонарне лікування вказані особи, а також інших

⁵⁹ Моніторинг місць несвободи України: стан реалізації національного превентивного механізму: доп. за 2013 р. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2014. С. 5

місцях несвободи у межах компетенції органів прокуратури (за винятком затримання військовослужбовців, їх тримання на гауптвахті та у дисциплінарному батальйоні).

До речі, варто зазначити, що у психіатричних закладах не завжди дотримуються законності поміщення, тримання в примусовому порядку осіб, які страждають на психічні розлади, при застосуванні судом примусових заходів медичного характеру, запобіжного заходу, передбаченого ст. 508 КПК України.

Щодо проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи особам, які тримаються під вартою, важливо дотримуватися забезпечення прав тяжкохворих, осіб з інвалідністю при реалізації державної політики у сфері кримінальних покарань. Тобто вищевикладене дозволяє зробити висновок, що місця несвободи, ширше поняття за поняття «установи виконання покарань» чи «місця позбавлення волі», що удосконалює та узгоджує чинне кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавства.

Місця несвободи взагалі вітчизняний соціолог А. Черноусов розглядає як місця, де особа утримується у будь-якій формі під вартою або у тюремному ув'язненні, або поміщена в державне чи приватне місце утримання під вартою та/або опікою, яке ця особа не має права залишити за власним бажанням, а лише за наказом будь-якого судового, адміністративного чи іншого органу⁶⁰.

Отже, терміни «місця несвободи» і «місця позбавлення волі» можна розглядати як антиподи і водночас як парні категорії, які перебувають між собою в тісній кореляції – взаємозв'язку, взаємозалежності. Зокрема, якщо подивитися на розташування того чи іншого терміна, ми не знайдемо тут різницю, тому що місцем є виконання покарання у виді позбавлення волі і місцем є несвобода людини – засудженого за покарання у виді позбавлення волі.

А щодо позбавлення волі і несвободи ми спостерігаємо своєрідний вияв на рівні правозастосування позбавлення людини свободи. Для того, щоб впевнено відповісти на запитання, чи варто у кримінальному або кримінально-виконавчому законодавстві

⁶⁰ Черноусов А. Місця несвободи. Бюлетень. *Права людини*. 2011. № 28. С. 132–135.

закріпити термін «місця несвободи», ми проаналізували доповідь «Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму»⁶¹ уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2013–2016 роки і дійшли до таких висновків:

– по-перше, необхідність закріплення у чинному законодавстві терміна «місця несвободи» Міністерства юстиції України є абсолютно виправданим. Адже саме ця модель дає змогу представникам громадськості не лише отримувати доступ до закритих установ, але й брати активну участь у виконанні наявних практик неналежного поводження із особами, що перебувають під повним контролем держави, та здійсненні захисту прав і свобод людини у місцях несвободи;

– по-друге, зазначена доповідь увібрала в себе результати понад 260 моніторингових візитів саме до місць несвободи;

– по-третє, у рамках реалізації національного превентивного механізму спільно з Харківським інститутом соціальних досліджень та Асоціації незалежних моніторів підготовлено дві спеціальні доповіді про дотримання прав людини саме в місцях несвободи;

– по-четверте, нині в Україні діє майже 5 тисяч місць несвободи, в яких тривалий час перебуває понад 1 мільйон людей, з яких майже 90 тисяч – діти.

Отже необхідність закріплення у чинному законодавстві терміна «місця несвободи» Міністерства юстиції України є абсолютно виправданим. Адже саме ця модель дає змогу представникам громадськості не лише отримувати доступ до закритих установ, але й брати активну участь у виконанні наявних практик неналежного поводження із особами, що перебувають під повним контролем держави, та здійсненні захисту прав і свобод людини у місцях несвободи.

Отже, використання словосполучення «місця несвободи» Міністерства юстиції України більш виправдане та відповідає

⁶¹ Моніторинг місць несвободи України: стан реалізації національного превентивного механізму : доп. за 2016 р. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2017. С. 30.

змістовому значенню терміна, яким характеризується досліджувана група злочинів, що вчиняються засудженими під час відбування кримінального покарання. Це обумовлено насамперед тим, що злочини, вчинені в місцях несвободи, цілеспрямовано зосереджені на досягненні власних цілей, які і є їхньою відмінною ознакою від інших кримінальних правопорушень.

До критеріїв, які визначають місця несвободи саме Міністерства юстиції України, ми відносимо:

- 1) кримінально-виконавчі установи закритого та відкритого типу, арештні будинки та слідчі ізолятори;
- 2) перебування ув'язненої особи, до якої суд застосував запобіжний захід у виді тримання під вартою;
- 3) перебування засудженої особи за вироком суду за вчинений нею злочин;
- 4) виконання кримінального покарання здійснюється уповноваженими органами і установами Міністерства юстиції України;
- 5) відбування засудженими покарань здійснюється під повною державною опікою;
- 6) засуджені особи або ув'язнені обмежені в своїх правах та свободі пересування.

Отже, впроваджуючи у вітчизняну юридичну науку термін «місця несвободи», слід зауважити, що традиційними місцями несвободи, які підпадають під функціонування кримінально-виконавчої системи, є органи та установи виконання покарань Міністерства юстиції України, де саме й утримуються засуджені та ув'язненні.

Зокрема, це місця несвободи Державної міграційної служби України (ДМСУ), Державної прикордонної служби України (ДПСУ), Державної судової адміністрації (ДСА), Міністерства внутрішніх справ (МВС), Міністерства оборони України (МОУ), Міністерства освіти і науки України (МОНУ), Міністерства охорони здоров'я України (МОЗУ), Міністерства соціальної політики України (МСПУ), Служби безпеки України (СБУ).

Крім того, під час впровадження у вітчизняну юридичну практику терміна «місця несвободи» ми не можемо не враховувати

і саме слово «свобода». Адже свобода є природним, невіддільним правом людини і знаходить своє відображення в усіх міжнародних актах з прав людини та національному законодавстві більшості країн світу, зокрема: Загальна декларація з прав людини; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Хартія основних прав Європейського Союзу.

Свобода засуджених в таких місцях обмежена за вироком суду і на певний строк або довічно, а це цілком відповідає Протоколу щодо вимог до місць, які підлягають моніторингу у розумінні ст. 4 Факультативного протоколу. До того ж проведений науковою пенітенціарною школою «Інтелект» моніторинг органів та установ виконання покарань Міністерства юстиції України показав, що їх повною мірою можна класифікувати як місця несвободи.

До місць належать установи виконання покарань, СІЗО, дитячі будинки-інтернати, психіатричні лікарні, школи-інтернати, гауптвахти, кімнати для тимчасово затриманих, автозаки, пункти прийому біженців – тобто усі місця, які люди не можуть залишити за власним бажанням (усього 42 різні типи місць несвободи).

Система місць несвободи настільки розгалужена, що за певних обставин можна прожити все життя, не полишаючи закритих закладів. Наприклад, людина, яка народилася у в'язниці (від ув'язненої матері), буде жити там до трьох років, після чого її відправляють до дитячого будинку-інтернату. Після повноліття вона може ще затриматися у молодіжному відділенні, а далі – опинитися у геріатричному пансіонаті, де буде перебувати аж до смерті.

Розкриваючи місця несвободи як середовище, в якому перебуває засуджений, ми визнаємо його як складне неоднозначне явище, якому притаманний механізм різних рівнів впливу (колектив засуджених, персонал установи виконання покарань, начальник соціально-психологічного відділення, окрема група засуджених), і яке передбачає комплекс відносин у середовищі засуджених, що регулюються як формальними, так і, на жаль, неформальними нормами.

І якщо формальні норми чітко закріплені в кримінально-виконавчому законодавстві та відомчих нормативно-правових актах Міністерства юстиції України, то неформальні норми сформовані звичаями, традиціями установи виконання покарань, системою цінностей, властивих певній категорії засуджених (малій групі), субкультурою, що існує в середовищі засуджених і має завуальований характер.

У результаті середовище засуджених з наявною системою неформальних норм і правил поведінки пропонує засудженому в майбутньому процесі відбування покарання дотримуватися саме їхньої програми поведінки, а не програм, які передбачають дотримання формальних норм поведінки в установі виконання покарання.

Іноді у випадку несприйняття такої програми засуджений схиляється до вчинення нового злочину чи вчиняє самогубство. Ми підтримуємо тих учених-пенітенціаристів, які вважають, що неформальні норми, крім того, формують інше життя засуджених в місцях несвободи і тим самим підміняють позитивні цінності поведінки засуджених.

Із цього приводу слушним є зауваження зарубіжного вченого А. Яковлева, який вважає, що злочинець, не сприйнявши цінності суспільства, замінює чи здійснює спробу замінити їх іншими цінностями та правилами, які не сприймаються нормами і цінностям суспільства в цілому⁶².

У результаті ми звертаємо увагу на те, що після набрання вироком законної сили засуджений направляється для відбування покарання в середовище, яке йому невідоме, тому він обирає свою лінію поведінки самостійно, якщо до цього він не спілкувався з раніше судимими або сам не був раніше судимий.

З іншого боку, коли засуджений прибув до установи виконання покарань, пройшов адаптаційний період у відділенні карантину, діагностику та розподіл програми поведінки йому може запропонувати колектив чи окрема група засуджених. І тоді у засудженого є вибір, який і буде основою його подальшої поведінки.

⁶² Яковлев А. Социология правонарушений. *Сов. Юстиция*. 1972. № 22. С. 6.

Несприйняття засудженим поведінки, яку йому запропонував колектив чи окрема група засуджених, створює для нього різного роду протиріччя, конфлікти, що і є причиною вчинення засудженим нового злочину. За даними дослідження наукової пенітенціарної школи «Інтелект», серед засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення, у 25 % було виявлено небажання підкорятися в установі виконання покарань неформальним структурам та дотримуватися правил їх поведінки⁶³.

Отже, місця несвободи Міністерства юстиції України – це органи і установи, у яких утримуються засуджені на певний строк та ув'язнені, до яких суд застосував запобіжний захід у виді тримання під вартою, обмеживши їх у своїх правах та свободі перебування.

2.3. Поняття та типологія кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи

Вивчаючи поняття та типологію кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, варто звернути увагу на той факт, що законодавцем 01.07.2020 Законом України № 2617-VIII було введено у статтю 12 Кримінального кодексу України поняття «кримінальні правопорушення». Отож кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи як засудженими, так і персоналом, варто розглядати як різновид пенітенціарної злочинності.

До речі, вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи саме спеціальний суб'єкт. Причому законодавець поділяє кримінальні правопорушення на два види: кримінальні проступки і злочини, а останні на: нетяжкі, тяжкі й особливо тяжкі (ст. 12 КК). Отож підставою для кримінальної відповідальності згідно зі ст. 2 КК України є вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить у собі склад кримінального правопорушення.

⁶³ Матеріали узагальнення наукових здобутків школи «Інтелект». Київ, 2017. С. 24.

Важливо звернути увагу на позицію вітчизняного вченого М.І. Панова, який вважає, що кримінальне право як галузь публічного права становить систему правових норм, які визначають певне коло суспільно небезпечних діянь як кримінальні правопорушення і встановлює за їх вчинення покарання та інші заходи кримінально-правового характеру. Ці норми, як зазначає вчений, характеризуються логічною узгодженістю, формальною визначеністю, їхні інститути й інші структурні елементи відрізняються органічною єдністю і тісним взаємозв'язком⁶⁴.

Варто зазначити, що сьогодні термін «кримінальне правопорушення» вживається і в міжнародних документах і в практиці Європейського суду, зокрема, Європейська конвенція «Про захист прав людини та основних свобод» від 4 листопада 1950 року в статті 7 закріплює таке положення: «Нікого не може бути визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії або бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінальне правопорушення за національним законодавством або міжнародним правом»⁶⁵.

Отож вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи як засудженими так і персоналом є не лише небезпечним посяганням на мету і завдання правосуддя та нормальну діяльність установ виконання покарань Міністерства юстиції України, а й перешкоджає досягненню мети покарання, виправлення, ресоціалізації засуджених та запобігання вчинення ними нових кримінальних правопорушень.

До того ж ці кримінальні правопорушення, які вчинені як засудженими, так і персоналом, є продовженням їхньої злочинної діяльності, а тому держава вимушена витратити значні засоби, мобілізувати значну частину персоналу Департаменту з питань виконання кримінальних покарань для того, щоб запобігти цьому суспільно-небезпечному явищу.

⁶⁴ Панов М.І. Кримінальне правопорушення та його види : лекція. Харків : Право, 2019. 52 с.

⁶⁵ Європейська конвенція «Про захист прав людини та основних свобод» від 4 листопада 1950 року. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (дата звернення 11.08.2022).

На жаль, як засвідчує практика, суспільна небезпечність кримінальних правопорушень, що вчиняються засудженими або персоналом, дуже часто поєднується із вчиненням інших кримінальних правопорушень, зокрема, вчинення тяжких злочинів проти життя та здоров'я іншої особи, проти власності тощо.

Наукові здобутки вітчизняних вчених у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права та кримінології засвідчують низку системних положень та висновків, які прямо або опосередковано стосуються поняття та типології кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи. До найважливіших теоретичних і практичних питань, які вплинули на судову і виконавчу практику та які нині потребують опрацювання і дослідження, ми відносимо вчинення засудженими у виправній колонії такого резонансного кримінального правопорушення, як «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань» (ст. 391 Кримінального кодексу (далі – КК) України)⁶⁶.

Соціально-правова обумовленість вищевказаної непокори, на думку вітчизняної вченої К.В. Бондаревої, полягає в тому, що кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань є дієвим запобіжним засобом, який сприяє підтриманню належного правопорядку в установах виконання покарань та відіграє важливу роль в організації застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчинення серед них нових кримінальних правопорушень⁶⁷.

До речі, вивчення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 391 КК України у зарубіжних країнах, показало, що в законодавстві найбільш розвинутих країнах світу (Сполучених Штатів Америки, Великобританії, Франції, Німеччини, Японії) відсутня кримінальна норма, яка б передбачала відповідальність засудже-

⁶⁶ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2020).

⁶⁷ Бондарева К.В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 19 с.

ного за злісну непокору вимогам адміністрації установ виконання покарань. Це пов'язано з тим, що у пенітенціарних установах цих країн діє така система профілактики вчинення кримінальних правопорушень, в якій унеможливорюються злісна непокора вимогам адміністрації цих установ.

Водночас у кримінальних кодексах Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Молдова та Республіки Узбекистан ця кримінальна норма залишилася і постійно реалізується на практиці. Варто також наголосити, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 391 КК України, взагалі пропонувалося виключити із КК України. З цього питання був зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (зокрема, щодо ліквідації корупційної схеми в пенітенціарній системі шляхом вилучення статті 391 Кримінального кодексу України) реєстр. № 2079 від 06.09.2019.

Не вдаючись у наукову дискусію з приводу вилучення чи залишення кримінальної відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 391 КК України, ми підтримуємо позицію тих науковців, які пропонують розглядати кримінальне правопорушення, передбачене ст. 391 КК України, як кримінальний проступок.

«Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» (ст. 392 КК України)⁶⁸. Суспільна небезпечність дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, визначається тим, що вони серйозно перешкоджають нормальній діяльності місць позбавлення й обмеження волі, досягненню цілей покарання, а в окремих випадках можуть призвести до інших тяжких наслідків (вбивств, тілесних ушкоджень, масових заворушень).

Так, вітчизняний вчений А.В. Ткаченко вважає, що дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, перешкоджають зміцненню режиму утримання засуджених, залученню їх до суспільно корисної праці, проведення з ними соціально-виховної

⁶⁸ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.08.2020).

роботи та навчання, заподіюють шкоду всім засобам виправлення та ресоціалізації засуджених⁶⁹.

Отож вказане кримінальне правопорушення заподіює шкоду всім засобам виправлення та ресоціалізації засуджених. Воно перешкоджає зміцненню режиму утримання засуджених, залученню їх до суспільно корисної праці, проведення з ними соціально-виховної роботи та навчання. Крім того, названі дії заподіюють серйозної шкоди самодіяльним організаціям засуджених.

Найбільш небезпечним це кримінальне правопорушення, на думку вітчизняного вченого І.Г. Богатирьова, вважається тому, що воно поєднано з нападом засуджених на особовий склад варту з метою усунення перешкод для здійснення задуму і заволодіння зброєю, яку вони використовують для збройного опору при подальшому їхньому затриманні, а також для вчинення нових злочинів⁷⁰.

Тому передумовою криміналізації суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 392 КК України, є насамперед потреби суспільства в запобіганні такими діяннями, а саме кримінально-правовими засобами. Варто також зазначити, що суспільна безпека кримінального правопорушення, передбаченого ст. 392 КК України, обумовлюється низкою факторів, серед яких загроза застосування насильства щодо засудженого чи працівника виправної колонії. Вчинення подібних дій у місцях несвободи здатне спричинити не тільки порушення нормальної діяльності органів і установ виконання покарань, а і суттєво ускладнити оперативну обстановку в них, створити негативну атмосферу серед самих засуджених, поставити під сумнів можливості адміністрації місць несвободи забезпечити безпеку засуджених і персоналу.

До того ж суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 392 КК України, особливо велика, адже

⁶⁹ Ткаченко А.В. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2017. 18 с.

⁷⁰ Богатирьов І.Г. Протидія кримінально-протиправним посяганням, що дезорганізують роботу пенітенціарних установ. *Протидія злочинності: теорія та практика* : зб. матер. VI Міжвуз. наук.-практ. конф. студ. (курсантів), аспір. та молод. уч. (м. Київ, 16 трав. 2014 р.). К. : Нац. акад. прокур. України, 2014. С. 27.

його вчиняють особи, вже засуджені за кримінальні правопорушення (здебільшого тяжкі й особливо тяжкі) та які відбувають покарання. Про підвищену суспільну небезпечність рецидивної злочинності, у порівнянні з первинною злочинністю, неодноразово вказувалося в юридичній літературі.

Зокрема, зарубіжні вчені Ю.В. Солопанов та В.Е. Квашис вважають, що ступінь дезорганізації роботи виправної установи, який характеризує суспільну небезпечність цього виду злочину, може бути визначений на підставі деяких таких об'єктивних даних:

- необхідно враховувати характер застосовуваного насильства або погрози його застосування щодо представників адміністрації, або тероризування засуджених, що стали на шлях виправлення;

- суспільна небезпечність залежить від тривалості порушення встановленого в установі порядку як з боку винного, так й інших засуджених, що виражається у примусовій відмові від роботи, зриву виробничих завдань, виходу з самодіяльних організацій засуджених через острах подальшої розправи тощо⁷¹. Причому слід розуміти, що ступінь дезорганізації роботи установ виконання покарань підвищується у разі заподіяння шкоди, хоча і не тяжкої, але, можливо, завданої кільком потерпілим.

«Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти» (ст. 393 КК України)⁷². Цей вид кримінального правопорушення, незважаючи на порівняно невеликі статистичні показники його поширеності в місцях несвободи, на думку вітчизняного вченого І.М. Копотуна, завдають шкоду або загрожують реальним завданням шкоди тим суспільним відносинам, які виходять за рамки одного родового об'єкта в межах загального об'єкта⁷³. Інший вітчизняний вчений І.Г. Богатирьов пояснює цей вид кримінального правопорушення такими чинниками:

⁷¹ Солопанов Ю.В., Квашис В.Е. Рецидив и рецидивисты. М. : ВНИИ МВД СССР, 1971. С. 189.

⁷² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2022).

⁷³ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. К. : ПП «Золоті ворота», 2013. С. 113.

- внаслідок вчинення втечі порушується принцип невідворотності покарання;
- сам факт втечі негативно впливає на інших засуджених, а також на злочинців, що перебувають на волі, породжуючи у перших надію на ухилення від відбування покарання, а у других – почуття безкарності за вчинені злочини;
- суспільна небезпека втеч збільшується ще й через те, що засуджені, які вчинили втечу, перебувають у нелегальному становищі, добувають кошти для існування злочинним шляхом, у низці випадків втягують у злочинну діяльність інших осіб, особливо з числа молоді⁷⁴.

Отож суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого (ст. 393 КК України), характеризується тим, що форми і способи його вчинення можуть бути різні: від самовільного залишення особою, яка відбуває покарання, місця відбування до підкопів і втеч з використанням насильства над охороною, зброї, технічних засобів⁷⁵.

Показовим прикладом використання технічних засобів при вчиненні втечі є використання засудженими Державної Петрівської виправної колонії № 49 Кіровоградської області гелікоптера. Для цього засудженим було залучено низку осіб, серед яких один засуджений та декілька осіб, які знаходилися на волі, зокрема, і пілот гелікоптера⁷⁶.

Другу групу кримінальних правопорушень, які вчиняють засуджені у місцях несвободи, можна вважати найнебезпечнішими тому, що вони вчиняються проти життя і здоров'я людини, зокрема: умисне вбивство (ст. 115 КК України); вбивство через

⁷⁴ Богатирьов І.Г. Характеристика втеч з місць позбавлення волі або з-під варти. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. К. : НАВС, 2013. С. 440–448.

⁷⁵ Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2016. 416 с.

⁷⁶ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

необережність (ст. 119 КК України); умисне тяжке та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (статті 121, 122 КК України), а також катування (ст. 127 КК України)⁷⁷.

Третя група кримінальних правопорушень, які вчиняють засуджені в місцях несвободи, включає в себе такі кримінальні правопорушення, як: крадіжка (ст. 185 КК України); грабіж (ст. 186 КК України); розбій (ст. 187 КК України). Найцікавішим є той факт, що ці кримінальні правопорушення вчиняються частіше, ніж інші. Особливо часто це відбувається під час отримання засудженими передач. На це, до речі, у свій час звертав увагу вітчизняний кримінолог І.М. Даньшин. Вчений, досліджуючи злочинність у місцях позбавлення волі, писав, що нерідко речі і продукти харчування та передачі відбираються тими, хто займає в місцях несвободи лідерське становище⁷⁸.

Четверта група кримінальних правопорушень пов'язана з кримінальною субкультурою в місцях несвободи і незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (статті 306, 307, 308, 309 КК України)⁷⁹. На жаль, рівень вчинення таких кримінальних правопорушень щорічно підвищується. Але ще небезпечнішим є те, що їх вчиняє і персонал місць несвободи.

Варто дослухатися до позиції вітчизняного вченого Ю.В. Орла про те, що нормальна діяльність ДКВС України неможлива без цілеспрямованої і відповідальної діяльності персоналу органів і установ виконання покарань. І якщо з боку персоналу вчиняються кримінальні правопорушення, тоді руйнується головна функція пенітенціарної системи – досягнення цілей покарання⁸⁰.

⁷⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2022).

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2016. С. 165.

Крім того, вчинення персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень викликає занепокоєння не тільки у Міністерстві юстиції України, а і в громадськості та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Серед найрозповсюдженіших кримінальних правопорушень, що вчиняються персоналом місць несвободи, варто виділити:

– у сфері службової діяльності: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України); службова недбалість (ст. 367 КК України);

– у сфері корупційної діяльності: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (368 КК України);

– у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (статті 306, 307, 308 309 КК України)⁸¹.

Окремо варто виділити кримінальні правопорушення, які пов'язані з посяганням на життя та здоров'я особи засудженого, зокрема: умисне вбивство (ст. 115 КК України); вбивство через необережність (ст. 119 КК України); умисне тяжке та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (статті 121, 122 КК України), а також катування (ст. 127 КК України)⁸².

За дослідженням вітчизняного вченого Я.В. Стрелюка, серед персоналу, що вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи, є: працівники соціально-психологічної служби (23 %); працівники відділу режиму і охорони (20 %); працівники підрозділів нагляду і безпеки (16 %); працівники медичної служби (15 %); оперативні працівники (15 %); працівники відділу інтендантського та господарського забезпечення (6 %); начальники та заступники КВУЗТ (4 %); інші (1 %). Серед кримінальних правопорушень, що вчиняє молодший персонал, варто виділити: ч. 1. ст. 309 КК України; ст. 356 КК України; ч. 3 ст. 368 КК України; ч. 2 ст. 364

⁸¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2022).

⁸² Там само.

КК України; ч. 2 ст. 307 КК України; ч. 1 ст. 309 КК України; ч. 4 ст. 358 КК України; ч. 2 ст. 191 КК України; ч. 1 ст. 175 КК України; ст. 366–1 КК України; ч. 1 ст. 210 КК України; ч. 1 ст. 126 КК України⁸³.

Серед причин вчинення персоналом кримінальних правопорушень в місцях несвободи науковці виділяють: різноманітний зовнішній вплив на свідомість працівника – це економічні, соціальні, правові чинники та внутрішній вплив – це постійні організаційно-управлінські зміни, психологічні та професійні чинники, серед яких останні роки набула професійна деформація. Окремо варто зазначити про низьку роз'яснювальну роботу працівниками Департаменту з питань виконання кримінальних покарань ДКВС України, Міністерства юстиції України щодо вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи.

З огляду на викладене пропонуємо таке визначення кримінального правопорушення, що вчиняється в місцях несвободи: це суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), що вчинене спеціальним суб'єктом і направлене на підрив авторитету правосуддя і функціонування пенітенціарної системи.

Контрольні питання до розділу 2

1. Дайте визначення кримінального правопорушення, що вчиняється в місцях несвободи.
2. Перерахуйте види кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи.
3. Назвіть вітчизняних вчених, які займалися вивченням кримінального правопорушення, що вчиняється в місцях несвободи.
4. Окресліть основні причини вчинення персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень.

⁸³ Стрелюк Я.В. Наукові підходи до методологічних засад дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу. *Юридична наука*. 2019. № 10. С. 211.

5. Вкажіть час і місце, де найчастіше вчиняються засудженими в місцях несвободи кримінальні правопорушення.
6. Дайте визначення поняттю «місця несвободи ДКВС України».
7. Як ви розумієте підбурювання інших засуджених вчиняти кримінальні правопорушення в місцях несвободи?
8. Окресліть правомірність і законність перебування засудженого в місцях несвободи.
9. Назвіть способи вчинення засудженими кримінальних правопорушень у місцях несвободи.
10. Чи набуває персонал місць несвободи ДКВС України в роботі із засудженими професійної деформації?

РОЗДІЛ 3.

ПЕНІТЕНЦІАРНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

3.1. Поняття пенітенціарної злочинності та її види

Розкриваючи поняття пенітенціарної злочинності у місцях несвободи, важливо зауважити, що питання термінології, як кримінологічної, так і законодавчої, є надзвичайно важливим напрямком будь-якого дослідження. Не виключенням є і дослідження пенітенціарної злочинності, оскільки, як зауважує вітчизняний вчений М.І. Панов, саме терміни та поняття, які використовує законодавець, становлять своєрідний «будівельний матеріал» правових норм⁸⁴.

Отже правові поняття забезпечують однозначне розуміння права та надають цілісності, послідовності, узгодженості його змісту. До того ж поняття в окремих нормативних приписах, як пише вітчизняний вчений, вдосконалюють нормативно-правові акти, не допускають повторень, роблять їх лаконічними та спрощують дослідження і практичне застосування права.

Цю позицію підтримує і В.М. Коган, оскільки вживання в законі виключно термінів – це ідеал, до якого прагне право і якого воно ніколи не досягне через складність явищ процесів дійсності, яка становить предмет права і його мету⁸⁵.

Відомий вітчизняний вчений криміналіст І.Я. Козаченко переконаний, що саме у кримінальному законодавстві введення термінів здійснюється за трьома основними напрямками. Перший, відображаючи системність права, дає змогу законодавцю

⁸⁴ Панов М.І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / перед. В.П. Тихого. Київ, 2010. С. 234.

⁸⁵ Коган В.М. Логико-юридическая структура советского уголовного закона. Алма-Ата, 1996. С. 54.

використовувати вже наявні, апробовані практикою правові терміни інших галузей юридичної науки, завдяки чому досягається внутрішня узгодженість і єдність термінів, які набувають галузевих особливостей. Суть другого напрямку полягає в тому, що терміни кримінального законодавства запозичуються з термінології неправових дисциплін. Активізація цього напрямку значною мірою обумовлена соціальними аспектами науково-технічного прогресу суспільства. Третій напрям знаходить вияв у тому, що законодавець нерідко вдається за допомогою до загальноновживаних слів, які набувають статусу кримінально-правового терміна після їх правового переосмислення⁸⁶.

Характеризуючи пенітенціарну злочинність у місцях несвободи у ХХ ст. – на початку ХХІ ст., слід зазначити, з одного боку, її певний науково-практичний прорив, а з іншого – висвітлення універсальних проблем через призму фрагментарності. Віддзеркалення того, що відбувається сьогодні у суспільстві, має пряме відношення і до вчення про злочинність та її ознаки.

Саме європейський вибір України вимагає формування у суспільстві нових стандартів забезпечення дотримання прав людини та громадянина, серед яких слід виокремити: неухильне дотримання вимог закону будь-якою особою, яка проживає на території країни; дотримання з боку держави її інституцій презумпції невинуватості; надання можливостей реалізувати соціальні цінності, визнані Конституцією України; захист дітей, людей похилого віку та інших соціально незахищених верств населення тощо.

На жаль, однією із перешкод виконання таких стандартів є злочинність, а тому її дослідження сьогодні слід вважати однією з найактуальніших суспільних проблем. Саме злочинність становить загрозу для безпеки всіх сфер суспільного життя, створює соціальне напруження в країні, завдає шкоду правопорядку, негативно впливає на соціальний, культурний та економічний розвиток, поширює у всіх регіонах країни злочинну мотивацію. На жаль, держава не до кінця оцінює її соціальну небезпеку, хоча злочин-

⁸⁶ Козаченко І.Я. Санкции за преступления против жизни и здоровья: обусловленность, структура, функции, виды. Томск, 1987. С. 157.

ність піддається статистичному виміру. Саме тому важливо усвідомити, що пенітенціарна злочинність є центральним поняттям пенітенціарної кримінології.

До того ж пенітенціарна злочинність – це вічне соціальне явище в системі політичних, правових, економічних та соціальних проблем. Пенітенціарна злочинність виявляється в діях і бездіяльності людини, матеріалізується як злочинні наслідки та існує в її детермінантах.

Оскільки пенітенціарна злочинність притаманна всім без винятку державам світу, незалежно від форми держави, рівня розвитку економіки, традицій та звичаїв, перед кожною державою постає питання створити таку модель адекватної поведінки особи, при якій буде виключено або зменшено вчинення кримінальних правопорушень.

На жаль, спроби створити таку модель запобігання пенітенціарної злочинності не знаходили підтримки не тільки з боку держави, а й самого суспільства, і обумовлено це тим, що за своєю природою суспільство робить все, щоб дистанціюватись від осіб, які порушують Закон України «Про кримінальну відповідальність», а держава, на яку це суспільство поклало обов'язок забезпечити їхню безпеку від злочинних посягань, недостатньо професійно виконує цю функцію.

На думку вітчизняного вченого Р.С. Веприцького, злочинність в країні у контексті суспільних процесів є похідною від ситуації, де в єдиній системі об'єднались: по-перше, соціальні умови, коли визнаються допустимими будь-які засоби збагачення, і фактично відбувається злам дії різних цивілізованих соціальних регуляторів поведінки людей: норм моралі, права, релігії, громадської думки тощо; по-друге, соціальні причини, коли в межах закону не забезпечується навіть мінімальний стандарт життя (безробіття, бездомність, знедоленість і т. п.)⁸⁷.

Погоджуючись з позицією вітчизняного дослідника, слід також доповнити його висловлення в контексті нашого дослідження.

⁸⁷ Веприцький Р. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Харків, 2014. С. 206.

Вище перераховані ним умови певним чином впливають і на злочинність серед засуджених в місцях несвободи, зокрема, нами вже установлені випадки, коли засуджені не бажають звільнитися з місць несвободи, обґрунтовуючи свою позицію тим, що їх нічого, окрім безробіття, безпритульності, знедоленості не чекає на свободі, а тому вони спокійно йдуть на вчинення нового злочину.

Однією із суттєвих умов пенітенціарної злочинності, як зазначає Я.О. Ліховіцький, є неналежне використання технічних засобів нагляду і контролю (наприклад, відеокамер) за засудженими (ст. 103 КВК України), зношеність яких складає по всіх установах покарань 50 %, а на деяких відкритих територіях охоронних зон вони взагалі відсутні⁸⁸.

Варто наголосити, що пенітенціарна злочинність, як суспільно небезпечне явище, характеризується вчиненням засудженими в місцях несвободи таких злочинів, як:

1) ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390);

2) злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391);

3) дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392);

4) втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393);

5) втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394).

Отож пенітенціарна злочинність у місцях несвободи виступає не тільки як різновид загальної, кримінологічної, а й рецидивної злочинності. Іншими словами можна сказати, що поняття «злочинність», «пенітенціарна злочинність» та «кримінологічна злочинність» співвідносяться як загальне та спеціальне.

Ось чому варто розглядати пенітенціарну злочинність як складову частину злочинності в цілому, але з притаманними їй особливостями, динамікою, географією, кількісними та якісними показниками. Загалом, коли ведуть мову про пенітенціарну

⁸⁸ Ліховіцький Я.О. Злочини, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Луцьк, 2017. С. 206.

злочинність, насамперед мають на увазі злочинну поведінку засуджених, які відбувають кримінальні покарання у місцях несвободи Міністерства юстиції України.

На жаль, ізоляція осіб, винних у вчиненні злочинів у місцях несвободи, не завжди дає позитивні результати і те, що, будучи поміщеними в такі місця, вони вчиняють часом не менш тяжкі й особливо тяжкі злочини, ставить перед кримінологічною наукою завдання перегляду застарілих концепцій запобігання та створення нових, більш результативних.

Також у науковій літературі існує думка про те, що застосування покарання до засудженого за вчинення нового кримінального правопорушення у місцях несвободи збільшує його каральну сторону, що виражається в безальтернативному застосуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк і в посиленні умов режиму відбування покарання⁸⁹.

Оскільки численні дослідження, проведені науковою пенітенціарною школою «Інтелект», свідчать про те, що основні причини кримінальної активності засуджених у місцях несвободи лежать у самій природі такого покарання, як позбавлення волі, ми звернули увагу на позицію професора І.Г. Богатирьова, який, досліджуючи проблему пенітенціарної злочинності, звернув увагу наукової спільноти на такі процеси, які характерні в сучасних умовах реформування кримінально-виконавчої системи, серед них:

- неналежне законодавче забезпечення дотримання прав і свобод засуджених та осіб, узятих під варту, відповідно до положень міжнародно-правових актів у цій сфері;
- розроблення проєктів сучасної інфраструктури органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України для відмови від групового проживання засуджених до одиночного утримання;
- підвищення ефективності діяльності персоналу органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України

⁸⁹ Копотун І.М. Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 203–204.

щодо виконання оперативно-службових завдань, успіх яких залежить від рівня їх сприйняття людьми, на яких покладається їх реалізація;

- формування нової концепції організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими шляхом впровадження науково обґрунтованих методик та програм психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого, засобів корекції його поведінки, а також спеціалізованих методик та рекомендацій щодо форм і методів впливу на засуджених за допомогою програм диференційованого виховного впливу;

- створення науково-обґрунтованої системи стимулювання засуджених до законослухняної поведінки та ресоціалізації шляхом запровадження поетапної зміни умов їх тримання;

- розроблення та впровадження системи критеріїв оцінювання ступенів виправлення засуджених, налагодження дієвої взаємодії органів і установ виконання покарань із суб'єктами соціального патронажу осіб, звільнених із місць позбавлення волі⁹⁰. Водночас зміни, що відбуваються у суспільстві, їх кримінологічні та соціально-психологічні наслідки, певною мірою відображають не тільки стан та динаміку злочинності в країні, а й мають прямий зв'язок зі злочинністю серед засуджених у місцях несвободи.

Враховуючи той факт, що пенітенціарна злочинність у місцях несвободи – це негативне соціально-правове явище, яке відбувається в умовах посиленого контролю та нагляду, є різновидом рецидиву і виражається в сукупності заборонених кримінальним законом діянь, вчинених засудженими, які відбувають покарання за попередній злочин у виправних колоніях, а тому ця злочинність підриває не тільки авторитет правосуддя, а дії адміністрації виправної колонії щодо виконання кримінальних покарань, і тим самим негативно впливає на виправлення і ресоціалізацію засуджених.

Крім того, пенітенціарна злочинність у місцях несвободи: по-перше, має підвищений ступінь суспільної небезпеки для

⁹⁰ Богатирьов І.Г. Криза пенітенціарної реформи в Україні: причини та шляхи їх вирішення. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 162.

самих засуджених і персоналу; по-друге, суттєво підриває порядок і умови відбування засудженими покарання у місцях несвободи; по-третє, наносить непоправну шкоду всьому комплексу заходів щодо виправлення та ресоціалізації засуджених, ставить під загрозу їхнє життя і здоров'я; по-четверте, засуджені, які вчиняють у місцях несвободи нові злочини, вперто не бажають відбувати покарання, злісно порушують режим, ухиляються від участі у самодіяльних організаціях.

Отже, вчинення засудженими злочинів під час відбування покарання свідчить про наявність серйозних недоліків та суперечностей, що виникають при виконанні покарання у виді позбавлення волі, що ставить під сумнів можливість досягнення мети кримінально-виконавчого законодавства: захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Тому відсутність в Україні сучасної кримінологічної доктрини запобігання пенітенціарної злочинності як провідного теоретичного і політичного принципу діяльності держави й громадянського суспільства вимагає від вчених-кримінологів створення реального механізму і відповідного інструментарію такої доктрини, де як:

- описова гіпотеза надається реальний аналіз стану злочинності в країні та діяльності державних інституцій щодо її запобігання;

- пояснювальна гіпотеза відображається відповідність законодавчого, кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів та суду в контексті причин та умов злочинності, зменшення її показників;

- прогностична гіпотеза – на ґрунті аналізу та діагностики реальної соціально-економічної, загальнополітичної і криміногенної ситуації в Україні, завдяки суб'єктивним і об'єктивним індикаторам (ознакам), здійснити відповідні прогнози цієї

ситуації на майбутнє, зокрема, кримінально-політичний, економічний, соціальний та кримінологічний прогнози, в межах яких і формується та розвивається злочинність.

Перед тим, як сформулювати поняття пенітенціарна злочинність у місцях несвободи, варто провести порівняльний аналіз думок щодо поняття злочинності взагалі, оскільки в кримінологічній науці сутнісне поняття «злочинність» характеризується невизначеністю й багатозначністю. Передусім кримінологи при визначенні пенітенціарної злочинності наголошують на її соціальній природі у зв'язку з тим, що вона не буває поза суспільством, вона є соціальним явищем і притаманна саме місцям несвободи.

Майже в усіх виданих в останні десятиліття роботах підкреслювалася соціальна природа пенітенціарної злочинності, її історичність і класова обумовленість, розкривалися кількісні та якісні характеристики цього явища, здійснювалося співвідношення злочину і злочинності.

Отож поняття пенітенціарна злочинність є родовим, що містить у собі численність окремих видів і груп злочинів (насильницькі, корисливі, службові тощо), які вчиняються засудженими і персоналом місць несвободи. Зокрема, вітчизняні вчені в галузі пенітенціарної науки І.Г. Богатирьов, М.С. Пузирьов розглядають пенітенціарну злочинність як негативне соціально-правове явище, що об'єднує сукупність кримінально караних діянь, пов'язаних із процесом виконання та відбування кримінальних покарань, має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики й у зв'язку з цим вимагає специфічних державних і суспільних антикримінальних заходів впливу⁹¹.

За останні двадцять п'ять років вирішення проблем пенітенціарної злочинності у місцях несвободи проходить у якісно іншому, ніж раніше, правовому просторі, оскільки на початку XXI ст. були прийняті та набрали чинності нові Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси України. Тим часом стрімке зростання законодавчого регулювання зазначених процесів посунуло на другий

⁹¹ Богатирьов І.Г., Пузирьов М.С. Загальні засади пенітенціарної кримінології. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2012. № 1. С. 170.

план діяльність персоналу місць несвободи Міністерства юстиції України щодо запобігання вчиненню кримінальних правопорушень особами, які у них відбувають покарання.

Навіть найжорсткіші системи тюремної ізоляції, оснащені досконалими інженерно-технічними засобами охорони і нагляду за засудженими, не можуть унеможливити вчинення засудженими нових злочинів. Саме практика діяльності установ виконання покарань Міністерства юстиції України свідчить, що на окрему частину засуджених карально-виправний процес не справляє позитивного впливу і вони, не бажаючи відмовитися від антигромадських поглядів та звичок, у певних ситуаціях знову вчиняють злочини. У результаті суспільна небезпека пенітенціарної злочинності у місцях несвободи пояснюється таким:

- внаслідок вчинення засудженим у місцях несвободи нового злочину порушується принцип невідворотності покарання;
- факт вчинення засудженим у місцях несвободи нового злочину негативно впливає на інших засуджених, а також на злочинців, що перебувають на волі, породжуючи у перших надію на ухилення від відбування покарання, а у других – почуття безкарності за вчинені злочини⁹².

Найбільшу небезпеку становлять ті нові злочини, які поєднані з нападом засуджених на особовий склад чергової частини УВП чи варти для усунення перешкод, здійснення задуму і заволодіння зброєю, яку вони використовують для чинення збройного опору при подальшому їх затриманні, а також для вчинення нових злочинів.

Злочини, що вчиняються у місцях несвободи, також спричиняють процеси, які дезорганізують діяльність пенітенціарної системи та інших правоохоронних органів, створюють загрозу суспільній безпеці. На розшук засуджених витрачаються величезні фінансові та матеріальні ресурси.

Аналізуючи випадки вчинення засудженими у місцях несвободи нових злочинів, можна зробити висновок, що способи та

⁹² Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань в Україні (пенітенціарна кримінологія) : навч. посіб. / за заг. ред. О.М. Джужі. Київ, 2013. С. 442.

хитрощі, які застосовують засуджені для їх вчинення, мають різноманітний характер. Їх застосування залежить від умов та обставин, які сприяють вчиненню злочину. Інколи засуджені вчиняють новий злочин без попередньої підготовки, але переважно зловмисники ретельно готуються, накопичуючи засоби та підшуковуючи можливості для цього.

Крім того, злочини можуть готуватися та вчинятися як поодинці, так і групою осіб. Кримінологічною наукою доведено, що груповий спосіб вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи майже завжди підвищує суспільну небезпеку в установах виконання покарань, а тому завжди надає йому нової якості.

При вчиненні нового злочину групою в місцях несвободи, як показує дослідження, засудженим легше долати опір охорони або конвою, швидше пошкоджувати інженерно-технічні споруди, а також зміцнюється психологічна рішучість її учасників на продовження вчинення кримінальних правопорушень, засуджені стають більш зухвалими і жорстокими.

Отже, вчинення злочину в місцях несвободи групою осіб виявляється ефективнішим, ніж ті самі дії, вчинені одноосібно. Особливо це виявляється під час: злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); втеч з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України). Отже, слід пам'ятати про те, що вчинені нові злочини засудженими у місцях несвободи мають загрозливий характер для суспільства, адже ймовірність вчинення злочинів засудженими є надзвичайно високою.

Способи вчинення злочинів засудженими у місцях несвободи практично всі є відомими, хоча вони залежать від пори року, доби, вміння і навичок злочинців, використання предметів, спеціально пристосованих для їх вчинення, зазвичай вони вчиняються із застосуванням транспортних засобів (вантажної машини, гелікоптера), підкопу для подолання основної огорожі, через підземні або повітряні комунікації, шляхом укриття на об'єкті, «на таран»

із використанням транспортного засобу, а також шляхом захоплення заручників із числа персоналу установи.

Зважаючи на гуманізацію сучасної кримінально-правової політики в Україні, виникає необхідність удосконалення державної політики у сфері виконання покарань, орієнтації її на дотримання вимог міжнародних стандартів поведження із засудженими. Особливе місце в реалізації цього напрямку належить Міністерству юстиції України, в структурі якої є установи виконання кримінальних покарань, метою яких є забезпечення дотримання прав і свобод засуджених, їх виправлення і ресоціалізація, запобігання вчинення ними нових злочинів.

На формування криміногенної мотивації та її вияву у поведінці засуджених у місцях несвободи істотно впливають і недоліки організаційно-управлінського характеру керівного складу установ виконання покарань Міністерства юстиції України, на які покладено безпосереднє запобігання вчинення засудженими повторних злочинів.

Серед них слід виділити такі: послаблення контролю за проведенням профілактичних заходів серед засуджених, схильних до вчинення кримінального правопорушення; несвоєчасне прийняття рішення щодо притягнення до відповідальності винних у вчиненні засудженими у місцях несвободи кримінального правопорушення; відсутність програм прогнозування і планування запобігання вчинення засудженими у місцях несвободи нових злочинів тощо.

Отже, головним завданням адміністрації установ виконання покарань є вплив на соціальні процеси та явища, що породжують злочинну поведінку серед засуджених і ув'язнених або сприяють їй. Тому заборона, що встановлена кримінальним законом, є певним чином переліком найважливіших соціальних цінностей, забезпечення недоторканності яких визначає необхідність існування системи профілактики злочинності серед засуджених у місцях несвободи.

Отож надаючи поняття пенітенціарна злочинність, ми намагалися об'єднати в ньому саме соціальний та правовий аспекти,

оскільки ігнорування кримінально-правової характеристики злочинності на сьогодні методологічно себе не виправдовує, не дозволяє її емпірично досліджувати.

Водночас з практичної точки зору результати вивчення пенітенціарної злочинності у місцях несвободи мають здійснюватися на підставі такої специфічної кримінально-значущої інтегруючої ознаки, як правовий статус особи злочинця та суб'єкта злочину.

Як справедливо зазначають сучасні вітчизняні кримінологи, пенітенціарна злочинність у місцях несвободи – це закономірне явище, що відображає стан суспільного організму в установах виконання покарань Міністерства юстиції України, порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань, застосування засобів виправлення і ресоціалізацію засуджених та заходи безпеки як персоналу установ виконання покарань, так і засуджених.

Отже, пенітенціарна злочинність у місцях несвободи є побічним продуктом суспільного розвитку, наслідком конфліктів у суспільстві, результатом його патології та дезорганізації. Чим більше дезорганізоване суспільство в економічному, соціальному, моральному і політичному плані, тим вищий у ньому рівень злочинності. У кожному суспільстві є свій поріг (рівень) злочинності.

Унаслідок цього проблематика наукового визначення поняття пенітенціарної злочинності у місцях несвободи передусім зумовлюється намаганням зробити його конструктивним для розроблення методології пізнання цього феномена. Останнє на сьогодні не дає практичної можливості розглядати пенітенціарну злочинність у місцях несвободи поза межами її кримінально-правової оцінки.

Утім, пенітенціарна злочинність у місцях несвободи характеризується низкою відмінних особливостей, які виявляються насамперед у причинному комплексі та мотивації формування злочинної поведінки і, як наслідок, в її рівнях та тенденціях розвитку. Тому окреме вивчення злочинності серед засуджених у місцях несвободи дозволяє глибше дослідити її особливості, специфіку детермінації, а також розробити диференційовані кримінологічні заходи її запобігання.

Тому неврахування особливостей пенітенціарної злочинності у місцях несвободи не дозволить забезпечити цілеспрямований і диференційований підхід до її запобігання. Враховуючи той факт, що саме кримінологія глибоко вивчає злочинність, визначення поняття пенітенціарної злочинності у місцях несвободи має ґрунтуватися на кримінологічних категоріях, вироблених вказаною наукою.

З огляду на викладене пенітенціарну злочинність визначаємо як сукупність вчинених на певній території, у визначеному просторово-часовому проміжку, засудженими в місцях несвободи Міністерства юстиції України кримінальних правопорушень, направлених на підрив авторитету правосуддя, адміністрації установи виконання покарань в очах суспільства, яка підлягає кількісно-якісному виміру.

3.2. Кількісні та якісні показники пенітенціарної злочинності

Пошук нових підходів щодо розуміння кількісних та якісних показників пенітенціарної злочинності у місцях несвободи актуалізує потребу в постійному їх моніторингу, що дасть змогу суспільству мати реальні уявлення про масштаби пенітенціарної злочинності у місцях несвободи. Варто також зазначити, що пенітенціарна злочинність вирізняється на фоні загальної злочинності наявністю кількісно-якісних статистичних значущих показників про злочин та особу злочинця, причини та умови вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень, що виражають ступінь їх суспільної небезпеки.

Водночас пенітенціарна злочинність у місцях несвободи характеризується рівнем, коефіцієнтами, структурою та динамікою кримінальних правопорушень, що вчиняються як засудженими, так і персоналом місць несвобод шляхом описання мотиву та цілі їх злочинної поведінки. Тим часом більшість вчених, які схиляються до широкого розуміння кримінологічної характеристики, окрім кількісно-якісних характеристик та особи злочинця,

включають в її зміст також відомості про детермінанти злочинної поведінки та заходи щодо їхнього запобігання⁹³.

Ми також підтримуємо таку позицію вітчизняних вчених, однак переконані у необхідності окремого розгляду заходів запобігання злочинності як категорії, відокремленої від її кримінологічної характеристики. Водночас вважаємо доцільним розглянути в межах кримінологічної характеристики латентну злочинність серед засуджених в місцях несвободи, яка аналогічно до офіційно підтвердженої злочинності має детермінаційні та кількісні показники.

До речі, вітчизняний вчений О.Г. Колб та інші вчені обмежують кримінологічну характеристику злочинності серед засуджених в установах виконання покарань кількістю зареєстрованих злочинів та засуджених, які їх вчинили під час відбування кримінального покарання в кримінально-виконавчих установах і характеризують пенітенціарну злочинність як частину рецидивної злочинності, пов'язаної з повторним або систематичним вчиненням злочинів особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі⁹⁴.

Отже, вивчаючи кількісні та якісні показники пенітенціарної злочинності у місцях несвободи, ми притримувалися власної позиції щодо розуміння змісту зазначеної категорії, відносячи до її переліку кількісно-якісні показники злочинності; детермінанти злочинності; особу злочинця; віктимологічну характеристику жертви злочину та латентну злочинність.

Слід також пам'ятати, що пенітенціарна злочинність у місцях несвободи відображає не тільки оперативну обстановку в установах виконання покарань, а й стан суспільного організму, який характеризується соціально-економічними, суспільно-моральними, політичними та іншими умовами його розвитку і суспільного життя. У підсумку, пенітенціарна злочинність у міс-

⁹³ Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. С. 9.

⁹⁴ Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 44.

цях несвободи є не що інше, як побічний продукт суспільства, результатом його патології та дезорганізації.

Отже, розкриваючи кількісні та якісні показники пенітенціарної злочинності у місцях несвободи, є всі підстави говорити про підвищену суспільну небезпеку такої злочинності, оскільки вона вчиняється особами, які відбувають кримінальне покарання, і головним є те, що ця злочинність здійснюється в умовах повної ізоляції засуджених та посиленого контролю і нагляду за ними з боку персоналу установи виконання покарань.

Попри те, що пенітенціарна злочинність є явищем статистично вимірюваним, на жаль, держава не до кінця оцінює її соціальну небезпеку та наслідки. Можна вважати позитивним кроком у кримінологічній науці постановку питань щодо визначення ціни злочинності та її соціальних наслідків для держави, суспільства, людини.

Водночас вчинення засудженими у місцях несвободи нового злочину свідчить про те, що ця особа ігнорує порядок і умови відбування покарання, усвідомлює, що її дії є протиправними та бажає заподіяти шкоду об'єктам кримінально-правової охорони, зокрема, установам виконання покарань. Крім того, пенітенціарна злочинність у місцях несвободи органічно пов'язана зі специфічними суперечностями й соціально-психологічними явищами та процесами під час виконання кримінальних покарань та має достатньо складну природу.

Із цього приводу вітчизняний вчений І.М. Копотун зазначає, що конкретні злочинні вияви часто спричиняють шкоду не тільки окремим потерпілим, а й порушують роботу установ виконання покарань, інтереси та безпеку більшості засуджених і персоналу, створюючи при цьому в пенітенціарних закладах умови тотальної жорстокості й насилля⁹⁵.

Доречно також зазначити, що соціально-політичні процеси в державі вкрай негативно відобразились на стані, тенденціях, динаміці та географії злочинності взагалі й пенітенціарної

⁹⁵ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ, 2013. С. 72.

злочинності в місцях несвободи зокрема. Отже, розкриваючи стан пенітенціарної злочинності у місцях несвободи, ми зважали на кількісно-якісне вимірювання вчинених засудженими в місцях несвободи нових злочинів та основні статистичні показники, а саме: структура, рівень, динаміка, географія, коефіцієнт, латентність та недоліки роботи в системі виконання кримінальних покарань.

До речі, науковці пенітенціарної школи «Інтелект» неодноразово робили спробу отримати повні статистичні дані про злочинність в Україні за роки незалежності шляхом пропозицій щодо необхідності перепису засуджених в установах виконання покарань.

На жаль, це їм зробити не вдалось, хоча такий перепис дозволив би пенітенціарній науці отримати повні статистичні дані про осіб, які вчинили злочини в цей період, всебічно розглянути, які саме злочини вплинули на загальний стан злочинності в Україні, і як вони відображають стан, рівень, динаміку, географію злочинності серед засуджених в місцях несвободи.

З іншого боку, такий перепис засуджених розширив би можливості статистичного відображення злочинності, її рецидивів, дав змогу об'єктивно проаналізувати причини та умови злочинності, розкрити її латентність та організаційні недоліки запобігання з боку адміністрації та персоналу установ виконання покарань. І насамкінець дозволив би провести відповідні прикладні емпіричні дослідження, соціологічні опитування осіб, які вчинили злочини та повторно в місцях несвободи їх вчиняють, розробити державну програму запобігання злочинності в місцях несвободи.

Проведений нами аналіз пенітенціарної злочинності у місцях несвободи проводився за останні десять років (2012–2022 рр.) виключно на основі існуючих статистичних даних та аналітичних довідок ДДУПВП, ДПтС України, ДКВС України та Міністерства юстиції України.

Зауважимо, що, розкриваючи пенітенціарну злочинність у місцях несвободи, за її основу ми брали зміни стану та структури злочинності в установах виконання покарань та СІЗО не тільки

за останні десять років, а й залежно від чисельності засуджених, які відбували покарання. Однак війна в Україні дещо змінила ці показники, оскільки низка установ виконання покарань, на жаль, поки що розташовані на окупованій ворогом території.

Як показало проведене нами дослідження, найчастіше у місцях несвободи засудженими за період з 2012 по 2022 рр. було вчинено такі злочини:

- злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань. Так, у 2012 році показник цього злочину склав – 192 (34,2 %); 2013 р. – 167 (27,1 %); 2014 р. – 181 (32,6 %); 2015 р. – 170 (31,8 %); 2016 р. – 176 (32,6 %); 2017 р. – 140 (33,1 %); 2018 р. – 133 (32,8 %); 2019 р. – 86 (24,3 %); 2020 р. – 100 (28,3 %); 2021 р. – 122 (32,9 %);

- у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: 2012 р. – 112 (27,2 %); 2013 р. – 102 (25,4 %); 2014 р. – 98 (26 %); 2015 р. – 110 (27,5 %); 2016 р. – 100 (26 %); 2017 р. – 105 (27,1 %); 2018 р. – 97 (25,3 %); 2019 р. – 89 (25,5 %); 2020 р. – 80 (22,1 %); 2021 р. – 87 (23,4 %);

- ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі: 2012 р. – 72 (17 %); 2013 р. – 79 (17,8 %); 2014 р. – 51 (9,8 %); 2015 р. – 74 (18,3 %); 2016 р. – 82 (18,5 %); 2017 р. – 73 (18,9 %); 2018 р. – 42 (9,8 %); 2019 р. – 62 (17 %); 2020 р. – 80 (21,2 %); 2021 р. – 44 (11,8 %);

- втеча з місця позбавлення волі або з-під варти: 2012 р. – 62 (14 %); 2013 р. – 64 (14,4 %); 2014 р. – 51 (12 %); 2015 р. – 59 (12,8 %); 2016 р. – 58 (13,4 %); 2017 р. – 69 (18,3 %); 2018 р. – 52 (13 %); 2019 р. – 45 (11,5 %); 2020 р. – 45 (11 %); 2021 р. – 44 (11,8 %);

- дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань також відносяться до структури злочинів, що вчиняються в місцях несвободи. Однак їх показники у порівнянні з іншими злочинами такої категорії є одиничними й становлять у 2012 р. – 4 (2,4 %); 2013 р. – 9 (2,9 %); 2014 р. – 7 (2,2 %); 2015 р. – 3 (2,9 %); 2016 р. – 1 (0,5 %); 2017 р. – 3 (1,2 %); 2018 р. – 11 (2,9 %); 2019 р. – 2 (0,8 %); 2020 р. – 7 (1,8 %); 2021 р. – 4 (1 %).

На жаль, проведення реформування кримінально-виконавчої системи України та модернізація кримінально-виконавчих установ закритого і відкритого типу не спроможні знизити динаміку вчинених злочинів у місцях несвободи. Погіршується динаміка такої злочинності й через дестабілізацію ситуації на Сході України, посилення соціальної кризи, швидкі темпи криміналізації суспільства та існування інших детермінант для зростання пенітенціарної злочинності.

3.3. Латентна пенітенціарна злочинність

Варто зазначити, що існування в місцях несвободи латентної злочинності сприяє як у засуджених, так і в персоналу формуванню неправильного уявлення про реальну злочинність в місцях несвободи, її масштаби та суспільну небезпечність.

Крім того, неврахування латентної злочинності адміністрацією установ виконання покарань призводить до певних помилок у прогнозуванні злочинності серед засуджених, плануванні заходів з її запобігання, до неправильного розрахунку сил і засобів, спрямованих на усунення злочинності серед засуджених у місцях несвободи.

А тому проблема зниження латентної злочинності в місцях несвободи є актуальною, складною і гострою як для кримінологічної науки, так і для пенітенціарної практики.

На жаль, рівень інформованості суспільства про вчинення засудженими у місцях несвободи нових злочинів з боку Міністерства юстиції України щорічно знижується. Тільки резонансні злочини, які вчинені в місцях несвободи, стали відомими для засобів масової інформації та були доведені до відома населенню країни.

Враховуючи той факт, що у науковій літературі наголошується на важливості вивчення латентної злочинності для пізнання її фактичного стану дійсних масштабів, структури, географії та її реальної оцінки, ми констатуємо, що вивчення латентної злочинності в місцях несвободи повинно розглядатися адміністрацією

установи виконання покарань як одне із завдань запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи.

Крім того, недооцінювання персоналом місць несвободи проблеми латентної злочинності серед засуджених, по-перше, спотворює уявлення про фактичний рівень злочинності серед засуджених; по-друге, не дає можливості визначити розмір матеріальних і нематеріальних збитків, що заподіюються установам виконання покарань; по-третє, латентна злочинність серед засуджених суттєво впливає на її кримінологічні прогнози.

Латентна злочинність у місцях несвободи, залишаючись поза увагою адміністрації установ виконання покарань, є особливо небезпечною й через те, що відчуття безкарності заохочує осіб, які відбувають покарання, продовжувати вчиняти у місцях несвободи кримінальні правопорушення та сприяє становленню окремих засуджених на вчинення у місцях несвободи кримінального правопорушення.

До речі, відсутність достовірних і повних даних про розміри злочинності серед засуджених у місцях несвободи не дає можливість своєчасно проводити як планові, так і непланові заходи її запобігання.

Варто також наголосити на тому, що латентна злочинність серед засуджених у місцях несвободи становить специфічну суспільну небезпеку. По-перше, вона формує і зміцнює кримінальну субкультуру в установах виконання покарань; по-друге, сприяє посиленню впливу груп негативної спрямованості на порядок і умови відбування покарань; а по-третє, породжує, особливо у вперше засуджених, почуття беззахисності перед засудженими негативної спрямованості.

Розкриваючи поняття та сутність латентної злочинності взагалі і її місце серед засуджених в місцях несвободи зокрема, варто зазначити, що в її основі лежить слово «латентність», яке застосовується у біології, хімії, медицині та інших науках, де існує проблема, пов'язана з прихованими процесами або відкриттям чогось нового.

А тому ми звертаємо увагу наукової спільноти на той факт, що в кримінологічній науці серед вітчизняних і зарубіжних

вчених і до сьогодні точиться багато дискусій з приводу поняття «латентна злочинність». Проведений нами аналіз останніх досліджень латентної злочинності показав, що у спеціальній літературі наявна безліч різних авторських трактувань латентності, однак єдиного загально визнаного поняття латентної злочинності в кримінології не має.

З одного боку, поняття «латентна злочинність» розглядається вченими в контексті їх власних досліджень, з іншого – це показує, що поняття латентна злочинність та її сутність постійно перебуває в науковому пошуку.

Зокрема, на початку 80-х років минулого століття зарубіжний вчений А.О. Конєв визначив латентну злочинність як специфічне соціальне явище, що являє собою сукупність кримінально караних діянь, щодо яких могли (або не могли) виникнути оперативнорозшукові заходи⁹⁶.

Інші зарубіжні вчені О.С. Шляпочников та Г.І. Забрянський під латентною злочинністю розуміють сукупність кримінально караних дій, які не були виявлені правоохоронними органами⁹⁷. Отож під латентною пенітенціарною злочинністю варто розуміти ту частину загальної злочинності, що являє собою певний масив вчинених кримінальних правопорушень в місцях несвободи у межах дії строків відбування засудженими кримінального покарання.

Вітчизняний вчений-кримінолог А.Ф. Зелінський надає таке визначення латентної злочинності: «це сукупність передбачених кримінальних діянь, які у зв'язку з певними причинами не враховані правоохоронними органами»⁹⁸.

У свою чергу інший вітчизняний кримінолог І.М. Даньшин розглядає латентну злочинність як сукупність невиявлених і не включених у статистичну звітність злочинів. До причин і умов латентної злочинності, як зазначає вказаний вчений, належать такі: специфіка окремих видів злочинів, які за способом вчинення

⁹⁶ Конєв А. Основные криминологические характеристики латентной преступности. Омск, 1980. С. 3.

⁹⁷ Шляпочников А., Забрянский Г. Выявление латентной преступности. *Сов. государство и право*. 1971. № 5. С. 99.

⁹⁸ Зелинский А.Ф. Криминология : курс лекций. Харьков, 1996. С. 32.

передбачають підвищену прихованість, що породжує труднощі щодо їх виявлення; наявність у суспільстві професійної та організованої злочинності, до якої найчастіше залучаються неповнолітні; низький стан правосвідомості населення; відсутність належного матеріально-технічного забезпечення; небажання повідомляти про відомий факт вчинення злочину до відповідних інстанцій тощо⁹⁹.

Сучасне визначення латентної злочинності пропонує професор І.Г. Богатирьов, який під латентною злочинністю розуміє сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній кримінально-правовій статистиці¹⁰⁰.

Аналіз вищевказаних понять латентної злочинності показує, що основними ознаками такої злочинності є частина злочинності, яка має кумулятивний масив у межах дії строків давності; сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені; невиявлені та з інших причин невідомі правоохоронним та судовим органам; не відображаються в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності тощо.

Щодо місць несвободи, то їм так само притаманна латентна злочинність. Стан латентної злочинності у місцях несвободи можна визначити як неблагополучний у зв'язку з тим, що засуджені не завжди подають заяви стосовно вчинення проти них злочину; порушенням облікової дисципліни персоналом органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України; через необґрунтовані відмови у відкритті кримінальних проваджень тощо.

У підсумку, латентну пенітенціарну злочинність у місцях несвободи можна поділити на такі види:

1) незаявлені засудженими адміністрації установи виконання покарань факти про вчинення щодо них в місцях несвободи кримінальних правопорушень;

⁹⁹ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд / за ред. І.М. Даньшина. Х. : Право, 2003. С. 44–45.

¹⁰⁰ Кримінологія : підручник / за заг. ред. І.Г. Богатирьова, В.В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. С. 62.

2) невраховані персоналом місць несвободи кримінальні правопорушення, про які вони доповідали в Міністерство юстиції України, але не зареєстрували і не розслідували з причин недостатньої професійної підготовки у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень у місцях несвободи;

3) приховані адміністрацією установи виконання покарань вчинені засудженими кримінальні правопорушення для зменшення рівня злочинності в місцях несвободи.

Серед чинників, що впливають на латентність окремих груп злочинів (злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; кіберзлочинність, шахрайство, злочини проти власності) в місцях несвободи можна виділити такі.

Серед негативних чинників злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, які впливають на латентність у місцях несвободи, нами визначено:

- приховування засудженим про вчинення щодо нього насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом;

- примушування одного засудженого до статевого зносин всупереч волі іншого засудженого або під загрозою викриття його минулого;

- регулярні статеві зносини із засудженим, який відбуває покарання за злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;

- задоволення статевої пристрасті засудженим шляхом використання безпорадного стану іншого засудженого, коли його воля ігнорується;

- залякування засудженого фізичною розправою у випадку відмови вступати у статеві зносини з іншим засудженим;

- вимагання вступати у статеві зносини замість погашення боргу тощо.

Зокрема, існування гомосексуалізму в місцях несвободи не заперечується зараз ні її співробітниками, ні самими засудженими¹⁰¹. Зазначимо, що 12,5 % опитаних нами співробітників уста-

¹⁰¹ Варчук Т. Криминология : уч. пособие. Москва, 2002. С. 160.

нов виконання покарань віднесли насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України) до одних із найбільш латентних злочинів, вчинюваних у місцях несвободи.

Як про невіддільний атрибут «зони» згадується про нього і в засобах масової інформації, кінофільмах тощо. На жаль, ці зв'язки не завжди добровільні. Про це можна судити вже з того, що серед причин суїцидів засуджених не останнє місце посідає насильницький вступ у гомосексуальний зв'язок¹⁰².

Надання засудженим права використовувати інформаційні технології, зокрема, комп'ютери, мобільні телефони та мережу «Інтернет» породило в місцях несвободи таке соціально-правове явище, як «кіберзлочинність». У чинному законодавстві під інформаційною технологією розуміється цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, доступ до джерел інформації, розосередження даних до джерел інформації незалежно від місця їх розташування.

Отже, використання засудженими у місцях несвободи інформаційних технологій можна визначити як процес послідовних дій засуджених, спрямованих на досягнення поставленої мети збагатити себе незаконним шляхом. І хоча Кримінальним кодексом України передбачено кримінальну відповідальність за посягання у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електронного зв'язку, засуджені в місцях несвободи активно використовують інформаційні технології.

На жаль, з моменту внесення змін і доповнень до Кримінально-виконавчого кодексу в частині розширення прав засуджених (2014 р.) не було порушено жодного кримінального провадження про вчинення ними кіберзлочинів, що означає про їхню глибинну латентність.

¹⁰² Лукашевич Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. С. 6.

Можливо, це пов'язано також з тим, що у чинному законодавстві відсутнє визначення таких термінів як «електронно-обчислювальна машина», «комп'ютер», «мобільний телефон». Крім того, трактування вищезазначених категорій на свій розсуд призводить до суттєвої плутанини в понятійному апараті та до розбіжностей у правовому тлумаченні поданих категорій, включаючи багато труднощів у кваліфікації правопорушень, учинених з використанням інформаційних технологій на стадії порушення кримінального провадження, документування та доказування.

Слід звернути увагу на визначення «комп'ютер», запропоноване вітчизняними вченими В.М. Бутузовим, В.Д. Гавловським, Б.В. Романюком, Є.Д. Скулишем, О.М. Юрченко та іншими. Під комп'ютером визначається комплекс технічних пристроїв, основними елементами яких є електронні прилади, призначені для виконання в автоматичному режимі за попередньою розробленою програмою або послідовністю команд обробки інформації у числовій формі (цифрових кодах)¹⁰³.

До речі, засудженим, які використовують інформаційні технології, необов'язково знати все про комп'ютер, їм достатньо мати доступ до мережі «Інтернет» і знати телефон одержувача, який, зі свого боку, може і не мати комп'ютера. Для працівників установ виконання покарань, і особливо їхніх оперативних підрозділів, володіння комп'ютером є необхідним засобом у запобіганні вчинення кримінальних правопорушень серед засуджених у місцях несвободи.

Не слід виключати і неналежний контроль за використанням засудженими інформаційних технологій з боку персоналу установ виконання покарань Міністерства юстиції України. Про це іде мова не тільки у засобах масової інформації, а і на побутовому рівні серед персоналу установ виконання покарань та засуджених.

Отже, домінувальними ознаками латентної злочинності серед засуджених у місцях несвободи у сфері інформаційних технологій виступають: несанкціонований доступ засудженими

¹⁰³ Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих технологій : навч. посіб. / за заг. ред. Б.В. Романюка, Є.Д. Скулиша. Київ, 2011. С. 191.

у місцях несвободи до інформації в автоматичних системах; незаконне використання засудженими у місцях несвободи мережі «Інтернет»; вчинення шахрайських дій для отримання грошових коштів тощо.

Отож засудженими мережа «Інтернет» використовується аналогічно будь-якому іншому інструменту чи засобу, що може бути застосований для вчинення того чи іншого кримінального правопорушення у місцях несвободи.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що незаконне використання засудженими у місцях несвободи комп'ютерних систем можна кваліфікувати як кіберзлочинність, яка вчиняється засудженими умисно або з необережності для посягання на відносини у сфері автоматизованої обробки інформації, права власності фізичних та юридичних осіб на інформацію і доступ до неї.

До числа чинників латентності такої злочинності можна віднести насамперед її організований характер та транснаціональність, яка не має державних кордонів. По-друге, її високий рівень, який підтверджується відсутністю судової практики розгляду кримінальних проваджень цієї категорії. По-третє, анонімність мережевого спілкування, що не дозволяє встановити особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Тому суб'єктом злочину може бути не тільки засуджений, а будь-який працівник установи виконання покарань. Можливий також варіант, коли засуджений вчиняє кримінальне правопорушення під контролем працівника установи виконання покарань.

Головним є те, що важливою складовою вчинення кіберзлочинів є наявність у засудженого знань про інформаційні технології та наявність вміння використовувати їх, а також, що засуджений усвідомлює соціальну небезпечність несанкціонованого втручання в інші електронно-обчислювальні машини через мережу «Інтернет», їх протиправність, наслідки та бажає або свідомо припускає їх настання, чи ставиться до них байдуже.

Кримінальні правопорушення проти власності становлять найпоширенішу групу злочинних діянь в місцях несвободи у зв'язку з тим, що предметом їх посягання є майно засудженого. Цим

злочинам властивий як родовий об'єкт, тобто право засудженого володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном, так і додатковий, який характеризується застосуванням одним засудженим насильства або погрози його застосування до іншого засудженого. Серед негативних чинників злочинів проти власності в місцях несвободи, які впливають на її латентність, виділяємо:

- небажання засудженого повідомляти чергову частину установи виконання покарань, слідчого ізолятора про відчуження у нього власного майна іншим засудженим або групою засуджених;
- обернення чужого майна на свою користь у випадку небажання засудженого повернути борг або виплатити грошову суму за виконану іншим засудженим роботу;
- привласнення чужого майна на користь іншого засудженого;
- вилучення майна засудженого шляхом шахрайства, коли засуджений передає іншому засудженому добровільно своє майно тощо.

Враховуючи високий рівень латентної злочинності серед засуджених в місцях несвободи, актуальним напрямом у роботі оперативних підрозділів Державної кримінально-виконавчої служби України є виявлення, документування цих злочинів з використанням агентурно-оперативних методів, можливостей оперативних служб, установ виконання покарань, технічних засобів.

Загальні засади та єдині вимоги до організації такої роботи, а також використання їх результатів у кримінальному провадженні передбачені в Інструкції Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 липня 2012 року.

Відповідно до ст. 275 Кримінально-процесуального кодексу України, під час проведення негласних слідчих (розшукових дій) слідчий має право використовувати інформацію, отриману вна-

слідок конфіденційної співпраці з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових дій)¹⁰⁴.

Отже виявлення латентної пенітенціарної злочинності, завдання непросте, але його можна вирішити. Багато чого у вирішенні цього завдання залежить від адміністрації установи виконання покарань, оскільки інформацію про вчинене в місцях несвободи кримінальне правопорушення приховати практично неможливо, хіба що на стадії вчинення.

Контрольні питання до розділу 3

1. Чи можна вирішити проблему латентності пенітенціарної злочинності в місцях несвободи?
2. Назвіть рівні латентності пенітенціарної злочинності.
3. Що таке штучна латентність пенітенціарної злочинності?
4. Сформулюйте поняття «динаміка пенітенціарної злочинності».
5. Що включають в себе кількісні та якісні показники пенітенціарної злочинності?
6. Перерахуйте основні ознаки стану пенітенціарної злочинності.
7. Чи має право слідчий залучати засуджених до проведення НСРД?
8. Якими основними нормативно-правовими актами регулюється здійснення персоналом місць несвободи роботи із засудженими щодо профілактики вчинення кримінальних правопорушень?
9. Які кримінальні правопорушення становлять найпоширенішу групу злочинних діянь у місцях несвободи і чому?
10. У чому полягає незаконне використання засудженими в місцях несвободи комп'ютерних систем?

¹⁰⁴ Кримінально-процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 12.06. 2022).

РОЗДІЛ 4. ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

4.1. Поняття причин та умов пенітенціарної злочинності

Проблема причин і умов пенітенціарної злочинності у місцях несвободи є не тільки ключовою у пенітенціарній кримінології, вона привертає увагу вчених інших галузей знань, особливо правників, педагогів, соціологів та психологів, завдання яких не тільки дослідити їх, а й надати висновки і рекомендації Міністерству юстиції України як суб'єкту реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Вивчаючи причини і умови злочинності в місцях несвободи, ми встановили сукупність явищ, процесів, факторів, виявів таких причин і умов та дійшли до висновку, що вони тісно взаємопов'язані із загальними причинами і умовами злочинності. Оскільки саме вони є соціально негативним явищем та процесом у суспільстві, а тому є наслідком і пенітенціарної злочинності.

Вітчизняні вчені О.М. Джужі, В.В. Василевич до причин протиправної поведінки особи відносять соціально-психологічні детермінанти, які складаються з таких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості. Ця причина знаходить своє вираження і серед засуджених в місцях несвободи, особливо на стадії їх прибуття і адаптації до умов відбування покарання¹⁰⁵.

Інший вітчизняний вчений О.М. Костенко вважає, що пошуки причин і умов появи і поширення тих чи інших явищ завжди починалися з феноменології, тобто зі з'ясування усіх факторів,

¹⁰⁵Профілактика злочинів : підручник / О.М. Джужі, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. С. 66.

пов'язаних з існуванням конкретного феномена¹⁰⁶. І така позиція вченого є слушною, оскільки у природі існує об'єктивний зв'язок між двома явищами, одне з яких (причина) за наявності необхідних умов породжує інше – наслідок. Такий зв'язок визначається як причинний зв'язок (або причинність). Причинний зв'язок має предметний зміст, що визначається системою зв'язків і відносин, які характеризують специфічну форму його вияву.

Кожній сфері відносин відповідають свої особливі закономірні зв'язки, специфічні форми детермінації. Тому причина і наслідок мають значення тільки у визначеній системі відносин стосовно конкретного факту, події, тобто в сукупності цілої низки обставин, які є необхідними умовами розвитку події та настання наслідку.

Причинність – це зв'язок генетичний, тобто такий процес, що продукує нову річ чи явище. Слово «генетика» походить з латини й означає рід, походження, джерело тощо. Слово «причина» одного кореня з дієсловами «чинити», «учиняти», тобто зробити, створити, здійснювати. Закон причинності, як зауважує зарубіжний вчений О.В. Старков, виявляється в тому, що між подіями, які виникають у світі, існує такого роду зв'язок, за якого виникає ситуація: якщо подія А спричинила В, то навколо і завжди, де тільки спостерігається А, за нею неодмінно (динамічна закономірність) або з визначеною часткою ймовірності (статистична закономірність) настає В¹⁰⁷.

У причинному зв'язку слід окремо виділити умову. Її роль зазвичай виконує те середовище, в якому діє причина, тобто це коло дії причини, коло породження наслідку. Умова впливає на причину як каталізатор, тобто або сприяє, полегшує дію причини, або перешкоджає їй; прискорює чи сповільнює її дію. Така, на нашу думку, функціональна роль умови.

Умови, що сприяють вчиненню, наприклад, втеч із місць несвободи, так само можуть бути супутніми, необхідними і достатніми, а коли є достатні умови і є причина, то, як стверджує зарубіжний

¹⁰⁶ Костенко О.М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті) : монографія. Черкаси, 2008. С. 43.

¹⁰⁷ Старков О.В. Криминопеналогія. Москва, 2004. С. 262.

вчений В.М. Кузнецов, наслідки наступають із необхідністю¹⁰⁸. Тому ми дійшли висновку, що причина стає такою у взаємодії з умовами.

Раніше існувало механістичне уявлення про діючу та недіючу причини. Але тільки діюча причина в концепції діалектичного детермінізму і є причиною, хоча Г. Гегель зазначав, що причина є причиною, оскільки вона породжує певну дію і якщо «причина згасає у своїй дії, так само згасає і дія, бо вона є лише виявленням причини»¹⁰⁹.

Аналіз сучасних наукових підходів до вивчення причин і умов вчинення кримінальних правопорушень показує, що вони перебувають у тісному взаємозв'язку. Хоча в місцях несвободи насправді іноді вельми складно встановити причинно-наслідковий механізм і відокремити причини від умов як самостійні елементи цього механізму. Зокрема, соціальна нерівність засуджених в місцях несвободи вимагає самоорганізовуватися в окремі соціальні групи з метою захисту своїх прав і свобод.

Крім того, під час аналізу причин і умов, що сприяють пенітенціарній злочинності у місцях несвободи, враховуються не тільки об'єктивні явища, але і суб'єктивна мотивація вчинення засудженими або персоналом місць несвободи, що породжує вивчення гносеологічних, соціально-психологічних та кримінологічних характеристик як необхідність, неминучість та закономірність причин та умов, що спричиняють пенітенціарну злочинність в місцях несвободи.

Існують різні підходи в поясненні причин і умов, що сприяють злочинності серед засуджених у місцях несвободи. Зокрема, зарубіжні вчені О.Я. Марков та О.М. Волобуєв до умов вчинення втеч з місць несвободи відносять недоліки в обладнанні загорож і використанні інженерно-технічних засобів охорони; неуважне несення служби нарядами з охорони об'єктів виправ-

¹⁰⁸ Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. Москва, 2002. С. 18.

¹⁰⁹ Криминология : словарь-справочник / сост. Х.-Ю. Кернер; пер. с нем. В.Н. Кигас; отв. ред. пер. А.И. Долгова. Изд. 4-е полн. перераб. справочника Эгона Рессмана по криминологии для практикующих криминалистов. Москва, 1998. С. 216.

них колоній; слабку організацію нагляду за поведінкою засуджених; відсутність контролю за засудженими на виробництві з боку інженерно-технічних працівників; неорганізовану належно індивідуально-виховну роботу із засудженими негативною спрямованістю; недостатнє вивчення особистості засуджених при наданні їм права пересування без конвою; упущення в діяльності оперативних апаратів¹¹⁰.

Вітчизняний вчений В.І. Орлов, досліджуючи пенітенціарну злочинність, дійшов висновку, що засуджені все більше криміналізуються у місцях несвободи; відбувають покарання переважно неодноразово судимі, особливо небезпечні рецидивісти; особи, засуджені за насильницькі злочини, тобто ті, для яких шлях виправлення та усвідомлення своєї вини навряд чи проглядається у віддаленій перспективі. Все це, безсумнівно, посилює криміналізацію в місцях несвободи.

Ми також поділяємо позицію вітчизняного вченого Р.С. Веприцького про те, що злочинність в країні у контексті суспільних процесів є похідною від ситуації, де в єдиній системі об'єдналися: по-перше, соціальні умови, коли визнаються допустимими будь-які засоби збагачення і фактично відбувається злам дії різних цивілізованих соціальних регуляторів поведінки людей: норм моралі, права, релігії, громадської думки тощо; по-друге, соціальні причини, коли в межах закону не забезпечується навіть мінімальний стандарт життя (безробіття, бездомність, знедоленість тощо)¹¹¹.

Водночас варто доповнити висловлення вченого в контексті пенітенціарної злочинності в місцях несвободи. Вище перераховані ним умови певним чином впливають і на пенітенціарну злочинність, оскільки нами вже установлені випадки, коли засуджені не бажають звільнитися з місць несвободи, обґрунтовуючи свою позицію тим, що їх нічого не чекає на свободі, окрім безробіття,

¹¹⁰Марков А. Я., Волобуев А.Н. Выявление в процессе расследования причин и условий, способствующих совершению побегов из ИТУ. Москва, 1979. С. 24.

¹¹¹Веприцький Р. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Харків, 2014. С. 206.

бездомності, знедоленості, а тому вони спокійно йдуть на вчинення нового кримінального правопорушення.

Отже, вивчення причин і умов пенітенціарної злочинності в місцях несвободи є початковою точкою сучасних кримінологічних досліджень. Між етапом пізнання, оцінюванням «пенітенціарних злочинів» та етапом організації їх запобігання важливе місце посідає з'ясування причин і умов вчинення засудженими або персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень.

Такі поняття, як причини і умови злочинів, є конкретизацією аналогічних категорій діалектики. Коли говорять про причини та умови, то мають на увазі визнання взаємозв'язку всіх речей, об'єктів, явищ і процесів. При цьому не відокремлюють різні види взаємозв'язків, яких налічується більше трьох десятків, а просто говорять про причини, умови або обставини.

Поряд із термінами «причини», «умови» та «обставини» вживається термін «фактори». Слід підкреслити, що саме цей термін використано дослідниками в одній із перших робіт, присвячених закономірностям пенітенціарної злочинності та визначенню того, що на ці закономірності впливає як фактори¹¹².

Вживається він у різноманітних значеннях, таких як: причина, що є рушійною силою розглядуваного процесу, яка визначає його характер, окремі риси; група причин, що об'єднуються якою-небудь ознакою, котра цьому разі виступає домінантою розвитку і зміни досліджуваного явища; проста підміна категорій «причина», «умова», «обставина».

Не вдаючись загалом в дискусію з цих питань, слід зазначити, що попри різні підходи, які існують серед науковців щодо розуміння змісту понять «причини», «умови», «детермінанти», «обставини», «фактори» тощо, всі вони передають одну й ту саму природу суспільних явищ і процесів, що пов'язані з генераторами злочинності, її наслідками та сприятливим середовищем (суспільним, матеріальним, фінансовим, побутовим тощо).

¹¹²Журавлев М.П., Каретников И.В., Марков А.Я. Изучение факторов, влияющих на состояние, структуру и динамику преступности в исправительно-трудовых учреждениях. Москва, 1978. 98 с.

Проблему пенітенціарної злочинності вітчизняні та зарубіжні вчені визнають однією з найскладніших та найдискусійніших у кримінологічній науці. Це пов'язано з тим, що виявлення вчинення засудженими або персоналом місць несвободи кримінального правопорушення завжди відносилось до найважливіших питань під час проведення кримінологічних досліджень, адже саме глибоке вивчення причин та умов, обставин, факторів і чинників, які складають детермінанти злочинності взагалі і у місцях несвободи зокрема, є запорукою подальшого ефективного запобігання пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.

Отже, вивчаючи причини і умови пенітенціарної злочинності в місцях несвободи, ми зважали на сучасне осмислення наукових думок, позицій вчених-кримінологів щодо Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI ст. Зокрема, в ній, як зазначає В.І. Женунтій, передбачена потреба глибокого і всебічного дослідження проблеми особистості злочинця, детермінації та механізмів злочинної поведінки особи¹¹³.

На це наголошує у власному дослідженні вітчизняний кримінолог А.П. Закалюк, який вважає, що визначальною проблемою всього курсу кримінології є проблема детермінації злочинності, розв'язання якої залежить від досягнення головної мети кримінології – наукового обґрунтування рекомендацій щодо запобігання злочинності¹¹⁴.

У процесі вивчення причин і умов пенітенціарної злочинності ми встановили тісний зв'язок індивідуальної поведінки засудженого у конкретній ситуації, в якій перебував він на час вчинення нового кримінального правопорушення. Це дало можливість встановити умови життя засудженого на волі і зрозуміти глибину його поведінки як окремого індивідуума. Велику допомогу в цьому нам дали працівники соціально-психологічного відділення, завдяки

¹¹³ Женунтій В.І. Поняття особистості злочинця в теорії вітчизняної кримінології. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал*. Серія: Право. 2009. № 2. С. 63.

¹¹⁴ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ, 2007. Кн. 1. С. 183.

їхній роботі ми встановили залежність причин і умов вчинення засудженим нового кримінального правопорушення.

На це вказують і вітчизняні дослідники, які, вивчаючи кримінологічні проблеми виконання (відбування) кримінальних покарань, дійшли висновку, що внутрішньою причиною пенітенціарної злочинності є криміногенна мотивація засудженого з переважно корисливою або агресивною спрямованістю, а зовнішньою причиною є поведінка персоналу місць несвободи до виконання засудженими покарання.

Так, на думку О.Г. Колба, А.В. Кирилюка, М.С. Пузирьова, пенітенціарна злочинність породжує дисфункції інституту виконання покарань, що, в свою чергу, сприяє вчиненню нових кримінальних правопорушень під час відбування покарань. А тому, як зазначають дослідники, якщо установи виконання покарань не відповідають своєму призначенню, то вони лише поглиблюють деформацію засудженого¹¹⁵. Отже, причиною пенітенціарної злочинності в місцях несвободи є криміногенна ситуація бездоглядності, тобто порівняно тривалий стан відсутності за засудженим нагляду, контролю, виховного впливу з боку органів, що виконують кримінальні покарання, тривалість якого часто визначається періодом виконання покарання.

Цікаву позицію займає О.М. Джужі, який переконаний, що оскільки злочинність серед засуджених є частиною загальної злочинності, тому вона детермінується як загальними, так і специфічними кримінологічними факторами, які криються в умовах виконання кримінальних покарань. Злочини тут виступають результатом складної взаємодії антисоціальних властивостей особи засуджених та середовища, в якому вони знаходяться¹¹⁶.

Слід наголосити, що зазначена позиція була сформульована ще радянською кримінологічною школою. Зокрема, автори першого

¹¹⁵Кримінологія : підручник / О.М. Джужі, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ : ФОП Маслакова, 2020. С. 557–558.

¹¹⁶Кримінологія : підручник для студентів вищ. навч. закладів / О.М. Джужі, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. К. : Юрінком Інтер, 2002. С. 313.

радянського підручника з кримінології зазначали, що «на рецидивну злочинність впливають обставини подвійного характеру, а саме – причини і умови, які впливають на злочинність у цілому, з одного боку, та специфічні умови, які впливають саме на рецидивну злочинність – з іншого».

Тому поряд із загально-кримінологічними причинами злочинності як об'єктивного (соціально-економічні, матеріально-побутові та інші протиріччя і складнощі в суспільному бутті), так і суб'єктивного (соціально-психологічні особливості особи, спотворення нормативно-ціннісної орієнтації тощо) характеру пенітенціарна злочинність в місцях несвободи детермінує ще низку специфічних причин¹¹⁷.

Вітчизняний вчений О.Г. Колб визначає причини і умови пенітенціарної злочинності як сукупність взаємопов'язаних, взаємообумовлених і взаємодіючих явищ, процесів, станів і протиріч зовнішнього (загально-соціального) та внутрішнього (особливого – кримінально-виконавчого) та особистісного (на рівні суб'єкта злочину) характеру, що породжують злочинність в УВП та сприяють вчиненню нових злочинів засудженим¹¹⁸.

Слід додати, що причинами і умовами пенітенціарної злочинності в місцях несвободи є й певні негативні морально-психологічні якості та властивості особистості осіб, засуджених за вчинений злочин і сприйняття факту направлення їх для відбування покарання у місця несвободи. Саме це визначає суспільно неприйнятну позицію засудженого в місцях несвободи, характеризує його як суспільно небезпечний тип та його кримінальний різновид.

Факт учинення засудженим у місцях несвободи кримінального правопорушення свідчить, що він не виправився, його особистість не перейшла до різновиду посткримінальної,

¹¹⁷ Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. 20 с.

¹¹⁸ Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 509 с.

а навпаки, належачи як і раніше, до суспільно небезпечного типу, набула нового поглиблено кримінального різновиду.

На жаль, перебування засудженого в місцях несвободи створює передумови для такої особи набувати низки додаткових негативних рис, які підвищують її суспільну небезпечність та кримінальний потенціал, і є безпосередньою причиною вчинення нового кримінального правопорушення. До речі, як з'ясувалося у процесі дослідження, засуджений, відбуваючи покарання у місцях несвободи, отримує високий рівень піддатливості, комфортності стосовно криміногенних умов, що існують у місцях несвободи, насамперед впливу на нього найбільш небезпечного кримінального оточення.

Отож саме кримінальне оточення зумовлює криміногенну мотивацію для засуджених та намір вчинити у місцях несвободи кримінальне правопорушення. Особистість того, хто його вчиняє, зберігаючи свою причинну функцію, під час її реалізації багато в чому підпорядковується умовам кримінального середовища місць несвободи.

Водночас у процесі аналізу причин і умов вчинення засудженими у місцях несвободи нового кримінального правопорушення необхідно відрізнити явища та процеси, які існували ще до судимості або до застосування інших форм кримінальної відповідальності (але які продовжуються або відновились після цього).

По-перше, причини та умови пенітенціарної злочинності у місцях несвободи пов'язані із самим змістом відбування засудженим покарання у виді позбавлення волі, а по-друге, із суттєвими прорахунками, недоліками у виконанні цього покарання адміністрацією місць несвободи.

До речі, в процесі наукових розробок ми звернули увагу на дослідження німецького кримінолога Г.Й. Шнайдера, який звів у три групи зовнішні та внутрішні детермінанти зазначеного виду злочинності, віднісши до них:

1) *штучність та ізольованість тюремного середовища*. На його думку, засуджені живуть у «тоталітарному закладі, де мають проводити свій робочий і вільний час. Їх роль у зв'язку з цим обме-

жена тільки однією функцією – реагування». Засуджені нічого не можуть робити по своїй волі, не можуть виявити ініціативи; постійно відбувається їх десоціалізація;

2) *процес звикання засудженого до місць позбавлення волі*. Цей процес пов'язаний із ще більшим руйнуванням особистості засудженого. При виконанні покарання у виді позбавлення волі спостерігається деградація особистості, стигматизація злочинця, що сильно послаблює почуття власної особливості засудженого та затягує його ще глибше у злочинну кар'єру;

3) *невдачу з виховним впливом*. Г.Й. Шнайдер переконаний, що здійснити по-справжньому терапевтичний, цілеспрямований вплив на засуджених в умовах місць несвободи неможливо ні в правовому, ні в організаційному плані. Соціально-терапевтичні цілі та методи некарального впливу настільки суперечать нормам права, що регулюють виконання цього покарання, його завданням і методам (а саме охорону та режим), що здійснити будь-яку ефективну терапію в місцях несвободи просто неможливо¹¹⁹.

4.2. Класифікація причин та умов пенітенціарної злочинності

Проведений нами аналіз наукової літератури дає нам підстави зробити висновок, що серед учених немає єдності щодо класифікації причин та умов пенітенціарної злочинності в місцях несвободи. Водночас майже усі науковці розглядають зазначені причини та умови пенітенціарної злочинності на прикладі місць позбавлення волі, не проводячи диференціації на кримінально-виконавчі установи закритого (виправні колонії) та відкритого типів (виправні центри).

Узагальнення наукових праць з означеної проблематики дає підстави говорити про поділ причин та умов пенітенціарної злочинності на суб'єктивні (внутрішні) та об'єктивні (зовнішні). Проте суб'єктивні повністю залежать від волі, свідомості,

¹¹⁹ Шнайдер Г.И. Криминология / под общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова; пер. с нем. Москва, 1994. С. 421–422.

емоцій, в усякому разі від спрямованості засудженого вчинити у місцях несвободи кримінальне правопорушення, об'єктивні ж – не залежать від цього. На нашу думку, саме поділ причин та умов пенітенціарної злочинності на внутрішні (суб'єктивні) та зовнішні (об'єктивні) більшою мірою дає змогу деталізувати об'єкт запобіжного впливу.

До речі, як показало вивчення причин та умов пенітенціарної злочинності в місцях несвободи, під суб'єктивною або внутрішньою, або безпосередньою причиною вчинення засудженим у місцях несвободи кримінального правопорушення різними авторами розуміються або асоціальна, або антисоціальна установка, або дефекти правосвідомості, або криміногенна мотивація, або конкретна життєва ситуація, або як кримінальне «зараження» засуджених. Об'єктивні ж умови безпосередньо сприяють вчиненню засудженими у місцях несвободи кримінального правопорушення і настанню суспільно небезпечних наслідків.

Отже, серед причин та умов пенітенціарної злочинності у місцях несвободи можна виділити такі:

- намір продовжувати злочинну діяльність у місцях несвободи для вирішення конфліктних ситуацій серед засуджених;
- потреба привернути до себе увагу для отримання зустрічі з прокурором, Міністром юстиції, народним депутатом тощо;
- бажання побути в колі сім'ї, родичів та друзів;
- підтримання і завоювання авторитету серед засуджених;
- небажання відбувати покарання і виконувати його умови.

Водночас вивчення причин та умов пенітенціарної злочинності в місцях несвободи має свої інституціональні особливості, які, на жаль, і призводять до її вияву. Серед таких причин та умов пенітенціарної злочинності ми виділяємо:

- *відсутність постійного та належного контролю за поведінкою засуджених та ув'язнених з боку персоналу чергових змін та інших працівників установи виконання покарань та слідчих ізоляторів. Особливо це спостерігається у нічний час.*

До речі, окремі ділянки периметрів установ виконання покарань належно не освітлюються, обладнання периметру проти-

втечовим засобом «Єгоза» потребує покращення, а деякі установи виконання покарань, за даними Міністерства юстиції України, взагалі не обладнані зазначеним виробом.

Найгірше те, що молодші інспектори професійно не підготовлені для виконання покладених функцій, особливо в частині поведження зі зброєю та порядком затримання засуджених у разі вчинення ними кримінального правопорушення. В окремих установах виконання покарань не забезпечують підміну чатових на вишках, внаслідок чого останні несуть службу на вишках протягом доби.

До того ж і самі вишки потребують проведення ремонтних робіт за європейським чи американським зразком. У разі спрацювання на пульті у черговій частині установи виконання покарання чи слідчого ізолятора тривожної сигналізації група оперативного реагування висувається дуже рідко, а їхні дії невідпрацьовані;

– нерегулярність, формальність та подекуди халатність у проведенні технічних оглядів та обшуків у камерах та інших приміщеннях, де тримаються або працюють ув'язнені чи засуджені.

Зокрема, проведення обшуків в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах показує, що в них щоденно виявляється і вилучається значна кількість мобільних телефонів та аксесуарів до них (сім-картки, карти флеш-пам'яті, навушники, батарейки живлення, пристрої для дистанційного ведення розмов по мобільному телефону тощо), кухонних ножів, колод гральних карт фабричного виготовлення, каструль, сковорідок, скляного та фарфорового посуду, електроплиток заводського виготовлення, саморобних електроспіралей для приготування їжі тощо.

Щодо технічних оглядів слід звернути увагу на той факт, що у більшості вивчених нами установ виконання покарань та слідчих ізоляторів спостерігаються пошкодження цілісності стін, стель, підлоги камер; внутрішні віконні попереджувальні ґрати не фіксуються до стіни, що дає змогу засудженим та ув'язненим встановлювати міжкамерний зв'язок тощо;

– грубе ігнорування персоналом установ виконання покарань та слідчих ізоляторів вимог нормативно-правових актів щодо

забезпечення надійної ізоляції ув'язнених і засуджених у місцях несвободи.

Представники адміністрації, зосібна, начальники відділень, досить часто нетактовні й грубі, хоча рукоприкладство з їхнього боку відзначається рідко, але вони часто використовують нецензурні вирази, іноді намагаються домогтися потрібної дисципліни шляхом підбурювання до фізичних розправ одних засуджених (зазвичай з «елітних» груп) над тими, хто справді порушує режим.

Такий спосіб вимагання покори зазвичай не призводить до бажаних результатів (вважають 14 % опитаних співробітників виправних колоній). Іноді адміністрація взагалі не бажає втручатися в конфлікт, виявляє індиферентність, навіть у випадках звернення засуджених до неї за допомогою, не завжди її надає. Зовсім не виключені випадки, коли адміністрація установи виконання покарань вирішує конфлікт не на користь того, хто правий, а на користь сильнішого. Особливо часто це буває тоді, коли йдеться про захист так званих «відвернутих» (9 % опитаних співробітників виправних колоній)¹²⁰.

Водночас слід підкреслити, що в тих установах виконання покарань, де панує належна дисципліна й адміністрація відповідно контролює поведінку засуджених щодо дотримання вимог режиму і умов відбування ними покарання, засуджені практично не піддаються принизливому поводженню, явно і грубо не випадають із середовища. А там, де присутня формальна активність адміністрації установи виконання покарань, виникають проблеми криміногенного характеру, що є не припустимим під час відбування покарання у місцях несвободи.

Особливий контроль потрібен за «елітним» прошарком засуджених, оскільки, як зазначають дослідники, ініціатива відвернення і багатьох інших насильницьких дій, як правило, походить від лідерів і активних учасників груп негативної спрямованості; осіб, які насаджують неформальні норми і традиції кримінального середовища; активних гомосексуалістів; осіб, які прагнуть поста-

¹²⁰ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 171.

вити інших у боргову залежність (у результаті позик, виграшу в азартних іграх тощо); осіб, які можуть мати неприязні відносини, що склалися до новоприбулих в установу засуджених.

До речі, місця несвободи визнаються нами місцем проживання людини, а тому їх можна охарактеризувати як замкнуту систему, що прирікає засудженого на вимушене постійне підконтрольне і піднаглядне існування з боку не лише адміністрації, а й інших засуджених.

Високий ступінь концентрації одностатевої маси засуджених на обмеженому просторі протягом досить тривалого часу, як зауважує зарубіжний вчений М.Ф. Костюк, не дає людині можливості побути на самоті, відпочити від щохвилинного спілкування з іншими людьми. Все це породжує негативні психічні стани, відчуття ворожості навколишньої обстановки¹²¹.

Зазначені чинники також призводять і до посилення агресивних настроїв і ескалації напруженості серед засуджених у місцях несвободи. До осіб, схильних до агресивної поведінки, належать як психічно нездорові засуджені, так і ті, хто через сформований стереотип поведінки звик вирішувати багато питань шляхом насильства.

Неабияку роль у виявленні причин і умов пенітенціарної злочинності відіграє і поділ засуджених на неформальні групи, в результаті чого деякі з них, зважаючи на залежне й підлегле становище, служать «громовідводом» для наявної у виправних колоніях агресивності. Злочинна діяльність таких груп характеризується вчиненням кримінальних правопорушень, потерпілі (або свідки) від яких не звертатимуться до адміністрації місць несвободи з різних причин¹²².

Отже, вчинення засудженими у місцях несвободи нового кримінального правопорушення виступає, як правило, засобом вирішення конфліктної ситуації, що складається між окремими

¹²¹ Костюк М.Ф. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступностью в исправительных учреждениях : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2000. С. 103.

¹²² Зелинский А.Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. Київ, 1999. С. 23.

засудженими. Породити її можуть особисті неприязні відносини, що виникають на ґрунті ненависті, ревнощів, заздрості, помсти за участь у самодіяльних організаціях тощо. Конфлікти виникають і через те, що засудженому може не подобатися зовнішність, манери, звички іншого засудженого.

Низка дослідників причинами та умовами пенітенціарної злочинності в місцях несвободи вважає також несвоєчасність виплати карткового боргу; надання допомоги адміністрації або органам правосуддя в припиненні або розкритті злочинів; відмову виконати вимоги лідерів злочинних угруповань; порушення заборони на спілкування із засудженими з числа «відвернутих»; образу, побиття, наклеп на адресу винного; крадіжку особистих речей; на ґрунті мужолозтва тощо.

Вищенаведене показує, що діапазон причин, що породжують агресивну реакцію засуджених на поведінку інших осіб, надзвичайно широкий. Інакше кажучи, практично будь-яка дія особи або інші обставини можуть призвести до вчинення засудженим у місцях несвободи кримінального правопорушення.

Крім того, сьогодні не є секретом, що переважна більшість засуджених сприймає адміністрацію негативно, вбачаючи в ній силу, покликану придушувати та підпорядковувати їх своїй волі, оскільки вона здійснює державний примус щодо засуджених. Легальні повноваження адміністрація нерідко доповнює протизаконними. Результатом є перевищення адміністрацією своїх повноважень;

– незадовільна організація взаємодії відповідних підрозділів та служб місць несвободи у проведенні заходів запобігання пенітенціарній злочинності.

Будь-яке вдосконалення ефективності діяльності соціальних систем об'єктивно пов'язане з необхідністю покращення координації функціонування їхніх структурних елементів, організації взаємодії між ними. Це особливо важливо в період реформування пенітенціарної системи України. До речі, вченими уже доведено, що взаємодія притаманна будь-якій системі групової діяльності людей, але лише у соціально керованих системах вона має осмислений, цілеспрямований характер.

Взаємодія відповідних підрозділів та служб місць несвободи у проведенні заходів запобігання злочинності серед засуджених є актуальною проблемою тому, що вона суттєво впливає на функціонування всієї пенітенціарної системи. Варто зазначити, що така взаємодія набуває важливого значення у зв'язку з тим, що засуджені, які відбувають кримінальне покарання, на жаль, не відмовляються від протиправної діяльності і, у підсумку, вони залишаються небезпечними для самих засуджених, персоналу місць несвободи і суспільства в цілому.

А тому ефективна взаємодія відповідних підрозділів та служб місць несвободи у проведенні заходів запобігання злочинності серед засуджених, по-перше, дає змогу більш предметно і повноцінно виявляти засуджених, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення, а по-друге, своєчасно вживати заходів до таких осіб, зокрема, своєчасно порушувати кримінальні провадження і притягати винних до кримінальної відповідальності;

- низька, малоефективна робота щодо перекриття каналів надходження в місця несвободи заборонених предметів.

Надходження в місця несвободи заборонених предметів є найбільш проблемною для Міністерства юстиції України. Усі спроби перекрити канали надходження в місця несвободи заборонених предметів в різні історичні часи функціонування пенітенціарної системи не дали позитивного результату. І в цьому ми вбачаємо людський фактор.

Серед заборонених предметів, які щоденно надходять у місця несвободи, ми виділяємо: колючо-ріжучі предмети; спиртні напої; гроші; мобільні телефони; наркотичні засоби; самогон або брагу. Цей аналіз показує, що щорічне зростання тих чи інших показників пов'язане з діяльністю персоналу місць несвободи.

Найгіршим є те, що керівники деяких установ виконання покарань просто ігнорують вимоги щодо належного перекриття каналів надходження до засуджених заборонених предметів, не приділяють належної уваги цьому напряму й оперативні підрозділи установ виконання покарань та слідчих ізоляторів.

За даними службових розслідувань Державної кримінально-виконавчої служби України, персонал місць несвободи взагалі приховує інформацію про наявність в установах виконання покарань заборонених предметів, не відображає їх в офіційній статистиці, що становить один із різновидів латентної злочинності.

Серед причин потрапляння у місця несвободи заборонених предметів є: неефективне перекриття персоналом місць несвободи каналів їх надходження; регулярні їх перекиди до місць несвободи; потрапляння заборонених предметів через кімнату тривалих побачень; за допомогою самих співробітників установ.

Тенденції проникнення заборонених предметів у місця несвободи, на думку вітчизняних вчених В.В. Шаблистого та Л.Г. Якименко, є суспільно небезпечним через те, що заборонені предмети сприяють вчиненню такого злочинного діяння засудженими, як втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, та сприяють іншим протиправним діям з боку засуджених у місцях відбування покарання (масові заворушення, захоплення заручників, групова непокоря, напад на співробітників тощо)¹²³.

Отож наявність у засуджених в місцях несвободи заборонених предметів, на думку вітчизняних вчених, створює відповідні умови для формування протиправної поведінки цих осіб та значні перешкоди для їх виправлення і ресоціалізації у процесі відбування кримінального покарання, а в подальшому детермінує їх злочинну діяльність у виді пенітенціарної та рецидивної злочинності¹²⁴.

Варто також наголосити, що суспільна небезпечність проникнення заборонених предметів в місця несвободи полягає не лише в порушенні нормальної діяльності функціонування установ виконання покарань, стану оперативної обстановки в них,

¹²³Шаблистий В. В., Якименко Л.Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія / за заг. ред. В.В. Шаблистого. Дніпро, 2017. С. 8.

¹²⁴Запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів: кримінологічні та кримінально-виконавчі засади : навч. посіб. / А.В. Боровик, К.Г. Махніцька, О.Г. Колб та ін; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.Г. Колба. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 220.

а й зниженні ефективності застосування до засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення, заходів виправлення та ресоціалізації.

Отже, запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів – це системний оперативний супровід персоналом місць несвободи щодо виявлення осіб, які планують або готують вчинення в місцях несвободи кримінального правопорушення, пов'язаного із застосування заборонених предметів, а також взяття таких осіб на профілактичний облік, поведінка яких становить оперативний інтерес для запобігання вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення;

– слабка оперативна обізнаність персоналу місць несвободи про негативні явища та процеси, що відбуваються у середовищі засуджених, особливо у нічний час.

Умови ізоляції від суспільства, виражені примусовим поміщенням у замкнуте соціальне середовище, обмеження в задоволенні потреб через тотальну регламентацію поведінки сприяють виникненню у засуджених особливої психологічної схильності до насильства. Постійне перебування в конфліктному середовищі, очікування агресії з боку інших засуджених, побоювання бути побитим або ображеним формує у людини агресивну установку по відношенню до оточення, готовність у будь-який момент дати відсіч, навіть у випадках відсутності реальної загрози.

Низька культура спілкування в середовищі засуджених тягне за собою виникнення конфліктних ситуацій, що виражаються в приборкуванні одними особами інших, котрі нерідко викликають нервові перевантаження, призводять до зростання дратівливості, підозрливості, вселяють відчуття тривоги, небезпеки та готовності засуджених у будь-який момент до насильницького способу вирішення конфлікту. Саме тому система взаємовідносин у місцях несвободи, як правило, регулюється неформальними нормами, які наявні у середовищі засуджених.

Згідно з кримінальними традиціями засуджених у тій чи іншій ситуації не може вчинити інакше, його поведінка суворо регламентована нормами поведінки в пенітенціарному співтоваристві.

Можливо, за інших обставин, поза межами місць несвободи засуджений зміг би обрати інший спосіб вирішення конфліктної ситуації. У місцях несвободи він завжди змушений жорстко реагувати на будь-які форми посягання на його честь і гідність. Це дає йому можливість не тільки зберігати неформальний статус, а в деяких випадках за допомогою вчинення насильницького злочину і підвищувати його.

Високий рівень психологічної напруженості у виправних колоніях і слідчих ізоляторах, постійні конфлікти, огрубіння звичаїв, серед інших причин викликані поганими побутовими умовами засуджених, груповим способом життя, неприпустимою повною відкритістю практично кожного;

– *ізоляція засудженого від суспільства, відсутність з боку персоналу місць несвободи, і особливо чергових частин, нагляду за виконання засудженими розпорядку дня, що призводить до їх безконтрольного пересування територією установи виконання покарань, участі в азартних іграх, вживання спиртних напоїв та наркотиків.*

На жаль, ізоляція засудженого від суспільства не єдина причина злочинності у місцях несвободи. Тут, як справедливо зазначає О.М. Джужі, діють дві групи факторів: ті, які породжують злочинність взагалі, тобто ті соціальні та психологічні фактори особистісного характеру, які призводять до вчинення злочинів у будь-якому середовищі життєдіяльності суспільства; й ті, які являють собою умови життя в місцях позбавлення волі, містять у собі специфіку цього життя¹²⁵.

Так само О.Г. Колб, досліджуючи установу виконання покарань як суб'єкта запобігання злочинам, виділив та обґрунтував дві головні групи детермінант злочинності в установах виконання покарань: зовнішні (загально-соціальні) та внутрішні (пенітенціарні) (ті, що характерні лише для місць позбавлення волі). Згаданий учений дійшов висновку про те, що в колоніях пріори-

¹²⁵ Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. Київ, 2011. С. 313–315.

тетними є останні, оскільки вони криються в самій природі кримінального покарання у виді позбавлення волі¹²⁶.

Водночас обидві групи криміногенних факторів тісно пов'язані між собою, тісно переплетені настільки, що в окремих конкретних випадках їх важко, навіть неможливо відокремити один від одного.

Не можна заперечувати, що ізоляція засуджених, як сутність покарань, пов'язаних з позбавленням волі, тягне за собою низку криміногенних соціальних наслідків, які з одного боку уповільнюють і навіть погіршують соціально-психологічну позитивну адаптацію засуджених до умов місць несвободи, а з іншого, навпаки, позбавляють засудженого можливості (або можливості істотно обмежені) підвищити рівень своєї освіти та професійної кваліфікації.

На жаль, місця несвободи залишилися головними носіями та осередками тих антигромадських правил і норм, які зазвичай іменують злочинними, а іноді злодійськими. А тому невиконання засудженими розпорядку дня, дотримання злодійських традицій, безконтрольне пересування засуджених по території установи виконання покарань, участь в азартних іграх, вживання спиртних напоїв та наркотиків свідчить про неналежний контроль та нагляд за засудженими з боку персоналу місць несвободи.

Отже, можемо констатувати, що місця несвободи активно сприяють подальшій дезадаптації особистості, ще більшій віддаленості її від суспільства, і тому виступають потужним криміногенним стимулом;

– вплив кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи.

У наукових джерелах по-різному розуміють кримінальну субкультуру. Зокрема, С.В. Максимов вважає, що кримінальна субкультура – це спосіб індивідуальної або правової поведінки, обумовлений неформальними нормами, правилами, ідеями, принципами, що протирічить загально-правовій культурі

¹²⁶ Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 16.

суспільства¹²⁷. Цікавою є позиція вітчизняного вченого О.Г. Крикушенка, на думку якого кримінальна субкультура – це сукупність духовних та матеріальних цінностей, що регламентують життєдіяльність осіб, об'єднаних у кримінальні групи, які створюються спонтанно в місцях несвободи¹²⁸.

Крім того, за визначенням інших дослідників, кримінальна субкультура – це сукупність цінностей, норм, традицій, які підміняють офіційні, загально визнані регулятори поведінки і визначають, регламентують функціонування середовища засуджених та окремих їх представників або сукупність окремо діючих субкультур злочинних груп, які виконують окремий вид кримінальної відповідальності. З цієї позиції доцільно говорити про злочинну субкультуру, субкультуру засуджених, наркоманів, повій тощо.

У педагогічній літературі під субкультурою вчені розуміють самостійне порівняно цілісне утворення, що включає в себе ряд чітко виражених ознак: специфічний набір ціннісних орієнтацій, норм поведінки, взаємодії та взаємовідносин її суб'єктів; статусні структури; своєрідність уподобань, смаків та різних способів проведення дозвілля; системний набір окремих джерел постачання інформації; жаргон; фольклор тощо.

Авторський колектив навчального посібника «Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань» (О.М. Джужі, В.В. Василевич, О.Г. Колб та ін.) під кримінальною субкультурою розуміє особливу сферу життєдіяльності особи в умовах ізоляції від суспільства, яка виражається в кримінальній ідеології, специфічних етичних нормах і цінностях, естетичних установках і потребах, міфології та смаках, якими керуються засуджені у повсякденному житті та побуті¹²⁹.

Серед зарубіжних вчених слід виділити теорію делінквентної субкультури, сформовану американським соціологом і криміно-

¹²⁷ Максимов С.В. Краткий криминологический словарь. Москва, 1995. 543 с.

¹²⁸ Крикушенко О.Г. Трансформація поглядів на профес виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної Асоціації України*. 2019. № 2 (8). С. 114–124.

¹²⁹ Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань : навч. посіб. Київ, 2015. С. 32.

логом Альбертом Коеном. Як вважає вказаний вчений, носіями цього явища, як правило, є представники нижчих соціальних прошарків населення, що фактично не мають шансів змагатися за багатство та успіх законним шляхом¹³⁰.

До речі, концепцію А. Коєна в подальшому розвинули інші зарубіжні вчені, на думку яких «у злочинному середовищі виникає і розвивається особлива асоціальна культура, основою якої є мораль, система цінностей, норми поведінки, які не співпадають із загальноприйнятими, в якій сам злочин є морально виправданим».

Отож вивчення пенітенціарної злочинності в місцях несвободи показало наявність в установах виконання покарань кримінальних лідерів, які своїми протиправними діями суттєво впливають на основну масу засуджених, виступають посередниками регулювання конфліктних ситуацій серед засуджених на основі кримінальної субкультури.

Водночас Міністерство юстиції України у відкритих звітах, інформаційних бюлетенях про наявність в установах виконання покарань кримінальних лідерів і виявів субкультури не зазначають, а тому встановити їх кількість та вплив на засуджених можна лише шляхом проведення монографічних досліджень та опитуванням засуджених і персоналу місць несвободи, особливо працівників оперативних підрозділів.

Узагальнюючи вищевикладені підходи до кримінальної субкультури, ми розглядаємо її як кримінологічне явище, яке присутнє в місцях несвободи і, на жаль, негативно впливає на весь процес виконання і відбування засудженими кримінальних покарань. Серед форм виявів впливу на свідомість засудженого в місцях несвободи кримінальної субкультури слід виділити:

- протиправну поведінку засуджених під час відбування покарання у місцях несвободи шляхом відмови виконувати законні рішення адміністрації та персоналу установ виконання покарань;
- самогубство серед засуджених та персоналу УВП;

¹³⁰ Cohen A.K. *Delinquent Boys: The Culture of Gang*. Glencoe. The Free Press, 1955. P. 8.

– вчинення засудженими кримінальних правопорушень у виді: злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дій, що дезорганізують роботу установи виконання покарань (ст. 392 КК України); втечі з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України);

– вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів;
– жаргонну лексику, кримінальні татуювання та кримінальний фольклор, який виявляється у піснях, жестах, міміці, атрибутах, вживанні спиртних напоїв та наркотиків тощо.

Отже, вивчення класифікації причин та умов пенітенціарної злочинності в місцях несвободи дало змогу дійти висновку, що оперативна обстановка в місцях несвободи є складною і дуже напруженою. Ефективний нагляд та контроль за поведінкою осіб, які перебувають у місцях несвободи, на жаль, належно не забезпечується персоналом установ виконання покарань та слідчих ізоляторів; засуджені, особливо в нічний час, позбавлені особистої безпеки у місцях несвободи.

4.3. Причини та умови вчинення конкретного кримінального правопорушення у місцях несвободи

Розкриваючи зміст причин та умов вчинення конкретного кримінального правопорушення в місцях несвободи, варто наголосити, що в місцях несвободи існує взаємодія криміногенних властивостей особи, які виникають під час відбування засудженим покарання і мають як внутрішні, так і зовнішні характеристики та ситуації.

Це можна пояснити тим, що засуджена особа, відбуваючи покарання за вчинене на свободі кримінальне правопорушення, забажала вчинити в місцях несвободи нове кримінальне правопорушення, і ця можливість стала для нею реальністю з причини бездіяльності адміністрації і персоналу місць несвободи.

Отож вчинення конкретного кримінального правопорушення в місцях несвободи проявляється через призму загальних причин

і умов пенітенціарної злочинності і є причинами та умовами окремого кримінального правопорушення. Тому кримінальне правопорушення, вчинене в місцях несвободи, варто розглядати як надзвичайну подію, за результатами якої обов'язково має бути порушено кримінальне провадження і проводитись внутрішня службова перевірка Міністерством юстиції України.

Водночас, вивчаючи причини та умови вчинення окремого кримінального правопорушення в місцях несвободи, ми встановили, що адміністрація місць несвободи не зацікавлена у їхньому встановленні та розслідуванні. Це так зване «латентне кримінальне правопорушення», яке, до речі, обумовлене об'єктивними і суб'єктивними причинами.

Між іншим, вивчаючи латентну злочинність в місцях несвободи, ми встановили три її види: незаявлені засудженими адміністрації; невраховані персоналом місць несвободи; приховані адміністрації установи¹³¹. Прикрим є те, що латентність вчинення конкретного кримінального правопорушення в місцях несвободи породжується самою адміністрацією місць несвободи, тому що нині одним із показників її роботи є не тільки виправлення і ресоціалізація засуджених, а і запобігання вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень.

У статтю 12 Кримінального кодексу України законодавцем 01.07.2020 Закону України № 2617-VIII було введено поняття «кримінальні правопорушення», хоча більшість вчених-пенітенціаристів вважає, що у місцях несвободи Міністерства юстиції України засуджені і персонал вчиняють саме новий злочин, який розглядається як різновид пенітенціарної злочинності.

Однак після настання зазначеної дати в Україні було введено таке поняття, як «кримінальне правопорушення». Сьогодні всі без винятку кримінальні правопорушення зібрані в єдиному нормативно-правовому акті – Кримінальному кодексі України.

¹³¹ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 238.

Отож кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно-небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» (ч. 1 ст. 12 КК). Фактично це поняття виконує функції однієї з основоположних категорій кримінального права. Причому законодавець поділяє кримінальні правопорушення на два види: кримінальні проступки і злочини, а останні на: нетяжкі, тяжкі й особливо тяжкі (ст. 12 КК).

Тому вчинення конкретного кримінального правопорушення в місцях несвободи є не лише небезпечним посяганням на мету і завдання правосуддя та нормальну діяльність установ виконання покарань Міністерства юстиції України, а й перешкоджає досягненню мети покарання, виправлення, ресоціалізації засуджених та запобігання вчинення ними нового кримінального правопорушення.

До того ж це кримінальне правопорушення є продовженням злочинної діяльності тих, хто його вчиняє, це може бути як засуджений, так і працівник місць несвободи, а тому держава вимушена витратити значні засоби, мобілізувати значну частину персоналу Департаменту виконання кримінальних покарань, щоб запобігти цьому суспільно небезпечному явищу.

На жаль, як засвідчує практика місць несвободи, суспільна небезпечність кримінального правопорушення дуже часто поєднана із вчиненням інших кримінальних правопорушень, зокрема, вчинення тяжких злочинів проти життя та здоров'я іншої особи засудженого або навіть працівника виправної колонії.

Наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права та кримінології засвідчують низку системних положень та висновків, які прямо або опосередковано стосуються причин і умов вчинення в місцях несвободи конкретного кримінального правопорушення.

Це дає можливість здійснити подальше поглиблення теоретичних знань про них, їх історію та розвиток, а також визначити шляхи вдосконалення нормативно-правового й організаційно-управлінського забезпечення їх запобігання на стадії підготовки або вчинення.

До найважливіших теоретичних і практичних питань, які вплинули на судову і виконавчу практику та які нині потребують опрацювання і дослідження, ми відносимо вчинення засудженими у виправній колонії таких резонансних кримінальних правопорушень, як: «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань» (ст. 391 Кримінального кодексу (далі – КК) України); «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» (ст. 392 КК України); «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти» (ст. 393 КК України)¹³².

Розкриваючи зміст причин і умов вчинення конкретного кримінального правопорушення в місцях несвободи, вважаємо за доцільне звернути увагу на ті правопорушення, які характеризують саме пенітенціарну злочинність. Зокрема, ст. 391 КК України, соціально-правова обумовленість якої, на думку вітчизняної вченої К.В. Бондарєвої, полягає в тому, що кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань є дієвим запобіжним засобом, який сприяє підтриманню належного правопорядку в установах виконання покарань та відіграє важливу роль в організації застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчинення серед них нових кримінальних правопорушень¹³³.

До речі, вивчення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 391 КК України, у зарубіжних країнах показало, що в законодавстві найбільш розвинутих країн світу (Сполучених Штатів Америки, Великобританії, Франції, Німеччини, Японії) відсутня кримінальна стаття щодо злісної непокори вимогам адміністрації установ виконання покарань. Це пов'язано з тим, що у пенітенціарних установах цих країн діє така система профілактики вчинення кримінальних правопорушень, в якій унеможливорюється злісна непокора вимогам адміністрації цих установ.

¹³² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2022).

¹³³ Бондарєва К.В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 19 с.

Водночас дослідження кримінального правопорушення у виді злісної непокори вимогам адміністрації установ виконання покарань показує, що в кримінальних кодексах Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Молдова та Республіки Узбекистан містяться статті, які стосуються злісної непокори вимогам адміністрації зазначених закладів.

Наступний вид кримінального правопорушення – це дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392). Суспільна небезпечність дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, визначається тим, що вони серйозно перешкоджають нормальній діяльності місць позбавлення й обмеження волі, досягненню цілей покарання, а в окремих випадках можуть призвести до інших тяжких наслідків (вбивств, тілесних ушкоджень, масових заворушень).

Так, вітчизняний вчений А.В. Ткаченко вважає, що дії, які дезорганізують роботу установ виконання покарань, перешкоджають зміцненню режиму утримання засуджених, залученню їх до суспільно корисної праці, проведення з ними соціально-виховної роботи та навчання, заподіюють шкоду всім засобам виправлення та ресоціалізації засуджених¹³⁴. Отож вказане кримінальне правопорушення заподіює шкоду всім засобам виправлення та ресоціалізації засуджених. Воно перешкоджає зміцненню режиму утримання засуджених, залученню їх до суспільно корисної праці, проведення з ними соціально-виховної роботи та навчання. Крім того, названі дії заподіюють серйозної шкоди самодіяльним організаціям засуджених.

Найбільшу небезпеку в місцях несвободи, на думку вітчизняного вченого І.Г. Богатирьова, становлять кримінальні правопорушення, поєднані з нападом засуджених на особовий склад варти з метою усунення перешкод для здійснення задуму і заволодіння зброєю, яку вони використовують для збройного опору

¹³⁴Ткаченко А.В. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2017. 18 с.

при подальшому їхньому затриманні, а також для вчинення нових злочинів¹³⁵.

Тому передумовою криміналізації суспільно небезпечних діянь є насамперед потреби суспільства в боротьбі з такими діяннями саме кримінально-правовими засобами. Такі потреби виникають при появі діянь, що починають становити серйозну суспільну небезпечність, стають досить розповсюдженими в суспільстві або виникає реальна можливість збільшення їхньої кількості за певних умов, а також за неефективності протидії ними іншими, менш репресивними заходами та методами.

Варто також зазначити, що суспільна небезпека кримінального правопорушення, передбаченого ст. 392 КК України, обумовлюється низкою факторів, серед яких: загроза застосування або застосування насильства щодо засудженого або працівника виправної колонії. Вчинення подібних дій у виправній колонії здатне спричинити не тільки порушення їхньої нормальної діяльності та суттєво ускладнити оперативну обстановку, а й створити негативну атмосферу серед самих засуджених, поставити під сумнів можливості адміністрації виправної колонії забезпечити безпеку засуджених і персонал колонії.

Отож суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 392 КК України, – особливо велика, адже його вчиняють особи, вже засуджені за злочини (здебільшого тяжкі й особливо тяжкі) та відбувають покарання. Тому ступінь дезорганізації роботи виправної установи, що характеризує суспільну небезпечність такого виду кримінального правопорушення, може бути визначений на підставі деяких об'єктивних даних.

По-перше, необхідно враховувати характер застосовуваного насильства або погрози його застосування щодо представників адміністрації, або тероризування засуджених, що стали на шлях виправлення.

¹³⁵ Богатирьов І.Г. Протидія кримінально-протиправним посяганням, що дезорганізують роботу пенітенціарних установ. *Протидія злочинності: теорія та практика* : зб. матер. VI Міжвуз. наук.-практ. конф. студ. (курсантів), аспір. та молод. уч. (м. Київ, 16 трав. 2014 р.). К. : Нац. акад. прокур. України, 2014. С. 27.

По-друге, суспільна небезпечність залежить від тривалості порушення встановленого в установі порядку як з боку винного, так й інших засуджених, що виражається у примусовій відмові від роботи, зриву виробничих завдань, виходу з самодіяльних організацій засуджених через острах подальшої розправи тощо. Причому слід розуміти, що ступінь дезорганізації роботи установ виконання покарань підвищується у разі заподіяння шкоди, хоча і не тяжкої, але можливої для кількох потерпілих.

Наступний вид кримінального правопорушення – це втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України). До речі, криміналізація злочинності у місцях несвободи завжди ставила перед державою необхідність кримінально-правового регулювання забезпечення реалізації порядку і умов відбування засудженими кримінального покарання позбавлення волі. А тому, встановлюючи кримінальну відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти, законодавець бере до уваги багато обставин, які утворюють передумови такого рішення.

Ці передумови, на думку вітчизняного вченого О.О. Некрасова, складаючи певну систему, взаємопов'язані та взаємообумовлені між собою. Водночас очевидна їхня відмінність у механізмі обумовленості, що, безсумнівно, впливає на законодавче закріплення, юридичну природу і покарання за злочини, що посягають на встановлений порядок виконання покарання у виді позбавлення волі¹³⁶.

Тому, незважаючи на порівняно невеликі статистичні показники поширеності втеч з місця позбавлення волі або з-під варти в період розбудови правової держави загалом і реформування ДКВС України зокрема, законодавче регулювання кримінальної відповідальності за посягання на нормальну діяльність установ виконання покарань і установ попереднього ув'язнення, по досяг-

¹³⁶ Некрасов О.О. Кримінальна відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 19 с.

ненню мети кримінально-виконавчого законодавства¹³⁷, а також мети попереднього ув'язнення¹³⁸ має особливе значення.

Отож втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, як правило, посягають на сукупність суспільних відносин, що дало вченим підстави вести мову про так звані «багатооб'єктні злочини». Цікавою, на нашу думку, в цьому контексті є позиція І.М. Копотуна про те, що злочини призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях (а серед них і втечі, які завдають шкоду або загрожують реальним завданням шкоди тим суспільним відносинам, які виходять за рамки одного родового об'єкта в межах загального об'єкта).

Тобто, як зазначає вчений, не лише порушують установлений законом порядок відправлення правосуддя і безпечні умови для персоналу та засуджених, життєдіяльності виправної колонії, а й громадську безпеку, громадський порядок, відносини власності, авторитет органів влади тощо. Сутність цих злочинних виявів полягає в тому, що вони апріорі визначаються кримінально-правовою наукою як множинність злочинів¹³⁹.

Варто також підтримати позицію вітчизняного вченого-пенітенціариста І.Г. Богатирьова, який суспільну небезпеку втеч із виправних колоній пояснює такими чинниками: внаслідок вчинення втечі порушується принцип невідворотності покарання; сам факт втечі негативно впливає на інших засуджених, а також на злочинців, що перебувають на волі, породжуючи у перших надію на ухилення від відбування покарання, а у других – почуття безкарності за вчинені злочини; суспільна небезпека втеч збільшується ще й через те, що засуджені, які вчинили втечу, перебувають у нелегальному становищі, добувають кошти для існування

¹³⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n41> (дата звернення: 17.02.2022).

¹³⁸ Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3352-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (дата звернення: 17.02.2022).

¹³⁹ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. К. : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

злочинним шляхом, у низці випадків втягують у злочинну діяльність інших осіб, особливо з числа молоді¹⁴⁰.

Отож суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого (ст. 393 КК України) характеризується тим, що форми і способи його вчинення можуть бути різні: від самовільного залишення особою, яка відбуває покарання, місця відбування до підкопів і втеч з використанням насильства над охороною, зброї, технічних засобів¹⁴¹.

Показовим прикладом використання технічних засобів при вчиненні втечі є використання засудженими Державної Петрівської виправної колонії № 49 Кіровоградської області гелікоптера. Для цього засудженим було залучено низку осіб, серед яких один засуджений та декілька осіб, які знаходилися на волі, зокрема, і пілот гелікоптера¹⁴².

За даними вітчизняних вчених, спостерігається високий рівень вчинення в місцях несвободи кримінального правопорушення. Ми поділяємо позицію Ю.В. Орла про те, що нормальна діяльність ДКВС України неможлива без цілеспрямованої і відповідальної діяльності персоналу органів і установ виконання покарань. І якщо з боку персоналу вчиняються кримінальні правопорушення, тоді руйнується головна функція кримінально-виконавчої системи – досягнення цілей покарання¹⁴³.

Окремо варто зазначити про вчинення персоналом в місцях несвободи окремого кримінального правопорушення, пов'язаного з посяганням на життя та здоров'я особи засудженого, зокрема це: умисне вбивство (ст. 115 КК України); вбивство через необережність (119 КК України); умисне тяжке та умисне середньої тяжко-

¹⁴⁰ Богатирьов І.Г. Характеристика втеч з місць позбавлення волі або з-під варти. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. К. : НАВС, 2013. С. 440–448.

¹⁴¹ Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2016. С. 142.

¹⁴² Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

¹⁴³ Орел Ю.В. Там само. 416 с.

сті тілесне ушкодження (статті 121. 122 КК України), а також катування (ст. 127 КК України)¹⁴⁴.

Крім того, як показало дослідження, серед кримінальних правопорушень, такі вчиняються персоналом місць несвободи, можна виділити такі:

- у сфері службової діяльності: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України); службова недбалість (ст. 367 КК України);

- у сфері корупційної діяльності: прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (368 КК України);

- у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (статті 306, 307, 308 309 КК України)¹⁴⁵.

Проведений вітчизняним вченим Я.В. Стрелюком аналіз вчинених персоналом місць несвободи за останні п'ять років кримінальних правопорушень показує, що найчастіше їх вчиняють працівники: соціально-психологічної служби (23 %); працівники відділу режиму і охорони (20 %); працівники підрозділів нагляду і безпеки (16 %); працівники медичної служби (15 %); оперативні працівники (15 %); працівники відділу інтендантського та господарського забезпечення (6 %); начальники та заступники КВУЗТ (4 %); інші (1 %)¹⁴⁶.

На жаль, вищенаведені показники вчинення персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень свідчить про різноманітний зовнішній вплив на свідомість працівника – це економічні, соціальні, правові чинники та внутрішній вплив – це постійні організаційно-управлінські зміни, психологічні та професійні чинники серед яких останні роки набула професійна деформація та емоційне вигорання.

¹⁴⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2020).

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Стрелюк Я.В. Причини та умови вчинення кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчих установах закритого типу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 5. С. 222–226.

Контрольні питання до розділу 4

1. Перерахуйте окремі види кримінальних правопорушень пенітенціарної злочинності.
2. У чому полягає суспільна небезпечність кримінального правопорушення, передбаченого ст. 393 КК України?
3. Перерахуйте об'єктивні дані, які характеризують ступінь дезорганізації роботи виправної установи.
4. Назвіть проблеми причин і умов пенітенціарної злочинності.
5. Що варто враховувати під час аналізу причин і умов, що сприяють пенітенціарній злочинності?
6. Обґрунтуйте, чому низька культура спілкування в середовищі засуджених створює умови виникнення конфліктних ситуацій.
7. Наскільки кримінальне оточення в місцях несвободи може вплинути на намір засудженого вчинити нове кримінальне правопорушення?
8. Чи існує в місцях несвободи «елітний» прошарок засуджених?
9. На вашу думку, наскільки кримінальна субкультура в місцях несвободи може вплинути на вирішення конфліктних ситуацій серед засуджених?
10. Назвіть шляхи подолання кризових явищ в місцях несвободи.

РОЗДІЛ 5. КРИМІНОЛОГІЧНЕ ВЧЕННЯ ПРО ОСОБУ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

5.1. Поняття особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи

Наразі, вивчаючи особу, яка вчиняє кримінальні правопорушення у виправних колоніях України, ми дійшли висновку, що вона наділена такими якостями, відомості про які нагально потрібні працівнику виправної колонії для виявлення осіб, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення, а також вироблення дієвих методів щодо його запобігання.

Водночас комплексне дослідження злочинної поведінки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у виправних колоніях України, набуває сьогодні все більшої актуальності як для теорії, так і для практики, оскільки без послідовного її вирішення важко говорити взагалі про реформу пенітенціарної системи України.

Дослідження особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у виправних колоніях України, як елемент кримінологічної характеристики полягає у виявленні тих її якостей, які зумовлюють вибір саме вчинення того кримінального правопорушення, яке ним усвідомлюється і особа бажає настання відповідних наслідків.

На це, до речі, у свій час наголошував і зарубіжний вчений В.Ф. Десятников, який, проводячи власне дослідження, дійшов висновку, що побудова ефективного процесу виправлення засуджених у виправних колоніях, з метою формування й відновлення у них соціально-трудова установка і адекватних форм поведінки, неможлива без знання типологічних особливостей їхньої особистості¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Десятников В.Ф. Комплексное исследование личности несовершеннолетних. *Исправительно-трудовые учреждения*. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1981. № 15. С. 13–16.

Про комплексне дослідження злочинної поведінки особи в місцях несвободи наголошували також і вітчизняні вчені, зокрема, А.І. Богатирьов вважає, що таке дослідження дає змогу визначити ту питому вагу, яку вносить у злочинну поведінку сама особа як активний суб'єкт взаємодії із соціальним середовищем¹⁴⁸.

Питання про те, хто вчиняє кримінальне правопорушення, є першочерговим і завжди цікавило як правоохоронні органи, так і дослідників¹⁴⁹.

Вивчення особи злочинця в сучасній кримінологічній науці називається профілюванням. Профілювання кримінального правопорушника є звичайною практикою, яка використовується в сучасній правоохоронній діяльності і була предметом дослідження вчених з кримінального правосуддя¹⁵⁰. Профілювання злочинця здійснюється в різних сферах, наприклад, для визначення профілю поліцейських та прикордонників, засуджених за хабарництво¹⁵¹. Дослідники також вивчають соціально-психологічний профіль особи, яка конфіденційно надає допомогу оперативному підрозділу¹⁵². Є дослідження, присвячені профілюванню контрабандистів, мігрантів¹⁵³, а також осіб, які порушують законодав-

¹⁴⁸ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

¹⁴⁹ Khoshnood A., Vafors Fritz M. Offender Characteristic: A Study of 23 Violent Offenders in Sweden. *Deviant Behavior*. 2017. № 38(2). P. 141–153.

¹⁵⁰ Devery C. Criminal profiling and criminal investigation. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2010. № 26(4). P. 393–409; Johnson R., Morgan M. Suspicion formation among police officers: An international literature review. *Criminal Justice Studies*. 2013. № 26(1). P. 99–114; Messer C. The professionalization of criminal profiling. *Free Inquiry in Creative Sociology*. 2008. № 36(2). P. 67–74.

¹⁵¹ Simonović B., Djurdjevi Z., Janković B. Profile of Police Officers Convicted of Bribery. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. 2017. № 68(4). P. 371–384; Kuryliuk Y., Khalymon S., Filippov S., Shvedova H., Zolka V., Vikhtiuk A. Criminological profile of corrupt border guard (Ukrainian experience). *Journal of Legal, Ethics and Regulatory Issues*. 2021. Volume 24, Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/criminological-profile-of-corrupt-border-guard-ukrainian-experience.pdf> (дата звернення 12.08.2022).

¹⁵² Khalymon S., Polovnikov V., Volynets P. Sociopsychological profile of a person who confidentially provides assistance to the operational unit. *Anuario de Psicología Jurídica. Ahead of print*. 2020. № 30. P. 13–20. [https://doi.org/10.5093/apj2019a10\\$](https://doi.org/10.5093/apj2019a10$)

¹⁵³ Kuryliuk Y., Khalymon S. Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9(27). P. 195–208. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.21>

ство у сфері охорони державного кордону¹⁵⁴. Також змістовно вивчена характеристика жінки, яка відбуває покарання за вчинення повторного злочину¹⁵⁵.

Варто погодитися з позицією С.А. Шалгунової, що особа злочинця – це поняття умовне. Втім, «середньостатистичний злочинець» завжди буде необхідним суспільству з метою вироблення відповідних заходів запобігання. Практична та наукова значущість поняття «особи злочинця» полягає в тому, що воно дає можливість проводити класифікацію особи злочинця, розробляти методики вивчення особи злочинця, аналізувати злочинність та злочини, прогнозувати злочинну поведінку¹⁵⁶.

Багатоаспектність особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у виправних колоніях, становить науковий інтерес для нас, і можливо, провівши всебічне та глибоке його дослідження, ми внесемо нові корисні відомості у кримінологічну науку. Для виконання поставленого наукового завдання ми використали наведений в першому розділі методологічний інструментарій та репрезентативну емпіричну базу.

Саме тому особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення у виправних колоніях, розглядається нами на основі проведеного конкретно-соціологічного дослідження (протягом 2016–2020 рр.) за спеціально-розробленою анкетною опитування персоналу 262 працівників кримінально-виконавчих установ закритого типу, які розташовані у Вінницькій, Київській, Житомирській, Запорізькій, Чернігівській областях¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Kushnir Y., Hutsuliak M. The person of the criminal that committed a criminal offence in the field of inviolability of State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(43). P. 32–40. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.43.07.3>

¹⁵⁵ Khalymon S., Bohatyrov I., Puzyrov M., Kolomiets N., Bohatyrov A. Research Article Characteristic of a Female Recidivist: Qualitative Empirical Analysis (View from Ukraine). *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. First Published June 30, 2021. <https://doi.org/10.1177/0306624X2111023919>

¹⁵⁶ Шалгунова С.А. Дослідження особи злочинця в кримінології. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 4 (24). С. 293–299.

¹⁵⁷ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

Цікавою в контексті нашого дослідження є позиція вітчизняного дослідника А.В. Кирилюка, на думку якого вивчення особистості злочинця в установах виконання покарань не лише виходить на кримінологічно значимі соціальні явища і процеси, закономірно пов'язані із злочинною поведінкою та злочинністю в місцях позбавлення волі, а й допомагає виявляти характер відповідного зв'язку, надає можливості для прогнозування злочинної поведінки засудженого¹⁵⁸.

Варто також звернути увагу і на позицію професора В.Я. Горбачевського, який вважає, що усебічне вивчення особи – необхідна передумова пізнання детермінант протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі, планування та організації процесу їх ресоціалізації. Йдеться про те, яка ймовірність вчинення ними нових злочинів під час відбування покарання¹⁵⁹.

Ми підтримуємо позицію, висловлену І.М. Копотуном про те, що згідно з усталеною практикою під час вивчення особистісних особливостей засуджених виявляються певні риси, які знаходять своє відображення в таких видах характеристик: соціально-демографічній, кримінально-правовій, кримінально-виконавчій (пенітенціарній) тощо¹⁶⁰.

Вітчизняний вчений Д.В. Колодчин, розглядаючи види кримінальних правопорушень, які вчиняються в місцях несвободи, сформулював авторське визначення кримінального правопорушення, вчиненого в місцях несвободи: це передбачене кримінальним законом суспільно-небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене спеціальним суб'єктом у місцях несвободи, зокрема,

¹⁵⁸ Кирилюк А.В. Особи, які вчиняють злочини в установах виконання покарань як об'єкт кримінологічного вивчення. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 172–181.

¹⁵⁹ Горбачевський В.Я. Характеристика особи, яка вчиняє умисні вбивства й тяжкі тілесні ушкодження в установах виконання покарань. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 338–347.

¹⁶⁰ Копотун І.М. Характеристика засуджених, які беруть участь у надзвичайних подіях кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2013. № 2 (4). С. 8–15.

засудженим під час відбування покарання та персоналом установ виконання покарань під час виконання службових обов'язків¹⁶¹.

Отож узагальнюючи позиції зарубіжних і вітчизняних вчених щодо комплексного дослідження злочинної поведінки особи, яка вчиняє у місцях несвободи кримінальне правопорушення, робимо висновок, що ефективність такого вивчення, на нашу думку, забезпечується науково-теоретичним та практичним підходом і створює підґрунтя для його вивчення як обов'язкової ознаки кримінологічної характеристики про особу, яка вчиняє нове кримінальне правопорушення.

5.2. Структура та основні ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи

Зарубіжні вчені з цього приводу пишуть, що структура особи, яка вчиняє у виправній колонії кримінальне правопорушення, відображає не тільки різноманітність утворюючих її ознак, їх різний характер, а й різну роль в етіології злочинної поведінки і водночас їх взаємозв'язок і взаємодію¹⁶². З огляду на це проблематика структури особи, яка вчиняє у виправній колонії кримінальне правопорушення, характеризується вибором особою лінії поведінки у конкретній життєвій ситуації. Які, до речі, виникають у середовищі засуджених щоденно.

Питання про структуру особи, яка вчиняє у виправній колонії кримінальне правопорушення, має не тільки наукове, а і практичне значення, оскільки є необхідною передумовою для успішного розроблення кримінологічної характеристики, завдання якої достатньо повно визначити сукупність даних, що характеризують особу, яка вчиняє у виправній колонії кримінальне правопорушення.

¹⁶¹ Колодчин Д.В. Види кримінальних правопорушень, які вчиняються в місцях несвободи Міністерства юстиції України. *Вісник академії адвокатури*. № 2 (45) Т. 17, 2020. С. 71–75.

¹⁶² Личность преступника / под ред. Кудрявцева В.Н., Лейкина Н.С., Миньковского Г.М. и др. Москва : Юрид. лит., 1975. 272 с.

До того ж саме структура особи, яка вчиняє у виправній колонії кримінальне правопорушення, дає нам можливість у процесі дослідження глибше зрозуміти взаємозв'язок різних обставин, ситуацій, подій, що характеризують вчинення особою у виправній колонії кримінального правопорушення. Водночас зміст ознак особи, яка вчиняє у виправній колонії кримінальне правопорушення, вважається науковою базою для розроблення типології і класифікації засуджених, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення, що зі свого боку дає можливість своєчасно поставити її на профілактичний облік і своєчасно реагувати на поведінку.

З огляду на це ми переконані, що події, які відбулися у період трьох місяців в установах виконання покарань Міністерства юстиції України в 2019 році¹⁶³, були можливими внаслідок того, що персонал і адміністрація цих установ професійно не були готові протидіяти масовій непокорі засуджених.

Отож знання персоналом та адміністрацією установ виконання покарань структури особи, схильної до вчинення нового кримінального правопорушення, дасть змогу своєчасно відреагувати на її злочинні дії і не допустити вчинення у тому числі групової непокори.

У цьому контексті варто зазначити про позицію вітчизняного вченого А.Ф. Зелінського, на думку якого структура особи складається із чотирьох підструктур, відмінних одна від одної соціальною особистих властивостей: спрямованість особи, тобто система установок (диспозицій) особи; підструктура досвіду (знання, уміння, навички, звички); сила й особливості протікання інтелектуальних, вольових та емоційних процесів; біологічно обумовлені властивості – темперамент, задатки, здібності, обдарованості¹⁶⁴.

Де в чому схожу класифікацію наводить інший вітчизняний вчений І.М. Даньшин. На думку вченого, ознаки особи, яка відбуває кримінальне покарання, слід класифікувати на такі групи:

¹⁶³ В Одеській виправній колонії в'язні влаштували бунт. У будівлі пожежа, постраждали працівники колонії. URL: <https://babel.ua/news/30827-v-odeskiy-vipravniy-koloniji-bunt-uv-yaznenih-v-budivli-pozhezha> (дата звернення 02.02.2022).

¹⁶⁴ Зелинский А.Ф. Криминология : курс лекций. Харьков, 1996. 260 с.

соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; психічні відхилення й аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості¹⁶⁵.

Незважаючи на глибокий та детальний підхід до запропонованих вказаними вченими класифікацій складової структури особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в установах виконання покарань, ми зупинилися на класифікації, що запропонована вченими О.М. Джужою та В.В. Василевичем. На їх думку, класифікація складової структури особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в установах виконання покарань, має передбачати: соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, кримінально-правові ознаки, морально-психологічні ознаки¹⁶⁶.

Хоча, на думку зарубіжного вченого Л.В. Сердюка, зазначені ознаки самі собою не мають криміногенного значення, оскільки характерні для будь-якої особи, а не тільки для особи, яка вчиняє у виправній колонії кримінальне правопорушення. Але, залежно від конкретного змісту відповідних ознак особи, від їх позитивного або негативного соціального значення, існуючі між ними зв'язки можуть «спрацювати» у бажаному або небажаному напрямі: посилити чи активізувати соціально негативну ознаку або, навпаки, нейтралізувати, погасити її¹⁶⁷.

Водночас, ураховуючи криміногенну обстановку у виправних колоніях, вітчизняний вчений І.М. Копотун вважає, що у структурі особи засудженого, який вчиняє кримінальне правопорушення, в установі виконання покарань варто виділити і такий елемент, як кримінально-виконавчі ознаки, до яких належать такі елементи: місце відбування покарання, умови відбування покарання, ставлення засудженого до основних засобів виправлення і ресоціалізації, кількість заохочень і стягнень та ін.¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Курс лекцій по кримінології / под ред. проф. Даньшина І.Н. (Общая часть) и проф. Голины В.В. (Особенная часть). Харьков, 2007. 288 с.

¹⁶⁶ Кримінологія : навч.-метод. посіб. / Джужі О.М., Мойсеев Є.М., Василевич В.В. та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ, 2003. 366 с.

¹⁶⁷ Сердюк Л.В. Общие вопросы кримінології : курс лекцій. Уфа, 1994. 348 с.

¹⁶⁸ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

Така позиція вченого кореспондується з результатами нашого дослідження і дослідженням вчених наукової школи «Інтелект», які, вивчаючи предмет дослідження, розкриваючи кримінологічну характеристику засудженого, передбачають не тільки соціально-демографічні, соціально-рольові, кримінально-правові, морально-психологічні, а й кримінально-виконавчі ознаки¹⁶⁹. Отож ознайомившись під час дослідження запобігання кримінальних правопорушень у виправній колонії з різними ознаками особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, ми вирішили застосувати таку методику вивчення цих ознак.

Першочерговий інтерес для нашого дослідження становлять соціально-демографічні ознаки. До соціально-демографічних ознак належать: стать, вік засудженого, сімейний стан, освітній рівень, суспільно-корисна праця, стан здоров'я, місце проживання, які суттєво впливають на виправлення і ресоціалізацію засуджених, а також дають змогу диференціювати процес запобігання вчинення ними у виправній колонії нового кримінального правопорушення.

Вивчаючи особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у виправній колонії, варто розглядати її через класифікацію, яка побудована за різними ознаками, серед яких ми виділяємо чотири основні групи: соціально-демографічні, морально-психологічні, кримінально-правові та кримінально-виконавчі.

До соціально-демографічних ознак належать: стать, вік засудженого, сімейний стан, освітній рівень, суспільно-корисна праця, стан здоров'я, місце проживання, які суттєво впливають на виправлення і ресоціалізацію засуджених, дозволяють диференціювати процес запобігання вчинення ними у виправній колонії нового кримінального правопорушення.

Відомості про вчинення у виправній колонії кримінального правопорушення з боку чоловічої або жіночої статі ми отримуємо від кількості осіб, які відбувають кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Такий висновок кореспонду-

¹⁶⁹ Богатирьов І.Г. Нариси становлення пенітенціарної системи в Україні у працях наукової школи «Інтелект»: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2021. 242 с.

ється з результатами опитування персоналу виправних колоній України. На запитання, хто найчастіше вчиняє пенітенціарне кримінальне правопорушення, респонденти відповіли так: засуджені чоловіки – 75 %, а відповідно 25 % вчиняють жінки¹⁷⁰.

Наведені цифри дають можливість констатувати, що кримінальні правопорушення, вчинені у виправних колоніях, при-таманні саме чоловічій статті, і вони займають у структурі пенітенціарній злочинності провідне місце. Така тенденція пояснюється насамперед, що у структурі осіб, які відбувають кримінальні покарання у виді позбавлення волі, чоловіки складають переважну більшість. Вказане твердження цілком корелюється з іншими результатами дослідження¹⁷¹.

Щодо інших кримінальних правопорушень, що вчиняються у виправній колонії, варто зазначити, що переважна більшість засуджених, які, наприклад, вчиняють насильницькі кримінальні правопорушення, це чоловіки (85,0 %), відповідно жінки складають 15,0 %¹⁷².

Стосовно кримінальних правопорушень, які пов'язані із службовою та професійною діяльністю персоналу виправних колоній, то вони вчиняються – чоловіками у 90,0 % випадках, жінками – 10,0 % випадках¹⁷³. Особливе занепокоєння в суспільстві викликають вчинені персоналом виправних колоній корупційні діяння: одержання неправомірної вигоди, зловживання службовим становищем та кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

¹⁷⁰ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

¹⁷¹ Khalymon S., Polovnikov V., Volynets P. Sociopsychological profile of a person who confidentially provides assistance to the operational unit. *Anuario de Psicología Jurídica. Ahead of print*. 2020. № 30. P. 13–20. [https://doi.org/10.5093/apj2019a10\\$](https://doi.org/10.5093/apj2019a10$) ; Kuryliuk Y., Khalymon S. Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9(27). P. 195–208. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.21>

¹⁷² Богатирьов А.І. Там само. 432 с.

¹⁷³ Богатирьов А.І. Там само. 432 с.

Отож вчинення кримінальних правопорушень у виправній колонії особами чоловічої статті можна пояснити не тільки історично обумовленим місцем жінки у системі суспільних відносин, її соціальними ролями та функціями, її біологічною і психічною специфікою, а й тим, що засуджених жінок у виправній колонії відбуває всього 20 %, а осіб чоловічої статті 80 %.

З огляду на викладене недостатня наукова розробленість характеристики соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в кримінально-виконавчих установах закритого типу, визначила необхідність провести ґрунтовний аналіз усіх її елементів і показати їх роль у вчиненому у виправній колонії кримінальному правопорушенні.

Вікові групи засуджених, які вчинили нове кримінальне правопорушення у виправній колонії, ми розподілили так: від 18 до 22 років – 10,0 %; від 23 до 25 років – 15,0 %; від 26 до 30 років – 30,0 %; від 31 до 40 років – 25,0 %; від 41 до 50 років – 20,0 %. Отже, персонал кримінально-виконавчих установ закритого типу має звернути увагу насамперед на категорію осіб від 26 до 30 років – 30,0 %, оскільки вони найчастіше вчиняють нові кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу¹⁷⁴.

Наша позиція кореспондується і з дослідженням інших вітчизняних вчених. Так, безумовним є твердження, що вік людини є найпродуктивнішим для категорії осіб від 25–50 років. Саме в цей період людина стверджується як особистість, набуває життєвого досвіду, здобуває професію, створює сім'ю та умови для її проживання, отже, є більш схильною до вчинення протиправних дій¹⁷⁵.

Інший вітчизняний вчений В.А. Носенко вважає, що віковий склад засудженого дає можливість розкрити особливості поведінки людей, їхні потреби і життєву установку, оскільки це пов'язано з особливостями кожного етапу соціалізації людини,

¹⁷⁴ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

¹⁷⁵ Там само.

виконання нею тієї або іншої соціальної ролі. З віком змінюються її соціальні функції, звички, характер, способи реагування на конкретні ситуації¹⁷⁶. Отож підтримуючи позиції вітчизняних вчених робимо висновок, що персонал виправних колоній для запобігання вчинення засудженими нового кримінального правопорушення має знати віковий склад засуджених і використовувати це у своїй роботі.

Сімейний стан. Проведене дослідження сімейного стану засуджених, які вчинили у виправній колонії кримінальне правопорушення, показало, що несприятливі сімейні відносини і розрив сімейних зв'язків пов'язані як із фактом засудження, так і з тривалим часом перебуванням у виправній колонії. До того ж несприятливі сімейні відносини породжують у засудженого невіру у відродження сім'ї, а тому завжди несуть у собі криміногенне навантаження і сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, особливо вчинення втеч з установи виконання покарань.

Загалом, як зазначають і зарубіжні, і вітчизняні вчені, сімейний стан має різні показники щодо вчинення засудженим кримінального правопорушення у виправній колонії. Водночас усі вони єдині в тому, що засуджені, які мають сім'ю, мають показник вчинення кримінального правопорушення нижчий, ніж ті, які її не мають.

І ми з цим погоджуємось завдяки результату проведеного нами дослідження сімейного стану осіб, які вчинили у виправній колонії кримінальне правопорушення. Так, частка неодружених (незаміжніх) та розведених становить 85,0 %. Окрім того, 25 % опитаних засуджених зазначили, що, на їхню думку, вони утрималися від нового кримінального правопорушення у виправній колонії в період відбування покарання не лише через сім'ю, а і родичів та близьких друзів¹⁷⁷.

¹⁷⁶Носенко В.А. Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2012. 248 с.

¹⁷⁷Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

Освітній рівень. Важливе значення, на думку зарубіжного вченого А. Майорова, у дослідженні особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у виправній колонії, є її освітній рівень. Відомо, що рівень освіти пов'язаний із культурою поведінки особистості, її моральним вихованням, соціальним статусом, колом інтересів, життєвими цінностями і можливостями їхньої реалізації¹⁷⁸.

Низький загальноосвітній рівень нерідко сприяє формуванню криміногенних установок, що можуть призвести до дій кримінального характеру, він більшою мірою визначає негативні інтереси й потреби. Високий освітній рівень виступає антикриміногенним фактором. Отож чим вищий рівень освіти особи, тим менш імовірно вчинення нею злочину. Крім того, рівень освіти корелює із рівнем культури міжособистісного спілкування. Малоосвічені, інтелектуально і духовно убогі люди значно частіше створюють різноманітні конфліктні ситуації із засудженими та персоналом виправної колонії¹⁷⁹.

У момент вчинення кримінальних правопорушень у виправній колонії повну загальну середню освіту мали – 35,0 % засуджених, неповну середню – 35,0 %, середню спеціальну – 30,0 %¹⁸⁰. Тобто бачимо, що серед засуджених, які вчинили злочини проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу, відсутні особи з вищою освітою, що зайвий раз підтверджує низький рівень їхніх духовних потреб і високий ступінь соціально-культурної занедбаності. У раніше проведених дослідженнях також вказувалось на низький загальноосвітній рівень, особливо вбивць^{181,182}.

¹⁷⁸ Майоров А. Методологические основы борьбы с наркотизмом в исправительных учреждениях. *Уголовное право*. 2005. № 5. С. 101–104.

¹⁷⁹ Бородин С.В. Осужденные, отбывающие наказание в местах лишения свободы за преступления против личности. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1973. 44 с.

¹⁸⁰ Богатирьев А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

¹⁸¹ Овчинский С.С. Актуальные проблемы борьбы с тяжкими преступлениями против личности. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1971. 188 с.

¹⁸² Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Уголовно-правовое и криминологическое исследование / под ред. В.В. Труфанова. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1965. 206 с.

Суспільно-корисна праця. На нашу думку, праця засуджених у виправній колонії відіграє важливу роль, оскільки дозволяє засудженому марно не витратити час, отримувати відповідно договору платню, яка дозволяє погасити збитки, причинені потерпілому, оплатити комунальні послуги, купити продукти харчування в магазині, який розташований на території кримінально-виконавчих установ закритого типу. До того ж участь у суспільно корисній праці засуджених надає йому право надіятись на умовно-дострокове звільнення з виправної колонії, повернутися в сім'ю, працевлаштуватися, тобто реінтегруватися в суспільство.

І навпаки, коли засуджений не зайнятий працею, вищеперераховані можливості ним автоматично втрачаються. Тоді у засудженого з'являється криміногенна ситуація, яка обумовлює появу в нього відчуття безперспективності, неможливості реалізувати себе як особистості, проявити себе поза умовами ізоляції.

Хоча, як стверджують вчені-пенітенціаристи, занятість суспільно корисною працею ще не є гарантією їх правомірної поведінки, однак цей факт, серед інших, також може стати одним з основоположних у прогнозуванні індивідуальної злочинної поведінки засуджених. Тому дані про рід занять засудженого до моменту затримання, обрання щодо нього запобіжного заходу у виді тримання під вартою дають змогу більш правильно вирішити питання про застосування до засудженого таких засобів виправлення і ресоціалізації, як загальноосвітнє та професійно-технічне навчання та суспільно корисна праця¹⁸³.

Залучення до суспільно корисної праці, як одного з найефективніших засобів виправлення та запобігання вчиненню нового кримінального правопорушення, видається неможливим через відсутність обов'язку засуджених працювати під час відбування покарання¹⁸⁴.

¹⁸³ Боднар І.В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 244 с.

¹⁸⁴ Богатирьова О.І., Колодчина А.Л. Деякі засоби впливу на засудженого з метою запобігання вчиненню ним нового злочину у виправній колонії України. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 195–200.

На жаль, вказана позиція отримує схвальну оцінку, а позиція законодавця, визначивши суспільну корисну працю правом, а не обов'язком, як було раніше, викликає певне здивування. До речі, в процесі проведеного дослідження ми встановили, що важливу роль у суспільно-корисній праці відіграє професія та кваліфікації засуджених.

На жаль, 70,0 % засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення у виправній колонії, до направлення їх до установи для відбування покарання не були зайняті суспільно корисною працею, а 30 %, які були залучені до суспільно корисної праці, працювали на різних некваліфікованих посадах і отримували мізерну платню¹⁸⁵.

Зазначимо, що схожі показники отримано і зарубіжними дослідниками. Так, за даними А.М. Марат, 31,4 % із числа обстежених засуджених, які вчинили умисне завдання шкоди здоров'ю засуджених у пенітенціарних установах Республіки Казахстан, до засудження мали спеціальність і працювали за нею¹⁸⁶. Наведене свідчить, що ці засуджені взагалі або певною мірою не володіють навичками кваліфікованої роботи і відповідно потребують значної уваги під час проведення професійно-технічного навчання.

Враховуючи той факт, що 30 % засуджених – це люди віком від 26 до 30 років, усі вони працездатні, тому продуманий адміністрацією кримінально-виконавчих установ закритого типу алгоритм залучення їх до суспільно корисної праці дасть змогу засудженому не тільки подивитися у майбутнє з іншого боку, а зможе суттєво вплинути на їх виправлення і ресоціалізацію. І ще одним важливим моментом участі засудженого у суспільно-корисній праці є отримання ним під час відбування покарання трудового стажу, який конче потрібний засудженому для отримання пенсії.

Стан здоров'я. Стосовно засуджених, які відбувають покарання у виправній колонії, тенденція визначення стану здоров'я уявля-

¹⁸⁵ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

¹⁸⁶ Марат А.М. Предупреждение умышленного причинения вреда здоровью осужденных в пенитенциарных учреждениях (по материалам Республики Казахстан) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. 2006. 172 с.

ється складною і досить виразною. На жаль, результати проведеного дослідження показали, що у виправній колонії не завжди створюються належні умови для забезпечення лікування хворих та їх одужання.

Основними причинами такого стану здоров'я можна виділити: первинний медичний огляд, особливо це стосується новоприбулих; наявність санітарних книжок з відмітками про проходження медичного огляду; огляд посилок і передач, які надходять засудженим у виправній колонії; цілодобова присутність у виправній колонії медичного працівника; відсутність ліцензій на провадження медичної практики тощо.

Однією з проблем, яка суттєво впливає на стан здоров'я засуджених у виправній колонії, є неукомплектованість установ медичними працівниками. На жаль, ця проблема не стоїть на порядку денному в Міністерстві юстиції України, що порушує норму Європейських пенітенціарних правил, яка передбачає обов'язкову медичну допомогу в установах виконання покарань. Тому, мабуть, і стабільно високим залишаються показники летальності. З огляду на це штатна чисельність закладів охорони здоров'я ДКВС України, які мають кваліфікаційні категорії, становить 50 % необхідної кількості¹⁸⁷.

Засуджені, які вчинили кримінальне правопорушення у виправній колонії, за станом здоров'я характеризуються так: фізично здорові – 65,0 %; хворі на різні захворювання – 35,0 %¹⁸⁸.

Місце проживання. Ми виокремили цей показник з метою розглянути, чи впливає місце проживання особи до засудження на вчинення нею у виправній колонії кримінального правопорушення. Проведене дослідження дало можливість встановити, що серед тих, хто вчинив або мав намір вчинити кримінальне

¹⁸⁷ Діяльність органів прокуратури з протидії злочинам, що вчиняються у виправних колоніях : наук.-практ. посібник / за заг. ред. Г.П. Сковороди. Київ : Національна академія прокуратури України, 2014. 234 с.

¹⁸⁸ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

правопорушення у виправній колонії, лише 15,0 % не мали постійного місця проживання, а всі інші 85 % мали таке місце¹⁸⁹.

Водночас, за результатами дисертаційного дослідження І.В. Боднара, частка осіб, які не мали до засудження постійного місця проживання, серед засуджених, котрі вчинили кримінальні правопорушення у виправній колонії, становить 13,0 %¹⁹⁰. Про це говорять наші показники і показники, які наводив вчений у 2012 році.

По-перше, збільшення осіб, які за вироком суду відбувають покарання у виправній колонії. По-друге, останнім часом намітилася тенденція судами призначати покарання у виді позбавлення волі на певний строк особам, в яких немає постійного місця проживання. По-третє, проведені нами розрахунки щодо вчинення кримінального правопорушення у виправній колонії за показником місця проживання засудженого показали, що вони не є статистично значущими, але відкидати їх не варто. По-четверте, логічним є висновок про те, що особи, які не мають постійного місця проживання, вчиняють кримінальне правопорушення у виправній колонії з метою залишитися проживати в установі виконання покарань.

Отож наведені дані про вік, сімейний стан, рівень освіти, суспільно корисну працю, стан здоров'я, місце проживання зі всією очевидністю свідчать, що в своїй масі засуджені, які вчиняють у виправній колонії кримінальні правопорушення, по-перше, найчастіше представляють найменш забезпечені і найменш культурні прошарки суспільства і, по-друге, є дезадаптованими, гірше за інших пристосованими до життя.

Саме тому адміністрація і персонал місць несвободи має найбільше приділяти уваги саме такій категорії засуджених, ставити їх на профілактичний облік, проводити один раз на тиждень про-

¹⁸⁹ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

¹⁹⁰ Боднар І.В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 244 с.

філактичні бесіди, здійснювати інші заходи щодо підвищення рівня їх адаптаційних можливостей.

Варто також зазначити, що сьогодні в суспільстві особливе занепокоєння викликають кримінальні правопорушення, що вчиняються персоналом виправних колоній України, серед яких: корупційні діяння, одержання неправомірної вигоди, зловживання службовим становищем та кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

Отож вивчення соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в кримінально-виконавчих установах закритого типу, має окремий комплексний напрям і не може розглядатися без врахування інших ознак особи, зокрема: морально-психологічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що велике значення для характеристики особи засудженого, який вчиняє у місцях несвободи кримінальне правопорушення, є соціально-демографічні ознаки, оскільки вони закладені ще до вироку суду за вчинення кримінального правопорушення. Тому початковим моментом появи особи, яка вчиняє у виправній колонії кримінальне правопорушення, має бути факт обвинувального вироку про вчинене нею кримінальне правопорушення та прибуття її до установи для відбування кримінального покарання.

Друга група ознак – це морально-психологічні ознаки. Досліджуючи особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у виправній колонії, ми поставили за мету розкрити широкий спектр внутрішніх позицій особи в різних сферах соціального буття і показати її ставлення до існуючих та прийнятих у суспільстві соціальних цінностей.

Ґрунтуючись на типології, запропонованій К.Є. Ігошевим (цей учений виділяв три типи злочинців: насильницький, корисливий, насильницько-корисливий)¹⁹¹, до засуджених

¹⁹¹ Ігошев К.Е. Опыт социально-психологического анализа личности несовершеннолетних правонарушителей. Москва : НИиРИО ВШ МООН СССР, 1967. 79 с.

насильницького типу, які вчиняють кримінальне правопорушення у виправній колонії, можна віднести таких, які характеризуються егоїзмом, зневажливим ставленням до оточення, відсутністю співчуття, жорстокістю, готовністю діяти агресивно за першим спонуканням.

Формування такої криміногенної мотивації у засудженого починається задовго до вчинення кримінального правопорушення у виправній колонії. Для такої категорії засуджених характерними є конфлікти, які супроводжують його в різних ситуаціях і викликають душевну черствість та безжалісність. Якщо до того ж перші вправи у жорстокості по відношенню до людей, тварин, птахів не отримують належного осуду, формується властивість особистості, що робить людину здатною вчиняти насильство над іншими людьми¹⁹².

Дані, отримані в результаті нашого дослідження, підтверджують думку про те, що для засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення у виправній колонії, характерним є культ фізичної сили, спосіб самоствердження. Така позиція визначається приналежністю до неформальних груп, де поряд із «протиправною сміливістю» високо оцінюється жорстокість, черствість, байдужість до інших осіб.

Тому пошук подібного формування починається багатьма засудженими з перших днів перебування у виправній колонії. 55,0 % засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення у виправній колонії, засобами завоювання авторитету вважали необхідність підтримання тісних відносин із засудженими, здатними захистити новоприбулих від утисків, а такими, як правило, були особи, фізично сильні. Однак при вивченні особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у виправній колонії, з метою більш глибокого вивчення цього соціально-психологічного феномена, видається необхідним, щоб персонал виправних колоній володів повною інформацією про вчинення особою кримінального правопорушення до прибуття для відбування покарання у виправній

¹⁹² Овчинский С.С. Актуальные проблемы борьбы с тяжкими преступлениями против личности. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1971. 188 с.

колонії, зокрема, про поведінку в сім'ї, на роботі, в громадських місцях та у слідчому ізоляторі.

Третя група ознак, які характеризують особу, що вчиняє кримінальне правопорушення у виправній колонії, є кримінально-правові ознаки. На нашу думку, саме вони показують ступінь суспільної небезпеки кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчиняють, характеризують ті риси, які сприяли їхньому вчиненню, дозволяють певною мірою судити про перспективи виправлення і ресоціалізації засуджених, а також здійснювати спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання кримінального правопорушення у виправній колонії¹⁹³.

З огляду на це варто звернути увагу на позицію зарубіжного вченого О.С. Міхліна, який вважає, що саме завдяки кримінально-правовим ознакам ми можемо представити саме ті риси особи засудженого, існування яких призвело його до вчинення кримінального правопорушення, бо вони показують характер тих дефектів особистості, які потребують виправлення¹⁹⁴.

Стосовно цієї групи ознак, то інтерес становлять дані, які характеризують кримінальне правопорушення та особу засудженого за його вчинення у виправній колонії. До таких ознак ми відносимо: характер вчиненого засудженим у виправній колонії кримінального правопорушення; судимість; строк покарання.

Першою ознакою є характер вчиненого кримінального правопорушення. Ця ознака в кримінально-правовому циклі найбільш значима, оскільки характеризує особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у виправній колонії з моменту прибуття її до установи з метою відбування кримінального покарання. Варто наголосити, що саме в ній акумулюється (проявляється) багато інших властивостей особистості.

Так, особа, яка вчиняє у виправній колонії злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391

¹⁹³ Богатирьов І.Г., Зубов Д.О., Маковій В.В. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2014. 232 с.

¹⁹⁴ Характеристика осужденных к лишению свободы. По материалам специальной переписи 1999 г. Т. 2 / под ред. А.С. Михлина. Москва : Юриспруденция, 2001. 464 с.

КК України), вельми істотно відрізняються за своєю морально-психологічною подобою криміногенним і кримінальним станом, ступенем суспільної небезпеки від осіб, які вчиняють інші кримінальні правопорушення. Кримінальне правопорушення, що вчинене у виправній колонії, зазвичай відображає різного роду дефекти, властиві винній особі, з якими доводиться працювати персоналу виправної колонії. І хоча вона є орієнтиром, які заходи виправлення і ресоціалізації до неї варто застосовувати, це не уберігає її від бажання вчинити нове кримінальне правопорушення. З цього приводу вітчизняні кримінологи вважають, що особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення у виправній колонії, може бути орієнтиром для оцінки ступеня суспільної небезпеки під час відбування нею покарання^{195,196,197}.

Отож характеризуючи кримінальні правопорушення, вчинені у місцях несвободи, можна стверджувати, що для більшості з них факт учинення одного з кримінальних правопорушень у виправній колонії став наслідком прояву насильницько-агресивної орієнтації їхньої особистості у взаємовідносинах з іншими засудженими.

До речі, як показало наше дослідження, вчинення засудженими у місцях несвободи кримінальних правопорушень часто пов'язано із засобом самоствердження для фізично слабкої особи. Дефіцит фізичної сили вона прагне компенсувати спритністю та стійкою антисуспільною спрямованістю, показати своє значення серед інших засуджених.

Отож перебуваючи в місцях несвободи, зазначені особи у процесі тривалого спілкування зі злочинцями, які володіють різним рівнем соціально-моральної занедбаності, засвоюють звичай злочинного середовища. З огляду на це зарубіжний вчений

¹⁹⁵ Карпец И.И. О некоторых вопросах методологии в уголовном праве и криминологических исследованиях. *Советское государство и право*. 1964. № 4. С. 23–26.

¹⁹⁶ Смирнов В.Г. Функции советского уголовного права. Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования : учеб.-метод. пособие. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. 188 с.

¹⁹⁷ Филимонов В.Д. Общественная опасность личности преступника (предпосылки, содержание, категории). Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1970. 277 с.

І.І. Карпец надав вельми своєрідну характеристику цього середовища: «за зовнішніми ознаками солідарності преступников царит недоверие друг к другу, волчьи законы, жестокость...»¹⁹⁸.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що засуджені, які вчиняють кримінальне правопорушення у місцях несвободи, володіють як стійкою, так і нестійкою насильницькою орієнтацією. Зокрема, до осіб, які володіють стійкою насильницькою орієнтацією, на нашу думку, слід віднести засуджених, які відбувають покарання за пенітенціарні та насильницькі кримінальні правопорушення (ст. 392, ст. 115, 118, 121, 129 КК України), а також частину засуджених за розбій (ст. 187) і грабіж (ст. 186), поведінка яких в кримінально-виконавчих установах закритого типу відзначається агресивним характером. Інші засуджені, які володіють менш стійкою насильницькою орієнтацією, охоплює осіб, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах закритого типу за інші кримінальні правопорушення (ст. 391, ст. 393, ст. 185 КК України).

Для запобігання вчинення кримінальних правопорушень у виправній колонії варто враховувати строк призначеного покарання. Строк призначеного покарання характеризується таки показниками: по-перше, він встановлюється вироком суду; по-друге, він вказує не лише на ступінь суспільної небезпеки конкретного кримінального правопорушення, а й на особу, яка його вчинила; по-третє, строк призначеного покарання у виправній колонії визначає час, протягом якого до засудженого треба застосовувати засоби виправлення і ресоціалізації.

Проведене опитування засуджених засвідчило, що за кримінальні правопорушення, вчинені в кримінально-виконавчих установах закритого типу, засуджені отримали такі строки покарання: від 3 р. 3 міс. до 5 років (включно) – 50,0 %; від 5 р. 1 міс. до 10 років (включно) – 35,0 %; від 10 р. 6 міс. і більше – 15,0 %¹⁹⁹.

¹⁹⁸ Карпец И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва : Юрид. лит., 1973. 287 с.

¹⁹⁹ Богатирьев А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

Отже, строк фактично відбутого покарання засудженого у виправній колонії є досить суттєвим фактором, що впливає на засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Відомо, що у період відбування покарання засуджений, з боку персоналу виправної колонії та інших засуджених, піддається впливу цілої системи чинників як позитивного, так і негативного характеру. До позитивного впливу ми відносимо засоби виправлення і ресоціалізації, до негативного впливу відносимо дії організованих злочинних груп, субкультуру тощо.

Тому реально відбутий строк позбавлення волі є показником ступеня виправлення засудженого, готовності його до життя на свободі. Отож узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що строк призначеного покарання є показником кількісної та якісної характеристики покарання, оскільки позбавлення волі відбувається не взагалі, а у виправній колонії зокрема.

Серед кримінально-правових ознак, що характеризують засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення у виправній колонії, слід указати і на таку ознаку, як визнання вини засудженим за вчинене кримінальне правопорушення.

До речі, ця ознака є дуже важливою у кримінологічній характеристиці особи, яка вчиняє у виправній колонії нове кримінальне правопорушення. Невизнання своєї вини у вчиненому кримінальному правопорушенні породжує багато запитань до органів розслідування та суду, який призначив покарання. Тому не випадково результати досліджень свідчать, що 25,0 % засуджених, які вчинили злочини у кримінально-виконавчих установах закритого типу, визнали свою вину частково, 75,0 % визнали свою вину у вчиненому кримінального правопорушення повністю²⁰⁰.

Четверта група ознак, які характеризують особу, що вчиняє кримінальне правопорушення у виправній колонії, є кримінально-виконавчі ознаки. Кримінально-виконавчі ознаки – це група відомостей, які стосуються відбування засудженими, які вчиняють кримінальні правопорушення у виправній колонії, покарання.

²⁰⁰ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

Важливість кримінально-виконавчих ознак, що характеризують особу засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення у виправній колонії, пояснюється тим, що вони дають можливість встановити ступінь застосування до засудженого, схильного у виправній колонії вчиняти кримінальні правопорушення, основних засобів виправлення і ресоціалізації, визначити роль кожного з них у запобіганні цим злочинам.

Вони також сприяють виявленню специфічних детермінант, які обумовлюють вчинення кримінального правопорушення у виправній колонії і криються у самому процесі виконання/відбування покарання та визначенню шляхів удосконалення заходів щодо їх недопущення.

Найбільш загальним показником кримінально-виконавчих ознак особи засуджених, які вчинили кримінальні правопорушення у виправній колонії, є місце відбування покарання. Як уже зазначалося вище, виправні колонії України класифікуються за такими рівнями безпеки: мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки. Водночас виправні колонії мінімального рівня безпеки поділяються на колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання.

Отже, виправні колонії середнього рівня безпеки є найбільш криміногенно небезпечними у плані вчинення в них кримінальних правопорушень, що пов'язано з відбуванням в них покарання раніше судимих, які звикли вирішувати виникаючі проблеми силовими методами. Зазначимо, що така тенденція корелює із загальним станом справ у цілому по пенітенціарній системі, згідно з яким питома вага виправних колоній саме середнього рівня у структурі пенітенціарної злочинності складає найбільшу кількість, і відповідно з найбільшою кількістю засуджених, які відбувають у них покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Важливою кримінально-виконавчою ознакою засудженого у місцях несвободи є його поведінка у період відбування покарання. Проведені опитування засуджених показують ставлення їх під час вчинення кримінального правопорушення у виправній

колонії до вимог режиму: дотримувалися вимог режиму – 25,0 % засуджених; допускали окремі порушення – 15,0 %; систематично або злісно порушували установлений порядок відбування покарання – 60,0 %²⁰¹.

На жаль, проведене дослідження підтвердило нашу гіпотезу про те, що (30,0 %) засуджених не визнають свою вину у вчиненому кримінальному правопорушенні, тому і не розкаюються в ньому, що зайвий раз засвідчує той факт, що такі засуджені на шлях виправлення і ресоціалізації ставати не бажають.

Контрольні питання до розділу 5

1. Яке ваше ставлення до особи, що не визнає своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення?

2. Що ви розумієте під місцем відбування покарання засудженого.

3. Чи пливає освітній рівень засудженого на порядок і умови відбування покарання?

4. Назвіть соціально-демографічні ознаки засудженого.

5. Чим характеризуються морально-психологічні ознаки засудженого?

6. Як впливають на поведінку засудженого в місцях несвободи кримінально-виконавчі ознаки?

7. Розкрийте поняття особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи.

8. Розкрийте ситуаційну природу вияву особистих якостей засуджених в місцях несвободи.

9. Чи існують у засуджених, які відбувають покарання, соціально-біологічні вади?

10. У чому полягає роль особистих якостей засуджених в місцях несвободи?

²⁰¹ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

РОЗДІЛ 6. ПЕНІТЕНЦІАРНА ВІКТИМОЛОГІЯ

6.1. Поняття пенітенціарної віктимології та її характеристика

Вчинення засудженими у місцях несвободи нового кримінального правопорушення – це надзвичайна подія (втеча засуджених; злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (далі УВП); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань; убивства засуджених або персоналу місць несвободи тощо), що завжди викликає резонанс у суспільстві, негативно позначається на авторитеті як кримінально-виконавчої системи, так і всієї системи правоохоронних і судових органів²⁰².

Як показують результати вивчення наукової літератури, сучасний етап розвитку пенітенціарної віктимології характеризується системно-структурним підходом до розроблення проблем теорії запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи та захисту жертв кримінально протиправних посягань.

Такий підхід дозволяє відобразити в системі заходів запобігання різні рівні як загальносоціального, так і спеціально-кримінологічного характеру, виходячи із взаємозв'язку та обумовленості загального, особистого й окремого, а також знайти в цій системі відповідне місце проблемам прогнозування злочинності, а також планування боротьби з нею і координації діяльності громадськості та органів й УВП з цих питань.

Крім того, у сучасний період можна спостерігати й певний розвиток наук, головним об'єктом дослідження яких є кримінальне покарання. Ці науки можна поділити на правові та неправові.

Основу правових наук про покарання становить кримінально-правове вчення щодо покарання, його призначення і звільнення від нього. Водночас у кримінальному праві встановлюється

²⁰² Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

порядок призначення покарання та звільнення від нього, а досліджує ці питання кримінально-правова наука²⁰³.

До проблеми становлення «Пенітенціарної віктимології» як галузі наукового знання зверталися й інші автори. Так, І.І. Карпець з цього приводу зазначав, що теорія попередження злочинів та інших правопорушень у виправно-трудовах установах, яка передбачає також вивчення та усвідомлення специфіки вчинених злочинів засудженими в установах виконання покарань, могла б стати самостійною частиною кримінології²⁰⁴.

І.В. Каретников, розглядаючи цю проблему, висловлював думку про те, що на підставі отриманих результатів досліджень повинна формуватися нова галузь наукових знань, без якої постановка та вирішення багатьох проблем боротьби зі злочинністю у виправно-трудовах установах є просто неможливими. Він також підкреслював, що цю галузь знань можна умовно назвати «пенітенціарною кримінологією»²⁰⁵.

Останніми роками також виділяються такі наукові напрями, як «соціологія кримінального покарання» та «кримінопеналогія». На думку І.В. Шмарова, предмет соціології кримінального покарання становлять: соціальні наслідки покарання; соціальні функції (примусова, соціального контролю, виховна та попереджувальна); соціологія особистості засудженого (особистість засудженого як соціальний тип суспільної системи, певної спільноти, середовища, як члена моральної групи; його соціальна діяльність, соціальна адаптація) та соціологія середовища засуджених. Причому пропонується така система суспільних взаємозв'язків: «покарання – особистість – суспільство»²⁰⁶.

²⁰³ Багрий-Шахматов Л.В. Система уголовных наказаний и исправительно-трудовое право : учебное пособие / под ред. Н.А. Стручкова. М. : Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. 77 с. ; Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 280 с. ; Денисова Т.А. Покарання : кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2007. 288 с.

²⁰⁴ Карпец И.М. Проблемы исполнения наказаний и перевоспитания осужденных. *Исправительно-трудовые учреждения*. М., 1981. № 14. С. 7.

²⁰⁵ Каретников И.В. Обстоятельства, детерминирующие преступность в ИТК. М., 1986. С. 7.

²⁰⁶ Шмаров И.В. Социология уголовного наказания. Планирование мер борьбы с преступностью. М., 1982. С. 110–115.

Г.Ф. Хохряков констатує, що «пенітенціарна кримінологія» формує свій предмет на підставі вивчення специфічних об'єктів – УВП, що також підтверджує необхідність виділення цього напрямку в самостійну галузь²⁰⁷.

З позиції О.В. Старкова цей науковий напрям розглядається як «кримінопенологія», сутність якої, на його думку, відображається у формі: «злочин – виконання покарання – злочин», тобто мова йде про закономірності вчинення злочинів під час виконання кримінальних покарань усіх видів, де предмет «кримінопенологія» немов повторює предмет кримінології, але зовсім специфічним способом²⁰⁸.

Усі наведені вище точки зору щодо підходів у вивченні віктимологічного фактору в місцях несвободи, безумовно, мають право на існування, тим більше, що вони переважно ґрунтуються на тих засадах, які саме проблеми обирають ті чи інші автори, вважаючи їх предметом своїх досліджень та вивчення.

Безсумнівно, наявність різних поглядів у вивченні віктимологічних питань у місцях несвободи є закономірним явищем. Тому цілком логічним є те, що деякі думки, висловлені з цього приводу, не збігаються з тих чи інших підходів і позицій. Причому будь-яка точка зору автора на розгляд проблем, пов'язаних із злочинністю та іншими соціально-небезпечними явищами в місцях несвободи, стала результатом вивчення цієї проблеми як з навчального, так і з практичного боку. А це потребує визначення змісту, надання певної форми вказаному напрямку діяльності, пропозицій щодо методів і підходів, які б ґрунтовно в теоретичному плані відображали сутність цієї проблеми і були корисними на практиці.

Зважаючи на вищевикладене, можемо зазначити, що пенітенціарна віктимологія – це підгалузь кримінально-виконавчого права, що вивчає жертву злочинного посягання (засуджений, персонал місця несвободи) під час відбування покарання у вигляді

²⁰⁷ Хохряков Г.Ф. Преступления осужденных: причины и предупреждение. Ереван, 1988. 129 с.

²⁰⁸ Старков О.В. К вопросу о предмете и системе криминологии. *Проблемы юридической ответственности и исполнения уголовных наказаний*. Рязань, 1985. С. 135–137.

позбавлення волі, тенденції та закономірності злочинності в установах виконання покарань, віктимологічні детермінанти, що обумовлюють процес віктимізації, характеристики віктимізованої особи, і яка на цій основі розробляє шляхи віктимологічного запобігання та девіктимізації, зниження потенційної віктимності жертв протиправних посягань, повноцінної ресоціалізації засуджених в місцях несвободи.

Зі свого боку під жертвою кримінального правопорушення в місцях виконання покарань слід розуміти фізичну особу (засуджений, особа персоналу установи виконання покарань), яка перебуває під охороною держави в місцях несвободи, і якій кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння.

Отож варто докорінно змінити погляд на жертву кримінального правопорушення в місцях несвободи як на другорядний (фактор) у криміногенній системі, а проблема цього феномена має розглядатися в теоретичному та практичному напрямках.

Щодо деяких підходів стосовно ставлення до жертви кримінального правопорушення з позиції її соціально-правового захисту слід зазначити, що ще в минулому столітті виник громадський рух захисту жертв кримінальних правопорушень, який поступово закріпив міжнародні стандарти та рекомендації в галузі соціальної політики. У 1973 році була прийнята Конвенція про компенсацію збитків для жертв насильницьких злочинів, а дещо пізніше (1985 р.) ООН була прийнята Декларація основних принципів правосуддя щодо жертв злочинів та зловживань владою. 22 лютого 1990 р. уряд Англії проголосив «Хартію жертв злочинів». З того часу 22 лютого вважається Міжнародним днем підтримки жертв злочинів.

У США, наприклад, створений департамент допомоги для жертв злочинів. Як приклад можна назвати «Закон про права жертв» американського штату Пенсільванія, де серед неповного переліку прав привертають увагу такі з них:

– участь у найважливіших процедурних діях розслідування та суду;

- внесення пропозицій щодо розміру та форм відшкодування збитків, у тому числі й державної компенсації;
- одержання повідомлень від тюремної адміністрації УВП з приводу звільнення злочинця, його переведення в іншу УВП, а в разі його втечі – миттєвого повідомлення про цей факт.

Зважаючи на існуючу практику соціально-правового захисту жертв злочинності в місцях несвободи, слід констатувати, що зазначена проблема потребує спеціального розгляду та вивчення на всіх рівнях і напрямках – як у правовому та економічному, так і психолого-виховному тощо.

Як показало вивчення наукових джерел, системні дослідження проблеми потерпілого від злочину розпочалися у 1948 році, який і став роком заснування віктимології, як окремого наукового напрямку. У цей час побачила світ монографія відомого американського кримінолога Ганса фон Гентіга «Злочинець та його жертва»²⁰⁹. У ній була обґрунтована теоретична значимість та практична користь віктимології.

Причому перевага даного ним обґрунтування серед інших (на той час) теорій соціальних взаємозв'язків була очевидною. Тому основні положення його роботи стали теоретичною базою для майбутніх досліджень у системі відносин «злочинець – жертва». Зокрема, у роботі автор привернув увагу науковців та практиків до потерпілого як до фактора виникнення злочину, а також висунув ідею розуміння злочинності як відносин між носіями злочинності, що спричиняють шкоду, та їх жертвами.

Завдяки відокремленню таких типів відносин і з'явилася можливість не лише аналізувати злочини, які виникли, а й прогнозувати поведінку осіб, які в майбутньому можуть стати злочинцями, та більш ефективно аналізувати стан латентної злочинності (ці висновки, без сумніву, повною мірою можуть бути розповсюджені й на практику вивчення аналогічних проблем у місцях позбавлення волі).

²⁰⁹ Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *Journal Crim.* № 31: Victimology. Toronto – London, 1974. P. 45–53.

На відміну від Гентіга, який розглядає віктимологію як галузь кримінології, румунський вчений Б. Мендельсон вважає віктимологію окремою наукою. Він підходить до віктимології розширено, вважаючи її об'єктом не тільки жертв злочину, а також потерпілих від нещасного випадку, стихійного лиха тощо. Крім того, сама ідея щодо ролі жертви в механізмі вчинення злочинів існує в літературних та інших документальних пам'ятках світової культури²¹⁰.

Зокрема, в поняття жертви були включені, крім жертв злочинів, жертви цілої низки соціальних та природних явищ. Тому деякі вчені пропонують розглядати віктимологію в широкому та вузькому розумінні слова. Так, щодо віктимології в широкому розумінні існує думка про те, що вона має право на самостійність як наукова дисципліна, оскільки, об'єднуючи вивчення видів жертв, вона повинна вивчати й особливі, лише їй властиві закономірності, а не бути «додатком» до кримінології. Зі свого боку науковці вважають, що віктимологія у вузькому розумінні – це кримінальна віктимологія, що вивчає жертву злочину²¹¹.

Причому більшість зарубіжних вчених (фон Гентінг, Елленбергер, Маннгейм, Вольфган, Пінатель, Гассер та ін.) вважає віктимологію у вузькому розумінні слова галуззю кримінології, тобто пропонується вивчати тільки жертв злочинів²¹². Зазначені питання були предметом розгляду на засіданні Міжнародного віктимологічного товариства, яке було утворене в Мюнстері (ФРН), де було проведено, розпочинаючи з 1973 по 1989 р., чотири міжнародні симпозиуми.

У сучасний період (2000 рр.) віктимологічні дослідження, як свідчить практика, мають тенденцію до розвитку в багатьох

²¹⁰ Франк Л.В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью : монография. Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1972. 113 с.

²¹¹ Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 484 с. ; Кирилюк А.В., Джужі О.М. Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність. Загальна частина : навч. посіб. Київ : НВТ «Правник», 1997. С. 91–92.

²¹² Ривман Д.В. Криминальная виктимология : учебник. СПб. : Питер, 2002. 304 с. ; Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Моїсєєв Є.М., Джужі О.М., Василевич В.В. та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. С. 305–306.

державих світу. Проте значимість цього матеріалу для віктимологічної теорії є неоднозначною, адже виникнення та розвиток такого нового напрямку в науці є тривалим процесом. Водночас на сьогодні він ще не завершений тому, що немає достатньої чіткості щодо теоретичних засад та головних напрямків віктимологічних досліджень.

Варто зазначити, що кримінальна віктимологія вивчає злочинну поведінку під кутом зору обумовленості її якостями потерпілого від кримінального правопорушення (як особистими, так і рольовими), взаєминами із злочинцем та характером його поведінки. Матеріали досліджень та дані кримінальної статистики показують, що багато із кримінальних правопорушень певною мірою обумовлені поведінкою самих потерпілих. Отож кримінальна віктимологія має вивчати ці явища в комплексі, на трьох рівнях, які співвідносяться між собою, як:

- кримінальне правопорушення в місцях несвободи (одичне);
- злочинність у місцях несвободи (особливе);
- загальна злочинність (загальне).

Щодо першого рівня, то потерпілий у цій ситуації вивчається на індивідуальному рівні як фактор, який може своєю поведінкою вплинути на виникнення та розвиток наміру в засудженого вчинити рецидив кримінального правопорушення під час відбування покарання, а також на механізм його вчинення. Другий рівень – це вивчення сукупності жертв в силу спричинення їм шкоди, заподіяною злочинцями в межах кримінально-виконавчої системи. Третій рівень – вивчення сукупності жертв та спричиненої їм шкоди кримінальними правопорушеннями в обсязі усієї рецидивної та загальної злочинності в Україні.

Отже, слід визначити, що пенітенціарна віктимологія як науковий напрям у межах пенітенціарної кримінології²¹³, вивчає:

1. Жертву кримінального правопорушення в місцях несвободи на трьох рівнях:

²¹³Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

- а) індивідуальному (одиничне);
- б) сукупність жертв в окремій УВП (особливе);
- в) сукупність жертв усієї системи виконання кримінальних покарань (загальне).

2. Злочинну поведінку в місцях несвободи, під кутом зору її обумовленості якостями жертви кримінального правопорушення та взаємовідносинами із злочинцем.

3. Віктимологічний потенціал в місцях несвободи, його роль у системі детермінант злочинності та механізмі злочинної поведінки.

4. Організаційно-правові засади, тактичні та методичні підходи щодо проведення віктимологічного запобігання в місцях несвободи.

Варто погодитись з думкою О.М. Джужи та А.В. Кирилюка, що «у середовищі засуджених віктимність є спеціальним предметом вивчення та розкриття основного питання «пенітенціарної віктимології», а саме унаслідок яких причин і завдяки яким умовам певні особи стають жертвами злочинів (як засуджені, так і представники адміністрації та інші особи), у той час як інших ця небезпека минає»²¹⁴.

Причому в науці загальноприйнято вважати (Л.В. Франк), що віктимність – це можливість і навіть «здатність» особи стати жертвою злочину в ситуації, коли такі наслідки могли б не наступити, якби жертва проявила достатню обережність, обачність. Серйозність в оцінці ситуації, що виникла, сміливість, здоровий глузд – і не була б така поведінка в той самий час легковажною, ризикованою, розпусною, провокаційною тощо²¹⁵.

Під час характеристики механізму злочинної поведінки в місцях несвободи, в аспекті його обумовленості з якостями жертви кримінального правопорушення та взаємовідносинами зі злочинцем, варто досліджувати такі складові елементи, як:

²¹⁴Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

²¹⁵Франк Л.В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью : учеб. пособие. Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1972. 113 с.

- а) віктимологічні фактори;
- б) віктимологічні ситуації;
- в) віктимізацію;
- г) віктимологічне запобігання.

Зокрема, під віктимологічними факторами А.І. Долгова розуміє соціальні та психологічні чинники, з якими пов'язані виникнення, існування й прояви індивідуальної чи масової віктимності віктимологічних ситуацій²¹⁶. До таких у місцях несвободи можна віднести:

- 1) конфлікти серед засуджених як результат зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів, або суб'єктів взаємодії;
- 2) безробіття, низький рівень матеріально-побутового й іншого забезпечення засуджених у місцях позбавлення волі;
- 3) низький рівень фінансування ДКВС України з Державного бюджету України;
- 4) криміногенно-активний склад засуджених, котрі відбувають покарання у виді позбавлення волі, які є потенційно загрозливими щодо віктимно уразливих об'єктів;
- 5) суперечності у сфері соціального буття кримінального покарання у виді позбавлення волі.

На основі досліджених теоретичних джерел та практики боротьби зі злочинністю в місцях позбавлення волі під віктимологічними факторами злочинності в місцях позбавлення волі слід розуміти різноманітні соціальні й психологічні чинники загального, спеціального та індивідуального характеру, що породжують та обумовлюють віктимну поведінку жертв кримінальних правопорушень в місцях несвободи²¹⁷.

Віктимологічна (іноді її називають віктимогенною) ситуація – це не тільки конкретна життєва ситуація, яка складається

²¹⁶Криминологія : учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма : Инфра-М, 2010. 1008 с.

²¹⁷Журавська З.В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. С. 9. ; Журавська З.В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2012. 168 с.

під значним впливом певних властивостей жертви, її поведінки, а й навколишнє середовище, що сприяє прояву цих віктимних якостей особи і викликає або «заохочує» злочинця на вчинення злочину²¹⁸.

Під віктимологічними ситуаціями в місцях несвободи слід розуміти конкретні життєві ситуації, в які потрапляють жертви кримінальних правопорушень під впливом певних індивідуальних властивостей, а також вплив на цих осіб із боку навколишнього середовища, інших засуджених, персоналу УВП та СІЗО, а також інших осіб, що сприяє прояву віктимної поведінки конкретної жертви кримінального правопорушення в місцях несвободи.

Віктимізацію в місцях несвободи слід розуміти як складову частину поняття «детермінант злочинності в місцях несвободи», а також її віктимні наслідки та процес перетворення на жертву кримінального правопорушення конкретної особи або певної спільноти людей (установи виконання покарань чи СІЗО, ДКВС у цілому, суспільства та держави). У зв'язку з цим у характеристиці злочинності в місцях несвободи варто визначити таку важливу ознаку, як віктимізація від злочинності під час відбування покарань, яка передбачає, що це не тільки соціальні наслідки, а й реальний сукупний результат, тобто як сума кількісних і якісних характеристик потерпілих від злочинів²¹⁹.

Знання цих характеристик поряд з даними про злочинність у місцях позбавлення волі дають можливість не тільки точно визначати об'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, включаючи об'єкти віктимологічного запобігання, але й прогнозувати вірогідність вчинення кримінальних правопорушень щодо конкретних категорій засуджених та інших осіб, і в результаті здійснити відповідну класифікацію жертв кримінальних право-

²¹⁸Кальман О.Г., Христич І.О. Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь) / под общ. ред. проф. В.В. Голины. Х., 2005. С. 33.

²¹⁹Автухов К.А., Гель А.П., Колб О.Г. Права і законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування кримінально-виконавчої служби України : монографія / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 246 с.

порушень в місцях несвободи. Причому зазначена класифікація за ознакою віктимності, як спроможності сприяння злочинним діям, тобто наявності «віктимогенної деформації», може існувати на:

1) особистісному (фізичному) рівні, що передбачає сукупність рис особи та її соціального статусу (статична характеристика рис потерпілого й динамічна – рольова характеристика під час взаємодії); вона може бути як позитивною, так і негативною;

2) на соціальному рівні, де можна виокремити такі ознаки, як:

а) «професійна віктимність»;

б) безособова віктимність;

в) віктимність як властивість, що обумовлена виконанням соціальних функцій, яка утворює специфічні стосунки, що сприяють злочинній поведінці в місцях несвободи.

Щодо професійної віктимності, то її носіями в місцях несвободи є засуджені різних соціальних статусів у злочинній ієрархії (з найнижчим статусом (т. зв. «пригноблені») та з найвищим положенням («зłodіи у законі») та особи з числа персоналу УВП, які вступають у неслужбові (позастатутні) відносини із засудженими.

До безособової віктимності слід віднести юридичних осіб (УВП, СІЗО, ДКВС) і в цілому суспільство й державу. До віктимності як властивості, обумовленої виконанням соціальних функцій, можна віднести жертв виконання службових обов'язків (персонал УВП) і громадських обов'язків (засуджені бригадири, обліковці, днювальні та ін.).

Отже, сукупність названих властивостей віктимізації злочинності має враховуватись як «віктимологічний потенціал» при організації віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що предмет «Пенітенціарної віктимології» включає такі компоненти:

1. Злочинність у місцях несвободи під час виконання кримінальних покарань, її кримінально-виконавча, кримінологічна та віктимологічна характеристики.

2. Жертву злочинного посягання та її характеристики.

3. Механізм віктимізації засуджених в місцях несвободи:

а) віктимологічні детермінанти та їхня роль у механізмі вчинення в місцях несвободи кримінального правопорушення;

б) віктимологічна ситуація та її роль у механізмі віктимізації засуджених в установах виконання покарань;

в) особливості поведінки засуджених як жертви у механізмі вчинення кримінального правопорушення.

4. Криміногенні властивості засудженого, який вчиняє нові кримінальні правопорушення в місцях несвободи, та їх роль і місце в причинному механізмі злочинної поведінки.

5. Заходи віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи.

6.2. Класифікація жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи

У науці під класифікацією (від лат. *classis* – «розряд, група» та *facere* «робити») розуміють науковий метод, що полягає в поділі всієї множинності досліджуваних об'єктів і подальшому їх об'єднанні в групи на основі будь-якої ознаки²²⁰. Щодо класифікації засуджених, які можуть бути потенційними жертвами злочинних посягань в місцях несвободи, то вона як ученими, так і практиками здійснена з урахуванням різних критеріїв, проте остаточної (базової) форми донині не набула. Крім цього, зазначена тематика є актуальною в контексті вирішення проблем, пов'язаних з розробленням критеріїв ефективності діяльності УВП²²¹.

Найбільш наближеною до розроблення питань класифікації засуджених є позиція І.С. Яковець, яка запропонувала такі види класифікації засуджених до позбавлення волі: 1) для забезпечення відповідного обсягу карального впливу (первинна класи-

²²⁰ Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ–Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.

²²¹ Гребеньков Г.В. Пенальний вимір правової політики держави в сфері протидії злочинності. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення. *Диференціація кримінальної відповідальності* : Міжнар. симпозіум, 11–12 верес. 2009 р. Львів : ЛДУВС, 2009. С. 60–65.

фікація); 2) для створення сприятливих умов щодо застосування виховних заходів (вторинна класифікація)²²².

В умовах виконання покарання у виді позбавлення волі класифікація цих засуджених, з одного боку, забезпечує реалізацію примусових заходів, які встановлюють зміст покарання, а з іншого – виховний вплив на засуджених, тобто це покарання відображає суспільну небезпеку діяння, а його виконання розглядається як початок нового життя для засудженого, оскільки має на меті виправлення та запобігання вчиненню ним нового злочину. Ось чому виховна діяльність повинна враховувати насамперед не ознаки діяння, а якості діяча (суб'єкта злочину) і навпаки.

Водночас класифікацію жертв злочинів в УВП ученими-віктимологами (О.М. Джужі, А.В. Кирилюк) здійснено за такими критеріями:

а) залежно від соціально-демографічного характеру та соціального статусу особи:

жертви на особистому (фізичному) рівні, а саме: засуджені; персонал УВП; інші особи (вищі посадові особи ДКВС, прокурори, судді, адвокати, медичні працівники територіальних органів охорони здоров'я, працівники ОВС та ін.);

жертви на рівні соціальної спільноти – інтегрована спільнота персоналу УВП (усіх підрозділів установи); УВП як юридична особа і як спільнота фізичних осіб (людей); ДКВС як система органів і УВП загалом;

б) залежно від соціально-правової характеристики жертви злочину, тобто її властивості виступати об'єктом злочинних посягань або її неспроможність суттєво протистояти таким суспільно небезпечним діянням:

офіційно визнані жертви злочинів в УВП (особи, які ввійшли до офіційної статистики та звітності; особи, стосовно яких персоналом УВП та іншими уповноваженими суб'єктами здійснюється соціально-правова реакція щодо їх захисту та організація профілактичних заходів у цьому напрямі). Причому виділяють осіб, які стали потерпілими вперше, та «рецидивних жертв»;

²²² Яковець І.С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань : монографія. Харків : Кроссрууд, 2006. 208 с.

латентні жертви кримінальних правопорушень в місцях несвободи та їх різновиди, а саме: зазначені особи самі утримують у таємниці інформацію про кримінальні протиправні діяння, вчинені стосовно них; жертви, які не можуть довести до офіційних органів чи посадових осіб відомості про вчинення щодо них злочинних діянь; наявність жертв кримінальних правопорушень в місцях несвободи приховується персоналом таких місць, так й іншими особами, зокрема вищих управлінських структур Мінюсту;

в) залежно від віктимності як спроможності сприяння злочинним діям, тобто наявності «віктимологічної деформації», що може існувати на:

особистісному (фізичному) рівні, що передбачає сукупність якостей особи та її соціального статусу (статична характеристика якостей потерпілого та динамічно-рольова характеристика під час взаємодії). Причому вона може бути як позитивною, так і негативною;

соціальному рівні, де вчені виділяють такі ознаки, як «професійна віктимність», безособова віктимність і віктимність як властивість, яка зумовлена виконанням соціальних функцій, що формує специфічні стосунки, які сприяють злочинній поведінці в УВП²²³.

У контексті змісту проблем, що пов'язані з класифікацією засуджених до позбавлення волі як імовірних жертв в УВП, привертає увагу й нормативно-правовий рівень їх поділу на групи, класи тощо, що відображено в чинному кримінально-виконавчому законодавстві України. Зокрема, у ст. 92 КВК України визначено основні критерії роздільного тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях, а в інших нормах цього Кодексу – особливості відбування покарання в структурних дільницях УВП (ст. 94–99), у колоніях різних видів (ст. 138–140), а також особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми (ст. 141–149) тощо.

²²³Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Моїсєєв Є.М., Джужі О.М., Василевич В.В. та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. С. 305–306.

Практичний підхід до вирішення вказаної проблематики передбачає постановку на зазначений облік таких категорій засуджених до позбавлення волі:

а) злісні порушники встановленого порядку відбування покарання (ст. 133 КВК України); б) особи, схильні до втечі (ст. 393 КК України); в) засуджені, схильні до нападу та захоплення заручників (ст. 147 КК України); г) особи, схильні до злісної непокори (ст. 391 КК України); г) особи, схильні до самогубства (членушкодження); д) засуджені, схильні до виготовлення зброї або вибухових речовин (ст. 263 КК України); е) організатори азартних ігор під матеріальну зацікавленість; є) особи, схильні до вживання і розповсюдження наркотичних речовин²²⁴.

Крім цього, на оперативно-профілактичних обліках у кожній УВП перебувають: так звані «зłodії у законі»; інші авторитети злочинного середовища; кілери (особи, які вчинили вбивство на замовлення); члени організованих злочинних формувань та ін. У певний період на профілактичний облік в УВП ставили також осіб, засуджених за бандитизм; осіб, схильних до одностатевих актів; засуджених, для яких смертна кара шляхом помилування замінена на позбавлення волі на певний строк та інших.

Основними типами жертв у місцях несвободи є:

а) випадкова жертва – засуджений стає таким внаслідок збігу обставин (більше 70 % у структурі потерпілих від кримінальних правопорушень в місцях несвободи). Причому взаємовідносини, що виникли між жертвою і злочинцем, не залежали від її волі та бажання;

б) жертва з незначним ступенем ризику (до 10 % у структурі потерпілих від кримінальних правопорушень в місцях несвободи) – засуджені, які жили за нормальних обставин і відбували покарання в місцях несвободи, однак фактори ризику й віктимність яких зростає непередбачено під впливом конкретної несприятливої ситуації;

²²⁴ Колб І.О., Колб О.Г. Віктимологічний аспект злочинів, що вчиняються персоналом виправних колоній. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2012. Т. 1. С. 24–34.

в) жертви з підвищеним ступенем ризику – засуджені, котрі володіли низкою віктимних властивостей (до 15 % у структурі потерпілих від кримінальних правопорушень в місцях несвободи). До цієї категорії належали два основних види жертв кримінальних правопорушень:

1) жертви необережних кримінальних правопорушень – у випадках, коли характер роботи, яку вони виконували, або їхня поведінка в місцях несвободи мали вищу, ніж звичайну, віктимність (бібліотекарі, обліковці, бригадири з числа засуджених);

2) жертви умисних кримінальних правопорушень, соціальний статус яких або роль, котру вони виконували, мали підвищений ризик (персонал місць несвободи, працівники суду, прокуратури й інших правоохоронних органів) або учасники будь-яких конфліктних ситуацій;

г) жертви з дуже високим ступенем ризику – засуджені, морально-психологічна та соціальна деформація яких не відрізняється від суб'єктів кримінальних правопорушень (ворогуючі члени злочинних формувань, засуджені з різним соціальним статусом у злочинній ієрархії й ін.) (до 5 % у структурі потерпілих від кримінальних правопорушень в місцях несвободи);

г) латентні жертви – засуджені, які реально постраждали від кримінальних правопорушень, але з якихось причин цей факт залишився прихованим від офіційного обліку. Такими в умовах місць несвободи, як правило, є засуджені з найнижчим статусом у злочинній ієрархії («пригноблені»). Кількість таких осіб в місцях несвободи складає 3 %²²⁵.

Водночас існує низка проблем, які не дають змоги повною мірою використати зазначену методологію при здійсненні класифікації засуджених як імовірних жертв кримінальних правопорушень, про яких ідеться в ст. 10 КВК України, а саме:

а) по-перше, на практичному рівні відсутні такі критерії, за якими засуджені поділяються на певні групи та ставляться в місцях несвободи на профілактичний облік;

²²⁵ Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2006. 464 с.

б) по-друге, постановка засудженого на профілактичний облік передбачає ймовірність його протиправної поведінки в майбутньому, тобто загроза життю і здоров'ю пролонгована в часі й не має ознак реальності, за винятком, звичайно, випадків учинення раптових злочинів у стані сильного душевного хвилювання, або умислу, що виник раптово, або в результаті конфліктної ситуації тощо. Водночас небезпека для життя і здоров'я осіб у випадках, зазначених у ст. 10 КВК України, є реальною та невідвратною, а тому й дії персоналу місць несвободи, на відміну від першої ситуації, мають зовсім інший характер;

в) по-третє, незважаючи на передбачену у відомчих нормативно-правових актах певну організацію та процедуру здійснення діяльності щодо запобігання правопорушенням в місцях несвободи, її зміст не передбачає виявлення тієї категорії засуджених, які є об'єктами правового захисту відповідно до вимог ст. 10 КВК України;

г) як у першому випадку – виконання завдань щодо запобігання злочинам (ст. 1 КВК України), так і у другому – забезпечення особистої безпеки засуджених (ст. 10 КВК України), чіткого правового механізму та відповідних гарантій забезпечення їх особистої безпеки донині в місцях несвободи не створено, що й зумовлює необхідність класифікації засуджених як імовірних жертв на іншому методологічному підґрунті.

У контексті зазначеного важливими є міжнародно-правові критерії поділу засуджених на певні групи, критерії, класи тощо²²⁶. Зокрема, положення ч. 2 «Умови тюремного ув'язнення» Європейських пенітенціарних правил, у якій закріплено деякі критерії поділу засуджених і ув'язнених під варту.

Так, відповідно до п. 17.1 цих Правил, під час розподілу зазначених осіб у різні пенітенціарні установи або виборі режиму утримання враховують: правове становище засудженого (ув'язненого

²²⁶ Лёвочкин В. Международные стандарты содержания заключенных и пенитенциарная система Украины. Система исполнения наказаний в Украине и стандарты Совета Европы : материалы регион. семинара. Донецк : Донецкий Мемориал, 2000. С. 42–45.

під варту), що визначається судом або законом (ув'язнений під варту чи засуджений; засуджений вперше чи рецидивіст; засуджений до короткотривалого терміну позбавлення волі); особливі вимоги виправного впливу; стан здоров'я; стать і вік.

Крім того, в Європейських пенітенціарних правилах зазначено, що: а) особи чоловічої статі та жінки зазвичай тримаються окремо, хоча вони й можуть спільно брати участь в організованій діяльності, що включена до затвердженої для них програми виправного впливу (п. 18.1); б) ув'язнені під варту, як правило, тримаються окремо від засуджених, за винятком випадків їх згоди на спільне перебування або участі в корисній для них організованій діяльності (п. 18.1); в) молоді ув'язнені під варту або засуджені тримаються на умовах, які максимально захищають їх від шкідливого впливу та враховують потреби віку (п. 18.1). Причому метою первинної та повторної класифікації засуджених та ув'язнених під варту є: 1) виокремлення осіб, яких унаслідок їхнього кримінального минулого або індивідуальних властивостей доцільно ізолювати від інших осіб, а також тих, які можуть негативно впливати на інших засуджених (ув'язнених під варту); 2) розміщення зазначених категорій осіб таким способом, щоб полегшити виправний вплив та їх соціальну реадaptaцію, враховуючи за такої умови вимоги управління та безпеки²²⁷.

Аналогічну класифікацію містять й інші міжнародно-правові акти. Зокрема, такий підхід, а також специфічна мета класифікації та індивідуалізації, закріплені у п. 67–69 частини II Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими, а саме: розподіл засуджених на категорії, що полегшувало б роботу з ними, спрямовану на повернення їх до життя в суспільстві (підпункт «в» п. 67)²²⁸.

²²⁷ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11 січ. 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення 10.08.2022).

²²⁸ Мінімальні стандартні правила поводження із засудженими: прийняті Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з в'язнями у 1955 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення 10.08.2022).

Отже, відповідно до ст. 10 КВК України, можна запропонувати таку класифікацію жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи:

1. На правових підставах, визначених у законі: а) особи, які відбували покарання у виді позбавлення волі в УВП або в СІЗО (ст. 89 КВК України – залишення в СІЗО засуджених до позбавлення волі для роботи з господарського обслуговування) – ч. 2 ст. 10 КВК України; б) особи, які тримаються в УВП (СІЗО) та щодо яких, згідно із законом, у зв'язку з їх участю у кримінальному провадженні, прийнято рішення про застосування заходів безпеки (ч. 4 ст. 10 КВК України та Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»).

2. Щодо безпосереднього об'єкта посягання: а) особи, стосовно яких виникла небезпека для їх життя (розправа з боку інших засуджених або учасників кримінального провадження, персоналу місця несвободи та ін.); б) особи, стосовно яких виникла небезпека для їх здоров'я (спільне тримання із хворими на відкриту форму туберкульозу; із засудженими, що мають ВІЛ/СНІД або психічні розлади тощо, кількість яких щорічно зростає)²²⁹.

3. Щодо джерела небезпеки: а) особи, для яких становлять загрозу інші засуджені (насамперед ті, які спільно тримаються в місцях несвободи (УВП, СІЗО)); б) засуджені, небезпеку для життя та здоров'я яких становлять інші особи (близькі родичі; учасники кримінального провадження; потерпілі від злочинів та їхні знайомі тощо); в) особи, суб'єктом небезпеки для яких виступає персонал місця несвободи.

4. За формою забезпечення особистої безпеки: а) особи, яких ізолювано тримають від інших засуджених (п. 1 ч. 4 ст. 10 КВК України); б) особи, яких переводять у безпечне місце (ч. 3 ст. 10 КВК України); в) особи, яких переводять в іншу УВП (п. 2 ч. 4 ст. 10 КВК України); г) особи, щодо яких уживають інші заходи для усунення небезпеки (ч. 3 ст. 10 КВК України).

²²⁹ Джужі О.М. Запобігання поширенню СНІДу: кримінологічні та кримінально-правові проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 1996. 42 с.

5. Відповідно до суб'єктів прийняття рішень щодо забезпечення особистої безпеки засуджених: а) посадові особи органу чи установи виконання покарань (ДКВС, територіальні управління ДКВС) (ч. 2 ст. 10 КВК України); б) посадові особи УВП (СІЗО) (будь-які особи, які мають статус персоналу ДКВС (ст. 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України») – ч. 2 ст. 10 КВК України; в) слідчий (ч. 1 ст. 216 КПК – слідчі Національної поліції України); г) прокурор (ст. 36 КПК – як сторона обвинувачення та прокурор, який здійснює прокурорський нагляд за виконанням кримінальних покарань (ст. 22 КВК України); г) суд або суддя (ст. 31 КПК, ст. 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві») ²³⁰.

6. Щодо джерела інформації, що стосується небезпеки, яка виникла для життя і здоров'я засуджених в УВП і СІЗО: а) особи, які звернулися до посадових осіб УВП (СІЗО) чи інших посадових осіб із заявою (усною чи письмовою) з цього приводу; б) особи, реальну загрозу щодо яких встановили оперативні підрозділи (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») ²³¹.

7. Щодо суб'єктів створення небезпеки: а) особи, які своєю віктимною поведінкою спровокували джерело виникнення небезпеки щодо себе (конфлікт інтересів; провокаційна поведінка; неформальний статус у середовищі засуджених тощо); б) особи, щодо яких посягання стало наслідком умислу іншої особи, що виник раптово; в) особи, посягання щодо яких виникло у результаті збігу обставин (розшифровки негласного джерела, провалу оперативної розробки; інших прорахунків тощо) ²³².

Особливості цієї класифікації зумовлені такими обставинами:

²³⁰Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення 10.08.2022).

²³¹Про оперативно-розшукову діяльність : Закон від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2135-12> (дата звернення 10.08.2022).

²³² Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 513 с. ; Колб І.О., Колб О.Г. Віктимологічний аспект злочинів, що вчиняються персоналом виправних колоній. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2012. Т. 1. С. 24–34.

1) на практичному рівні відсутні чіткі критерії, відповідно до яких засуджених ставлять на профілактичний облік, що знижує рівень безпечності в місцях несвободи;

2) постановка особи на такий облік передбачає лише ймовірність її протиправної поведінки в подальшому, водночас, коли джерело, яке посягає на особисту безпеку засудженого, є реальним, а отже, дії щодо його нейтралізації мають бути невідкладними;

3) зміст запобіжної діяльності в колоніях не передбачає виявлення ситуацій та об'єктів, про які йдеться в ст. 10 КВК України;

4) зазначена діяльність не має чітких правових механізмів та гарантій забезпечення особистої безпеки.

6.3. Віктимологічні детермінанти та їхня роль у механізмі вчинення в місцях несвободи кримінального правопорушення

Як свідчить практика, саме в недосконалому функціонуванні системи виконання кримінальних покарань криється значна кількість негативних (криміногенних) факторів, тобто дефектів, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, які прямо чи опосередковано зумовлюють виникнення цілої низки конкретних видів кримінальних правопорушень в місцях несвободи. Причому варто зазначити, що поняття криміногенних факторів у середовищі засуджених тією чи іншою мірою включається в поняття причин та умов, корелянтів та інших детермінантів.

Отже, обумовленням конкретних видів, категорій, груп кримінальних правопорушень в місцях несвободи є ті явища, які надають можливість вчинення даного виду (категорії, груп) кримінальних правопорушень у місцях несвободи. Названі фактори сприяють існуванню злочинності в місцях несвободи, приводять у дію причини, провокують на ті чи інші протиправні вчинки, а також створюють сприятливі обставини для існування злочинності в місцях несвободи в цілому. Щодо умов, які сприяють існуванню виду (категорії, групи) кримінальних правопорушень, то ці

явища, процеси (їх сукупність) приводять у дію причини та складають сприятливі обставини для вчинення цього виду (категорії, групи) кримінальних правопорушень.

До умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, можна віднести процеси і явища, зокрема:

а) кількісні зміни в складі контингенту, зокрема в частині щодо збільшення чисельності засуджених, коли їхня кількість в місцях несвободи перевищує встановлений ліміт у контексті їхнього забезпечення комунально-побутовими та медичними умовами;

б) якісні зміни в складі контингенту засуджених, які самі собою не можуть бути причинами та умовами кримінальних правопорушень, але від антисоціальної спрямованості окремих категорій можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень та інших протиправних діянь;

в) недоліки в організаційно-управлінській діяльності місць несвободи, а саме: незабезпеченість об'єктів установ необхідними спорудами та засобами, неукомплектованість відповідних підрозділів персоналом або неякісна їх укомплектованість якісним складом та іншими категоріями працюючих в місцях несвободи, неналежна професійна підготовка, формальний відбір тощо;

г) недоліки в організації та реалізації спеціально запобіжної діяльності місця несвободи та в правозастосовчій практиці;

д) прорахунки в забезпеченні надійності охорони об'єктів місць несвободи, взаємодії з іншими правоохоронними органами, недостатня забезпеченість інженерно-технічними засобами об'єктів охорони та нагляду (стан сигналізації, вразливі у контексті здійснення втеч місця, обладнання КПП, огляд транспорту, контроль за виконанням своїх обов'язків підрозділами охорони та нагляду тощо);

е) недоліки в організації та здійсненні контролю і нагляду за засудженими, у тому числі в питаннях підбору, вивчення, виховання та підготовки молодших інспекторів нагляду та охорони, в підготовці персоналу, який бере участь у забезпеченні нагляду, зібранні, обробці та аналізі інформації, необхідної для прийняття рішень стосовно спеціально-профілактичної діяльності, в пере-

критті каналів можливого проникнення в середовище засуджених заборонених предметів та речей;

є) недоліки в організації та забезпеченні режиму утримання осіб, які перебувають в місцях несвободи (в широкому та вузькому розумінні цього інституту (ст. 102 КВК України)), правовій та іншій роз'яснювальній роботі, доступ засуджених до обладнання та інших речей, які містять лакофарбувальні, отруйні та токсичні речовини, медикаменти тощо, в утриманні засуджених у дисциплінарному ізоляторі;

ж) недоліки у використанні правозастосовчої діяльності (викривлена дисциплінарна практика; формальне стягнення; застосування заходів заохочення та стягнення; поспішне та безпідставне в окремих випадках використання заходів безпеки та припинення протиправних дій з боку засуджених (ст. 10 КВК України));

з) недоліки в роботі зі скаргами, заявами та листами засуджених, а також в організації прийому з особистих питань, проведенні юридичних консультацій тощо;

і) прорахунки в організації та проведенні ОРД (слабке знання оперативної обстановки в місцях несвободи; процесів, які протікають у середовищі засуджених тощо);

й) формалізм у виховній роботі із засудженими;

к) недоліки у виробничій та господарській діяльності;

л) неналежне матеріально-побутове, комунальне забезпечення осіб, які утримуються в місцях несвободи;

м) недоліки в медичному обслуговуванні;

н) інші.

Причому варто зауважити, що знання середовища засуджених, його внутрішньої структури, розуміння характеру та механізму дії малих груп, угруповань засуджених, фіксація змін внутрішніх структур та тенденцій дають змогу активно діяти та керувати процесом запобіжної діяльності в місцях несвободи. Слід також враховувати віктимологічний аспект, роль якого може бути пов'язана:

а) з особливостями ситуаційного становища (сп'яніння, фізичне здоров'я, дефекти психологічного стану тощо);

б) з недбалим, легковажним ставленням до безпеки своєї особи, честі та гідності;

в) з небажанням засудженого проінформувати адміністрацію місця несвободи про кримінальне правопорушення або про інші посягання щодо нього, які сталися раніше;

г) з недбалим, легковажним ставленням до правил, які створені для забезпечення охорони громадського порядку та безпеки, а також прав та гідності інших громадян;

д) з незаконними діями, пов'язаними із входженням засудженого у зв'язок з правопорушниками та виконанням певних заборонених дій;

е) з провокуючою поведінкою засудженого.

Узагальнення наукових розробок з означеної проблематики дало можливість виділити такі віктимологічні детермінанти злочинності в місцях позбавлення волі:

1) зовнішні, що пов'язані з джерелами загальної злочинності в цілому;

2) внутрішні, так звані «особливі загальносоціальні причини і умови», що детерміновані змістом покарання у виді позбавлення волі й особистісними характеристиками засудженого-рецидивіста²³³;

3) віктимологічні фактори, які детерміновані індивідуальною поведінкою жертв кримінальних правопорушень та які характерні для місць несвободи.

У наукових джерелах до віктимологічних детермінант злочинності в місцях несвободи відносять²³⁴:

– неналежний стан взаємодії адміністрації місця несвободи з іншими правоохоронними органами, особливо в частині обміну інформацією щодо засуджених та інших осіб, які належать до

²³³ Старков О.В. Основы криминологии. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / под ред. Д.А. Шестакова. СПб. : Изд-во Юридический центр Пресс, 2003. С. 305–349.

²³⁴ Захаров В.П., Колб О.Г., Мирончук С.М., Мілішук Л.І. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Луцьк : П-ць Іванюк В.П., 2007. С. 194–197.

об'єктів віктимологічного запобігання, відсутність координувальних механізмів із цих питань;

- проблеми відомчої взаємодії, у т. ч. всередині конкретного місця несвободи;

- відсутність Закону України «Про запобігання кримінальним правопорушенням», міжвідомчих інструкцій, положень тощо із цих питань і нескоординованість суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень, передусім оперативних служб місця несвободи та інших правоохоронних органів, не дають можливості діяти на випередження, тобто забезпечити особисту безпеку окремо взятого засудженого, диктувати умови, перехопити ініціативу тощо у процесі боротьби зазначених органів держави зі злочинними проявами засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі;

- в останні роки зазначається розрив між професійним рівнем працівників правоохоронних органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, і професіоналізмом організованих злочинних угруповань, їхнім матеріальним, технічним та іншим забезпеченням²³⁵;

- відсутність належних механізмів виконання відповідними службами місця несвободи своїх повноважень у сфері запобігання, включаючи віктимологічне, злочинам у місцях позбавлення волі;

- більше 60 % кримінальних правопорушень в місцях несвободи вчиняються порушниками встановленого порядку відбування покарання, тобто засудженими, які допустили не більше 2-х дисциплінарних проступків протягом року і не беруться у зв'язку з цим на профілактичний облік місць несвободи, оскільки це не передбачено відповідними нормативно-правовими актами ДКВС України, що обумовлює високий рівень віктимності в таких місцях;

- нерідко в практичній діяльності здійснюється однобічне та формальне реагування адміністрації місця несвободи, насамперед оперативними апаратами на інформацію про конфлікти

²³⁵ Мартыненко О.А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография. Харків : Изд-во ХНУВС, 2005. 496 с.

у середовищі засуджених (однієї з основних детермінант злочинності у місцях позбавлення волі), в тому числі можливостями ОРД. Водночас, як встановлено науковцями, конфлікти є найбільш розповсюдженими дисциплінарними проступками засуджених і становлять 60 % від їх загальної кількості;

– незадовільний рівень обшукової роботи в УВП, у тому числі як у межах колонії, так і на пунктах пропуску, що створює умови для вчинення кримінальних правопорушень та знижує рівень віктимологічного запобігання і особистої безпеки засуджених у процесі відбування покарання.

Варто також мати на увазі, що потерпілий може впливати на розвиток конкретної злочинної чи іншої небезпечної ситуації в місцях несвободи одноразовими діями або протягом певного часу, а також повторенням однотипових чи різноманітних ситуацій.

Серед інших детермінант, що були обумовлені віктимною поведінкою засуджених, слід виділяти провокуючий характер їх взаємовідносин з іншими особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, що виражалось у:

- недотриманні вимог злочинної субкультури;
- порушенні особистих прав засуджених (крадіжки їхніх речей і продуктів харчування тощо);
- відкритій співпраці з персоналом місця несвободи;
- приховування факту про те, що вони належать до осіб з найнижчим статусом засудженого (так звані «пригноблені») ²³⁶.

О.М. Джужі до цих детермінант, крім того, відносить наявність причиново пов'язаної зі злочинном негативної поведінки потерпілого в місці несвободи та діяльність кримінально-виконавчої системи (її підрозділів і посадових осіб) як специфічної спільноти людей, об'єднаних однією ціллю та завданнями щодо боротьби зі злочинністю в таких місцях ²³⁷.

²³⁶ Колб О.Г. Запобігання злочинності в місцях позбавлення волі : навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. С. 256.

²³⁷ Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Моїсєєв Є.М., Джужі О.М., Василевич В.В. та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. С. 301–303.

Крім того, в місцях несвободи стаються також ситуації, коли розвиток подій до останнього моменту складається так, що їх учасники мають порівняно рівну ймовірність стати потерпілими від насильницьких дій.

Отже, чинниками, які впливають на відтворення (поширення) віктимізації в місцях несвободи є:

а) загальносоціальні (відсутність Закону України «Про запобігання кримінальним правопорушенням», міжвідомчих інструкцій, положень із цих питань тощо);

б) внутрішні (формальне реагування адміністрації місця несвободи, насамперед оперативними апаратами, на інформацію про конфлікти у середовищі засуджених, у тому числі можливостями оперативно-розшукової діяльності (конфлікти є найбільш розповсюдженими дисциплінарними проступками засуджених і становлять 60 % від їх загальної кількості); неналежний стан взаємодії адміністрації місця несвободи з іншими правоохоронними органами, особливо в частині обміну інформацією щодо засуджених та інших осіб, які належать до об'єктів віктимологічного запобігання, відсутність координуючих механізмів із цих питань; проблеми відомчої взаємодії, у т. ч. всередині конкретної УВП; нескоординованість суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням; відсутність належних механізмів виконання відповідними службами місця несвободи своїх повноважень у сфері запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи; вчинення кримінальних правопорушень засудженими, які допустили не більше 2-х дисциплінарних проступків протягом року і не беруться у зв'язку з цим на профілактичний облік адміністрацією місця несвободи (близько 60 %), оскільки це не передбачено відповідними нормативно-правовими актами ДКВС України; незадовільний рівень обшукової роботи в УВП, у тому числі як у межах колонії, так і на пунктах пропуску, що створює умови для вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи та знижує рівень віктимологічного запобігання та особистої безпеки засуджених у процесі відбування покарання);

в) індивідуальні (недотримання вимог злочинної субкультури; порушення особистих прав засуджених (крадіжки їхніх речей, продуктів харчування тощо); відкрита співпраця з адміністрацією місця несвободи; приховування факту належності до осіб з найнижчим статусом засудженого («пригноблені»)), де пріоритетними є останні через специфіку кримінально-виконавчих відносин, існуючу субкультуру засуджених та природу покарання у виді позбавлення волі.

Використання персоналом місця несвободи свого службового становища всупереч інтересам служби суттєво знижує рівень безпечності перебування особи в умовах ізоляції, зокрема: 1) неналежна організація виховної роботи (41 %); 2) низький рівень моральних та матеріальних стимулів діяльності (33 %); 3) недостатнє фінансування ДКВС України (26 %). За результатами опитування засуджених місця несвободи найбільшу небезпеку становлять: а) персонал колоній – 71 % (начальники колоній – 6 %; інші офіцери колоній – 20 %; молодші інспектори нагляду та безпеки – 67 %; вільнонаймані особи – 7 %); б) засуджені – 19 %; в) інші особи – 10 %²³⁸.

6.4. Заходи віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи

Механізм соціально-правового захисту жертви кримінального правопорушення є складною правовою категорією. Як цілісне системне утворення він функціонує через свої структурні елементи, внутрішні взаємозв'язки, які обумовлюють злагоджену організацію і функціонування як їх самих, так і механізму. Усе це характеризує механізм соціально-правового захисту жертви кримінального правопорушення як єдину, цілісну й узгоджено функціонуючу систему. Саме тому структура механізму соціально-правового захисту

²³⁸ Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

жертви кримінального правопорушення розкривається через єдину узгоджено функціонуючу систему взаємопов'язаних між собою елементів, які створюють реальні можливості для захисту порушених прав і свобод особи. Причому головними структурними елементами механізму соціально-правового захисту жертви кримінального правопорушення є правові засади, юридичні засоби та соціальні умови, які визначають процедуру захисту прав і свобод особи.

Зі свого боку правовими засадами захисту прав і свобод жертви кримінального правопорушення виступають закріплені в нормативних актах права і свободи, які об'єднані категорією юридичного статусу особи, зміст якого полягає в тому, що він є нормативною передумовою захисту прав і свобод, який відображає правове становище, місце й роль індивіда в системі різноманітних відносин як з іншими індивідами, так і з державою та її органами.

Водночас суть правового статусу особи полягає у визначенні й законодавчому закріпленні правового становища особи в суспільстві. Причому держава закріплює в нормативних актах права і свободи особи, які є ключовими складовими елементами правового статусу, шляхом юридичного оформлення природних прав людини, а також інших прав і свобод, перелік яких зумовлюється рівнем розвитку суспільства. Завдяки правовому закріпленню усі ці права і свободи набувають статусу суб'єктивних, тобто таких, що відображають не потенційні, а реальні можливості індивіда, закріплені державою в законодавстві.

В УВП міститься досить велика кількість засуджених, які не можуть самостійно захищати свої права та законні інтереси від свавілля представників різних угруповань негативної спрямованості. У цій ситуації проблема забезпечення захисту засуджених від посягань на їхнє життя та здоров'я має знаходити законне вирішення у кожному УВП за активної взаємодії всіх суб'єктів пенітенціарної профілактики. Звідси завдання віктимологічного запобігання в УВП зводяться до такого:

а) робота над підвищенням можливості потенційних потерпілих до опору злочинцю;

б) усунення типових віктимно небезпечних ситуацій, які значно підвищують можливість засуджених і персоналу стати жертвами насильницьких злочинів;

в) своєчасне виявлення з урахуванням раніше зазначених характеристик потенційних жертв – аутоагресивної поведінки;

г) здійснення повного комплексу заходів щодо забезпечення їхньої безпеки.

Встановлення потенційних потерпілих в умовах УВП викликає певні труднощі, оскільки багато з них, особливо ті, хто вже постраждав від злочинних посягань, уникає звернення за допомогою до адміністрації УВП через острах розправи з боку інших засуджених та відсутність віри в те, що адміністрація може забезпечити їхню безпеку.

Профілактична робота з потенційними жертвами в УВП може здійснюватися у різних формах, різноманітними методами та на різних рівнях.

Правовими засадами запобігання віктимізації засуджених в УВП виступають:

а) норми Конституції України (ст. 3, 21, 24, 63);

б) КВК України (ст. 1, 5, 7, 10, 104);

в) КПК України (ст. 2, 42, 56, 214, 220);

г) закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які є учасниками кримінального судочинства»;

д) підзаконні нормативно-правові акти.

Відповідно до вимог чинного кримінального процесуального законодавства України (ст. 43 КПК України), засудженою вважається особа, щодо якої судом винесено обвинувальний вирок. Після набуття зазначеним вирокі законної сили (ст. 532 КПК України), відповідно до змісту ст. 4 КВК України, це є підставою для відбування покарання засудженим, тобто в першому випадку забезпечення особистої безпеки останнього зобов'язана здійснювати адміністрація СІЗО, а в другому – відповідна УВП (ст. 11 КВК України).

Забезпечення безпеки інших суб'єктів кримінального судочинства здійснюється в порядку, зазначеному в КПК України (2012 р.)

та спеціальному Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (1993 р.), а стосовно ув'язнених під варту та засуджених – ще й відповідно до вимог «Порядку здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах» (2017 р.).

Як свідчить аналіз кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування, забезпечення особистої безпеки засуджених відбувається у трьох напрямках, а саме шляхом:

- 1) закріплення зазначеного права в законодавстві;
- 2) визначення на правовому рівні порядку його реалізації²³⁹;
- 3) реалізації цього права засудженими на практиці.

Відповідно до буквального змісту ст. 10 КВК України, можна виділити такі форми забезпечення права засуджених на особисту безпеку: а) переведення засуджених у безпечне місце; б) здійснення інших заходів щодо усунення небезпеки; в) вирішення питання про місце подальшого відбування засудженими покарання; г) забезпечення безпеки засуджених у зв'язку з їх участю в кримінальному провадженні.

Щодо змісту першої форми – переведення засуджених у безпечне місце, то, як показали результати дослідження, при її реалізації на практиці виникає низка проблем через неврегульованість нормативно-правовими актами України багатьох суттєвих моментів. Зокрема, у ч. 2 ст. 10 КВК України зазначено, що адміністрація УВП уживає заходів для переведення засудженого в безпечне місце, проте ні на законодавчому, ні на відомчому рівнях поняття «безпечне місце» не сформульовано.

А це, у свою чергу, знижує рівень ефективності діяльності персоналу УВП з виконання цього завдання та зменшує можливість забезпечення безпечних умов життєдіяльності засуджених у місцях позбавлення волі. Водночас відповідно до буквального змісту п. 89 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання

²³⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець ; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Х. : Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

покарань до безпечних місць в УВП слід віднести: окрему камеру, ДІЗО та карцер.

«Безпечне місце в УВП»: це будь-яке вільне або спеціально обладнане приміщення, включаючи окрему камеру ДІЗО, приміщення камерного типу чи карцеру, доступ до якого сторін конфлікту, інших засуджених чи персоналу колонії без спеціального дозволу є обмеженим чи забороненим, та яке повною мірою забезпечує особисту безпеку засудженого, який, згідно із законом, звернувся за допомогою²⁴⁰.

Причому вільним приміщенням слід розуміти будь-яке службове приміщення, ізольоване від засуджених (кімната карантину в медсанчастині; кімната для затриманих осіб у черговій частині; службові кабінети персоналу УВП тощо), доступ до якого є забороненим для засуджених (а в окремих випадках – і персоналу колонії).

Не менше неврегульованих питань характерно і для іншої форми забезпечення права засуджених на особисту безпеку, що зазначена в ст. 10 КВК України, а саме – щодо здійснення інших заходів для усунення небезпеки. Так, донині на рівні жодного закону чи іншого нормативно-правового акта, включаючи ДКВС, не визначено такі заходи, а це, у свою чергу, посилює суб'єктивні засади під час прийняття рішення з цього питання персоналом місця несвободи та інколи призводить до свавілля, службової недбалості та інших протиправних діянь цими особами²⁴¹.

Про це свідчить не тільки судова практика, а й результати проведеного анонімного опитування засуджених, які на запитання «Чи дії найбільше становлять небезпеку для Вашої особистої безпеки?» відповіли, що від персоналу УВП (71,13 % респондентів), і тільки 10 % – від інших осіб та 18,87 % – від засуджених. Водночас відповіді персоналу УВП на запитання «Чи посягали Ви на

²⁴⁰ Колб І.О. *Форми та засоби забезпечення права засуджених до позбавлення волі на особисту безпеку. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 2 (81). С. 76–82.

²⁴¹ Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В.А. Бадира, А.П. Гель, І.С. Яковець та ін.; за заг. ред. Є.Ю. Захарова. Харків : Права людини, 2009. 368 с.

особисту безпеку засуджених до позбавлення волі у зв'язку зі своєю діяльністю?» розподілилися так: «частково» – 32,47 %; «так» – 6,4 %; «ні» – 61,13 %²⁴².

Отже, відповідно до того, що перелік інших заходів, які має здійснювати будь-яка посадова особа місця несвободи для забезпечення безпеки засудженого, який звернувся з такою заявою, у ч. 2 ст. 10 КВК України не визначено, персонал колонії вимушений здійснювати їх на власний розсуд, ураховуючи стан реальної криміногенної обстановки в установі, категорії засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, та інші конкретні обставини.

Це, зокрема, як свідчить практика, може бути ізоляція засуджених, які становлять загрозу, притягнення їх до різних видів юридичної відповідальності, переведення конфліктуючих сторін до інших місць несвободи тощо. Тим більше, що відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України та ст. 5 КВК України, персонал місць несвободи має діяти лише у спосіб, визначений Конституцією та законами України.

Ще однією проблемою є забезпечення особистої безпеки засуджених шляхом їх переведення в іншу УВП. Зміст її полягає в тому, що у нормативно-правових актах, які регулюють порядок переведення засуджених з однієї до іншої колонії, існує низка суперечностей і прогалин. Це стосується насамперед переліку виняткових обставин, які перешкоджають подальшому перебуванню засудженого у виправній чи виховній колонії. На законодавчому рівні це питання не вирішено.

Зокрема, у ч. 2 ст. 93 КВК України «Відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії» законодавцем ужито термін «у виняткових випадках» допускається переведення засудженого в іншу колонію, але не надано роз'яснення щодо цих випадків.

У цьому контексті ускладнює ситуацію також положення ч. 2 ст. 93 КВК України, у якій зазначено, що порядок переведення

²⁴² Колб І.О. Форми та засоби забезпечення права засуджених до позбавлення волі на особисту безпеку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 2 (81). С. 76–82.

засуджених визначається нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань. Проте в жодному з них не визначено перелік виняткових обставин, які можуть бути підставою для переводу засуджених в інші УВП, що віддано на розсуд адміністрації УВП та комісій з питань розподілу, направлення та переведення засуджених в інші колонії.

Певні особливості, проблеми та дискусійні моменти має й інша, зазначена в ст. 10 КВК України, форма забезпечення права засуджених на особисту безпеку – забезпечення такого права у зв'язку з їх участю у кримінальному провадженні (гл. 3 КПК України).

Насамперед слід зазначити, що в чинному КПК України не закріплено правові гарантії та механізми реалізації зазначеного права, на відміну від КПК 1961 р., у ст. 52–1 якого ці питання були повністю врегульовані. Водночас у новому КПК лише фрагментарно, без будь-яких приміток ідеться про право на забезпечення особистої безпеки окремих учасників кримінального провадження: підозрюваного, обвинуваченого (п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК); виправданого та засудженого (ч. 3 ст. 43 КПК); законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ч. 5 ст. 44 КПК) та ін.

Крім того, у зв'язку з прийняттям нового КПК потребують суттєвого доопрацювання положення Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»²⁴³. Йдеться не про формальне упорядкування цих нормативно-правових актів відповідно до змісту КПК (наприклад, заміна в тексті слова «судочинство» на «провадження», як це впливає зі змісту ст. 2 КПК), а ґрунтовну зміну підходу законодавця до вирішення проблем особистої безпеки учасників кримінального провадження²⁴⁴.

Зокрема, у КПК України визначені як учасники зазначеного провадження не тільки підозрюваний та обвинувачений (ст. 42),

²⁴³ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон від 23 груд.1993 р. № 3782-ХІІ. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення 10.08.2022).

²⁴⁴ Колб І.О. Про зміст механізму забезпечення права засуджених на особисту безпеку. *Формування пенітенціарної системи України: проблеми сьогодення* : наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2012 р.). Одеса, 2012. С. 53–55.

а й засуджений (ст. 43), який у ст. 2 вказаного вище закону як об'єкт захисту відсутній. Водночас окремі елементи правового механізму захисту такої категорії осіб передбачені чинним КВК України.

Так, у ст. 90 цього Кодексу зазначено, що в порядку, встановленому КПК України, засуджений при необхідності провадження слідчих дій у справі про злочин, вчинений іншою особою або цією ж особою, за який вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді, може бути тимчасово залишений у СІЗО або переведений з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до СІЗО.

Отже, зміст поняття «форма реалізації права на особисту безпеку засудженими або особами, які є учасниками кримінального провадження» становлять такі системотворчі ознаки.

1. Суб'єктами реалізації цього права є як засуджені, так і особи, які є учасниками кримінального провадження. Відповідно до вимог чинного кримінального процесуального законодавства України (ст. 43 КПК), засудженою вважається особа, щодо якої судом винесено обвинувальний вирок. Після набуття зазначеним вироком законної сили (ст. 532 КПК) та, відповідно до змісту ст. 4 КВК України, у першому випадку забезпечити особисту безпеку особи зобов'язана адміністрація СІЗО, а в другому – відповідна УВП (ст. 11 КВК України).

Щодо інших учасників кримінального провадження (згідно з главою 3 КПК – це підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, захисник, потерпілий, законні представники цих осіб та ін.), то забезпечення їхньої безпеки здійснюється в порядку, зазначеному в КПК та спеціальному Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»²⁴⁵.

2. Правове забезпечення зазначеного права засуджених. У науці правове забезпечення розуміють як сукупність правових норм, що регламентують правові взаємини та юридичний статус осіб.

²⁴⁵Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон від 23 груд.1993 р. № 3782-ХІІ. Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення 10.08.2022).

3. Закріплення права засуджених у нормативно-правових актах. У тлумачних словниках під нормативним актом розуміють те, що визначає норму, правила чого-небудь. Відповідно до змісту поняття «форма реалізації права засуджених на особисту безпеку» варто констатувати, що нині на нормативному рівні певною мірою визначено порядок та гарантії використання зазначеною категорією осіб такого права. Причому головним нормативним актом, що закріплює зміст цього поняття, є Конституція України (ст. 3), а також закони, про які йшлося при характеристиці інших системотворчих ознак. Водночас особливістю цієї ознаки є те, що, як зазначено в ч. 2 ст. 22 Конституції України, конституційні права і свободи гарантуються та не можуть бути скасованими.

4. Питання, що пов'язані з правовим статусом засуджених та учасників кримінального провадження. Правовий статус учасників кримінального провадження визначений у КПК України щодо кожного суб'єкта (підозрюваного, обвинуваченого, захисника, свідка та ін.) (гл. 3 КПК).

5. Зазначене право здійснюється визначеними в законі засобами й напрямками. Згідно з «Тлумачним словником української мови» під засобами розуміють те, що слугує знаряддям у якій-небудь дії, справі²⁴⁶. У цьому випадку засобами вираження права засуджених на особисту безпеку є нормативно-правові акти, у яких визначено зміст цього права та гарантії його реалізації.

Ще однією проблемою, що негативно впливає на стан забезпечення особистої безпеки засуджених, є те, що порядок переведення засуджених до іншої установи регламентується не законодавчими актами (законами, постановами Верховної Ради, указами Президента та постановами Кабінету Міністрів України), а відомчими нормативно-правовими актами, зокрема: Порядком визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення; Положенням про центральну та

²⁴⁶Тлумачний словник української мови. URL: uktdic.appspot.com (дата звернення 08.08.2022).

міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання, яка затверджена відповідним наказом Міністерства юстиції України²⁴⁷. Такий підхід, як показує практика, нерідко призводить до різноманітних зловживань з боку персоналу місць несвободи та не дозволяє повною мірою забезпечити безпечні умови відбування покарання засудженими.

Спеціальні віктимологічні заходи запобігання має бути спрямовано на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин та умов, які безпосередньо впливають на віктимізацію особи або певних соціальних груп в місцях несвободи, а також на недопущення (відвернення, припинення) реалізації їх віктимних властивостей.

У межах цього напряму виокремлено та надано характеристику контролю за діяльністю персоналу місць несвободи щодо дотримання законності і внутрішнього порядку в процесі запобігання віктимізації та забезпечення особистої безпеки засуджених як діяльності визначених у законі суб'єктів за станом реалізації відповідних правових норм і приписів, спрямованих на виконання завдань, пов'язаних з конституційним правом особи на безпеку її життєдіяльності під час відбування визначеного судом кримінального покарання.

До таких заходів віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи належать: нагляд; накладення стягнень; соціально-виховний вплив; заходи оперативнорозшукового, профілактичного (глава 16 КВК України) та

²⁴⁷ Про затвердження Порядку визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення, Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання : наказ Міністерства юстиції України від 27 лют. 2017 р. № 680/5. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0265-17#Text> (дата звернення 08.08.2022).

медичного характеру; інші заходи, передбачені ст. 10 КВК України та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, ДКВС України.

Контроль за діяльністю персоналу місць несвободи щодо дотримання законності та внутрішнього порядку у процесі забезпечення особистої безпеки засудженого слід розуміти як діяльність визначених законом суб'єктів за рівнем реалізації відповідних правових норм і приписів, спрямованих на виконання завдань, пов'язаних із конституційним правом особи на безпеку її життєдіяльності під час відбування визначеного судом кримінального покарання.

Аналіз чинного кримінально-виконавчого й оперативно-розшукового законодавства України надає можливість виокремити такі види контролю в цьому напрямі:

- 1) прокурорський нагляд за виконанням кримінальних покарань (ст. 22 КВК України);
- 2) відомчий контроль (ст. 23 КВК України);
- 3) контроль, який здійснюють під час відвідування місць несвободи Президент України, посадові особи органів державної влади (ст. 24 КВК України);
- 4) судовий контроль (ст. 4 КВК України);
- 5) громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань (ст. 25 КВК України);
- 6) міжнародний контроль.

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання віктимізації засуджених в місцях несвободи – це спрогнозована та спланована діяльність персоналу місць несвободи спільно з іншими суб'єктами профілактики кримінальних правопорушень, що передбачає безпосереднє виявлення осіб, які через свою поведінку чи сукупність особистісних рис з найбільшою імовірністю можуть стати жертвами кримінальних правопорушень, та організацію щодо них заходів виховання, навчання, забезпечення особистої безпеки.

Об'єктами такого запобігання є:

- а) поведінка та спосіб життя осіб з високою віктимністю (так звані «авторитети» злочинного середовища; засуджені з найнижчим соціальним статусом; особи, які стали на шлях виправлення

або довели своє виправлення; засуджені, котрі співпрацюють з адміністрацією місця несвободи; психопати й тому подібні категорії засуджених; засуджені, які перебувають на профілактичному обліку в місцях несвободи; персонал місця несвободи та інші особи, задіяні у процес виконання покарань);

б) особистісні соціальні та психофізичні особливості індивідів, які перетворюють їх у кримінально уразливих в умовах місць позбавлення волі (хронічні алкоголіки, наркомани, інваліди, неодноразово засуджені тощо);

в) несприятливі умови навколишнього середовища в місцях несвободи і СІЗО та життєвого укладу, у яких виникає та проявляється його підвищена віктимність.

У загальному вигляді завдання індивідуальної профілактики на віктимологічному рівні полягає в тому, щоб забезпечити позитивний вплив мікросередовища на особистість потенційної жертви з метою зменшення її віктимності²⁴⁸, оскільки остання є суб'єктивною якістю конкретної людини, на яку можна впливати з метою зниження ступеня прояву або навіть повного виключення.

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання віктимізації засуджених в місцях несвободи слід здійснювати за такими напрямками:

1) від ситуації, коли, виявляючи та аналізуючи обставину, «виходять» на конкретних потенційно уразливих у цій обстановці засуджених та інших осіб;

2) від осіб, які перебувають на профілактичних обліках, коли шляхом вивчення їх зв'язків або типової поведінки визначається коло можливих потенційних жертв від них;

3) від потерпілого, коли вихід на конкретну особу виявляє в нього підвищені віктимні риси та властивості.

Заходи індивідуального віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням поділяють на:

- заходи переконання;

²⁴⁸ Джужі О.М., Моїсєєв Є.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти) : монографія. Київ : НТР «Правник» Нац. акад. внутр. справ України, 1998. С. 29–30.

- надання допомоги;
- примус.

Заходи переконання віктимно уразливих осіб у місцях позбавлення волі – це процес систематичного впливу на засудженого та інших осіб (персонал місць несвободи, інших суб'єктів та учасників кримінально-виконавчої діяльності), що спрямований на обґрунтування думки для цих суб'єктів про підвищену небезпечність їх поведінки. Позитивно зарекомендували себе такі заходи переконання:

- індивідуальні бесіди, обговорення поведінки засудженого з участю батьків та інших близьких родичів і осіб, які можуть позитивно впливати на нього;
- зустрічі з психологами, представниками релігійних конфесій та активна участь засуджених у проведенні з ними відповідних заходів;
- розповсюдження серед засуджених спеціальної літератури тощо.

Заходи допомоги зазначеній категорії осіб – це комплекс дій, спрямованих на покращення комунально-побутових й інших умов утримання засуджених, забезпечення їх роботою, залучення до освітньо-професійних програм, а також удосконалення умов діяльності персоналу місць несвободи та їхнього соціального захисту.

Заходи примусу щодо віктимно уразливих груп осіб в місцях несвободи – це передбачені законом та іншими нормативно-правовими актами засоби впливу на цих суб'єктів проти їх волі й бажання, з метою забезпечення правопорядку в місцях позбавлення волі та запобігання вчиненню злочинів щодо потенційних жертв. До таких, зокрема, належать:

- а) застосування до засуджених передбачених у КВК України дисциплінарних заходів (ст. 132, 134), матеріальної (ст. 135), цивільно-правової й кримінальної відповідальності;
- б) тимчасове поміщення засудженого в дисциплінарний ізолятор чи карцер;
- в) переведення засудженого до іншого місця несвободи (ст. 100 КВК України).

Адміністрація місць позбавлення волі повинна прагнути до створення таких умов виконання покарань, за яких не лише насильницькі злочини, а й ненасильницькі провини не залишаться без належної реакції.

Практика показує, що найпозитивніші результати у своїй роботі досягають ті УВП, де будь-які види прояву насильницьких дій не залишаються без реагування з боку адміністрації, вимоги кримінального закону виконуються неухильно, а засоби боротьби зі злочинністю серед засуджених використовуються правильно та ефективно.

Зниження рівня віктимізації засуджених досягається шляхом:

- виключення практики залучення засуджених (незалежно від характеристики їх поведінки) до здійснення заходів «виховного впливу» на інших засуджених. Подібні факти є одним із серйозних приводів до вчинення насильницьких злочинів;

- усунення факторів публічного обговорення чи критики членів неформальних груп, що займають полярні статуси. Зазвичай ініціатором таких обговорень є не засуджені, а представники адміністрації. У такій ситуації основна частина засуджених виправдовує протиправну поведінку особи, що обговорюється. Це посилює негативне ставлення не тільки до особи, яка звернулася за допомогою до адміністрації, а й до всієї системи виховно-профілактичного впливу;

- створення однакових умов для різностатусних засуджених у всіх сферах їх життєдіяльності, що дозволяє послабити вплив неформальних лідерів;

- забезпечення адекватної правової реакції на будь-які форми протиправної активності засуджених для створення реальної захищеності особи в умовах УВП;

- надання особливої уваги та надання підтримки особам, засудженим до позбавлення волі вперше. Більшість кримінологів констатує, що кримінальна активність засуджених досить висока у перші місяці перебування в УВП (у 75 % засуджених відбувалися конфлікти у перші місяці їхнього перебування в установі). Причому агресія у таких випадках виступала як захисна реакція на реальну чи уявну загрозу;

– блокування неформальних зв'язків новоприбулих засуджених з негативно орієнтованою частиною тих, що відбувають покарання. Близько 90 % засуджених в УВП входять до різних груп. Такі заходи дають змогу виключити можливості криміналізації цих контактів. Індивіди, які не визначили лінію своєї поведінки в початковий період перебування в УВП, можуть бути піддані неофіційним санкціям з боку малих груп різної спрямованості, які вимагають у новоприбулих роз'яснення своєї позиції, ставлення до оточення, досягнення цілей та виконання завдань, що стоять перед офіційно організованими формуваннями засуджених;

– нейтралізації діяльності груп негативної спрямованості за рахунок підтримки альтернативних форм внутрішньої організації, груп засуджених, позбавлених криміногенного забарвлення;

– диференціації засуджених у межах одного УВП, з урахуванням їхньої поведінки та спрямованості особи у процесі відбування покарання;

– запровадження реальної психолого-психіатричної, душпастирської допомоги засудженим.

Не менш важливою у справі віктимологічного запобігання насильницьким злочинам в УВП є проблема проникнення до засуджених заборонених предметів, насамперед спиртних напоїв та наркотичних засобів. Гострота проблеми насамперед обумовлена тим, що до вчинення подібних дій залучаються як засуджені, їхні знайомі і родичі, так і персонал УВП.

Отож діяльність щодо підвищення ефективності віктимологічного запобігання має здійснюватися за декількома напрямками:

– слід ретельно підходити до підбору персоналу, особливо на вільнонаймані посади, відстежуючи персональну відповідальність молодших інспекторів за недобросовісне ставлення до виконання службових обов'язків;

– діяльність із запобігання проникненню заборонених предметів не повинна обмежуватися рамками території УВП, оскільки до зазначеної протиправної діяльності залучаються не лише засуджені та персонал, а й інші громадяни, які вступають із засудженими до незаконних зв'язків;

– успішне виконання поставлених завдань забезпечення надійної охорони об'єктів, ізоляції засуджених, здійснення нагляду на ними, проведення обшукової роботи можливе лише при раціональному поєднанні використання людського фактора із застосуванням широкого спектра апробованих інженерно-технічних засобів нагляду та охорони, які мають стати надійним бар'єром на шляху вчинення правопорушень засудженими.

Здійснення персоналом місць позбавлення волі заходів щодо нейтралізації деструктивних протиріч кримінального покарання у вигляді позбавлення волі дасть змогу створити необхідні умови для ефективної реалізації призначеного судом покарання, суттєвого зниження віктимогенного потенціалу системи виконання покарань України.

Контрольні питання до розділу 6

1. Дайте визначення пенітенціарної віктимології.
2. Охарактеризуйте пенітенціарну віктимологію у місцях несвободи.
3. Надайте класифікацію жертв кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи.
4. Перерахуйте віктимологічні детермінанти у місцях несвободи.
5. Яка роль пенітенціарної віктимології у механізмі вчинення кримінального правопорушення в місцях несвободи?
6. Назвіть заходи віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.
7. У чому полягає практичне значення пенітенціарної віктимології?
8. Віктимність і віктимізація в пенітенціарній віктимології.
9. Сформулюйте визначення «жертва в місцях несвободи».
10. Назвіть віктимологічний потенціал засуджених у місцях несвободи та напрями його нейтралізації.

РОЗДІЛ 7. ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

7.1. Поняття пенітенціарних засад запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи

Пенітенціарна злочинність у місцях несвободи на всіх етапах розвитку суспільних відносин виступала руйнівною силою життєдіяльності людини та захисту її прав і свобод. На жаль, сучасні місця несвободи Міністерства юстиції України за останні роки зменшили свою дієздатність протистояти вчиненню засудженими і персоналом установ виконання покарань кримінальних правопорушень.

Пенітенціарні засади запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи залишаються провідним завданням Державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, оскільки саме вони забезпечують порядок і умови виконання і відбування покарань в місцях несвободи в Україні.

Поняття запобігання злочинності взагалі досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, що дало змогу, по-перше, розгорнути наукову дискусію щодо його визначення; по-друге, сформувати цілісну систему такого запобігання.

Так, на думку вітчизняного вченого-кримінолога А.Ф. Зелінського, запобігання злочинності розглядається як система заходів, які застосовуються суспільством з метою стримання зростання злочинності та за можливості зниження її реального рівня шляхом усунення та нейтралізації причин та умов, що їй сприяють, а також припинення та запобігання конкретним кримінальним правопорушенням²⁴⁹. Поряд із цим інший вітчизня-

²⁴⁹ Зелінський А.Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків, 1996. 260 с.

ний учений В.В. Голіна під профілактикою злочинності розуміє сукупність заходів, які вживаються уповноваженими суб'єктами з метою нейтралізації, обмеження чи блокування впливу причин та умов, які детермінують злочинну поведінку²⁵⁰.

Запобігання представляє собою діяльність держави (в особі її органів) та суспільства, що спрямована на утримання на мінімальному рівні злочинності шляхом нейтралізації її причин та умов, а також на недопущення й припинення конкретних кримінальних правопорушень.

На сучасному етапі державотворення в Україні значну суспільну увагу приділяють питанням, пов'язаним із криміногенною ситуацією в державі, станом протидії кримінальним правопорушенням, запобігання криміналізації суспільства, нейтралізації негативних тенденцій цього процесу. Ідеться, зокрема, про проблеми екстраординарного плану, які прямо співвідносяться з питаннями національної безпеки України, громадською безпекою, захистом конституційних прав і свобод людини, законності та правопорядку в державі. У цьому контексті особливої гостроти набуває проблема запобіжної діяльності, яка сьогодні є складною й суперечливою за своїм змістом, неоднозначною за наслідками реформаційних процесів та докорінної зміни суспільних відносин. Тому забезпечення внутрішньої стабільності, правопорядку й законності в системі та механізмі її функціонування набуло важливого значення, оскільки на цьому й ґрунтується національна безпека²⁵¹.

Враховуючи той факт, що у сучасній практиці кримінально-виконавча система України потребує виважених та обґрунтованих наукових розробок, спрямованих на переконливі дослідницькі висновки, пропозиції й рекомендації, з якими Міністерство юстиції України як правонаступник Державної пенітенціарної служби не може не рахуватися, ми поставили за мету визначити роль пенітенціарних засад запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи.

²⁵⁰ Голіна В.В. Попередження злочинності : конспект лекцій. Харків : Укр. юрид. академія, 1994. С. 68–71.

²⁵¹ Пузиревський Є.Б. Проблеми запобігання військовим злочинам. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4 (51). С. 128–134.

Для реалізації поставленої мети спробуємо вирішити такі завдання: проаналізувати наукові розвідки щодо визначення поняття пенітенціарні засади; виявити та дослідити серед них положення, що стосуються ролі пенітенціарних засад запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи на сучасному етапі трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну, об'єднати їх за спільними ознаками та сформулювати висновки.

Варто зазначити, що за останні десять років деякі питання пенітенціарних засад запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи на сучасному етапі трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну були предметом дослідження вітчизняних вчених І.Г. Богатирьова, А.І. Богатирьова, О.І. Богатирьової, О.М. Джужі, І.О. Колба, О.Г. Колба, Л.І. Олефір, О.О. Шкути, О.Г. Михайлика, М.С. Пузирьова, Н.В. Устюжанінової, А.Х. Степанюка, І.С. Яковець та інших. Проте комплексно пенітенціарні засади запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи по сьогодні вченими не досліджувалися, що і послужило необхідністю їх включення до цього розділу.

Оскільки пенітенціарні засади запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи є складним багатофакторним процесом, ми повинні їх розглядати через призму Кримінально-виконавчого кодексу України, Закону України «Про пробацію», інших нормативно-правових актів України. І хоча законодавчо пенітенціарні засади запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи не закріплено, ми вважаємо, що наукові напрацювання вітчизняних вчених щодо їх визначення заклали підвалини щодо їхнього удосконалення і наукову дискусію серед вітчизняних вчених.

Тому пенітенціарна наука прагне довести суспільству потребу в її актуалізації шляхом впровадження доктринальних та стратегічних програм, законотворчого процесу, інформаційно-методичного забезпечення. На жаль, за дослідженнями наукової школи «Інтелект», суспільство, а насамперед органи державної

влади та громадські інституції, не повною мірою, а іноді взагалі, не бажають використовувати науково-обґрунтовані висновки та рекомендації вчених-пенітенціаристів щодо актуалізації подальшого розвитку вітчизняної пенітенціарної системи, що створює передумови віддалення пенітенціарної науки від практики.

Тому однією з нагальних проблем актуалізації подальшого розвитку вітчизняної пенітенціарної системи є ініціювання та розроблення сучасних пенітенціарних засад запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи. У разі сприйняття суспільством цих засад перед вченими-пенітенціарістами постане завдання щодо розроблення зазначеного документу, який має бути відповідно обговорений і скоординований до Верховної Ради України.

Серед аргументів щодо розроблення сучасних пенітенціарних засад можна виділити: Закон України «Про пробацію»; розробка вітчизняними вченими доктрини пенітенціарного права України, пропозиція щодо розробки нового Пенітенціарного кодексу України тощо.

Викладені у цьому підрозділі погляди на шляхи актуалізації подальшого розвитку пенітенціарних засад запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи дали змогу сформулювати авторське їх визначення – *це вихідні положення, врегульовані нормами чинного законодавства, спрямовані на забезпечення належного виконання і відбування кримінальних покарань та запобігання вчиненню як засудженими, так і персоналом установ виконання покарань кримінальних правопорушень у місцях несвободи.*

7.2. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи

Реалізація загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи входить до першочергових завдань державної політики Уряду та Міністерства юстиції України у сфері виконання кримінальних покарань.

Загальносоціальне запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи має здійснюватися різними суб'єктами профілактики. Це пов'язано з тим, що пенітенціарна злочинність є різновидом загальної злочинності, а тому її запобігання у місцях несвободи тісно кореспондується із заходами запобігання загальної злочинності.

Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи виявляється через систему заходів економічного, політичного, ідеологічного та насамперед організаційного характеру, спрямованих на вирішення проблем засуджених та персоналу установ виконання покарань, що сприяють вчиненню ними кримінальних правопорушень в місцях несвободи.

Ці заходи не мають спеціальних цілей боротьби зі злочинністю в місцях несвободи та профілактики кримінальних правопорушень, однак вони мають важливий кримінологічний аспект, стаючи основою, платформою спеціального запобігання, оскільки спрямовані на вирішення конкретних проблемних завдань, які стоять перед державою.

У свій час, вивчаючи пенітенціарну злочинність, вітчизняні вчені О.Г. Колб, А.В. Кирилук, М.С. Пузирьов звертали увагу на той факт, що у всіх ланках кримінально-виконавчої системи має бути налагоджений комплексний підхід до запобігання кримінальним правопорушенням серед засуджених і персоналу²⁵². Академік А.П. Закалюк з цього приводу пише, що «запобігання злочинності як різновид суспільної діяльності належить до таких важливих напрямів останньої, як соціальний контроль та соціальна профілактика. Тому, як зазначає вчений, цей різновид має свій специфічний предмет і свою конкретну мету, а саме: предмет становить діяльність щодо перешкоджання дії детермінантів злочинності, передусім її причин та сприятливих умов, з метою обмеження, нейтралізації, а за можливістю – й усунення їхньої дії. Цим, на його переконання, й визначається функціональна спіль-

²⁵² Кримінологія : підручник / О.М. Джужі, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред д-ра юрид. наук. проф. В.В. Чернея; за наук. ред. О.М. Джужі. Київ : ФОП Маслакова. 2020. 612 с.

ність і змістовний зв'язок усіх елементів запобіжної діяльності: її сфер, предмета, цілей, суб'єктів, об'єктів та інше, одним із якого і є загальносоціальне запобігання злочинності»²⁵³.

До загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи можна віднести ті, що спрямовані на поліпшення життя й діяльності як засуджених, так і персоналу установ виконання покарань, удосконалення ідеологічної та виховної роботи з цими особами тощо. Вони не мають спеціальної мети боротьби зі злочинними проявами, однак їх вжиття створює необхідні умови для запобігання кримінально караним діянням [229, с. 130]²⁵⁴.

Враховуючи позицію вітчизняних вчених, під загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням у місцях несвободи ми розуміємо систему державних і недержавних заходів правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, що реалізуються відповідними суб'єктами профілактики та спрямовані на запобігання вчинення у місцях несвободи кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом установ виконання покарань.

Одним із безпосередніх нормативно-правових актів, що регулює зміст запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи, є Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України²⁵⁵. Зокрема, у першому розділі «Загальні положення» цієї Концепції зазначено, що наявна в країні система виконання покарань потребує структурної реформи, одним із завдань якої є розроблення законодавства у сфері функціонування слідчих ізоляторів та виправних установ відповідно до законодавства

²⁵³ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

²⁵⁴ Круміна М.В. Передумови реалізації загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів щодо запобігання вчиненню необережних вбивств та тілесних ушкоджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 50–52.

²⁵⁵ Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 10.01.2022).

Європейського Союзу, що має прямий стосунок до досліджуваної проблематики.

Важливим кроком стало закріплення у цій Концепції її мети – подальше реформування пенітенціарної системи України для беззаперечного дотримання прав людини та громадянина і гуманізації кримінально-виконавчого механізму, встановлення відповідності між завданнями та функціями таких органів, з одного боку, структурою та їхню чисельністю, з другого, та фінансовим забезпеченням, з третього, оскільки ця система протягом незалежності України фінансувалась у розмірі 40 % від загальної її потреби (розділ II Концепції)²⁵⁶. У результаті застарілою залишається матеріальна база діючих установ виконання покарань, більшість будівель і споруд яких перебуває у незадовільному стані, а окремі – в аварійному, чим не забезпечуються умови тримання засуджених і ув'язнених під вартою, що в кінцевому підсумку підвищує рівень вірогідності потрапляння у місця несвободи заборонених предметів, виробів і речовин, а також знижує одночасно ефективність запобіжної діяльності у цьому напрямі (розділ III Концепції). Крім того, низьким залишається рівень технічної оснащеності слідчих ізоляторів та виправних установ засобами охорони (понад 90 % наявних комплексів технічних засобів охорони периметрів та 33 % інших типів інженерно-технічних засобів охорони та нагляду цих установ перебувають у незадовільному технічному стані внаслідок багатократного перевищення граничного строку експлуатації, морального і фізичного зносу (розділ III Концепції))²⁵⁷.

Окреслені обставини виступають тими детермінантами, що сприяють вчиненню у місцях несвободи нових кримінальних правопорушень. Зважаючи на це, видозміна чинного національного законодавства України (щорічних державних бюдже-

²⁵⁶Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2017 р. № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.01.2022).

²⁵⁷ Там само.

тів, Податкового кодексу України, інших законів), що стосується сфери виконання кримінальних покарань, є очевидною. До того ж, враховуючи сучасний стан пенітенціарної і рецидивної злочинності та проблеми протидії так званим «ворам в законі»²⁵⁸ в Україні, а також те, що в Законі України «Про національну безпеку України» цьому питанню не присвячено жодної правової уваги²⁵⁹, ми підтримуємо пропозицію К.Г. Махніцької про те, що сьогодні варто було б ч. 2 ст. 12 закону «Склад сектору безпеки і оборони» доповнити таким органом, як Державна кримінально-виконавча служба України²⁶⁰.

Щодо інших заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи, то мова про них ведеться, зокрема, у Законі України «Про захист суспільної моралі» у ч. 1 ст. 1, де дано таке визначення поняттю «суспільна мораль» – це система етичних норм, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість²⁶¹. На жаль, в цьому Законі законодавець не прописав про шкідливий характер впливу на населення кримінальної субкультури та про запобіжні заходи з цього приводу. Дія субкультури негативно впливає на моральні засади суспільства, особливо ті, що стосуються дітей та молоді.

Як свідчить практика та результати спеціальних наукових досліджень, опинившись у місцях несвободи, засуджений стикається з таким явищем, як «друге життя». З цього приводу слушною є позиція вітчизняного вченого К.В. Муравйова, на думку якого саме це явище є неформальною системою самоорганізації

²⁵⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України від 4 червня 2020 року № 671-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020 р. № 42. Ст. 343.

²⁵⁹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

²⁶⁰ Махніцька К.Г. Кримінально-виконавчі засади запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів : дис. ... доктора філософії : 08 Право. К. 2021. 243 с.

²⁶¹ Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 року № 1296-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.

засуджених, що складалась десятиріччями. Саме тому, як і будь-яка інша система самоорганізації, вона включає в себе рольову та соціальну стратифікацію членів, наявність певних правил поведінки (законів, звичаїв, традицій), а також карної системи (при порушенні правил)²⁶².

Варто зазначити, що через те, що Міністерство юстиції України реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації (ч. 1 ст. 11 КВК України), але не відноситься до правоохоронних органів, про реформу у сфері правоохоронної діяльності можна говорити лише умовно та лише стосовно органів та установ, що безпосередньо виконують визначені у ст. 50 КК України кримінальні покарання.

На ефективність виконання запобіжних загальносоціальних заходів у цьому напрямі негативно впливає також плінність кадрів у Державній кримінально-виконавчій службі України, що пов'язано з низькою заробітною платою персоналу установ виконання покарань, невисоким рівнем соціального захисту працюючих осіб та пенсіонерів Державної кримінально-виконавчої служби.

Проаналізувавши зміст положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ми можемо з упевненістю говорити про міжнародний контроль за станом дотримання прав людини і громадянина у сфері виконання кримінальних покарань в Україні.

Окремою ланкою загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи сьогодні визнається діяльність відповідних суб'єктів, регламентована у нормативно-правових актах цього напрямку:

а) Верховна Рада України, яка у межах своїх повноважень, закріплених у розділі IV Конституції України (ст. 85), а також відповідно до Регламенту Верховної Ради України, має право приймати закони (п. 3 ст. 85), затверджувати Державний бюджет України та

²⁶² Муравйов К.В. «Арештантська спільнота» як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2000. № 5. С. 151–157.

контролювати його виконання (п. 4 ст. 85), визначати засади внутрішньої політики (п. 5 ст. 85) та вчиняти інші дії, що стосуються, зокрема, правового регулювання сфери виконання кримінальних покарань в Україні²⁶³;

б) Президент України, повноваження якого визначені в розділі V Основного закону, зокрема, ст. 106, який має право затверджувати та схвалювати відповідні нормативно-правові акти (Концепції, стратегії, тощо)²⁶⁴;

в) Кабінет Міністрів України, повноваження якого закріплені в розділі VI Конституції України (ст. 116), а також у Законі України «Про Кабінет Міністрів України»²⁶⁵;

г) інші органи державної виконавчої влади (місцеві державні адміністрації різних рівнів)²⁶⁶;

д) органи місцевого самоврядування²⁶⁷;

е) інші суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, включно з тими, що відносяться до суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання.

Узагальнюючи результати дослідження для забезпечення загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи України, є необхідним:

1) повне, а не часткове фінансування пенітенціарної системи України з Державного бюджету України, враховуючи, що інші джерела не забезпечують нагальних потреб ДКВС України, особливо в частині створення Європейських умов виконання та відбування кримінальних покарань у виді позбавлення волі;

²⁶³ Конституція України : Закон України від 28 чер. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 27.12.2021).

²⁶⁴ Конституція України : Закон України від 28 чер. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 30.11.2021).

²⁶⁵ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07 жовтня 2010 року (втратив чинність на підставі Закону від 27.02.14 року). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222. (дата звернення 30.11.2021).

²⁶⁶ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09 квітня 1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. Ст. 190. (дата звернення 30.11.2021).

²⁶⁷ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. (дата звернення 30.11.2021).

2) проведення капітального ремонту установ виконання покарань України із заміною, утриманням інженерно-технічних та інших засобів охорони, нагляду, зокрема, з використанням новітніх технологій, як це передбачено ст. 103 КВК України;

3) побудова нових та реконструкція існуючих установ виконання покарань за міжнародними стандартами (покамерне одиначне або тримання не більше двох засуджених; повне відеоспостереження за цими особами на всіх об'єктах життєдіяльності, суворі заходи кримінально-правового характеру за спроби поставання (проносу, провозу, пересилання тощо) заборонених предметів у місця несвободи);

4) створення належних умов щодо забезпечення ефективного соціального захисту персоналу ДКВС України, включаючи й шляхом приведення заробітної плати цих осіб до рівня фахівців, що мають повагу в суспільстві, як це зазначено у п. 76 Європейських пенітенціарних (в'язничних) правилах, яка має бути достатньою для залучення і утримання органів та установ виконання покарань (п. 79.1 Правил);

5) прийняття Верховною Радою України Закону України «Про пенітенціарну систему України», в якому передбачити створення належних правових, організаційних та інших умов для здійснення ефективного громадського контролю за кримінально-виконавчою діяльністю в Україні, підвищення ефективності контролю за сферою виконання кримінальних покарань в Україні з боку Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної виконавчої влади, результати якого мають бути доведені в установленому порядку до суспільства.

7.3. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи

Із загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням в місцях несвободи тісно взаємопов'язане

спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням, проте, на відміну від загальносоціального, воно має безпосередню мету та спрямоване на виявлення й усунення (блокування, нейтралізацію) їхніх детермінантів, що являється його профільною ознакою та головною особливістю. Водночас спеціально-кримінологічне запобігання включає в себе як запобігання задуманим і тим, що готуються, так і припинення розпочатих кримінальних правопорушень.

Загалом можна виділити такі зв'язки між заходами загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання: загальносоціальна профілактика кримінальних правопорушень як самостійна підсистема цілісної системи профілактики кримінальних правопорушень здійснюється насамперед, тобто передусім потрібно намагатися використовувати можливості загальних заходів або переконатися в тому, що їхній розвиток та інтенсифікація в цій сфері не призведуть до очікуваного результату; загальні заходи виступають основою інших методів впливу, реалізують умови для їхньої реалізації; водночас загальні заходи й самі зазнають позитивного впливу правильно організованої спеціально-кримінологічної профілактики; потреби в проведенні спеціально-кримінологічної профілактики можуть визначатися й здійснюватись лише з урахуванням ефективності та поширеності загальних заходів. У разі прийняття рішення, наприклад, щодо проведення спеціально-кримінологічних заходів, слід обов'язково звертати увагу на інформацію про види та інтенсивність загальних заходів, що планується застосувати до конкретного об'єкта²⁶⁸.

Крім того, як зазначає вітчизняний дослідник К.П. Рубан, основною відмінністю спеціально-кримінологічних заходів запобігання від загальносоціальних є те, що їх дія має тактичне, а не стратегічне спрямування²⁶⁹. Отже, метою спеціально-кримінологічних

²⁶⁸ Дмитренко Н.А., Шкута О.О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.

²⁶⁹ Рубан К.П. Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії злочинності в місцях позбавлення волі. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 218–220.

заходів є вирішення обмежених завдань, тобто подолання конкретних детермінантів вчинення засудженими та персоналу установ виконання покарань кримінальних правопорушень в місцях несвободи.

Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням спрямоване на виявлення й послаблення або усунення впливу факторів, що виступають причиною розвитку злочинності у цілому, окремі види та групи кримінальних правопорушень, причини й умови конкретних кримінальних правопорушень. Важливим аспектом спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням виступають розробка та впровадження наукових програм з вивчення факторів ризику щодо поведінки засуджених та персоналу установ виконання покарань, що відхиляються від норми.

Для того, щоб спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи отримали більшу ефективність, слід перед їхнім плануванням не тільки виявити фактори вчинення вказаної категорії кримінальних правопорушень, а й детально дослідити особу, яка схильна до вчинення такого кримінального правопорушення²⁷⁰.

Звертаємо увагу на позицію Л.В. Раєцької, яка стверджує, що під спеціально-кримінологічним запобіганням слід розуміти комплекс напрямів боротьби зі злочинністю, сутність яких полягає у різнобічній діяльності державних органів, громадян та їх об'єднань, спрямованих на розробку і реалізацію заходів, які цілеспрямовані на усунення негативних процесів та явищ, що виступають факторами вчинення кримінальних правопорушень, а також попередження їх вчиненню на різних стадіях кримінально-протиправної діяльності²⁷¹.

Однак вважаємо, що наведене поняття спеціально-кримінологічних заходів не дає можливості розкрити їхню

²⁷⁰ Дмитренко Н.А., Шкута О.О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.

²⁷¹ Раєцька Л.В. Загальносоціальні та спеціально-кримінологічні аспекти протидії наркоманії в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 251–258.

специфіку і може водночас бути застосоване відповідно і для тлумачення змісту загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи. Більш доцільною ми вважаємо дефініцію, що була надана Л.Т. Головійчуком, в якій спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням автор представляє як діяльність, яка охоплює сукупність політичних, соціально-економічних, організаційних, правових, освітніх та інших заходів, які у своєму комплексі спрямовані на запобігання конкретним видам кримінальних правопорушень²⁷².

Варто також зазначити, що спеціально-кримінологічне запобігання взагалі у кримінології вчені розуміють як реалізацію заходів, що безпосередньо спрямовані на усунення, послаблення, нейтралізацію криміногенних чинників соціального середовища та на осіб, які можуть вчинити кримінальне правопорушення.

Проведені дослідження у сфері пенітенціарної злочинності показують, що найбільш ефективними та цілеспрямованими у контексті досліджуваної проблематики є заходи спеціально-кримінологічного запобіжного характеру в запобіганні кримінальним правопорушенням в місцях несвободи.

Серед таких заходів ми виділяємо заходи оперативно-розшукової діяльності, яка відіграла одну з надважливих ролей в боротьбі з пенітенціарною злочинністю в місцях несвободи. Аналогічної позиції додержується і вітчизняний вчений В.В. Василевич, який у своїй монографії «Кримінологічна політика України» відзначає саме роль оперативно-розшукової діяльності у запобіганні кримінальним правопорушенням²⁷³.

Важливо також зазначити, що опитаний нами у процесі наукового дослідження персонал місць несвободи як суб'єкт спеціально-кримінологічного запобігання вчинення засудженими нового

²⁷² Головійчук Л.Т. Основні напрямки спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері митної діяльності. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: Право. 2013. № 2. С. 155–161.

²⁷³ Василевич В.В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 435 с.

кримінального правопорушення також наголошує на значній ролі оперативно-розшукової діяльності.

У кримінології під спеціально-кримінологічним запобіганням розуміють сукупність заходів боротьби із злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях кримінально-протиправної поведінки²⁷⁴.

За твердженням академіка А.П. Закалюка, на відміну від інших, заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинності застосовуються: не тільки після вчинення кримінального правопорушення, але зазвичай до його вчинення; у сфері, яка лише частково регулюється правом; засобами, що мають виключно цільове запобіжне значення; інколи паралельно з іншими засобами запобігання злочинності, але частіше після них. Водночас, як зазначає вчений, такі заходи становлять окремий різновид щодо запобігання злочинності – суто кримінологічний, їх так і називають – спеціально-кримінологічними заходами²⁷⁵.

Інший вітчизняний вчений В.В. Голіна, розглядаючи теорію і практику розробки і реалізації методів та заходів руйнівного впливу на явища і процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді кримінально-протиправних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях кримінально-протиправної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення кримінального правопорушення, готування до його вчинення та замаху на кримінальне правопорушення, дійшов висновку, що такі заходи варто називати спеціально-кримінологічним запобіганням²⁷⁶.

²⁷⁴Кримінологія : підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін., за ред. В.В. Голіни та Б.М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

²⁷⁵Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

²⁷⁶Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

Вивчаючи кримінологічні засади запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України, О.М. Джужі та ін. спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи розуміють як вид практики, що здійснюється на концептуальній науковій основі, спрямованої на недопущення антигромадських проявів у місцях позбавлення волі, де запобігання виступає як певна сукупність ідей, концепцій, наукових гіпотез, проєктів, практичних рішень, метою яких є забезпечення відповідної діяльності держави і суспільства²⁷⁷.

До речі, вітчизняний вчений О.Г. Колб, розглядаючи спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням у слідчих ізоляторах та виправних установах, дійшов висновку, що воно може бути визнане найдієвішим способом боротьби зі злочинністю в місцях несвободи, оскільки:

а) забезпечить виявлення та усунення її коріння, витоків та запобігатиме можливості вчинити кримінальне правопорушення в умовах ізоляції;

б) впливатиме на криміногенні фактори, коли вони ще не набрали сили і легше піддаються усуненню;

в) дозволятиме, використовуючи різноманітні засоби, запобігати вчиненню кримінальних правопорушень на стадії готування;

г) перешкоджатиме настанню суспільно небезпечних та інших шкідливих наслідків;

д) вирішуватиме завдання боротьби зі злочинністю найбільш гуманними засобами (виключають застосування кримінального покарання)²⁷⁸.

Як показало узагальнення наукових підходів у цілому до заходів спеціально-кримінологічного запобігання пенітенціарній злочинності, виділивши наведені нижче ознаки заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням в

²⁷⁷ Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.

²⁷⁸ Там само.

місцях несвободи, запропоновано його авторське визначення – *це професійна діяльність суб'єктів профілактики, які наділені правом запобігання вчиненню у місцях несвободи кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом установ виконання покарань та впливати на криміногенні чинники, які їх породжують*. Щодо ознак заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи, слід виділити таку: специфічна діяльність. Чому саме специфічна? Тому, що вона відбувається в специфічних умовах запобігання кримінальним правопорушенням. Основу такої діяльності становлять нормативно-правові та відомчі документи, які визначають порядок і умови застосування заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи. Зокрема, наприклад, у межах оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій оперативний персонал установи виконання покарань має забезпечити належну фіксацію поведінки засуджених, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення, упередити формування злочинних груп серед засуджених тощо²⁷⁹. Ці дії оперативного персоналу кореспондуються із змістом ч. 1 ст. 104 КВК України, у якій передбачено:

а) забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб;

б) запобігання і виявлення кримінальних правопорушень, що вчиняються в установах виконання покарань України, а також порушень встановленого порядку відбування покарання;

в) вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень;

г) надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність або кримінальне провадження, допомоги в розкритті, припиненні та запобіганні кримінальним правопорушенням²⁸⁰.

²⁷⁹ Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 липня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 304.

²⁸⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n41> (дата звернення 17.02.2022).

Водночас специфічна діяльність має свій стосунок і до мети покарання ч. 2 ст. 50 КК України, зокрема, вітчизняний вчений І.В. Козич, розглядаючи функції кримінально-правової політики, наголошує на тому, що покарання за вчинене кримінальне правопорушення у місцях несвободи передбачає не тільки кару, а і запобігання²⁸¹, а також і до мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства України ст. 1 КВК України.

Так, заходи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються у місцях несвободи пронизують такі її складові:

- встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно-корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив (ч. 3 ст. 6 КВК України);
- застосування технічних засобів нагляду і контролю (ст. 103 КВК України);
- виокремлення режиму особливих умов у колоніях (ст. 105 КВК України);
- застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (ст. 106 КВК України);
- здійснення громадського контролю з боку спостережних комісій (ч. 2 ст. 25 КВК України);
- здійснення відомчого контролю (ст. 23 КВК України);
- здійснення прокурорського нагляду (ст. 22 КВК України);
- здійснення контролю з боку осіб, які згідно із законом мають право відвідувати місця позбавлення волі (ст. 24 КВК України);
- здійснення заходів душпастирської опіки засуджених (ст. 128–1 КВК України)²⁸².

Щодо другої ознаки, то до відповідних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи ми на перше

²⁸¹ Козич І.В. Функції кримінально-правової політики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2021. 35 с.

²⁸² Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n41> (дата звернення 17.02.2022).

місце ставимо персонал ДКВС України. Його дії врегульовані Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». До суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи варто віднести: підрозділи охорони, нагляду і безпеки слідчих ізоляторів та виправних колоній закритого типу²⁸³, які безпосередньо проводять ці заходи; воєнізовані формування ДКВС України²⁸⁴, які залучаються до забезпечення правопорядку в слідчих ізоляторах та виправних колоніях закритого типу, у тому числі й на підставі ст. 195 КВК України, та мають можливість здійснювати відповідні режимні заходи (огляди; обшуки; використання технічних засобів тощо) (ст. 102 КВК України), спрямовані на проведення профілактичних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в установах виконання покарань²⁸⁵.

Крім персоналу ДКВС України, ст. 20 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» передбачає співпрацю з іншими державними і недержавними організаціями, які надають допомогу виправним колоніям і беруть активну участь у заходах спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи.

Зокрема, це Центри зайнятості населення, які за три місяці до звільнення особи від відбування покарання у виді позбавлення волі бронюють для них робочі місця²⁸⁶; органи соціального та пенсійного забезпечення, які на загальних підставах призначають пенсії для засуджених до позбавлення волі, за віком, по інвалідності тощо (ст. 122 КВК України), а також вирішують питання

²⁸³ Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : інформ. бюлетень. Київ : Департамент Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

²⁸⁴ Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України : затв. наказом Міністерства юстиції України від 06.02.2017 № 292/5. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 15. Ст. 458.

²⁸⁵ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення 15.02.2022).

²⁸⁶ Про зайнятість населення : Закон України від 05 липня 2012 року № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення 17.02.2022).

про поміщення засуджених, які звільняються з установ виконання покарань, до будинків для пристарілих осіб, будинків-інтернатів тощо²⁸⁷.

Третя ознака спеціально-кримінологічного запобігання кримінальних правопорушень в місцях несвободи ґрунтується на потужній нормативно-правовій базі. До основних джерел слід віднести:

1) Конституцію України: ст. 3 – Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави; ст. 68 – Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, що має пряме відношення до досліджуваної проблематики. Хоча, як зауважує академік А.П. Закалюк, важливо усвідомити, що у Конституції України, на жаль, немає норм, які б прямо визначали обов'язки держави та її органів щодо запобігання злочинності, проте міститься низка норм, аналіз яких дає змогу визначити ставлення Основного закону до цієї державної і, загалом, суспільної діяльності, конституційні основи її здійснення²⁸⁸;

2) законодавчі акти, які регулюють порядок виконання та відбування кримінальних покарань (КВК України ст. ст. 1, 102, 103, 104 та ін.); Закони України: «Про попереднє ув'язнення»; «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»; «Про пробацію» та ін.), у яких закріплені завдання щодо запобігання кримінальним правопорушенням;

3) інші закони, що стосуються сфери виконання покарань та досліджуваних у цій роботі проблем (КПК України, Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про боротьбу

²⁸⁷ Про загальнообов'язкове державне соціальне забезпечення (в редакції від 27.12.2019) : Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 17.05.2022).

²⁸⁸ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

з тероризмом», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»)²⁸⁹;

4) підзаконні нормативно-правові акти з означених питань (Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, Інструкції з організації охорони і нагляду в слідчих ізоляторах, установах виконання покарань, різноманітні Положення тощо)²⁹⁰.

Водночас аналіз вищеперахованих джерел показує деяку суперечність їх прийняття і виконання, що, на наш погляд, не відповідає конституційним засадам з означених питань, відповідно до яких діяльність установ виконання покарань та правообмеження щодо засуджених, які є наслідком застосування до них відповідних заходів впливу, встановлюються виключно на підставі закону (у межах змісту терміна «законодавство», офіційне тлумачення якого дано Конституційним Судом України²⁹¹ (ст. 3, 19, 22, 24, 63, 92; ін.)).

На жаль, невідповідність нормативно-правових актів щодо порядку і умов виконання і відбування кримінальних покарань негативно впливає на проведення заходів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи. До речі, ця невідповідність, як зазначають вітчизняні вчені, є певним видом конфліктів між персоналом та засудженими в місцях несвободи²⁹².

²⁸⁹ Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358.

²⁹⁰ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0622-19#Text> (дата звернення: 17.02.2022).

²⁹¹ Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про офіційне тлумачення терміна законодавство)». № 12-рп/98 від 09 липня 1998 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32. Ст. 1209.

²⁹² Колб О.Г., Колб І.О. Поняття запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань. Індивідуальне та віктимологічне запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань : навч. посіб. / Боровик А.В., Колб О.Г., Копотун І.М. та ін.; за заг. ред. д.ю.н. проф. О.Г. Колба. Луцьк : СПД Гадяк Ж.В. друкарня «Волиньполіграф», 2020. С. 59–64.

Зокрема, нерідко на практиці виникає питання, на яких підставах засуджені віднесені до категорій: «схильних до втеч», «схильних до вживання наркотичних речовин і спиртних напоїв», «схильних до розповсюдження заборонених предметів» тощо, мова про які ведеться в офіційних звітах ДКВС України²⁹³.

На жаль, на рівні законодавчих актів вказана діяльність неврегульована. Мабуть, тому вітчизняний вчений О.Г. Колб постійно звертає увагу також і на те, що у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України відсутні об'єкти запобіжного впливу, а також вчений наполягає на їхньому закріпленні у спеціальній нормі КВК України²⁹⁴.

Отож виявлення та постановка на профілактичний облік засуджених, які схильні до вчинення нового кримінального правопорушення в місцях несвободи або мають намір його вчинити, здійснюється персоналом оперативного підрозділу виправних колоній шляхом поглибленого вивчення матеріалів особових справ засуджених, перевірки відомостей щодо їхньої поведінки в ізоляторах тимчасового тримання, слідчих ізоляторах, закладах охорони здоров'я тощо.

Важливе місце серед спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи займають богослужіння, релігійні обряди та інші заходи душпастирської опіки. Так, за даними вітчизняних вчених М.І. Жолтані, І.М. Копотуна, О.Г. Колба, І.В. Пахомова, сьогодні на постійній основі залучені до релігійного виховання засуджених у виправних колоніях України більше 200 православних священнослужителів, які здійснюють зазначену діяльність у 106 релігійних спорудах (70 – це храми, а 36 – каплиці)²⁹⁵.

²⁹³ Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : інформ. бюлетень. Київ : Департамент Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

²⁹⁴ Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2006. 464 с.

²⁹⁵ Жолтані М. І., Копотун І.М., Колб О.Г. Релігійні організації і релігійне виховання як учасник кримінально-виконавчих правовідносин : монографія. Київ : Кандиба Т.П., 2018. 190 с.

Водночас до найбільш ефективних та дійових спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи варто віднести такі заходи:

1) реалізація отриманих у процесі проведення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій результатів з означених питань (ст. 256, 257 КПК України);

2) реалізація у цьому напрямі спеціальних режимних операцій (ст. 102 КВК України) шляхом проведення позапланових та раптових обшуків приміщень та територій виправної колонії і СІЗО, а також засуджених та їхніх речей і одягу;

3) реалізація цих заходів щодо конкретних об'єктів профілактичного обліку з метою затримання їх по гарячих слідах (безпосередньо під час чи відразу після вчинення дій, спрямованих на доставку, придбання, зберігання та збут заборонених предметів).

7.4. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи

На відміну від спеціально-кримінологічних, індивідуально-профілактичні заходи запобігання кримінальним правопорушенням вчені розглядають як вид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Водночас погляди вчених на зміст понять «запобігання» та «попередження кримінальним правопорушенням на індивідуальному рівні» близькі за змістом. Поняття «індивідуальне попередження кримінальних правопорушень» визначають як: систему дій органів публічної влади, недержавних організацій та їхніх представників, спрямованих на виявлення осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень, і здійснення щодо них та оточуючого їх соціального мікросередовища коригувального впливу; діяльність органів публічної влади і громадськості щодо виявлення осіб, схильних до кримінальної поведінки, і здійснення щодо них попереджувального впливу засобами контролю, виховання, допомоги (що не мають характеру покарання) з метою нейтралізації та усунення факторів, які

сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; діяльність державних органів та органів публічної влади, недержавних організацій та їх представників щодо виявлення осіб, які своєю поведінкою показали схильність до кримінальних правопорушень, здійснення впливу на них і їх навколишнє середовище з метою позитивної корекції їхньої поведінки, нейтралізації чи ліквідації криміногенних факторів, що існують у їхньому середовищі»²⁹⁶.

Метою індивідуально-профілактичного попередження можна визначити позитивну корекцію особистості, яка сприяє зміні її поведінки від девіантної до законотрусливої.

Індивідуальна профілактика за основними поглядами науковців має такі ознаки: направлена на виявлення осіб, що мають схильність до вчинення кримінальних правопорушень; має на меті вивчення правопорушників і джерел негативного впливу на них; здатна до прогнозування індивідуальної поведінки; передбачає планування заходів індивідуального запобігання; спрямована на здійснення коригувального впливу на особу; контроль за досягненням мети індивідуального запобігання та фіксація (документування) цього процесу й досягнутих результатів²⁹⁷.

Об'єктом індивідуально-профілактичного запобігання кримінально-протиправній поведінці є особа. З огляду на основні характеристики особи коригувальний вплив має бути спрямований на: 1) поведінку і спосіб її життя; 2) особистісні характеристики людини, які мають кримінологічне значення, оскільки характеризують деформацію її поведінки; 3) кримінологічно значущі психофізіологічні особливості людини (у міру її схильності до виправлення, зміни, лікування); 4) навколишнє середовище як сукупність умов для несприятливого формування особистості та її життєдіяльності у побуті (насамперед у сім'ї), під час навчання, праці та дозвілля, у мікросоціальних групах, у тому числі

²⁹⁶ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

²⁹⁷ Дмитренко Н.А. Індивідуальне попередження злочинів у Збройних Силах України: поняття, мета та завдання. *Challenges in science of nowadays* : IV International Scientific and Practical Conference. Washington, 2020. P. 180–183.

девіантних; 5) довготривалі несприятливі життєві умови, які мають криміногенний характер.

Ми підтримуємо позицію Є.М. Коржа стосовно того, що чинне законодавство передбачає здійснення індивідуально-профілактичного запобігання щодо осіб, які знаходяться на профілактичному обліку, а саме: звільнені з місць позбавлення волі, що відбували покарання за умисні кримінальні правопорушення, коли судимість не знято або не погашено відповідно до закону; засуджені, виконання вироку щодо яких не пов'язане з позбавленням волі; особи, щодо яких було винесено офіційне застереження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї; психічно хворі, що перебувають на спеціальному обліку в закладах охорони здоров'я та представляють суспільну небезпеку тощо²⁹⁸.

Постановка особи на профілактичний облік певною мірою пов'язана із застосуванням обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина. Підстави та способи постановки на профоблік перелічених вище осіб визначаються інструкціями Міністерства внутрішніх справ України. Суб'єктами постановки на профоблік виступають органи державної влади, посадові особи, громадські організації та окремі громадяни, які залучені до виявлення та усунення детермінантів вчинення кримінальних правопорушень, а також запобігання їх вчиненню з боку схильних до цього осіб²⁹⁹.

Індивідуально-профілактичне запобігання кримінальним правопорушенням здійснюється спеціалізованими суб'єктами, для яких така діяльність належить до основних завдань і функцій. До них відносять правоохоронні органи в особі Національної поліції України, внутрішніх військ, прокуратури, суду, фіскальної служби, органів юстиції, прикордонної служби, наукових й навчальних спеціалізованих юридичних установ і т. ін.

²⁹⁸ Корж Є.М. Дільничний інспектор міліції як суб'єкт реалізації профілактичних заходів. *Збірник наукових праць за матеріалами круглого столу* (Київ, 29 квітня 2014 року). URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/11467/1/profil-zloch_p198-200.pdf (дата звернення: 10.12.2020).

²⁹⁹ Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед військових злочинів. *Право*. 1996. С. 352.

Індивідуальна профілактика забезпечується за допомогою таких основних методів, як переконання і правозастосування. Метод переконання включає в себе:

- тлумачення, що виражається у роз'ясненні особі, до якої застосовується профілактичний захід, про зміст допущених нею порушень і помилок;
- осуд протиправної поведінки;
- здійснення впливу на свідомість особи, що профілакується, для формування у неї бажання уникати дій, які можуть спровокувати вчинення кримінального правопорушення.

Водночас метод правозастосування дає можливість застосувати до особи, що профілакується, заходів дисциплінарного або громадського впливу, а в окремих випадках – ініціювати питання про притягнення такої особи до інших видів відповідальності, що передбачені законом³⁰⁰.

На підставі вищевикладеного ми виділяємо проблему застосування до засуджених, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення в місцях несвободи, заходів індивідуального запобігання з урахуванням особливостей їх відбування покарання та правового статусу.

Слід зазначити, що суспільна небезпечність пенітенціарної злочинності в місцях несвободи полягає не лише в порушенні нормальної діяльності функціонування установ виконання покарань, стану оперативної обстановки в них, а й зниженні ефективності застосування до засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення, заходів превентивного впливу. Отже, питання запобігання пенітенціарній злочинності є особливо значущими та актуальними в сучасних умовах реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему.

Доречно наголосити, що зазначеною тематикою займалися і продовжують займатися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені переважно в межах загальних видів кримінальних правопорушень кримінальної спрямованості, що є недостатнім для повного

³⁰⁰ Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А.О. Кобзар, О.В. Копаниця, В.М. Грицюк та ін.; за заг. ред. Б.П. Андресюка. Чернівці, 2011. 407 с.

і об'єктивного розуміння застосування індивідуальних заходів запобігання пенітенціарній злочинності.

Вивчення пенітенціарної злочинності має свої інституціональні особливості детермінантів, які, на жаль, і призводять до її появи. Серед таких детермінантів ми виділяємо низьку, малоефективну роботу персоналу місць несвободи. Зокрема, керівники деяких установ виконання покарань просто ігнорують вимоги щодо запобігання пенітенціарної злочинності, не приділяють належної уваги цьому напрямку і оперативні підрозділи установ виконання покарань та слідчих ізоляторів.

А ще гірше, коли персонал місць несвободи взагалі приховує інформацію про наявність в установах виконання покарань вчинення нових кримінальних правопорушень, не відображають їх в офіційній статистиці, що становить один із різновидів латентної злочинності.

Відомо, що внаслідок вчинення засудженим кримінального правопорушення в місцях несвободи слідчі ізолятори Міністерства юстиції України можуть переводитися на особливий режим роботи. З цього приводу, як зауважують Пузирьов М.С. і Якименко Л.Г., саме особливий режим створює умови, де відбувається зміна функціонально-організаційної системи установи виконання покарань для того, щоб найбільш оптимально здійснити розстановку сил і засобів, що перешкоджають подальшому розвитку криміногенної ситуації в місцях несвободи³⁰¹.

Важливо зазначити, що причини кримінальних правопорушень (якими б вони не були і до якої сфери соціальної дійсності не належали) діють лише опосередковано – через особистість правопорушника, тобто в місцях несвободи – це засуджений.

Запобігання пенітенціарній злочинності у місцях несвободи передбачає певну форму поведінки засудженого під час відбування ним кримінального покарання. Інакше кажучи, з урахуванням активної ролі засудженого вчинити нове кримінальне

³⁰¹ Пузирьов М. С., Якименко Л.Г. Обґрунтування актуальності дослідження запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 381–387.

правопорушення в місцях несвободи в останнього постійно виникає бажання вчиняти протиправну поведінку, а тому запобіжний вплив з боку персоналу установи виконання покарань повинен здійснюватися на нього не тільки ззовні, а й індивідуально.

Ведучи мову про індивідуальне запобігання проникненню заборонених предметів у місця несвободи, слід пам'ятати про взаємопов'язаність індивідуальних заходів не тільки з типовою характеристикою засудженого та причинами вчинення ним отримання заборонених предметів, а й з особливими умовами їх проникнення в місця несвободи.

Індивідуальне запобігання пенітенціарної злочинності у місцях несвободи варто проводити тоді, коли відомі цілі та наміри засуджених щодо вчинення в місці несвободи нового кримінального правопорушення, а також зрозумілі й оцінені мотиви. У цьому разі виникає необхідність здійснення безпосередньої профілактики (коли об'єктом профілактичного впливу виступає особа, яка перебуває, умовно кажучи, у стані, наближеному до вчинення кримінального правопорушення), а також ранньої профілактики (де об'єктом впливу виступає особа, яка характеризується негативно чи перебуває на стадії, умовно кажучи, віддаленій від вчинення кримінального правопорушення). У цьому випадку ми повинні розмежовувати індивідуальне запобігання пенітенціарній злочинності на ранній стадії і безпосередньо під час її вчинення. Індивідуальне запобігання пенітенціарній злочинності має здійснюватися не тільки на самого засудженого, а і на його взаємозв'язках із соціальним мікросередовищем, найближчим його оточенням.

Це пов'язано з тим, що роль мікросередовища у формуванні поведінки засудженого надто велика, щоб припускати, що його вплив на особу зникає, коли здійснюється індивідуальне запобігання.

Серед заходів індивідуального запобігання пенітенціарній злочинності ми виділяємо:

- виявлення і встановлення громадян, які вступають у незаконні зв'язки із засудженими або сприяють цьому, передусім за

місцем дислокації установи виконання покарань (за результатами наших досліджень, 45 % цих осіб проживають в місці розташування установи виконання покарань);

- обов'язкове запровадження в установі виконання покарань для родичів засуджених і для всіх осіб, яким дозволені побачення, письмової декларації, яку вони повинні заповнювати власноруч;

- у випадку викриття родичів та інших близьких для засудженого осіб у пронесенні заборонених предметів у відомчому нормативно-правовому акті передбачити підписку про адміністративну відповідальність, а при криміналізації таких діянь – і про кримінальну відповідальність за пронесення заборонених предметів;

- регулярне роз'яснення працівниками чергової частини як родичам, так і засудженим про заборону проносити на територію установи виконання покарань заборонених предметів та наслідків їхнього проникнення.

Щодо заходів індивідуального запобігання пенітенціарній злочинності серед засуджених нами пропонуються такі шляхи запобігання. Перший шлях передбачає індивідуальну роботу працівника установи виконання покарань з кожним засудженим з метою роз'яснення наслідків вчинення ним в місцях несвободи нового кримінального правопорушення і схилення його до відмови від нього. Такий вплив на засудженого в цьому випадку може бути здійснено: безпосередньо оперативним працівником установи виконання покарань; негласним апаратом; засудженим із числа близьких зв'язків; родичами засудженого; представником активу засуджених.

Другий шлях – це застосування заходів впливу на засудженого, який не відмовляється від намірів вчиняти нове кримінальне правопорушення в місцях несвободи.

Третій шлях визначає перелік умов, які виключають можливість вчинення засудженим в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень: поміщення засудженого, за наявності законних підстав, у дисциплінарний ізолятор або переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери); переведення до

іншого відділення, виробничої ділянки або іншої установи виконання покарань; роз'єднання групи, що сформувалася з метою придбання заборонених предметів тощо.

Вітчизняний вчений І.М. Копотун, досліджуючи причини та умови вчинення кримінальних правопорушень, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, дійшов висновку, що вони пов'язані з організацією виконання покарання у виді позбавлення волі. З цією метою дослідник виокремлює детермінанти, пов'язані з прогалинами в різних сферах діяльності виправних колоній³⁰².

Індивідуально-профілактичне запобігання пенітенціарній злочинності має передбачати оптимальну систему виявлення осіб і фактів вчинення кримінальних правопорушень шляхом запровадження джерельної інформації, яка своєчасно повинна надходити до оперативного підрозділу установи виконання покарань від різних конфідентів з метою запобігання, виявлення і недопущення пенітенціарної злочинності.

На підставі викладеного пропонуються такі індивідуально-профілактичні заходи запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи:

- постановка на профілактичний облік засуджених, схильних до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень;
- залучення до виявлення засуджених, схильних до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень, гласного та негласного апарату установи виконання покарань, розвідувальні опитування засуджених із числа близьких зв'язків особи, що профілактуються;
- здійснення цензури кореспонденції не тільки засуджених, схильних до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень, а і їх родичів, близьких осіб та їх оточення.

На підставі викладеного вище під *індивідуально-профілактичним запобіганням кримінального правопорушення*

³⁰² Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. К. : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

в місцях несвободи слід розуміти процес виявлення особи, яка має намір вчинити або готує вчинення кримінального правопорушення, та здійснення відповідних профілактичних заходів, спрямованих на забезпечення належного відбування засудженим призначеного покарання та унеможливлення вчинення кримінальних правопорушень як засудженими, так і персоналом установ виконання покарань.

Контрольні питання до розділу 7

1. Надайте визначення пенітенціарних засад запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

2. Перерахуйте загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

3. Обґрунтуйте потребу в спеціально-кримінологічних заходах запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

4. Розкрийте зміст поняття індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

5. Якою є мета постановки на профілактичний облік засуджених, схильних до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень?

6. Назвіть нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів щодо запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

7. Чи існує в місцях несвободи ДКВС України оперативно-розшукове запобігання?

8. Назвіть заходи індивідуально-профілактичного запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

9. Назвіть заходи загальносоціального запобігання пенітенціарної злочинності.

10. Назвіть спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

РОЗДІЛ 8.

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

8.1. Поняття та види кримінологічного прогнозування запобігання пенітенціарної злочинності

Однією з необхідних умов стримання вчинення засудженими в місцях несвободи нового кримінального правопорушення є науковий підхід до прогнозування і планування запобігання пенітенціарної злочинності. Враховуючи реформування Міністерством юстиції України кримінально-виконавчої системи та її трансформації в пенітенціарну систему, кримінологічне прогнозування і планування запобігання пенітенціарної злочинності набуло особливої актуальності.

Завдяки існуванню такого науково розробленого кримінологічного прогнозу Міністерство юстиції України зможе розробити ефективні правові, організаційні, управлінські та запобіжні заходи запобігання пенітенціарної злочинності. До речі, прогнози про майбутній стан пенітенціарної злочинності є також однією з передумов коригування заходів запобігання кримінальних правопорушень, вчинених засудженими в місцях несвободи, розв'язання питань їхнього матеріально-технічного, фінансового, кадрового та іншого ресурсного забезпечення.

Ми поділяємо позицію вітчизняних вчених В.В. Василевича і С.А. Мозоля про те, що заперечувати необхідність прогнозування соціальних явищ і процесів і визнавати тільки їх планування, значить, по суті, заперечувати об'єктивність і складність змісту цих явищ і процесів, значить спрощувати проблему, схилитись

до прогнозування і планування (що вкрай неправильно), робити поступ суб'єктивізму³⁰³.

Отож поглиблене наукове знання про об'єктивні закономірності пенітенціарної злочинності має ґрунтуватися також на кримінологічному прогнозуванні та управлінському рішенні щодо планування запобігання пенітенціарній злочинності, готувати наукову базу для розроблення і прийняття в установах виконання покарань конкретних заходів такого запобігання, передбачити диференційовану запобіжну діяльність на основі реальних показників про пенітенціарну злочинність.

Вивчаючи стан, структуру і динаміку пенітенціарної злочинності, встановлюючи характерні для цього соціально-правового явища закономірності, пенітенціарна кримінологія має не лише науково пояснити вчинення засудженими і персоналом місць несвободи кримінального правопорушення, але й створити базу або площадку для передбачення і прогнозування запобігання пенітенціарної злочинності.

Варто підтримати позицію зарубіжних вчених Г.А. Аванесова та С.Є. Вицина про те, що прогнозування – це процес наукового передбачення майбутнього стану прогнозованого об'єкта на основі аналізу його минулого і теперішнього стану шляхом систематичного отримання науково-обґрунтованої інформації, яка містить кількісну і якісну характеристику досліджуваного явища відносно перспективного періоду³⁰⁴.

Щодо кримінологічного прогнозування пенітенціарної злочинності, то її варто розуміти як здійснення персоналом місць несвободи на основі достовірної та повної інформації про вчинення засудженими місць несвободи кримінального правопорушення, аналіз якого може виявити фактори, закономірності, проблеми, на підставі яких здійснюється кримінологічний прогноз на найближчий або більш віддалений час.

³⁰³ Кримінологія : підручник / О.М. Джужі, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра, юрид. наук, проф. В.В. Черня; за наук. ред. д-ра. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. К. : ФОП Маслюков, 2020. С. 211.

³⁰⁴ Аванесов Г. А., Вичин С.Е. Прогнозирование и организация борьбы с преступностью. Москва, 1972. С. 20.

Кримінологічне прогнозування запобігання пенітенціарної злочинності може розглядатися як одна з основних функцій організації процесу виконання покарання, реалізація якої надає можливість передбачити можливі зміни в поведінці засуджених під час відбування покарання і, отримавши інформацію щодо майбутнього вчинення кримінального правопорушення в місцях несвободи, спрацювати на випередження.

Цікавою для дослідження злочинності серед засуджених у місцях несвободи є і позиція В.В. Василевича про те, що кримінологічне прогнозування як один із головних елементів кримінологічної політики є підґрунтям формування та реалізації державної стратегії й тактики як запобігання злочинності загалом, так і в установах виконання покарань зокрема. Чим глибше зрозуміємо сутність і закономірності феноменології злочинності в установах виконання покарань та інших суспільно небезпечних явищ, які її супроводжують, тим об'єктивнішою й категоричнішою стає оцінювання її характеру й тенденцій у майбутньому³⁰⁵.

Враховуючи думки вищевказаних вчених, можна дійти висновку, що для отримання об'єктивної, цілісної інформації не тільки про стан криміногенної ситуації у місцях несвободи, а й про організаційно-управлінське, соціально-виховне та матеріально-технічне забезпечення виконання та відбування покарань засудженими, рекомендується проводити комплексні прогнозування.

Проте навіть з урахуванням комплексності такого прогнозування та значимості завдань, що ставляться перед дослідженням, як зазначає В.В. Василевич, слід чітко усвідомити, що його висновки (результати) завжди несуть у собі певний рівень ймовірності (достовірності). Рівень достовірності прогнозу цілком і повністю залежатиме від повноти чинників (внутрішніх і зовнішніх), що будуть враховані під час процедури його підготовки³⁰⁶.

³⁰⁵ Василевич В.В. Види кримінологічного прогнозування в установах виконання покарань. *Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 28–29 березня 2013 р. Київ : Державна пенітенціарна служба України, 2013. С. 309–311.

³⁰⁶ Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. Київ, 2013. 620 с.

Такий підхід підтримують й інші вітчизняні вчені, зазначаючи, що запобігання пенітенціарній злочинності має важливе значення у здійсненні безперервного кримінологічного прогнозування. Саме воно дає змогу правильно визначити мету і завдання діяльності персоналу місць несвободи з вибору заходів і засобів запобігання пенітенціарній злочинності. Отож проблеми запобігання пенітенціарної злочинності потребують проведення в місцях несвободи Міністерства юстиції України глибокого аналізу криміногенного стану в середовищі самих засуджених та вироблення науково обґрунтованих запобіжних заходів.

Результатом аналізу криміногенного стану в середовищі самих засуджених є кримінологічний прогноз, який становить собою ймовірне судження про зміну криміногенних умов виконання та відбування засудженими кримінального покарання з урахуванням: рівня, структури та динаміки злочинності серед засуджених у місцях несвободи; виявлення причин та умов вчинення засудженими кримінальних правопорушень у місцях несвободи; застосування заходів впливу на запобігання пенітенціарної злочинності у певний період часу.

Отже, кримінологічне прогнозування пенітенціарної злочинності надає можливість передбачати зміну криміногенної ситуації в місцях несвободи на кінець конкретного періоду та визначити її тенденції в межах часових відрізків, а також вплив нових чинників на структуру й динаміку криміногенних і кримінально-правових виявів у середовищі засуджених.

Щодо мети і завдань кримінологічного прогнозування, то ми звернули увагу на монографічне дослідження О.Г. Фролова «Новітня методологія в управлінні в органах внутрішніх справ», у якому вітчизняний вчений вважає, що до завдань кримінологічного прогнозування належать:

- з'ясування показників, що характеризують розвиток чи зміну злочинності в ретроспективі, виявлення на основі цього небажаних тенденцій і закономірностей, установлення способів їх зміни в необхідному напрямі;
- з'ясування всіх обставин, що мають істотне значення для розроблення перспективних планів;

- розроблення загальної концепції боротьби зі злочинністю, складовою частиною якої є вибір оптимального розвитку правоохоронних органів;
- установлення можливих змін у рівні, структурі й динаміці злочинності в майбутньому і виявлення обставин, що сприяють таким змінам³⁰⁷.

Інший вітчизняний вчений В.В. Василевич, з урахуванням об'єкта кримінологічного прогнозування, виділяє:

- а) прогнозування злочинності загалом, окремих видів (груп) злочинів у виправних колоніях;
- б) прогнозування чинників причинного комплексу та механізмів, що продукують і сприяють вчиненню злочинів засудженими у виправних колоніях;
- в) прогнозування злочинів засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях різних видів (зокрема, за рівнями безпеки);
- г) прогнозування злочинів засуджених за статевою, віковою і соціально-статусною ознакою (засуджених чоловіків і жінок, дорослих і неповнолітніх, військовослужбовців та працівників правоохоронних органів та суду);
- д) прогнозування перспектив стратегії й тактики запобігання злочинам у виправних колоніях³⁰⁸.

Вітчизняний вчений-кримінолог А.П. Закалюк, розглядаючи рівень запобіжної діяльності в місцях несвободи, виділяє кримінологічне прогнозування як:

- а) загальне, тобто стан і тенденції злочинності загалом;
- б) спеціальне, тобто стан і тенденції злочинів окремих видів;
- в) індивідуальне, тобто злочинної активності окремої особи (засудженого)³⁰⁹.

³⁰⁷ Фролова О.Г. Новітня методологія в управлінні в органах внутрішніх справ : монографія. Донецьк, 2001. С. 326.

³⁰⁸ Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. Київ, 2013. 620 с.

³⁰⁹ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ, 2007. Кн. 1. С. 393.

За строками вітчизняний кримінолог В.В. Голіна окреслює такі види кримінологічного прогнозування, які є характерними і для виправних колоній:

а) поточне, тобто на кілька днів за результатами аналізу криміногенної обстановки у зв'язку з певними значними подіями в регіоні;

б) короткострокове, тобто розвиток криміногенної ситуації на найближчу перспективу (один-два роки);

в) середньострокове, тобто аналіз розвитку криміногенної ситуації на тривалий час (три-п'ять років);

г) перспективне, здійснюється науковими чи науководослідними установами, зацікавленими відомствами, групами експертів чи окремими вченими і спрямоване на встановлення закономірностей і тенденцій розвитку злочинності на довготривалу перспективу (п'ять-десять років)³¹⁰.

Нині у практичній діяльності правоохоронних органів, зокрема, в системі установ виконання покарань Міністерства юстиції України, як показало наше дослідження, усе частіше використовується поточне (оперативне) та короткострокове прогнозування.

Згідно з Інструкцією про організацію планування діяльності в Державній кримінально-виконавчій службі України установи виконання покарань Міністерства юстиції України повинні розробляти оперативні, спеціальні чи тактичні управлінські плани діяльності виправної колонії щодо недопущення серед засуджених вчинення нових кримінальних та дисциплінарних правопорушень на її території та усунення причин та умов їх виникнення³¹¹.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити узагальнення стосовно того, що за масштабом кримінологічне прогнозування пенітенціарної злочинності можна класифікувати на такі види: локальне (в окремо взятій установі виконання покарань);

³¹⁰ Голіна В.В., Лукашевич С.Ю., Колодяжний М.Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків, 2012. С. 43–44.

³¹¹ Про затвердження Інструкції про організацію планування діяльності в Державній кримінально-виконавчій службі України : наказ Державної пенітенціарної служби України від 21 груд. 2011 р. № 615. Київ, 2011. 10 с.

регіональне (в окремо взятому регіоні (території); загальнодержавне (у масштабах пенітенціарної системи України). Зазначені види кримінологічного прогнозування можуть використовуватися як самостійні об'єкти дослідження.

Для вивчення кримінологічного прогнозування запобігання пенітенціарної злочинності слід звернути увагу на праці вітчизняних вчених, зокрема: С.Ю. Лукашевича «Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі»; монографічну роботу авторського колективу у складі О.Г. Колба, М.М. Яцишина та В.В. Кондратішиної «Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі»; монографічну роботу авторського колективу у складі Ю.В. Абакумова, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, В.М. Пальченкової, О.П. Рябчинської та Є.Г. Стоматова «Групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: проблеми протидії»; дисертаційну роботу І.М. Копотуна «Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України». Варто зазначити, що вищеперераховані вітчизняні вчені та їхні праці забезпечили розгляд кримінологічного прогнозування в місцях несвободи не як системне кримінологічне дослідження, а як окремий розділ чи підрозділ.

До того ж кримінологічне прогнозування в пенітенціарній кримінології щодо вчинення засудженими в місцях несвободи нового кримінального правопорушення, на жаль, не було предметом окремого дослідження. Водночас, як наголошують вітчизняні вчені Олена і Ольга Синявські, це вкрай складна проблема, яка потребує системно-структурного підходу, розгляду тенденцій злочинності в контексті змін суспільства та її самої. Прогнозування, як пишуть вказані вчені, передбачає не висловлювання про майбутнє, а систематичне дослідження перспектив розвитку того чи іншого явища або процесів за допомогою засобів сучасної науки³¹².

³¹² Синявська О.Ю., Синявська О.О. Використання методів математичного моделювання при кримінологічному прогнозуванні (частина перша). *Публічне право. Науково-практичний юридичний журнал*. 2017. № 1 (25). С. 136.

Ми теж не мали на меті провести системне кримінологічне дослідження кримінологічного прогнозування в пенітенціарній кримінології, але і виключити його із завдань було б не правильно. До речі, ми звертаємо увагу, що пенітенціарна кримінологія ще не напрацювала алгоритм моделювання запобігання пенітенціарній злочинності, тому ми маємо на меті у нашому дослідженні усунути цю лаку.

Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що кримінологічне прогнозування пенітенціарної злочинності можна вважати одним із провідних засобів ефективного запобігання персоналом установ виконання покарань, вчинення засудженими нових кримінальних правопорушень.

Кримінологічний прогноз пенітенціарної злочинності ми розглядаємо як модель майбутнього, побудованого на статистичних матеріалах про злочинність серед засуджених у місцях несвободи в контексті минулого і сьогодення. Крім того, кримінологічний прогноз пенітенціарної злочинності дозволить нам якісно посилити запобігання цьому явищу.

Кримінологічне прогнозування пенітенціарної злочинності не є самоціллю. Воно необхідне насамперед для правильного планування діяльності кримінально-виконавчої системи як для керівника установи виконання покарань, так і ввірених йому підрозділів. Унаслідок запобігання пенітенціарної злочинності не буде ефективним, якщо ми не звернемося до прогнозів розвитку цього негативного явища та планування заходів його запобігання.

Отже, прогнозування пенітенціарної злочинності – це свого роду інструмент, за допомогою якого персонал місць несвободи, по-перше, складає перспективний план запобігання пенітенціарної злочинності, по-друге, розробляє таку систему заходів, які б відповідали інтересам і потребам кримінально-виконавчої системи України не лише теперішнього, а й майбутнього.

Це свого роду алгоритм для адміністрації установи виконання покарання, дотримання якого створить умови не тільки для запобігання вчинення нових кримінальних правопорушень засудженими в місцях несвободи, а і зменшить коефіцієнт пенітенціарної

злочинності. Тому кримінологічне прогнозування пенітенціарної злочинності передбачає такі вимоги:

1) кримінологічне прогнозування має ґрунтуватися на достовірній статистичній інформації й даних вибіркових кримінологічних досліджень злочинності серед засуджених у місцях несвободи. Ці вимоги забезпечуються щорічною статистичною інформацією Міністерства юстиції України та проведеними відповідними кримінологічними дослідженнями пенітенціарної злочинності;

2) кримінологічне прогнозування злочинності серед засуджених у місцях несвободи має бути неупередженим, тобто не повинно здійснюватися в інтересах будь-яких зацікавлених осіб, установ, відомств чи організацій;

3) таке кримінологічне прогнозування має відповідати науковим засадам теорії прогнозування і не обмежуватися певним кримінологічним методом;

4) у процесі кримінологічного прогнозування пенітенціарної злочинності вихідними показниками мають бути реальний криміногенний фон про цю злочинність; достовірна інформація про цю злочинність; високий ступінь вірогідності прогнозування. Це дасть змогу побудувати на науковій основі таку прогностичну модель, яка створить умови вироблення і прийняття оптимальних рішень, спрямованих на недопущення вчинення серед засуджених в місцях несвободи нового кримінального правопорушення, покращення оперативної обстановки в установах виконання покарань, створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених та забезпечення безпеки як засудженим, так і персоналу;

5) кримінологічне прогнозування пенітенціарної злочинності має здійснюватися безперервно, відповідно до чинного законодавства та державної політики у сфері виконання покарань та пробації Міністерства юстиції України з урахуванням проведення в країні реформ, економічних, політичних та соціально-психологічних чинників, що впливають на рівень, структуру та динаміку злочинності серед засуджених у місцях несвободи.

До речі, цим вимогам сприяє глибокий кримінологічний аналіз такої системи показників:

- зміни в динаміці та структурі злочинності в регіоні та Україні в цілому, а також у кримінально-правовій та соціально-демографічній характеристиках засуджених;
- стан злочинності серед засуджених у місцях несвободи, причини та умови, що сприяли вчиненню ними злочинів;
- відомості про порушення засудженими встановленого порядку відбування покарання (режиму);
- дані про осіб, які перебувають на профілактичному та оперативному обліках в місцях несвободи;
- тенденції надходження до місць несвободи заборонених предметів, виробів та речовин, особливо грошей, спиртних напоїв, наркотиків;
- кадрове забезпечення структурних підрозділів установи, професійна підготовленість персоналу установ виконання покарань та результати його діяльності;
- ефективність оперативно-запобіжної діяльності, соціально-виховної роботи із засудженими, організації режиму, праці засуджених, профілактики серед них злочинських традицій;
- стан матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених³¹³.

Ми, вивчаючи пенітенціарну злочинність, звернули увагу на те, наскільки важливо у процесі прогнозування такої злочинності враховувати відсоток засуджених, які входять до групи негативної спрямованості, схильних до вчинення кримінального правопорушення, раніше судимих.

Такий підхід, до речі, має своє відображення і в монографічному дослідженні Є.Г. Стоматова, який вважає, що реалізація прогнозів злочинності, зокрема вчиненої засудженими, може впливати на ефективність рішень, які стосуються планування заходів у сфері запобігання злочинності, нормативно-правових актів, що регламентують діяльність кримінально-виконавчої системи, різного

³¹³ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 266.

роду інформації та звітів перед вищими інстанціями та контрольними органами³¹⁴.

Отже, кримінологічний прогноз пенітенціарної злочинності є важливою умовою ефективності функціонування не тільки окремо взятої виправної колонії, а всієї кримінально-виконавчої системи України. До того ж таке прогнозування дасть змогу адміністрації установи виконання покарань розробляти більш дієві та ефективні плани запобігання вчинення кримінальних правопорушень серед засуджених у місцях несвободи.

За нашим прогнозом, запобігти вчиненню засудженим кримінального правопорушення у місцях несвободи для Міністерства юстиції України як центрального органу виконавчої влади у сфері виконання покарань та пробації буде набагато дешевше і ефективніше, аніж згодом розслідувати і усувати настання наслідків.

На жаль, про недостатню розробленість кримінологічного прогнозування пенітенціарної злочинності засвідчує і сам персонал місць несвободи, оскільки вони взагалі під час розробки планів запобігання вчинення засудженими нових кримінальних правопорушень в місцях несвободи не користуються кримінологічним прогнозом. Це можна пояснити невідповідністю персоналу місць несвободи до розроблення планів запобігання пенітенціарної злочинності на підставі кримінологічного прогнозу, а також неволодінням повної та вичерпної інформації про процеси, що відбуваються в середовищі засуджених в місцях несвободи.

Ми поділяємо думку вітчизняних вчених про те, що провідною роллю у прогнозуванні злочинності серед засуджених у місцях несвободи виступає потужна аналітична робота в установах виконання покарань.

Аналітична робота в установах виконання покарань як вид управлінської діяльності включає в себе:

- внутрішню стратегію кримінологічного прогнозування злочинності серед засуджених у місцях несвободи;

³¹⁴ Абакумова Ю.В., Денисов С.Ф., Денисова Т.А. та ін. Групи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: проблеми протидії : монографія / за заг. ред. Т.А. Денисової. Запоріжжя, 2012. С. 135.

- законодавчу і правозастосовну діяльність персоналу місць несвободи в процесі запобігання вчинення засудженими кримінальних правопорушень;
- здійснення відповідного управління силами і засобами;
- розроблення системи обґрунтованих планових документів, цільових і комплексних програм, прийняття оптимальних рішень у сфері запобігання пенітенціарної злочинності.

Отже, запобігти пенітенціарній злочинності без врахування кримінологічного прогнозу дуже складно, досягти її ефективності без належної інформації практично неможливо. От чому інформаційне забезпечення процесу запобігання пенітенціарній злочинності об'єднує їх суб'єктів і слугує обов'язковою умовою, яка забезпечує комплексність у здійсненні запобіжних заходів, залучення у цей процес необхідних сил і засобів.

Важливо, щоб персонал місць несвободи зрозумів, що в основі виконуваних ними функцій лежить аналіз інформації, що надходить із різних джерел і має різнобічний характер (це інформація оперативних працівників, чергових частин, самодіяльних організацій установ виконання покарань тощо). Як наслідок, спочатку інформація приймається, потім аналізується, оцінюється і тільки потім використовується.

Варто погодитися з вітчизняною вченою Н.А. Анікієвою в тому, що кримінологічне прогнозування дає інформацію, що допомагає накреслити сферу діяльності й вибрати доцільні засоби та методи, конкретизувати завдання й об'єкти профілактики, коло суб'єктів, які відповідають за їхнє виконання, матеріальні ресурси, що забезпечують досягнення мети запобігання³¹⁵.

Отже, запобігання пенітенціарній злочинності завжди потребує наявності потрібної інформації, яка, по суті, відіграє в цьому процесі надзвичайно важливе значення. В узагальненому вигляді вона вказує, за висновками І.В. Боднара, на необхідність профілактики певних груп злочинів серед категорій осіб, схильних до

³¹⁵ Анікієва Н.А. Попередження злочинності і кримінологічне запобігання. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 2. С. 9.

їх учинення, а на індивідуальному рівні – на осіб, які потребують заходів індивідуальної профілактики³¹⁶.

У теорії та практичній діяльності правоохоронних органів прийнято виділяти два основних види аналізу: загальний (або широкий) і спеціальний (або вузький). До речі, такий підхід, на наш погляд, правильний, адже нині оперативна обстановка в місцях несвободи визнається більшістю вчених як кризова. А тому для забезпечення всебічного вивчення оперативної обстановки в місцях несвободи варто використовувати системний підхід у запобіганні пенітенціарній злочинності.

Щодо спеціального аналізу оперативної обстановки в установах виконання покарань, то більшість вітчизняних вчених виділяє його в самостійний вид. Такий підхід пов'язаний з тим, що потреба у спеціальному аналізі оперативної обстановки в установах виконання покарань часто виникає не лише у процесі загального аналізу, але й у випадку вчинення засудженими у місцях несвободи резонансного кримінального правопорушення. Наприклад, вбивство працівника СІЗО в місті Одеса у серпні 2017 року.

Саме ця подія вимагала від Міністерства юстиції України негайного вивчення оперативної обстановки в цьому слідчому ізоляторі, встановлення причин та умов вчинення кримінального правопорушення, проведення планових заходів щодо їх усунення, а також у подальшому плануванні заходів перевірки функціонування слідчих ізоляторів усієї кримінально-виконавчої системи.

За зразком спеціального аналізу кримінологічного прогнозування пенітенціарної злочинності нами використана система показників, запропонована вітчизняним кримінологом І.М. Копотуном, зокрема:

1) виявлення змін у динаміці й структурі злочинності в регіоні та державі, а також змін у кримінально-правовій і соціально-демографічній характеристиці засуджених;

2) встановлення стану злочинності серед засуджених, причин і умов, які сприяли вчиненню ними злочинів;

³¹⁶ Боднар І.В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. С. 11.

3) аналіз відомостей про порушення засудженими встановленого порядку відбування покарання;

4) визначення криміногенних зон у виправних колоніях, у яких найчастіше та у визначені періоди часу вчиняються кримінальні правопорушення та кримінальні проступки;

5) аналіз кількісних та якісних змін складу засуджених (зокрема, відомостей про осіб, які перебувають на профілактичному й оперативно-профілактичному обліках);

6) виявлення тенденцій проникнення до виправної колонії заборонених предметів, виробів і речовин, особливо грошей, спиртних напоїв, наркотиків;

7) встановлення найбільш типових, серйозних і водночас специфічних для кожної виправної колонії прогалин за різними напрямками їхньої діяльності (нагляду і безпеки, охорони, оперативно-розшукової, соціально-виховної, виробничої, матеріально-побутової, медико-санітарної, дозвільної тощо), які найчастіше сприяють розвитку конфліктних ситуацій, передують безпосередньому вчиненню злочинів та порушень режиму у виправних колоніях;

8) встановлення злочинної субкультури засуджених, її особливостей в окремо взятій виправній колонії;

9) перевірка кадрових упущень із погляду професійного добору, підготовки та перепідготовки, підвищення кваліфікації співробітників виправних колоній³¹⁷.

Отже, у загальному і у спеціальному розумінні кримінологічне прогнозування пенітенціарної злочинності зводиться до складної та багатопланової роботи. А тому прогнози щодо вчинення засудженим кримінального правопорушення у місцях несвободи не можуть бути абсолютно точними. Такий висновок ґрунтується на вивченні пенітенціарної злочинності за останні десять років. Отже, передбачити вчинення засудженим у місцях несвободи нового кримінального правопорушення надзвичайно складно.

³¹⁷ Копотун І.М. Особливості охорони громадського порядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року. *Юридична психологія та педагогіка*. 2010. № 1 (7). С. 152–165.

Тому під час кримінологічного прогнозування пенітенціарної злочинності бажано:

- персоналу місць несвободи аналізувати всю сукупність чинників (економічних, соціальних, правових, медичних), що впливають на злочинність в установах виконання покарань;
- вивчати і враховувати різного роду кримінологічні ситуації, що призводять до причин вчинення засудженими у місцях несвободи кримінального правопорушення;
- у процесі аналізу злочинності серед засуджених у місцях несвободи використовувати всі джерела отримання необхідної інформації: особові справи засуджених, матеріали профілактичного й оперативного-профілактичного обліків, журнали обліку порушень режиму, рапорти ЧПНУ та інших посадових осіб тощо;
- аналізувати стан злочинності серед засуджених в установах виконання покарань усіх видів (виправні колонії за рівнями безпеки, виправні центри, виховні колонії), виділяючи засуджених, які виконують роботу з господарського обслуговування. Це необхідно для виявлення негативних тенденцій, що впливають на злочинність у місцях несвободи, і вироблення спільних дій щодо її запобігання.

Вищевикладене дає можливість сформулювати науково обґрунтоване визначення поняття «кримінологічного прогнозування пенітенціарної злочинності» – це судження про майбутні, ймовірні параметри пенітенціарної злочинності (кількісно-якісні показники, тенденції та закономірності, особа засудженого, комплекс причин і умов, що обумовлюють їх вчинення у прогнозований період, час), які спрямовані на вироблення превентивних заходів запобігання такої злочинності.

До речі, прогнози пенітенціарної злочинності можуть бути передумовою для розроблення планових документів, цільових та комплексних програм запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи.

Отже, кримінологічне прогнозування пенітенціарної злочинності свідчить про те, що подальший розвиток і вдосконалення прогностичної діяльності органів та установ виконання

покарань Міністерства юстиції України дасть змогу внести відповідні корективи у плани їхньої роботи і водночас створить передумови запобігання вчинення засудженими у місцях несвободи нових кримінальних правопорушень.

8.2. Використання персоналом місць несвободи кримінологічних прогнозів у плануванні запобігання пенітенціарній злочинності

Безумовно, успішне запобігання пенітенціарній злочинності багато в чому залежить від того, наскільки методично правильно, кваліфіковано й глибоко персоналом місць несвободи проводиться аналіз явищ, пов'язаних з учиненням засудженими під час відбування покарання кримінального правопорушення, та планування заходів щодо їх запобігання на основі кримінологічного прогнозування. Саме це ми визначаємо вихідною, початковою стадією організаційної роботи персоналу місць несвободи.

Отож для того, щоб правильно й досить ефективно організувати роботу щодо запобігання пенітенціарній злочинності, необхідно насамперед постійно й усвідомлено планувати її запобігання з урахуванням усіх сил і засобів виправної колонії, із залученням органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів і громадських організацій за місцем дислокації колонії.

Вітчизняний кримінолог-академік А.П. Закалюк підкреслював, що через кримінологічне планування реалізуються отримані на стадії діагностування управлінської системи та керованої нею зазначеної антикримінальної діяльності висновки, пропозиції, прогнозоване оцінювання для їхнього втілення в управлінське рішення, що має перетворити узагальнені положення на конкретні норми, завдання, заходи визначених виконавців на визначений період³¹⁸.

Враховуючи теоретичні і практичні проблеми правової кваліфікації, вітчизняний вчений В.О. Навроцький у своїх дослі-

³¹⁸Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ, 2007. Кн. 1. С. 412.

дженнях відводить значну роль кримінологічній науці в частині поєднання кримінально-правової кваліфікації з вирішенням багатьох кримінологічних питань, що пов'язані із організацією кримінально-правової статистики та плануванням заходів запобігання злочинності³¹⁹.

Отже, планування запобігання пенітенціарній злочинності можна розглядати як систему виявлення та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню серед засуджених під час відбування покарання кримінальних правопорушень. Планування заходів щодо запобігання вчинення кримінальних правопорушень у виправних колоніях, як зауважує зарубіжний вчений М.П. Журавльов, сприяє своєчасному виконанню найбільш актуальних завдань, створює умови для більш ефективного використання сил і засобів, своєчасного маневрування ними, полегшує вивчення та узагальнення передового досвіду роботи виправних колоній з організації взаємодії частин і служб, а також обліку, контролю та перевірки виконання заходів, що проводяться у процесі взаємодії³²⁰.

Як наслідок, планування заходів запобігання пенітенціарної злочинності передбачає такі етапи діяльності персоналу місць несвободи:

1) організаційно-підготовчий етап, він передбачає визначення персонального складу учасників, призначення відповідальних осіб за окремі напрями планування, розділи, складання графіка роботи;

2) аналітичний етап, його зміст зводиться до аналізу стану, структури і тенденцій злочинності серед засуджених у місцях несвободи та ефективності застосування загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів;

3) прогностичний етап, включає в себе уявлення про якісні та кількісні зміни злочинності серед засуджених у місцях несвободи та необхідні заходи щодо її запобігання;

³¹⁹ Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ, 2005. С. 37.

³²⁰ Журавлев М. П., Каретников И.В., Марков А.Я. Изучение факторов, влияющих на состояние, структуру и динамику преступности в исправительно-трудовых учреждениях. Москва, 1978. С. 13.

4) розроблення системи планових заходів і способів контролю за їхнім виконанням, цей етап містить інформацію про спеціально-кримінологічні заходи, що здійснюються спеціальними суб'єктами запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи;

5) виконання плану, цей етап передбачає доведення запланованих заходів до відома безпосередніх виконавців, визначення термінів, організацію контролю за їхнім виконанням³²¹.

Наведені етапи планування запобігання пенітенціарній злочинності передбачають координацію, цілеспрямованість, конкретність і перспективність узгодженої діяльності персоналу місць несвободи для використання їх у планах роботи установ виконання покарань. Саме планування надає можливість не тільки обрати правильний варіант розвитку системи запобігання пенітенціарній злочинності, а змінити в майбутньому негативні тенденції та закономірності пенітенціарної злочинності.

Уся зібрана й оброблена інформація, що характеризує кримінологічну обстановку у виправній колонії, є базою для планування заходів запобігання пенітенціарній злочинності. У виправних колоніях на підставі зазначеної інформації складаються, передбачені нормативно-правовими актами, залежно від ієрархічного становища у структурі кримінально-виконавчої системи, річні, піврічні або кварталні оперативні, спеціальні чи тактичні управлінські плани діяльності зазначених установ виконання покарань щодо недопущення порушень правопорядку на території обслуговування та усунення виявлених помилок функціонування колонії.

Отже, план запобігання пенітенціарній злочинності становить систему обов'язкових для усіх її структурних підрозділів приписів про вжиття заходів організаційного, правового, режимного, оперативного-розшукового, аналітичного, економічного, соціально-виховного та іншого характеру, спрямованих на запобігання злочинам у конкретній установі.

Останнім часом набули значного поширення комплексні плани запобігання пенітенціарній злочинності, які містять у собі міжві-

³²¹ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 274.

домчі плани, що забезпечують взаємодію суб'єктів запобігання. Це означає, що в планах має міститися система взаємопов'язаних, взаємозумовлених організаційних запобіжних заходів (а не перелік окремих заходів), за допомогою яких забезпечується досягнення поставлених комплексних цілей, єдність власне профілактичної та організаційної діяльності.

Водночас вивчення пенітенціарної злочинності показало, що спеціальних планів такого запобігання не розроблено. Однак це не усуває можливості розроблення, залежно від кримінологічної обстановки, таких комплексних планів. Рішення про розроблення такого плану приймає начальник міжрегіонального управління Міністерства юстиції України.

До речі, слід зауважити, що визначені відповідним планом заходи запобігання пенітенціарній злочинності, а також шляхи й засоби їх здійснення мають перебувати у повній відповідності з вимогами законів України і заснованих на них підзаконних нормативно-правових актів. Крім того, плани мають виходити з глибокого аналізу пенітенціарної злочинності на певній території у визначеній виправній колонії, всебічного врахування даних соціально-економічного та науково-технічного характеру, кримінологічного прогнозу, причин і умов учинення засудженими в місцях несвободи нового кримінального правопорушення.

Ми поділяємо позицію зарубіжних вчених, які, вивчаючи планування роботи щодо запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи, дійшли висновку, що це складна справа, яка вимагає глибоких знань, причому не лише у сфері кримінології, а й у сфері соціології, економіки, статистики та низки інших наук. Отже, для складання планів запобігання пенітенціарній злочинності необхідні спеціальна підготовка і знання основ багатьох суспільних наук, так чи інакше пов'язаних із питаннями планування³²².

Дотримання зазначених вимог під час планування заходів запобігання пенітенціарної злочинності надає можливість найбільш

³²² Пенитенциарная криминология : учебник / под ред. Ю.М. Антоныяна, А.Я. Гришко, А.П. Фильченко. Рязань, 2009. 567 с.

ефективно й послідовно здійснювати цю діяльність, домогтися кращих результатів у досягненні поставлених цілей на визначений період.

Водночас плановані заходи під час кримінологічного планування мають впливати не лише на саму пенітенціарну злочинність, а й на причини та умови, які її визначають, а тому повинні стосуватися широкого кола виконавців на різних рівнях. До речі, авторський колектив підручника «Курс кримінології» також доповнили зазначені вимоги завданням розробити план і запропонували об'єднати різних суб'єктів профілактики і спрямувати їхні зусилля в єдине русло цілеспрямованої діяльності³²³.

Вітчизняні вчені О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко вказали на необхідність під час реалізації кримінологічного планування більш суворо керуватися принципами і вимогами кримінологічної науки, відповідно до чого, викладаючи загальні принципи та умови планування, дещо додали до їх змісту положення та терміни з теорії профілактики правопорушень³²⁴.

Із викладеного вище можна дійти висновку, що планування заходів запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи має свій специфічний зміст, тобто свої мету, завдання, суб'єктів, об'єкти, а також способи взаємодії між суб'єктами й об'єктами.

Зокрема, єдиною метою і критерієм планування заходів запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи є скорочення злочинності у цих місцях. Причому досягнення цієї мети зумовлює постановку й виконання низки завдань, які можна диференціювати на загальні й конкретні. До загальних належать:

1) визначення перспектив у розвитку запобіжної діяльності, що вимагає врахування не лише внутрішніх явищ і процесів у виправній колонії (як позитивних, так і негативних), а й зовнішніх чинників (територіальне розташування – місто (обласного,

³²³ Курс кримінології: Загальна частина : підручник у 2-х кн. / за заг. ред. О.М. Джужі; Київ, 2001. 352 с.

³²⁴ Копотун І.М. Особливості охорони громадського порядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року. *Юридична психологія та педагогіка*. 2010. № 1 (7). С. 162.

районного значення), селище міського типу, село; віддаленість від населених пунктів; транспортна інфраструктура – наявність чи відсутність поблизу залізниці, річкового (морського) порту, аеропорту тощо);

2) вибір заходів, реалізація яких виявиться найбільш дієвою (звичайно, з урахуванням наявності матеріально-технічних, економічних і людських ресурсів)³²⁵.

Окрім загальних завдань, що визначають основний підхід до розроблення плану запобігання пенітенціарній злочинності, існують і більш конкретні, виконання яких характеризує змістовний бік плану. Зокрема, перше завдання планування заходів запобігання пенітенціарній злочинності зводиться до розроблення найбільш ефективних заходів різними структурними підрозділами установ виконання покарань, які забезпечують той або інший напрям діяльності установи. Найчастіше ними є підрозділи нагляду та безпеки та оперативні підрозділи, завдання яких оперативно реагувати на прояви засуджених вчинити в місцях несповоди нове кримінальне правопорушення.

Друге завдання полягає в забезпеченні дієвого зв'язку окремих підрозділів установи виконання покарань з іншими суб'єктами у запобіжній діяльності. Виконання цього завдання надасть можливість послідовно реалізувати заходи запобігання пенітенціарної злочинності «за ланцюжком» впливу: від однієї частини до іншої, які в сукупності утворюють своєрідний запобіжний комплекс.

Третє завдання полягає в розробленні критеріїв планових і здійснюваних заходів запобігання пенітенціарній злочинності, їх коригуванні та зміні. Виконання цього завдання надасть можливість оцінити ефективність запланованих заходів тією мірою, в якій це можливо в конкретній виправній колонії.

Водночас об'єктом планування заходів запобігання пенітенціарній злочинності можна визначити діяльність щодо запобігання злочинам, передбаченим ст. 115 (348), 147 (349), 294, 391, 392,

³²⁵ Бандурка О. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков, 2003. 368 с.

393 КК України, переважно той її напрям, який реалізується через запобіжний вплив на причини та умови, що зумовлюють кримінальну активність, створюють для неї сприятливі умови.

Також слід зазначити, що між плануванням заходів запобігання пенітенціарній злочинності і плануванням усієї діяльності зазначених установ існує єдність та органічний зв'язок, що зумовлено виконанням ними пріоритетних завдань – виправлення і ресоціалізація засуджених, загальна та спеціальна превенція.

До речі, важливим елементом планування заходів запобігання пенітенціарній злочинності є збирання та аналіз інформації щодо процесів і явищ, які відбуваються в середовищі засуджених, про причини та умови вчинення досліджуваних злочинів, їх стан і тенденції, особу засудженого тощо.

Для проведення планових заходів запобігання пенітенціарній злочинності допускається використання оперативними підрозділами оперативного огляду як спеціального методу теорії ОРД, що базується на конкретному методі – спостереження за поведінкою засудженого на виробництві та у вільний час.

У зв'язку з цим ми підтримуємо вітчизняних вчених, які пропонують передбачити в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» норму, яка б регламентувала право адміністрації установ виконання покарань вести візуальне спостереження за поведінкою засуджених особливо в нічний час та технічне її документування.

Це дозволить не тільки фіксувати обставини поведінки засуджених під час їх перебування поза контролем та наглядом з боку персоналу установи виконання покарань, а й своєчасно реагувати на протиправні дії засуджених у їхньому середовищі. Отже, перш ніж братися за розроблення планів запобігання пенітенціарній злочинності, необхідно створити відповідну інформаційну базу, провідне місце в якій посідають відомості щодо оперативної обстановки.

Враховуючи той факт, що оперативна обстановка у місцях несвободи розглядається нами як системоутворювальний зв'язок між діяльністю структурних підрозділів установи виконання

покарань і станом кримінальних порушень, вчинених засудженими під час відбування покарання, тому оперативна обстановка в місцях несвободи має бути не випадковою, а суттєвою, виділеною серед інших, закономірністю, що впливає на стан та динаміку пенітенціарної злочинності. Отже, розробляючи план запобігання пенітенціарної злочинності, доцільно враховувати таке:

- вивчення та аналіз актів, рапортів, довідок, матеріалів службових розслідувань, результатів інспектування, даних про вчинення у місцях несвободи кримінальних правопорушень;
- матеріали про відмову у відкритті кримінальних проваджень і про притягнення засуджених до дисциплінарної відповідальності;
- аналіз недоліків в організації праці, режимі тримання засуджених, соціально-виховної роботи;
- аналіз матеріалів роботи самодіяльних організацій засуджених;
- аналіз особових справ засуджених; аналіз вхідної та вихідної кореспонденції засуджених;
- аналіз листів, скарг, заяв громадян, посадових осіб, підприємств, установ, організацій;
- аналіз прихованих процесів, що відбуваються в середовищі засуджених;
- проведення опитувань обізнаних осіб;
- систематичні огляди житлових і виробничих зон та об'єктів, розташованих у їхніх межах;
- безпосереднє проведення заходів щодо усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів, і здійснення оперативного профілактичного впливу на осіб, від яких можна очікувати вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень з використанням гласних і негласних можливостей;
- постановка на оперативного-профілактичний облік засуджених, які планують вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень і від яких можна очікувати їх вчинення;
- здійснення належного контролю за перебігом усунення умов, що сприяють вчиненню в місцях несвободи кримінальних

правопорушень, та реагуванням засуджених на проведення щодо них індивідуально-профілактичних заходів;

- заходи щодо виявлення, роз'єднання угруповань засуджених негативної спрямованості, уточнення мотивів їхніх вчинків та інших оперативно-значущих даних;

- виявлення «авторитетів», лідерів засуджених, які приховують справжні наміри, і вжиття необхідних заходів щодо їхньої компрометації;

- встановлення осіб, які формують або контролюють «общаки», і проведення заходів із їх вилучення;

- викриття осіб, які злісно ухиляються від суспільно корисної праці і присвоюють результати чужої праці, притягнення їх до відповідальності;

- участь у підборі та вивченні кандидатів до самодіяльних організацій засуджених;

- проведення правової пропаганди серед засуджених із роз'яснення закону про кримінальну відповідальність, кримінально-виконавчого законодавства та інших законодавчих актів;

- поповнення матеріалів оперативно-профілактичних обліків; збір необхідних відомостей, що характеризують профілактичного засудженого і його оточення;

- проведення профілактичних бесід із засудженими, схильними до вчинення у місцях несвободи кримінальних правопорушень, їх друзями, родичами, іншими особами, які можуть здійснити на них позитивний вплив;

- проведення операцій із затримання осіб, які доставляють (перекидають) у житлові та виробничі зони для засуджених заборонені предмети;

- виявлення конфліктних ситуацій, що виникають у середовищі засуджених, з'ясування причин їхнього виникнення та усунення;

- вирішення питань працевлаштування засуджених, схильних до вчинення у місцях несвободи кримінальних правопорушень, на такі ділянки роботи, де вони перебували б під постійним

наглядом і контролем та не могли відлучатися зі своїх робочих місць тощо³²⁶.

Слід зазначити, що ефективність розроблення та реалізації плану заходів запобігання пенітенціарній злочинності значною мірою залежить від рівня взаємодії суб'єктів планування та виконання плану. Значення взаємодії зумовлюється тим, що цілі запобігання пенітенціарній злочинності, які стоять перед виправними колоніями, можуть бути досягнуті тільки сумісними й узгодженими зусиллями різних служб і підрозділів, що різняться своїми конкретними завданнями, функціональними обов'язками, організацією і способом дії.

Взаємодія передбачає спільну узгоджену діяльність усіх структурних підрозділів установи виконання покарань щодо запобігання пенітенціарній злочинності. Спільна діяльність цих структурних підрозділів щодо розроблення та реалізації плану заходів запобігання пенітенціарній злочинності належить до внутрішньої взаємодії, тобто узгодженої діяльності окремих співробітників зазначених підрозділів із досягненням спільної мети силами, засобами й можливостями, які кожен із них має в межах своєї компетенції.

Причому важливими умовами ефективною й цілеспрямованою взаємодії запобігання пенітенціарній злочинності під час розроблення та реалізації плану заходів виступають

- суворе дотримання вимог закону і підзаконних нормативно-правових актів;
- чітке розмежування компетенції суб'єктів взаємодії;
- автономність виконання покладених завдань кожним суб'єктом взаємодії та заохочення ініціативи під час оптимального використання сил, засобів і методів при виконанні завдань запобігання злочинам;
- регулярний обмін інформацією;
- знання кожним суб'єктом можливостей інших суб'єктів взаємодії щодо запобігання злочинам.

³²⁶ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 284.

У зв'язку з викладеним важливим є глибоке розуміння персоналом місць несвободи необхідності комплексного підходу до запобігання пенітенціарній злочинності, персональна відповідальність кожного за стан запобіжної діяльності на його ділянці роботи, тісна взаємодія усіх співробітників у виконанні спільного завдання – запобігання вчинення засудженими під час відбування кримінального покарання нового кримінального правопорушення.

Успішне виконання плану заходів запобігання пенітенціарній злочинності багато в чому залежить від правильної організації його розроблення. З огляду на викладене зазначаємо, що плани запобігання пенітенціарній злочинності мають бути складені на основі таких принципів: законність; комплексність запобіжних заходів; оптимальність використання сил і засобів запобігання.

В основі побудови структури плану запобігання пенітенціарній злочинності адміністрації установ виконання покарань варто враховувати її стан, види кримінальних правопорушень, що вчиняються засудженими у місцях несвободи, конкретних осіб або їх групу, схильних до їх вчинення.

Саме тому ми пропонуємо для установ виконання покарань Міністерства юстиції України за цим напрямом три стадії розроблення планів запобігання пенітенціарній злочинності: підготовчу, аналітичну і заключну. Коротко охарактеризуємо кожен з них.

Підготовча стадія. На цій стадії персонал місць несвободи проводить підготовчу роботу, яка забезпечує: 1) вирішення організаційних питань, що включає мету, з якою буде розроблятися план; 2) визначення кола питань, які підлягають аналізу; 3) визначення переліку документів, необхідних для аналізу; 4) розроблення форм для збирання необхідної інформації про засуджених, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення; 5) визначення структури й оптимальної кількості розділів плану.

Аналітична стадія. На цій стадії важливо правильно проаналізувати реальні досягнення й прогалини у сфері запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи за звітний період.

Для цього персоналом місць несвободи вивчаються і аналізуються різні документи, що фіксують цю діяльність, узагальнюється досвід керівників структурних підрозділів установ виконання покарань у сфері запобіжної діяльності, а також виокремлюються об'єктивні та суб'єктивні причини і умови злочинності серед засуджених у місцях несвободи.

Це дає змогу чіткіше визначити не лише загальні тенденції (позитивні або негативні), а й більш конкретно виявити низку негативних явищ і процесів, що безпосередньо впливають на стан оперативної обстановки в колонії.

До речі, на цій стадії корисно вивчити роботу як установи виконання покарань взагалі, так і окремих її структурних підрозділів за попередні п'ять років. Причому необхідно визначити ступінь виконання запланованих заходів, їхні переваги й помилки з погляду запобіжного впливу, акцентувати увагу на вивчення можливостей їхнього удосконалення та використання під час розроблення плану заходів запобігання пенітенціарній злочинності.

Отже, для розроблення плану заходів запобігання пенітенціарній злочинності і подальшої його реалізації необхідна чіткість отримання інформації, її оброблення й аналізу. Зокрема, кримінологічні дослідження показують, що вчинення засудженими в місцях несвободи нового кримінального правопорушення зазвичай передують вчиненню низки кримінальних проступків.

Тому пильна увага персоналу місць несвободи повинна бути прикута до тих засуджених, які порушують порядок і умови відбування покарання. Саме їх аналіз є найважливішим елементом у розробленні заходів запобігання пенітенціарній злочинності. Доцільно також проводити вивчення засуджених, які схильні до вчинення в місцях несвободи не тільки кримінальних правопорушень, а і кримінальних проступків, з обов'язковою постановкою їх на профілактичний облік.

Заключна стадія складання плану. Кримінологічною наукою вироблено певні рекомендації щодо порядку складання комплексного плану запобігання пенітенціарній злочинності.

Оскільки такі рекомендації на заключній стадії є корисними, адміністрація місць несвободи та персонал має їх дотримуватися, зокрема: на заключній стадії планування дається оцінювання і висновки результатів діяльності структурних підрозділів установи і посадових осіб (суб'єктів запобіжної діяльності за попередній період, їх досягнення та прогалини; які сили та засоби себе не виправдали і які заплановані попередньо заходи не були виконані або виконані неналежним чином і які необхідно враховувати під час наступного планування)³²⁷.

Кількість і зміст розділів плану заходів запобігання пенітенціарній злочинності варто встановлювати, враховуючи конкретну обстановку, проблемні питання та наявність сил і засобів для їх виконання. Проте основними й обов'язковими (оскільки через них здійснюється безпосередній вплив на причини та умови вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи) розділами плану мають стати заходи запобігання за такими напрямками (сферами діяльності колонії):

- 1) організаційно-управлінська діяльність;
- 2) оперативно-розшукова діяльність;
- 3) охорона, нагляд і безпека;
- 4) соціально-виховна робота із засудженими;
- 5) виробничо-господарська діяльність;
- 6) матеріально-побутове забезпечення засуджених;
- 7) медико-санітарне забезпечення засуджених³²⁸.

У наведених розділах плану мають концентруватися заходи щодо реалізації спільних зусиль структурних підрозділів установ виконання покарань щодо запобігання пенітенціарній злочинності і включати всі елементи кримінологічної системи:

– комплексний аналіз злочинності серед засуджених у місцях несвободи та фактори, що здійснюють на неї криміногенний та антикриміногенний вплив;

³²⁷ Лукашевич С.Ю. Попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі. Харків, 2006. С. 322.

³²⁸ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 294.

- прогнозування злочинності серед засуджених у місцях несвободи та прогнозування сценарію розвитку такої злочинності у місцях несвободи;
- планування та програмування злочинності серед засуджених у місцях несвободи;
- безпосереднє запобігання персоналом місць несвободи злочинності серед засуджених, які відбувають кримінальні покарання у виді позбавлення волі, арешту, обмеження волі;
- оцінення результативності злочинності серед засуджених у місцях несвободи.

Серед основних завдань запобігання пенітенціарній злочинності ми виділяємо:

- виявлення причин і умов, що сприяють злочинності серед засуджених в місцях несвободи, розроблення і здійснення дієвих заходів щодо їх усунення;
- встановлення кола засуджених, які потенційно схильні до вчинення нових кримінальних правопорушень в місцях несвободи, розроблення і вжиття заходів із здійснення на них спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного впливу;
- забезпечення надійної охорони, ізоляції та нагляду за засудженими, які відбувають покарання в місцях несвободи;
- проведення із засудженими ефективної соціально-виховної та психолого-педагогічної роботи;
- організація та здійснення запобіжних заходів запобігання злочинності серед засуджених в місцях несвободи, налагодження спільної системи структурних підрозділів установ виконання покарань і міжрегіональних управлінь у сфері виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України;
- створення механізму взаємодії з поліцією, державними та громадськими організаціями.

Як наслідок, під час складання плану запобігання злочинності серед засуджених в місцях несвободи адміністрації установи виконання покарань варто заздалегідь узгоджувати його з територіальними органами поліції для залучення наявних у їхньому розпорядженні сил і засобів.

Отже, насамкінець вищенаведене доводить, що прогнозування і планування є невіддільною, обов'язковою складовою процесу загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання злочинності серед засуджених у місцях несвободи.

Контрольні питання до розділу 8

1. Обґрунтуйте кримінологічне прогнозування і планування як невіддільні складові процесу запобігання пенітенціарній злочинності.

2. Назвіть основні завдання запобігання пенітенціарній злочинності.

3. Що має передбачати план заходів запобігання пенітенціарній злочинності?

4. Перерахуйте плани запобігання пенітенціарній злочинності.

5. Які етапи планування запобігання пенітенціарній злочинності ви знаєте?

6. Дайте визначення кримінологічного прогнозу запобігання пенітенціарній злочинності.

7. Назвіть види кримінологічного прогнозування запобігання пенітенціарній злочинності.

8. У чому полягає системний підхід у запобіганні пенітенціарній злочинності?

9. Хто має розробляти пенітенціарний прогноз?

10. Вплив індивідуальної поведінки засудженого в місцях несвободи на прогнозування пенітенціарної злочинності.

МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 9. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

9.1. Кримінологічна характеристика насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи

Проблема вивчення насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, у кримінологічній науці утворює цілісне поняття «кримінологічна характеристика». Зокрема, вітчизняний вчений В.В. Василевич, розкриваючи поняття «кримінологічна характеристика», зазначає, що вона по суті охоплює відомості про рівень, структуру, динаміку та географію злочинних дій, а також про осіб, які їх вчиняють³²⁹. Тобто бачимо, що в цьому випадку за межами кримінологічної характеристики опинилися детермінанти кримінальних правопорушень, а також відомості про жертв злочинів.

Зі свого боку професор І.Г. Богатирьов вважає, що кримінологічна характеристика насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, має п'ять структурних елементів: 1) дані, які характеризують стан, динаміку, рівень,

³²⁹Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів. *Право України*. 1997. № 12. С. 82–84.

географію кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи; 2) причини та умови їх вчинення засудженими і персоналом місць несвободи; 3) особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи; 4) елементи, які визначають жертву кримінального правопорушення в місцях несвободи; 5) заходи запобігання вчинення засудженими і персоналом місць несвободи кримінального правопорушення.

Наша архітектоніка кримінологічної характеристики насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, дещо відрізняється від позиції вищенаведених дослідників і передбачає такі елементи:

1) стан і тенденції насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи;

2) детермінанти насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи;

3) кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє насильницькі кримінальні правопорушення в місцях несвободи;

4) віктимологічну характеристику потерпілого від насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи³³⁰.

Отож незважаючи на плюралізм думок навколо аналізованого поняття, проведений нами науковий пошук засвідчив, що єдиною є позиція кримінологічної науки, відповідно до якої кримінологічна характеристика насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, становить теоретичний і практичний інтерес.

Дотично до викладеного ми звертаємо увагу на певні кількісно-якісні дані, а саме:

1) за даними українських кримінологів, «...незважаючи на порівняно незначну частку насильницьких злочинів у структурі злочинності (8,9 %), вони відрізняються підвищеною суспільною небезпечністю, оскільки пов'язані з важкими наслідками для потерпілих»³³¹;

³³⁰ Михайлик О.Г. Насильство в установах виконання покарань України: теорія і практика : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2019. С. 276.

³³¹ Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів. *Право України*. 1997. № 12. С. 82–84.

2) аналогічно, як і в умовах свободи, насильницька злочинність у структурі пенітенціарної злочинності також має низьку питому вагу, проте суспільно небезпечний характер відповідних злочинних посягань дає підстави виявляти пильність як засудженим, так і персоналу в умовах життєдіяльності замкнутого мікросередовища;

3) зарубіжні дослідники зазначають такі особливості пенітенціарної насильницької злочинності, як: а) вона становить близько третини (і це без урахування втеч із застосуванням насильства) всієї пенітенціарної злочинності; б) вона перевищує приблизно удвічі насильницьку злочинність в умовах свободи³³²;

4) зважаючи на теорію кримінологічної науки, некорисливі насильницькі кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи, в багатьох випадках мають побутовий, ситуативний характер, що виникають із конфліктної ситуації як у середовищі засуджених, так і між окремими особами. Водночас, зважаючи на прогресуючий характер організованих форм запобігання пенітенціарної злочинності з боку оперативних підрозділів установ виконання покарань, є підстави говорити і про можливість збільшення кількості організованих, заздалегідь підготовлених кримінальних правопорушень, які часто відрізняються особливою жорстокістю і зухвалістю;

5) за даними українського вченого-пенітенціариста О.О. Стулова, стан пенітенціарної злочинності свідчить, що їй притаманна лівова частка кримінальних правопорушень, що вчиняється засудженими, які відбувають покарання у виді позбавлення волі³³³;

б) незважаючи на різке зниження кількості засуджених в місцях несвободи, кількість зареєстрованих насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, мають невтішну тенденцію. Підтвердженням цьому служать

³³² Старков О.В. Кримінологические проблемы исполнения уголовного наказания : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1998. 429 с.

³³³ Стулов О.О. Характеристика злочинності засуджених в установах виконання покарань. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2009. № 4. С. 125–129.

статистичні дані Державної судової адміністрації, аналітичні довідки Державної кримінально-виконавчої служби України та Міністерства юстиції України;

7) щодо рівня вчинення насильницьких кримінальних правопорушень в місцях несвободи, то їхній рівень свідчить про «відносну стабільність» поряд з іншими кримінальними правопорушеннями.

Вищенаведене дало нам підстави розділити насильницькі кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи, на три групи:

– до першої групи належать так звані «класичні» пенітенціарні кримінальні правопорушення: втеча з місця позбавлення волі або з-під варти; злісна непокоря вимогам адміністрації УВП; дії, що дезорганізують роботу УВП. Ця група злочинів складає більше половини всіх вчинених в УВП злочинів;

– зважаючи на кількісні показники, до другої групи ми включили злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів. Зокрема, останнім часом рівень цих кримінальних правопорушень підвищується, що може говорити про бездіяльність персоналу місць несвободи в частині їхнього запобігання;

– до третьої, не менш небезпечної порівняно з попередніми групами, належать насильницькі кримінальні правопорушення (умисні вбивства, замах на вбивство, умисні тяжкі тілесні ушкодження, хуліганство, погроза або насильство).

Отож узагальнюючи вищенаведене, робимо висновок, що криміногенна ситуація в місцях несвободи ускладнюється тим, що коефіцієнт пенітенціарної злочинності значно нижчий, ніж злочинності в цілому. Такі кількісні показники за різними видами злочинності дають підстави констатувати високу концентрацію насильства в місцях несвободи. До речі, за рівнем насильства на першому місця перебувають виправні колонії середнього та максимального рівнів безпеки.

Водночас варто наголосити, що вищенаведені тенденції свідчать про те, що місця несвободи залишаються дуже небезпечними, оскільки:

- у структурі криміногенного складу засуджених значну частину становлять особи, які відбувають покарання за вчинення насильницьких злочинів;
- стабільною залишається наявність кримінальних правопорушень, доміантним способом вчинення яких є насильство;
- високий рівень латентності насильницьких кримінальних правопорушень в середовищі засуджених.

Водночас щорічний аналіз стану пенітенціарної злочинності та даних з оперативних джерел й анонімного опитування підтверджує три рівні насильницьких кримінальних правопорушень в місцях несвободи:

- 1) з боку засуджених по відношенню до персоналу;
- 2) з боку засуджених по відношенню до інших засуджених;
- 3) з боку персоналу по відношенню до засуджених.

Варто наголосити, що у період 2008–2017 рр. злочини насильницького характеру проти пенітенціарного персоналу не мали такого резонансного характеру й обмежувалися лише тими, що передбачені ст. 342, 345, 392 КК України. Надзвичайні події в пенітенціарній системі 2017 р. мають змусити керівництво Міністерства юстиції України серйозно підійти до вирішення принципово важливого питання «забезпечення безпеки пенітенціарного персоналу», тоді як протягом останнього десятиліття спостерігається тотальна гуманізація правового становища засуджених. В окремих УВП на цей рахунок також були випадки масового невиходу співробітників установ на службу, як знак протесту на дії керівництва, з метою зміщення центру уваги від засуджених до персоналу місць несвободи.

Це підтверджує відомий вислів сучасного українського вченого-пенітенціариста професора І.Г. Богатирьова, що робота з персоналом завжди вважалася «візитною карткою» будь-якої організації чи відомства. А щодо органів і УВП – тут вимога єдина: персонал має бути обличчям держави та гідно представляти її на всіх рівнях. Саме на цьому постулаті має будуватися кадрова політика, завдання якої – здійснювати професійну підготовку

і виховання персоналу, а також вирішувати весь комплекс проблемних питань, що супроводжує роботу з ним³³⁴.

Вивчення зарубіжного пенітенціарного досвіду дало можливість установити, що в окремих країнах (Англії, Уельсі та ін.) для персоналу органів та УВП передбачені пільги, які на сьогодні відсутні в пенітенціарній системі України. Так, наприклад, співробітник пенітенціарної установи має право на отримання безвідсоткового кредиту на той строк, доки триває його служба в системі. На нашу думку, запровадження такої соціальної гарантії в Україні дасть змогу запобігати такому негативному системному явищу, як плінність кадрів, дасть можливість залишити в пенітенціарній системі висококваліфікованих фахівців, здатних на належному рівні протидіяти насильницьким та іншим протиправним проявам у середовищі засуджених.

Подібні проблеми, проте під іншим ракурсом, порушив у своїй монографії й докторській дисертації М.С. Пузирьов, справедливо наголошуючи, що більшість із проблем, пов'язаних із функціонуванням кримінально-виконавчих систем як зарубіжних країн, так і України, пояснюються недостатнім фінансуванням, ресурсним забезпеченням, а також браком кваліфікованого й зацікавленого у службі персоналу. Важливо розуміти, що якими б досконалими не були норми щодо досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень тощо, впровадження відповідних положень у життя буде залежати від конкретних людей – персоналу органів і УВП, а також забезпечення таких осіб необхідними ресурсами^{335,336}.

Держава має спрямувати зусилля на осіб, які безпосередньо реалізують принцип гуманізму стосовно засуджених. Робота

³³⁴ Богатирьов І.Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження). Київ, 2013. 444 с.

³³⁵ Пузирьов М.С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2018. 498 с.

³³⁶ Пузирьов М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.

у напрямі підбору кваліфікованих кадрів та достатнє матеріальне забезпечення допоможуть у реалізації досліджуваного принципу. Особа із відповідним рівнем освіти та матеріальним забезпеченням, спокійна й урівноважена, зможе виконувати покарання відповідно до міжнародних пенітенціарних стандартів³³⁷.

Також, на нашу думку, негативним явищем сьогодення в пенітенціарній системі є скасування Міністерством юстиції у 2016 р. профспілкових організацій персоналу ДКВС України, через що працівники системи змушені вступати у відповідні спілки інших відомств, таких як Національна поліція, роблячи чималі щорічні внески й фінансуючи інші служби, що є алогічним із позицій професійної етики і доцільності. Тому актуальною нині залишається проблема плинності кадрів через підвищення пенсійного віку, скорочення чисельності засуджених і ув'язнених, краще соціальне забезпечення в інших силових відомствах через розатестацію значної кількості посад персоналу ДКВС України.

З метою оптимізації кримінологічного напрямку в частині регіонального запобігання пенітенціарній злочинності для Департаменту з питань виконання покарань ДКВС України доцільним є розроблення так званої «кримінологічної карти насильства в УВП» з такими наближеними умовними позначеннями:

- 1) області з високим рівнем насильства в УВП позначати червоним кольором;
- 2) області з середнім рівнем – жовтим кольором;
- 3) області з низьким рівнем – зеленим кольором.

Зрозуміло, що така карта має динамічний характер, її забарвлення може змінюватися залежно від стану оперативної обстановки й кількісно-якісних показників насильства, проте вона має важливе значення в контексті володіння кримінологічно значимою інформацією і має розроблятися управлінням оперативно-розшукової роботи ДКВС України й кожний квартал в інтерактивному вигляді направлятися до відповідних структурних

³³⁷ Пузирьов М.С., Лисенко М.І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.

підрозділів міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України.

9.2. Причини та умови вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у місцях несвободи

Причини та умови вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у місцях несвободи вирізняються науково-практичним дуалізмом, зважаючи на такі обставини:

– з одного боку, нині наявні численні наукові розробки, які формують плюралізм поглядів на визначення понять «причини», «умови», «детермінанти» тощо дотичних або конкретних злочинів (їхніх груп), або злочинності загалом;

– з іншого боку, такий плюралізм створює велике «наукове нагромадження», зрозуміти яке практикам дуже складно, оскільки для них головне – знати, які недоліки в роботі (оперативно-службовій діяльності), в міру особливостей того чи іншого мікросередовища, конкретних осіб, можуть призвести до вчинення злочинів.

Не становлять винятку у цьому відношенні і насильницькі кримінальні правопорушення, знання про причини і умови їх вчинення в місцях несвободи здатні суттєво знизити їх рівень у зазначених місцях несвободи Міністерства юстиції України.

Вивчивши цілий пласт сучасних наукових здобутків щодо детермінації пенітенціарної злочинності, ми схилиємося до позиції тих українських (О.М. Джужі, Д.О. Зубов, О.Г. Колб) та зарубіжних (А.В. Абаджян, О.В. Старков) учених, які диференційовано підійшли до проблеми детермінант (причин та умов) вчинення злочинів в УВП.

Так, зарубіжний кримінолог у сфері пенітенціарної системи О.В. Старков до причин і умов пенітенціарної злочинності в місцях несвободи відносить внутрішні та зовнішні. Внутрішньою причиною є криміногенна мотивація, насамперед мотивація підтримання престижу і завоювання авторитету серед засудже-

них, що переходить у низці випадків у насильницьку, корисливу. Внутрішніми умовами, що сприяють учиненню насильницьких кримінальних правопорушень, є: невротичні відхилення, негативні ціннісні орієнтації, емоційна нестійкість, підвищена тривожність, підвищена зарозумілість, упертість, різні психічні стани (туга, смуток, пригніченість тощо). Зовнішньою причиною, на думку автора, є конфліктна криміногенна ситуація. Він також зробив спробу розкрити чинники, які стосуються організації процесу виконання покарання. Як такі перераховуються технічні умови та організаційно-управлінські хиби³³⁸.

Зі свого боку інший зарубіжний дослідник із пенітенціарної кримінології А.В. Абаджян диференціює детермінанти пенітенціарної злочинності на суб'єктивні та об'єктивні, розмежовуючи такі категорії, як «причини» та «умови». Зокрема, за висновком названого вченого, суб'єктивну причину пенітенціарної злочинності утворює кримінальна спрямованість засудженого, головну роль у якій відіграють престиж, авторитет серед засуджених; честь, гідність; прагнення вирішити конфліктну ситуацію в установі виконання відбування покарань; протест проти системи виконання покарань; спиртне, наркотики, сильнодіючі речовини; прагнення ухилитися від покарання; дотримання кримінальних традицій; гроші, інші цінності; свобода.

Суб'єктивні умови пенітенціарної злочинності – це такі якості засуджених, як емоційна нестійкість, конформізм, песимізм, слабе Супер-Его, консерватизм, інтровертованість. Окрім того, це молодіжний вік, відсутність здібностей до абстрактного мислення, стан сп'яніння. Саме ці особливості і цінності в ціннісній орієнтації засуджених – пенітенціарних рецидивістів та виявлені властивості особистості повинні стати об'єктом індивідуальної профілактичної роботи в місцях несвободи³³⁹.

³³⁸ Старков О.В. Основы криминопенологии : монография. Уфа : УЮИ МВД РФ, 1997. 263 с.

³³⁹ Абаджян А.В. Пенитенциарная преступность: детерминизм, антикриминогенное воздействие : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2001. 185 с.

Заслугує на увагу позиція українського пенітенціарного кримінолога О.Г. Колба щодо визначення причин і умов пенітенціарної злочинності. Так, вказаний учений, здійснивши аналіз причин та умов учинення злочинів в УВП, розкрив основні детермінанти, що породжують й зумовлюють вияви злочинності з боку засуджених під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Щодо детермінант злочинності в УВП, то О.Г. Колб виділив та обґрунтував дві головні їх групи: зовнішні (загальносоціальні) та внутрішні (пенітенціарні) (ті, що характерні лише для місць позбавлення волі).

О.Г. Колб дійшов висновку про те, що в колоніях пріоритетними є останні, оскільки вони криються в самій природі покарання у виді позбавлення волі. Науковець запропонував таке визначення «детермінант злочинності в місцях позбавлення волі»: «...це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих явищ, процесів, станів і суперечностей зовнішнього (загальносоціального) та внутрішнього (особливого, кримінально-виконавчого) характеру, що породжують злочинність в установах виконання покарань і сприяють засудженим у вчиненні нових злочинів».

Заслугує на підтримку думка вітчизняного кримінолога О.М. Джужі про те, що детермінанти пенітенціарної злочинності лежать у двох площинах: по-перше, вони мають зовнішній характер, тобто перебувають за межами кримінально-виконавчих установ; по-друге, мають «внутрішню» природу: криються в самій системі виконання покарання у виді позбавлення волі³⁴⁰.

Вищенаведені погляди відомих українських кримінологів розвинув на прикладі причин і умов вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи у виправних колоніях закритого типу В.А. Носенко, виділивши пенітенціарні причини і умови таких насильницьких кримінальних правопорушень, наголошуючи на недопустимості ігнорування органічного взаємозв'язку загальних і особливих причин злочинності. Зокрема, вказаний

³⁴⁰ Курс кримінології. Особлива частина: підручник : у 2 кн. / Корнієнко М.В., Романюк Б.В., Мельник І.М. та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.

дослідник серед пенітенціарних детермінант насильницьких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи у виправних колоніях виділяє такі:

1) ізоляція засуджених, що тягне за собою низку криміногенних соціальних наслідків, а саме:

– пов'язані з ізоляцією обмеження можуть уповільнити і навіть погіршити соціально-психологічну позитивну адаптацію і, навпаки, зміцнити зв'язки людини з малими групами негативної спрямованості у виправних колоніях та їхніми негативними правилами і стандартами. Засуджений до позбавлення волі віддаляється від родичів, близьких, звичних занять тощо. Якщо у нього антигромадські орієнтації та установки до потрапляння у виправну колонію не були особливо міцні, там вони можуть зміцніти і стати постійним двигуном його поведінки та образу;

– у виправних колоніях контингент, який в них тримається, є одноставним, що істотно підвищує у індивіда в такому неординарному середовищі емоційну напруженість;

– у переважній більшості випадків ті засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях, позбавлені можливості (або можливості істотно обмежені) підвищити рівень своєї освіти та професійної кваліфікації;

– середовище у виправних колоніях може сприйматися як агресивне й вороже, людина постійно боїться бути ображеною, скривдженою, побитою, виштовхнутою зі звичного оточення. Через це вона, очікуючи насильство, постійно напружена, ніби тримає кругову оборону, сама може вдаватися до насильства як способу захисту від реальної чи уявної небезпеки, в цілому в неї формується агресивна установка по відношенню до оточуючих, постійна готовність до відсічі;

– виправні колонії є головними носіями і хранителями тих антигромадських правил і норм, які зазвичай іменують злочинними, а іноді злодійськими;

2) специфіка мікросередовища засуджених, стан постійного психологічного пресингу, котрі виробляють у них стійкий насильницький стереотип поведінки, що виливається в подальшому в насильницькі посягання в умовах позбавлення волі;

3) низка криміногенних обставин, пов'язаних із реалізацією режиму відбування покарання і соціально-виховною роботою у виправних колоніях:

- самодіяльні організації засуджених ні в якому разі не повинні контролюватися «елітним» прошарком злочинців, які дотримуються «злочинських» норм, або перебувати під їхнім помітним впливом;

- начальник відділення СПС ближче всіх знаходиться до засуджених, але він далеко не завжди самостійний у своїх діях ні з боку адміністрації колонії, ні з боку спільноти засуджених;

- представники адміністрації, в тому числі начальники відділень, досить часто нетактовні й грубі, хоча рукоприкладство з їхнього боку відзначається рідко. Але вони нерідко використовують нецензурні вирази, іноді намагаються домогтися потрібної дисципліни шляхом підбурювання до фізичних розправ одних засуджених, зазвичай з «елітних» груп, над тими, хто справді порушує режим;

- іноді адміністрація взагалі не бажає втручатися в конфлікт, проявляє індивідуальність, навіть у випадках звернення до неї за допомогою, не завжди її надає. Зовсім не виключені випадки, коли вона вирішує конфлікт не на користь того, хто правий, а на користь більш сильного, особливо часто це буває тоді, коли йдеться про захист так званих «відвернутих»;

- злочини проти життя та здоров'я особи у виправних колоніях тісно пов'язані як із порушенням засудженими режимних вимог, так і з учиненням злочинних посягань на інші, охоронювані законом про кримінальну відповідальність, об'єкти. Так, сприяє вчиненню злочину вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних і сильнодіючих речовин;

- зберігання засудженими зброї або предметів, які можуть стати знаряддям злочину;

4) віктимологічний фактор (зокрема негативна (провокаційна), а іноді й суспільно небезпечна поведінка потерпілих);

5) недоліки діяльності правоохоронних органів (що належать до процесу кримінального переслідування і засудження), уник-

нути яких, як правило, неможливо і які негативно позначаються на досягненні мети покарання. Це, зокрема, такі негативні фактори: прогалини слідства, в результаті чого винного було засуджено лише за частину злочинів (це може дати йому привід вважати, що засуджено його не тому, що він учинив злочини, а тому що «попався»); призначення судом необґрунтовано м'якого покарання або, навпаки, надмірно суворого покарання (що може озлобити засудженого) тощо;

б) недоліки, пов'язані з діяльністю структурних підрозділів виправних колоній, а саме: в організації режиму, насамперед нагляду за засудженими, оперативно-розшукової діяльності, прорахунках у несенні служби, проблемах кадрового забезпечення³⁴¹.

Варто звернути увагу і на результати дослідження українського вченого Д.О. Зубова, який запропонував багаторівневий підхід до виявлення причин і умов вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у місцях несвободи та обґрунтував їх поділ на суб'єктивні (внутрішні) та об'єктивні (зовнішні) причини. Зокрема, до внутрішніх (суб'єктивних) причин вчинення насильницьких кримінальних правопорушень ним віднесено: прагнення засудженого до повного звільнення; підтримання і завоювання авторитету серед засуджених; насильницьку та корисливу поведінку (щодо інших складів злочинів). Щодо внутрішніх (суб'єктивних) умов вчинення насильницьких кримінальних правопорушень в місцях несвободи дослідником встановлено обставини, які сприяють реалізації криміногенної мотивації і входять у суб'єктивну сферу особистості злочинця-засудженого, – інші властивості, процеси і стани як біологічного, так і психологічного походження.

Отож аналізуючи причини та умови вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у місцях несвободи, зазначимо, що **внутрішньою причиною** їх є агресивна криміногенна мотивація. Характеризуючи цю детермінанту пенітенціарного насильства,

³⁴¹ Носенко В.А. Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. Дніпропетровськ, 2016. 258 с.

загалом зазначимо, що категорія «мотивація» у кримінології тісно пов'язана із кримінально-правовою категорією «мотив». Із цього приводу доречно зауважити, що мотивом злочину визнаються внутрішні спонукання особи, якими вона керувалася під час учинення злочину³⁴².

У контексті характеристики вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у місцях несвободи закон про кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 115 КК України) передбачає мотив вчинення злочину як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони у випадку вчинення вбивства з корисливого мотиву, з хуліганських мотивів та мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. п. 6, 7, 14 ч. 2 ст. 115 КК України)³⁴³.

Також варто наголосити, що у кримінальному праві, коли в межах суб'єктивної сторони злочину мотиви і мета кримінально карного діяння кваліфікуючого значення не мають, вони можуть бути враховані судом під час призначення покарання. Саме тому сучасні вітчизняні дослідники в галузі пенітенціарної кримінології, надаючи характеристику деяким із насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи (зокрема умисному вбивству (ст. 115 (348) КК України)), виділяють такі мотиви і криміногенні обставини їх вчинення:

- на ґрунті раптово виниклого конфлікту, взаємних образ;
- за несплату у встановлений термін боргу, що утворився в результаті участі в азартних іграх, суперечки, придбання наркотиків тощо;
- за невиконання кримінальних установок, традицій, включаючи злодійські, вимог, рішень лідерів негативних угруповань засуджених;
- через підозру або викриття засудженого у співпраці з адміністрацією виправної колонії;
- за участь у діяльності ворожого угруповання засуджених;

³⁴² Савків І.М. Мотив злочину в кримінальному праві. *Наук. вісник Нац. акад. внутр. справ.* 2011. Вип. 2 (75). С. 174–180.

³⁴³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

- у зв'язку з усуненням очевидців злочину для його приховання;
- за замовленнями кримінальних авторитетів;
- у процесі хуліганських дій, масових заворушень³⁴⁴.

Отже, вищенаведені обставини як детермінанти виникнення конфліктів, а звідти й насильства, мають враховуватися персоналом УВП під час організації оперативно-службової діяльності щодо забезпечення безпеки засуджених, персоналу, а також запобігання насильницьких проявів у пенітенціарному середовищі.

Наступною детермінантою насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, виступає така категорія, як зовнішня причина, яка характеризується певною криміногенною ситуацією. Зі свого боку залежно від типу (виду) вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у місцях несвободи у спеціальній кримінологічній літературі виділяють такі типи криміногенних ситуацій: 1) управлінська криміногенна ситуація; 2) криміногенна ситуація безнаглядності; 3) конфліктна ситуація; 4) віктимно-криміногенна³⁴⁵.

Науковий пошук та проведений нами аналіз емпіричних даних (аналітичних матеріалів щодо діяльності установ виконання покарань ДКВС України, вивчення особових справ засуджених, опитування персоналу та засуджених у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки) дав можливість виділити низку факторів, що сприяють існуванню й розвитку конфліктної криміногенної ситуації в місцях несвободи:

- тісний характер контактів в місцях несвободи, що зумовлено кримінально-виконавчими засадами виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі. Так, відповідно до ст. 96 КВК України, засуджені, які тримаються в дільниці ресоціалізації, розподіляються по відділеннях СПС (основна структурна дільниця виправних колоній середнього та максимального рівнів

³⁴⁴ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

³⁴⁵ Зубов Д.О. Запобігання злочинам, що вчиняються у кримінально-виконавчих установах відкритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 223 с.

безпеки і розміщуються в жилих приміщеннях з локальним сумісним проживанням членів відділення)³⁴⁶.

Тому за таких обставин під час відбування покарання у виді позбавлення волі засуджені суттєво обмежені у виборі кола осіб для спілкування, що в умовах свободи дає можливість обирати для спілкування людей, схожих як за стилем управління, способом життя, так і за методами вирішення конфліктних ситуацій;

– конформізм засуджених. Зокрема, це явище не дає можливості повною мірою реалізувати особі індивідуальність у умовах несвободи;

– кругова порука в середовищі засуджених, що зумовлює підвищення ймовірності включення неформальної групи засуджених у процес вирішення конфліктної ситуації, що виникла за участю одного засудженого з іншим, проте з іншої групи;

– зловживання і свавілля активістів-засуджених. Зокрема, ця категорія засуджених, що має підтримку адміністрації, часто «перегинаючи палку», наражає себе на небезпеку з боку інших засуджених, підвищуючи, в такий спосіб, ступінь своєї віктимності;

– тероризування засуджених позитивної спрямованості (які є членами самодіяльних організацій, стають на шлях виправлення тощо) з боку засуджених негативної спрямованості;

– зловживання з боку адміністрації місць несвободи. Із цього приводу слушною є позиція зарубіжного кримінолога О.В. Старкова, який зазначає, що якщо представники адміністрації УВП зловживають своїм службовим становищем, то міжособистісний конфлікт завжди, якщо його не загасити в зародку, має потенційну можливість розвинути в міжгрупову конфліктну криміногенну ситуацію, а при їхній концентрації (повторі зловживань) може завершитися масовою злочинною поведінкою³⁴⁷;

– прагнення засуджених отримати матеріальні цінності інших засуджених, наслідком чого досить часто є розвиток цієї корисливої мотивації у конфліктну ситуацію;

³⁴⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

³⁴⁷ Старков О.В. Криминологические проблемы исполнения уголовного наказания : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1998. 429 с.

– викривлені (через призму так званих «злочідських законів») уявлення про честь, гідність, престиж засуджених та їхніх угруповань;

– використання засудженими в разі виникнення небезпеки їхньому життю і здоров'ю неправових (легальних) важелів, передбачених ст. 10 КВК України, а часте звернення до такого методу розв'язання конфліктної криміногенної ситуації, як переговори, причому через посередників – так званих «авторитетів»³⁴⁸.

І наостанок логічно розглянути таку детермінанту насильства в УВП, як **зовнішня умова**. Ґрунтуючись на здобутках сучасної вітчизняної та зарубіжної кримінологічної науки, а також емпіричній базі функціонування УВП ДКВС України, до цієї детермінанти варто насамперед відносити низку наявних на практиці *недоліків організаційно-управлінського, кадрового, оперативного-службового, матеріально-технічного та іншого характеру*. Зовнішні умови – це блок мікрорівневих (на рівні конкретно взятої виправної колонії) та макрорівневих (рівень виправної колонії) *недоліків в організації кримінально-виконавчих, психолого-педагогічних, управлінських, фінансових, ресурсних, матеріально-технічних та інших засад функціонування УВП Міністерства юстиції України*³⁴⁹.

Друга група детермінантів, що продукують вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, породжується умовами відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Виправні колонії в якості місця проживання людини можна охарактеризувати як замкнуту систему, що прирікає засудженого на вимушене постійне підконтрольне і піднаглядне існування з боку не лише адміністрації, а й інших засуджених. Високий ступінь концентрації одностатевої маси засуджених на обмеженому просторі протягом досить тривалого часу не дає людині можливості побути на самоті, відпочити від щохвилинного спілкування з іншими людьми. Все це породжує негативні

³⁴⁸ Михайлик О.Г. Детермінанти насильства в установах виконання покарань. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 179–181.

³⁴⁹ Там само.

психічні стани, відчуття ворожості навколишньої обстановки^{350,351}. Зазначені чинники також призводять до посилення агресивних настроїв і ескалації напруженості.

Загалом, на підставі вивчення спеціальної літератури, можемо навести таке узагальнення зовнішніх умов вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень:

1) організаційно-управлінські:

а) неналежне виконання або невиконання адміністрацією УВП кримінального, кримінально-виконавчого законодавства, нормативно-правових актів Міністерства юстиції України;

б) перевищення в окремих УВП фактичного контингенту засуджених над лімітом наповнення для відповідної установи (кількісні зміни), а також якісні зміни складу засуджених, що призводить до численних негативних наслідків за різними напрямками діяльності УВП: стані дотримання вимог режиму, забезпеченні засуджених працею, матеріально-побутовому й медико-санітарному забезпеченні засуджених, організації дозвілля, соціально-виховних заходів тощо;

в) відсутність координуючого органу (служби, посадової особи), який щоденно доводив би до персоналу УВП усю систематизовану інформацію про стан оперативної обстановки в установі;

г) недоліки, пов'язані з організацією виконання покарання у виді позбавлення волі. До таких, зокрема, належать:

– прогалини в інформаційному забезпеченні процесу виконання покарання, запобіжної (профілактичної) діяльності;

– помилки в організації кримінологічного прогнозування, спрямованого на профілактику криміногенних та кримінальних явищ і процесів серед засуджених;

³⁵⁰ Антонян Ю.М. Преступность в местах лишения свободы и ее причины. *Уголовное право*. 2002. № 4. С. 101–104.

³⁵¹ Саркисов Г.С., Хохряков Г.Ф. Преступления осужденных: причины и предупреждение. Основные проблемы пенитенциарной криминологии / отв. ред.: Сахаров А.Б. Ереван : Айастан, 1988. 280 с.

- неефективність рішень з організації запобіжної діяльності, прийнятих начальником УВП та керівниками структурних підрозділів;

- відсутність належної системи контролю за діяльністю структурних підрозділів щодо реалізації прийнятих рішень, спрямованих на запобігання злочинам в УВП;

- недосконалість функціонально-організаційної структури УВП;

- низький рівень організації професійної підготовки та підвищення професійної майстерності співробітників;

2) кадрові:

а) неукомплектованість окремих структурних підрозділів УВП висококваліфікованими кадрами, які мають ґрунтовну психолого-педагогічну підготовку до роботи з конфліктними криміногенними ситуаціями при виконанні покарань та володіють навичками групової профілактики насильства (груповий аутотренінг, психотерапія, гіпноз, музикотерапія тощо);

б) недоліки, пов'язані з неналежним виконанням персоналом функцій професійної діяльності. До таких, зокрема, належать:

- невиконання персоналом посадових обов'язків;

- порушення персоналом заходів безпеки та правил несення служби;

- невмілі, непрофесійні дії персоналу;

- порушення персоналом законності.

За таких умов жертва насильницького злочину може бути як із середовища засуджених, так і з персоналу УВП;

3) оперативно-службові (умови, пов'язані з прогалинами в різних сферах діяльності УВП):

а) відсутність у адміністрації УВП постійної та якісної інформації про конфліктні криміногенні ситуації або неповнота цієї інформації, а також неналежний її облік і особливо оцінка, що виникають переважно через незнання співробітниками УВП показників криміналізації ситуацій, форм реагування за стадіями розвитку ситуацій тощо;

б) невжиття своєчасних заходів щодо виявлення «авторитетів», ворогуючих угруповань, а також заходів щодо розкладання таких угруповань зсередини. Тут зазначимо, що ворогуючі угруповання засуджених в УВП можуть бути різної спрямованості – негативної, позитивної, нейтральної. Цей момент також важливо враховувати під час виявлення детермінантів вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, зважаючи на механізми перетворення відповідних осіб як у насильницьких злочинців, так і жертв насильства в місцях несвободи;

в) прорахунки в діяльності різних структурних підрозділів (відділів нагляду і безпеки, охорони, соціально-виховної та психологічної роботи тощо), а саме:

- проблеми в організації соціально-виховної роботи із засудженими;

- проблеми в організації режиму;

- проблеми в організації оперативно-профілактичної роботи;

- проблеми в організації праці засуджених;

- проблеми в організації матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення;

- проблеми в організації запобігання та припинення надходження до засуджених заборонених предметів (виробів, речовин);

г) упущення в наданні психіатричної, психологічної, наркологічної, сексопатологічної та іншого типу спеціальної допомоги засудженим, які її потребують;

4) матеріально-технічні:

а) технічна недосконалість системи цілодобового спостереження за засудженими, а також спеціальної техніки, спрямованої на охорону, сигналізацію і зв'язок, запобігання втечам, перекиданням і передачам заборонених до обігу речовин і предметів, для огляду автомашин, проведення як особистих обшуків, так і відповідних обшуків і оглядів у житловій та виробничій зонах виправних колоній тощо;

б) неналежний рівень матеріально-технічного забезпечення спеціальних суб'єктів запобіжної діяльності відповідними засобами (у тому числі коштами) для провадження запобіжної,

оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної діяльності в місцях несвободи.

Так чи інакше, але будь-який недолік, пов'язаний із неналежним рівнем функціонування системи виконання покарання у виді позбавлення волі на вищому рівні (міжрегіональне управління, загальнодержавний рівень), в системі детермінації вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень буде виступати як зовнішня умова.

9.3. Запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням у місцях несвободи

Розкриваючи зміст запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи, ми передбачили розгляд їх через призму заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання.

Загальносоціальні заходи запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень пов'язані з усуненням та нейтралізацією кримінологічних факторів такого насильства, належною організацією та вмінням адміністрацією установи виконання покарань проводити організаційно-управлінські заходи запобігання насильству серед засуджених, відомчим контролем з боку Міністерства юстиції України за діяльністю установ виконання покарань в частині запобігання насильницьким проявам серед засуджених та персоналу цих установ.

Вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень певною мірою відображає те, що на сьогодні не створено необхідних передумов для належної організації запобігання такого насильства, а режим і засоби його забезпечення ще не сприяють формуванню його невчинення у правосвідомості засуджених.

До речі, реформа кримінально-виконавчого законодавства України, як і реалізація діючих кримінально-виконавчих норм, передбачає найширше використання досягнень правової науки,

усвідомлення і врахування соціальних реальностей, аналіз позитивного і негативного досвіду кримінально-виконавчої практики.

Сучасне функціонування кримінально-виконавчої системи України зорієнтоване на гуманізацію виконання та відбування покарань відповідно до європейських вимог утримання засуджених та ув'язнених в місцях несвободи. З цього приводу варто підтримати позицію зарубіжного вченого М.О. Стручкова про те, що: «Ефективність позбавлення волі можна судити з огляду на те, чи вчиняють звільнені з установ виконання покарань нові злочини, чи мають можливість вчинити нові злочини у період відбування покарання, чи стримує інших осіб від вчинення злочинів сумний приклад засуджених»³⁵².

Отож застосування до засудженого кримінальної відповідальності за вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень пов'язано з тим, що суб'єктом нових суспільно небезпечних діянь є той, хто раніше вже вчинив злочин і за це відбуває покарання. Вчинення у такій ситуації нового кримінального правопорушення свідчить про велику суспільну небезпеку особи злочинця і не може не враховуватися при призначенні нового покарання.

До того ж ми переконані, що вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень свідчить про уперте небажання засудженого проходити соціалізацію, ресоціалізацію і реінтеграцію. Отож сучасна кримінологічна та кримінально-виконавча наука постійно перебуває у пошуку надання Міністерству юстиції України пропозицій щодо запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень.

Зі свого боку спеціально-кримінологічне запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень буде нами розглянуто в контексті нейтралізації насильства та інших антисоціальних явищ і процесів, що відбуваються в цих місцях. Зокрема, відомий вітчизняний вчений-кримінолог

³⁵²Стручков Н.А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1970. 272 с.

О.М. Джужі справедливо наголошує на необхідності створення науково обґрунтованої кримінологічної моделі запобіжної діяльності силами та засобами УВП, усіх складових її структури, удосконалення механізму дії оперативних, правозастосовних, виховних та інших запобіжних заходів надає змогу визначити підсистему запобігання, яка логічно впливає із цілісної загальносоціальної системи³⁵³.

Отож розглядаючи питання спеціально-кримінологічного запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, слід зазначити, що цей процес суттєво залежить від стабільного функціонування всіх підрозділів названих установ, а також належним виконанням своїх службових обов'язків персоналом установ виконання покарань, вмінням ефективно прогнозувати, своєчасно планувати запобіжні заходи запобігання насильства в установах виконання покарань. Як показало проведене нами дослідження, саме під час виконання зазначеного ймовірність запобігання насильства в установах виконання покарань істотно знижується.

Такої ж думки і вітчизняний вчений В.В. Коваленко, який, аналізуючи сучасну кримінальну ситуацію в установах виконання покарань України, наголошував на важливості аналізу оперативного стану в цих установах, його основних елементів, етапів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, які вчиняються в установах виконання покарань, а також на комплексному плануванні всієї діяльності кримінально-виконавчої системи (організаційно-управлінської, оперативної, режимної, виховної тощо)³⁵⁴.

Варто зазначити, що, на відміну від загальносоціальних заходів запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, спеціально-кримінологічні заходи

³⁵³ Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. К. : НАВС, 2013. С. 172–181.

³⁵⁴ Коваленко В. Загальносоціальні умови профілактики злочинів в економічній сфері. *Право України*. 2004. № 8. С. 12–18.

мають пряму дію і вживаються відповідно з планом роботи установи виконання покарань. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень мають бути направлені на конкретну групу осіб, які своїми діями провокують насильство серед засуджених або конкретно його вчиняють.

Спеціально-кримінологічні заходи передусім вирішують завдання усунення, нейтралізації, мінімізації криміногенних факторів вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень. Спеціальна визначеність функцій стосовно виявлення й усунення (блокування і нейтралізації) причин, умов та інших детермінант вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень є основним моментом їх профілактичної діяльності.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень включають як основні, так і додаткові елементи, які змушують засудженого, шляхом його переконання, добровільно відмовитися від задуманого чи припинення розпочатого насильства або злочину. Водночас важливо наголосити, що ці елементи мають часові рамки, локалізовані в часі та просторі, природно доповнюють і конкретизують загальносоціальні заходи запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень.

Крім того, спеціально-кримінологічні заходи запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень мають на меті саме недопущення кримінально карних діянь, зокрема, вчинення нового кримінального правопорушення. Спеціальне призначення щодо виявлення та ліквідації, блокування, нейтралізації детермінант цієї злочинності – це головна особливість спеціально-кримінологічного запобігання³⁵⁵.

³⁵⁵ Інформаційний бюлетень про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 році. Книга 1. К. : Державна пенітенціарна служба України, 2014. 68 с.

Спеціально-кримінологічне запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень взагалі у кримінології розуміють як реалізацію заходів, що безпосередньо спрямовані на усунення, послаблення, нейтралізацію криміногенних чинників соціального середовища та на осіб, які можуть вчинити насильство.

Варто також звернути увагу на той факт, що значну роль серед заходів спеціально-кримінологічного запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, на погляд сучасних вчених, відіграє індивідуально-профілактична робота із засудженими. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що насильство як феномен, який практично не може бути в умовах ізоляції, виникає на стадії психологічного стресу, а тому має більш психологічне забарвлення. Для персоналу установ виконання покарань важливо знати психологічний стан засудженого до вчинення злочину.

На жаль, саме в умовах ізоляції найчастіше виникає насильство, суттєво збільшується ймовірність його реалізації засудженим щодо іншого засудженого, оскільки той, хто вчиняє насильство (психічне, фізичне, сексуальне), хоче зберегти або зміцнити свій авторитет серед засуджених, а тому він повинен стримати слово і привести загрозу до виконання. Особливо таке насильство, за нашим спостереженням, вчиняють раніше судимі, засуджені, які дотримуються субкультури і які схильні до насильства. Тому здебільшого є підстави побоюватися здійснення вчинення психологічного або фізичного насильства.

Персонал установи виконання покарань повинен адекватно реагувати на прояви насильства і давати відповідну правову оцінку діям, пов'язаним із насильством, вчиненого в тій чи іншій формі засудженим, і за наявності підстав притягати винних до дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

Оскільки зовнішньою (об'єктивною) причиною вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень є конфліктна криміногенна ситуація, то вважаємо за доцільне запропонувати в межах вироблених спеціально-кримінологічних заходів запобігання методи її виявлення та вирішення.

Методи виявлення конфліктних криміногенних ситуацій:

1) проведення кримінологічного-психологічного вивчення засудженого на предмет схильності його до вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень;

2) проведення оперативного супроводу шляхом застосування прийомів виявлення вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень;

3) встановлення і постановка на профілактичний облік осіб, які володіють підвищеною агресивністю, наприклад, істеричних і збудливих психопатів;

4) виявлення осіб, які раніше ворогували між собою або родичів, друзів ворогуючих, схильних до заняття забороненою діяльністю (азартні ігри, заборонені зв'язки) тощо;

5) встановлення осіб, які страждають на слабоумство, вкрай несамостійних, конформних, позбавлених психологічної активності, які легко потрапляють у залежність від інших, наприклад, загальмованих психопатів.

Методами запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, у зв'язку з виникненням конфліктних ситуацій між засудженими, є:

1) щоденне формування у засуджених навичок правильних взаємовідносин, спілкування шляхом групових та індивідуальних бесід;

2) подальша диференціація засуджених, зокрема, за типом мотивації – агресивною і корисливою;

3) вивчення в дільниці карантину, діагностики і розподілу новоприбулих засуджених та їх розподіл по відділеннях і бригадах;

4) розкладання негативних угруповань засуджених як нестійких, так і стійких тощо.

Методи вирішення конфліктних криміногенних ситуацій в місцях несвободи:

1) переорієнтування суб'єктів ситуації шляхом інформування про дійсний стан справ, бесіда з суб'єктами ситуації;

2) стримування суб'єктів ситуації під загрозою застосування заходів примусу до обох.

Значним блоком системи спеціально-кримінологічних заходів запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень є забезпечення безпеки засуджених від кримінальних загроз насильницького характеру в період відбування покарання. У силу специфіки виконуваних установами виконання покарань завдань щодо виправлення і ресоціалізації засуджених законодавець передбачив забезпечення особистої безпеки засуджених, закріпивши у ст. 10 КВК України однойменне право.

Ми підтримуємо позицію окремих учених, які класифікують систему заходів забезпечення безпеки засуджених від кримінальних загроз, у тому числі і насильства, на дві основні групи:

1) заходи, що застосовуються щодо особи, яка потребує захисту:

а) пов'язані з переведенням особи в безпечне місце, розташоване в межах однієї установи виконання покарань;

б) пов'язані з переведенням особи в безпечне місце, розташоване за межами установи виконання покарань;

2) заходи, що застосовуються до осіб, які становлять загрозу:

а) пов'язані з переведенням особи в іншу установу виконання покарань;

б) запобіжні заходи³⁵⁶.

Важливе місце у запобіганні вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень посідають оперативні підрозділи, основними завданнями яких є: забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб; запобігання і виявлення злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень; надання правоохоронним органам, які здійснюють ОРД або кримінальне провадження, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів³⁵⁷.

³⁵⁶ Богатирьов І.Г., Зубов Д.О., Маковій В.В. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова. К. : ВД «Дакор», 2014. С. 212.

³⁵⁷ Каретников И.В. Предупреждение преступлений в исправительно-трудовых колониях : учеб. пособие. М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1987. 88 с.

Активне використання у запобіганні вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень належить оперативно-розшуковим заходам, які, до речі, і виділяють оперативні підрозділи установ серед інших служб і створюють для них більш широкі можливості з метою здійснення запобіжної діяльності. Практика переконливо підтверджує, що здебільшого ОРД, по суті, – єдиний засіб ефективного впливу на криміногенні явища, процеси і конкретні випадки насильства в установах виконання покарань.

Розглядаючи питання використання персоналом спеціально-кримінологічних заходів запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, варто звернути увагу на той факт, що взагалі запобігання насильству серед засуджених і ув'язнених в установах виконання покарань – це різновид соціально-профілактичної діяльності адміністрації установ виконання покарань, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні вчинення персоналом та засудженими умисних дій, які направлені на вчинення насильства в місцях несвободи.

Отож спеціально-кримінологічне запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень не може існувати окремо від інших заходів, а тому воно суттєво доповнює та конкретизує загально-соціальне запобігання та одночасно виступає фактором підвищення його ефективності.

Найдієвішим заходом спеціально-кримінологічного запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень слід виділити якісну організацію охорони та нагляду за засудженими в установах виконання покарань. До заходів спеціально-кримінологічного запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень злочинності серед засуджених в місцях несвободи варто віднести й застосування персоналом установ виконання покарань засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК України)³⁵⁸.

³⁵⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липн. 2003 р. № 1129-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#п41> (дата звернення: 06.03.2019).

Такий підхід пов'язаний з тим, що зазначені заходи були вироблені наукою радянського виправного права і дістали подальший розвиток і трансформацію в кримінально-виконавчому законодавстві України.

Зокрема, як зауважує вітчизняний вчений А.І. Богатирьов, новелою КВК України 2003 року стало запровадження до переліку цих засобів громадського впливу, а завдяки останнім тенденціям пенітенціарної теорії і практики цей перелік поповнився таким заходом, як пробація, хоча остання позиція є досить дискусійною³⁵⁹.

До того ж варто підтримати позицію вітчизняних вчених, що, крім персоналу органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України, доцільно залучати інші соціальні інституції, зокрема, і працівників уповноваженого органу з питань пробації, волонтерів та інших осіб на загально-соціальному рівні запобігання насильству серед засуджених.

Щодо індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, то їх можна визначити шляхом встановлення пов'язаних з ними криміногенних факторів, зокрема:

- вчинення в минулому правопорушень й аморальних вчинків, серед яких і прояви насильства;
- деформовані ціннісні орієнтації, неповна соціалізація особистості в родині, низький рівень правосвідомості, відсутність правової культури;
- наявність патологічних психічних розладів (деякі психічні аномалії, сексуальні девіації);
- несприятливі умови життя (погані матеріальні і житлові умови), які формували насильницькі прояви;
- вплив навколишнього середовища на прояви насильства тощо.

Оскільки індивідуально-профілактичні заходи запобігання

³⁵⁹ Богатирьов А.І. Спеціально кримінологічні заходи запобігання злочинності в місцях несвободи. *Міжнародний юридичний вісник: Актуальні проблеми сучасності (теорія і практика)*. Випуск 14, 2019. С. 108-116.

вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень здійснюється щодо осіб, які вже вчинили злочин, тому ужиття щодо них примусових методів є важливим елементом у запобіганні насильства серед засуджених. Зважаючи на це, варто виділити основні методи, які слід застосовувати до засуджених, схильних до насильства, це: метод переконання, метод надання допомоги, метод примусу.

Кожен з цих методів спрямований на формування в особи позитивних уявлень про суспільство; корекцію негативних соціальних орієнтацій шляхом використання педагогічних і психологічних прийомів впливу; реалізацію конкретних заходів, спрямованих на особистісний розвиток і поліпшення соціально-побутового становища особи, зокрема, направлення її на роботу або навчання, покращення побутових умов, формування сприятливого мікросоціального середовища.

Якщо ж переконання і надання допомоги виявилися неефективними, може бути застосовано метод примусу, що є виключною компетенцією адміністрації установи виконання покарань та суду. Варто підтримати позицію вітчизняної вченої А.О. Джужі про те, що індивідуальна психопрофілактична робота має бути спрямованою на два самостійних, але взаємопов'язаних між собою об'єкта: 1) на криміногенне середовище конкретної особи; 2) на особу з девіантною (з ознаками відхилення) поведінкою. Причому, як зазначає вчена, вплив на особу має на меті вирішення двох завдань: структурно-змістовна перебудова її мотиваційної сфери (стратегічне завдання); корекція конкретної мотивації суб'єкта в характерній для нього криміногенній ситуації (тактичне завдання)³⁶⁰.

Значна кількість зовнішніх соціальних факторів, що детермінують мотивацію вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, усуваються під час вирішення загальносоціальних завдань кримінально-виконавчої системи України. Тому індивідуально-профілактичні заходи запобігання вчинення

³⁶⁰ Джужі А.О. Основні напрями запобігання злочинам проти статевої недоторканості дітей. *Митна справа*. 2012. № 3 (81). Ч. 2. С. 156–161.

в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень варто направити стосовно можливої насильницької поведінки конкретної особи, її реалізації в дійсності.

Отже, актуальність вивчення індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень зумовлена низкою таких чинників:

- насильство серед засуджених в установах виконання покарань набуває великого загальносуспільного значення. Воно призводить не тільки до руйнування основ управління у сфері діяльності ДКВС України, а і до різкого зниження довіри населення країни, до усього персоналу служби;

- насильство в установах виконання покарань підриває позитивну оцінку не тільки установи, а і всього персоналу, а тому застосування індивідуально-профілактичних заходів до засуджених, які схильні до насильства, має сприяти підвищенню ефективності механізму державного фінансування установ виконання покарань та переходу до єдиного стандарту роботи із засудженими.

Спираючись на базові положення теорії запобігання злочинності, індивідуально-профілактичні заходи запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень можна визначити як особливий вид роботи всього персоналу установ виконання покарань, який полягає в усуненні, нейтралізації чи обмеженні дії чинників (детермінант) насильства серед засуджених.

У результаті виконання такого завдання створюється система, яка, з одного боку, передбачає дієві індивідуально-профілактичні заходи запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень, а з іншого – істотно обмежує для вчинення засудженими насильства в установах виконання покарань.

Отже, при проведенні індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень основне завдання полягає в тому, щоб визначити коло осіб, поведінка яких дає підстави прогнозувати не тільки вчинення насильства серед засуджених, а і вчинення

ними нових злочинів. Пріоритетним напрямом індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчинення в місцях несвободи насильницьких кримінальних правопорушень є робота з особами, які відрізняються підвищеною конфліктністю. Вона припускає:

1) виявлення осіб, чиї вчинки та переконання свідчать про реальну можливість вчинення ними насильства в установах виконання покарань;

2) всебічний аналіз поведінки цих осіб із метою встановлення джерел негативного впливу на них з боку інших засуджених, особливо лідерів злочинних угруповань;

3) виявлення можливостей нейтралізації насильства серед засуджених, а також вивчення варіантів запобігання такого насильства в установах виконання покарань;

4) контроль за поведінкою осіб, схильних до вчинення насильства в установах виконання покарань, періодичні перевірки результатів здійснених індивідуально-профілактичних заходів.

Аналіз перелічених ознак дає підстави вважати, що агресія, прагнення до насильства, схильність до силових способів вирішення конфліктних ситуацій лежать в основі поведінкових реакцій засуджених, які вчиняють насильство в установах виконання покарань. До речі, саме ця обставина має служити підставою для постановки таких засуджених на профілактичний облік.

Контрольні питання до розділу 9

1. Що включає в себе кримінологічна характеристика насильницьких кримінальних правопорушень, які вчиняються в місцях несвободи?

2. Назвіть причини та умови вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у місцях несвободи.

3. Назвіть умови вчинення насильницьких кримінальних правопорушень у місцях несвободи.

4. Які ви знаєте заходи загальносоціального запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням у місцях несвободи?

5. Дайте визначення поняттю «запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням у місцях несвободи».

6. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

7. Заходи індивідуально-профілактичного запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

8. Назвіть види насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи.

9. Які виділяють специфічні ознаки насильницьких кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи?

10. Охарактеризуйте роль персоналу у запобіганні насильницьким кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

РОЗДІЛ 10.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ СЛУЖБОВИМ І КОРУПЦІЙНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВOPУШЕННЯМ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

10.1. Кримінологічна характеристика службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи

Кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи працівниками органів і установ Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України), у зв'язку зі своєю службовою діяльністю, є досить поширеними і становлять підвищену суспільну небезпеку. Оскільки в законодавстві визначено узагальнювальне поняття про службові і корупційні правопорушення, то ми можемо говорити про необхідність правильного застосування спеціальних норм, які спрямовані на обтяження становища осіб, що їх вчиняють.

Особа, яка має фахову юридичну освіту, передусім сама повинна дотримуватися норм закону, оскільки володіння нею владними повноваженнями надає їй можливості застосування до засуджених в місцях несвободи різних засобів примусу, а тому вона є небезпечніша, ніж будь-яка інша службова особа.

Серед кримінальних правопорушень, що вчиняє персонал місць несвободи ДКВС України, варто виділити: зберігання, збут або передачу наркотичних засобів; одержання хабара; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; перевищення влади або службових повноважень; службова недбалість; зловжи-

вання владою або службовим становищем; шахрайство; службове підроблення документів та їх використання тощо.

У зв'язку з цим, незважаючи на те, що за останні роки окреслилась стала тенденція до зменшення кількості службових та корупційних правопорушень серед персоналу місць несвободи, обстановка в органах і установах виконання покарань ще не дає змогу усунути такі злочини повністю або хоча б зробити їх украй рідкісними.

Службові та корупційні кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи – це складна наукова проблема, для розв'язання якої слід звернутися до міжгалузевого підходу дослідження. Вбачається, що це явище недостатньо вивчено з позицій кримінального, адміністративного, кримінально-виконавчого права, соціології та кримінології.

Останнім часом проведено чимало досліджень з цієї проблематики як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, однак з урахуванням особливостей функціонування ДКВС України проблема службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, залишається недостатньо вивченою і потребує подальшого наукового пошуку.

До речі, зарубіжні вчені С.А. Шатов і В.М. Сапогов вважають, що корупція являє собою потужний фактор дестабілізації нормальної діяльності всього державно-владного механізму. Водночас особливу небезпеку становить корупція в правоохоронних органах, наслідком якої є грубе порушення принципу законності, що, у свою чергу, підриває віру громадян у справедливість державної влади і створює «живильне середовище» для різних проявів протиправної (злочинної) поведінки.

Зокрема, на їх думку, використовуючи корумпованість деяких співробітників кримінально-виконавчої системи, засуджені до позбавлення волі продовжують взаємодіяти зі співучасниками, які залишилися на волі, незаконно отримують умовно-дострокове звільнення або «комфортні» умови відбування покарання. Внаслідок цього у суспільній свідомості може сформуватися думка про

фактичну безкарність осіб, винних у вчиненні злочинів, але які мають можливість «відкупитися»³⁶¹.

Вітчизняний вчений В.В. Мартиновський, розглядаючи соціально-правову характеристику корупції, пропонує виокремити три законодавчо визначені форми корупції: 1) використання службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей; 2) прийняття неправомірної вигоди чи прийняття її обіцянки/пропозиції для себе чи інших осіб; 3) обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам³⁶².

Отже, корумпованість персоналу ДКВС України є гострою проблемою сучасного українського суспільства, оскільки вона підриває авторитет правосуддя, владні повноваження самої кримінально-виконавчої системи України, формує недовіру населення країни до органів і установ виконання покарань.

Надаючи кримінологічну характеристику службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, наголосимо, що у кримінологічній літературі це питання завжди було предметом дослідження як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Це обумовлено тим, що кримінологічна характеристика – стрижень, на який нанизуються типова інформація про причини і умови (детермінанти) вчинення окремих видів та груп кримінальних правопорушень, особу злочинця та жертви злочину й інші кримінологічно значущі ознаки.

У юридичній літературі існує чимало різних визначень поняття «кримінологічна характеристика злочинів». Їх аналіз дає змогу зробити висновок про те, що нині дискусійним залишається питання про визначення кола складових елементів кримінологічної характеристики службових та корупційних кримінальних правопорушень, вчинених саме персоналом ДКВС України в місцях несвободи.

³⁶¹Шатов С.А., Сапогов В.М. О некоторых мерах по противодействию коррупции в учреждениях, обеспечивающих изоляцию от общества. *Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление*. 2007. № 4. С. 341–347.

³⁶²Запобігання корупції : підручник / за заг. ред. Б.М. Головкина. Харків : Право, 2019. С. 10.

Водночас правильне, науково обґрунтоване визначення переліку таких елементів дає можливість встановлювати взаємозв'язки між елементами злочинної діяльності, що у подальшому дає змогу не лише встановлювати при розслідуванні злочинів невідомі обставини через відомі, а й виробляти адекватні злочинним проявам заходи запобігання.

Для того, щоб визначити елементний склад кримінологічної характеристики службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, слід дотримуватися такого правила: необґрунтоване розширення кола елементів кримінологічної характеристики може загромадити методика вироблення заходів запобігання, водночас зменшення кількості елементів спричиняє зниження практичної значущості кримінологічної характеристики зазначеного виду злочинів.

Ми поділяємо думку вчених, які вказують на необхідність обов'язкового встановлення відношень і зв'язків (кореляції) між елементами цілого. «В силу цього набір елементів перетворюється на чітке ціле, де кожен елемент виявляється в кінцевому рахунку пов'язаним з усіма іншими елементами і його властивості не можуть бути зрозумілі без урахування цього зв'язку»³⁶³.

На думку Бусол О.Ю. та Расюк Є.В., при наданні кримінологічної характеристики корупційної злочинності можна застосовувати метод так званого «аналітичного скринінгу» злочинності, який полягає в тому, щоб за допомогою аналізу соціальних (політичних, економічних, правових, моральних) явищ, що відбуваються в суспільному житті, ідентифікувати злочинність, тобто виявити ознаки ураженості нею тих чи інших сфер суспільного життя³⁶⁴.

Отже кримінологічну характеристику службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, можна сформулювати як цілісну, порівняно масову

³⁶³ Головин А.Ю. Криминалистическая систематика : монография / под общ. ред. Н.П. Яблокова. М. : ЛексЭст, 2002. С. 121.

³⁶⁴ Кримінологія : підручник / О.М. Джужі, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ : ФОП Маслакова, 2020. С. 407.

скупуність злочинів корупційної спрямованості та осіб, які їх вчинили та посягають на авторитет, або охоронювані законом інтереси ДКВС України, що виражаються у незаконному одержанні неправомірної вигоди, або прийнятті обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або наданні обіцянки/пропозиції чи неправомірної вигоди особі, яка належить до персоналу ДКВС України, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей, якщо має (може мати) місце використання посадового, службового становища як складової частини механізму злочину.

Варто також зазначити, що службові та корупційні кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи, провокують і знижують авторитет її працівників, призводять до розладу діяльності органів і установ виконання покарань, завдання яких – створити належні умови соціалізації, ресоціалізації, реінтеграції засуджених і повернути їх у суспільство законотрудами громадянами.

Основним показником і своєрідним «індикатором» оцінки реального стану службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, та ефективності запобіжної протидії їм є статистика. Цінність статистичних даних безспірна, але ніхто до сьогодні не досліджував, яку саме роль відіграє статистика у вимірюванні та оцінці запобігання цим кримінальним правопорушенням в місцях несвободи.

Спробу визначити й розкрити джерела кримінологічної інформації та її роль щодо з'ясування криміногенної ситуації у країні зробили О. Джужі, Д. Голосніченко, А. Кирилюк у науковій статті «Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні»³⁶⁵. У цій роботі авторський колектив окреслив і розкрив відправні аспекти наведеної проблеми, її актуальність, а також вчені запропонували деякі конкретні положення

³⁶⁵ Джужі О. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні. *Право України*. 2003. № 12. С. 65–70.

і критерії щодо визначення та розвитку інформаційно-кримінологічної статистичної бази.

Головним джерелом кримінологічної статистичної інформації щодо службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, є відповідна статистична звітність. Цей вид статистики належить до кримінально-правової, яка виконує такі функції: описову, пояснювальну, прогнозуючу, управлінську.

Серед персоналу місць несвободи, які вчиняють службові та корупційні кримінальні правопорушення, варто виділити: працівників соціально-психологічної служби; працівників відділу режиму і охорони; працівників підрозділів нагляду і безпеки; працівників медичної служби; оперативних працівників тощо.

На основі аналізу статистичних даних і результатів проведених вітчизняними і зарубіжними вченими в цій сфері нами виокремлено напрями діяльності органів і установ ДКВС України, в яких найчастіше відзначаються прояви стану службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, а саме:

- у сфері управлінській діяльності з персоналом ДКВС України під час прийняття на службу;
- у використанні повноважень та/або створенні умов (прийняття рішень) для незаконного (незаслуженого) отримання матеріальних і моральних привілеїв у процесі проходження служби співробітниками: звань, нагород, премій, інших переваг (отримання житла, путівок) у ДКВС України особисто собі, членам своєї сім'ї та родичам тощо;
- в економічній діяльності на підприємствах установ виконання покарань, що виробляють різні види продукції на договірній основі для зовнішніх і внутрішніх потреб;
- при застосуванні прогресивної системи відбування покарання до засуджених (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; зміна умов утримання засуджених до позбавлення волі) і надання їм послаблень і пільг.

Водночас установлено конкретні види службової діяльності в ДКВС України, де найчастіше може статися вчинення службових та корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, зокрема:

- вилучення за винагороду з особової справи документів, що свідчать про допущені засудженим у період відбування покарань грубих, злісних або дрібних порушень режимних вимог, при поданні до суду матеріалів на умовно-дострокове звільнення або заміну невідбутого покарання більш м'яким;

- створення за винагороду для «елітної» частини засуджених в установах виконання покарань кращих комунально-побутових умов, ніж у решти;

- наявність домовленості з лідерами засуджених в установах виконання покарань про те, що співробітники за винагороду не втручаються в деякі їхні дії в обмін на підтримання ними порядку в установі;

- надання за відповідну винагороду недозволених тривалих і короткострокових побачень з особами, в тому числі жіночої статі, які не є близькими родичами і не перебувають у родинно-сімейних зв'язках;

- надання можливості на постійній основі користуватися мобільним зв'язком у період відбування покарання у виді позбавлення волі за систематичну плату;

- створення каналів постачання алкоголю, наркотиків і заборонених предметів для частини засуджених за винагороду;

- потурання з боку співробітників органів і установ виконання покарань щодо засуджених за винагороду в частині пред'явлення законних вимог про залучення їх до обов'язкової праці та правослухняної поведінки;

- залучення засуджених до виконання робіт з виробництва неврахованої продукції чи виробів, випуск яких в установах виконання покарань заборонений або не пройшов за обліковою документацією, подальша їх реалізація та отримання за це матеріальної винагороди;

- переслідування й утиск по службі з метою подальшого звільнення професійно компетентних співробітників, здатних

виявляти й викривати керівника, що ставить перед собою злочинні задуми. Призначення на керівні посади молодих, абсолютно некомпетентних співробітників, на яких у подальшому можна списати прорахунки і злочини;

– отримання співробітниками ДКВС України неправомірної вигоди за створення в установах виконання покарань обстановки, що сприяє отриманню лідерами злочинного середовища незаслужених послаблень і пільг (окремих приміщень для проживання з телевізором, відеотекою, холодильником, душевою кабінкою тощо);

– пронесення на територію установи виконання покарань і передача засудженим різних предметів, заборонених Правилами внутрішнього розпорядку (певні продукти харчування, дріжджі, спиртні напої, наркотичні засоби, мобільні телефони та зарядні пристрої до них) тощо.

Слід зазначити, що небезпечною тенденцією службових та корупційних кримінальних правопорушень в місцях несвободи є те, що посадові зловживання поступово почали переходити від простих форм (наприклад, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди) складніших.

Намітилася також тенденція до об'єднання окремих корумпованих співробітників територіальних органів ДКВС України у стійкі групи, з метою неодноразового спільного вчинення посадових злочинів і перетворення посадових зловживань у свого роду кримінальний бізнес. Нерідко такі злочинні групи включають у себе представників як керівного складу, так і інших категорій співробітників. У результаті корумпованих зв'язків криміналу з представниками правоохоронних органів складається обстановка невтручання у справи злочинних співтовариств, що дає змогу їм тривалий час діяти безкарно³⁶⁶.

Розглядаючи кримінологічну характеристику службових та корупційних кримінальних правопорушень в місцях несвободи, зокрема, їх кількісно-якісні показники, не слід забувати про такий

³⁶⁶Чепелюк В. Корупція та хабарництво: проблеми співвідношення понять. *Право України*. 2004. № 10. С. 110–114.

структурний елемент, як *обстановка злочину*, яку необхідно вивчати при виявленні та запобіганні досліджуваним кримінальним правопорушенням, що вчиняються персоналом в місцях несвободи. Специфічність обстановки злочину полягає в особливостях зв'язку суб'єкта злочину (особи злочинця) і того середовища, в якому злочин вчиняється.

Специфіку обстановки вчинення зазначених кримінальних правопорушень обумовлює низка факторів, що визначають особливості функціонування установ виконання покарань, зокрема:

- просторова обмеженість території установи;
- неможливість вільного доступу на територію установи сторонніх осіб;
- обмежений контингент, що знаходиться на території установи (включаючи засуджених і співробітників установи);
- підпорядкування осіб, які перебувають на території установи, жорсткій дисципліні, яка встановлюється відомчими нормативно-правовими актами;
- деякі інші фактори.

Під час дослідження обстановки злочину необхідно приділяти увагу психологічному клімату в установі виконання покарань, взаємовідносинам співробітників між собою та із засудженими. Нерідко ослаблений контроль з боку начальницького складу установи виконання покарань сприяє вчиненню злочинів корупційної спрямованості, тому при аналізі обстановки бажано вивчити і особистість начальника установи, його характер, звички, ставлення до співробітників тощо. Крім того, вчиненню службових та корупційних кримінальних правопорушень в місцях несвободи може сприяти психологічний клімат у сім'ї співробітника, а також її матеріальне забезпечення.

Слід зазначити, що у процесі організації діяльності щодо запобігання службових та корупційних кримінальних правопорушень в місцях несвободи необхідно враховувати фактори, властиві тільки цій категорії злочинів: велика латентність і складність виявлення; активна протидія з боку не тільки осіб, які вчиняють

ці кримінальні правопорушення, а й інших співробітників органів і установ кримінально-виконавчої системи, а також специфічні особливості функціонування самої системи виконання покарань.

10.2. Причини та умови вчинення службових і корупційних кримінальних правопорушень у місцях несвободи

У кримінологічній науці існує декілька підходів характеристики понять, під час розкриття сутності яких наводять ознаки, що вказують на виникнення або походження певних предметів чи явищ. Тому в жодному разі, як вважає О.А. Дука, не можна оминати розгляд питання щодо причин і умов вчинення в місцях несвободи службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України³⁶⁷.

Вивчення причин і умов вчинення службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України в цілому й факторів, що впливають на них, зокрема, є найважливою складовою кримінологічного впливу на досліджувану сферу суспільних відносин. Знання детермінант, що обумовлюють вчинення суспільно небезпечних корупційних діянь, дає змогу ефективніше використовувати кримінально-правовий, кримінологічний запобіжний інструментарій у протидії корупції.

Як справедливо зазначає вітчизняний вчений М.І. Мельник, з'ясування факторів, які детермінують корупцію, є необхідною умовою ефективної протидії їй: це дозволяє зрозуміти обумовленість такої соціальної хвороби, як корупція і, образно кажучи, поставити правильний діагноз цьому захворюванню та забезпечити оптимальне його лікування. Розгляд цього питання є важливим ще й з огляду на те, що корупція є явищем, яке

³⁶⁷ Дука О.А. Причини, умови та характерні ознаки осіб, які вчиняють дії, пов'язані з проникненням заборонених речей і предметів в установи виконання покарань, та недоволених зв'язків персоналу із засудженими. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)* : посіб. / за ред. О.М. Джужі. К. : НАВС, 2013. С. 557–568.

саморозвивається і самодетермінується в межах загальної системи – суспільства в цілому, а також детермінує цілу низку інших негативних соціальних явищ³⁶⁸.

Щодо інших соціально негативних, а тим більше, суспільно небезпечних виявів у пенітенціарній системі, на які впливає корумпованість окремих представників персоналу ДКВС України, на думку окремих дослідників, слід віднести незаконний обіг в установах виконання покарань заборонених предметів (наркотичних засобів, зброї), детермінований недозволеними зв'язками персоналу із засудженими, а також, за даними останніх кримінологічних досліджень, вияви найбільш небезпечних форм пенітенціарного рецидиву – злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях³⁶⁹.

Питання про причини і умови вчинення службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України, значного збільшення їхньої питомої ваги у загальній структурі належить до питань, які потребують особливої уваги з боку дослідників. Адже загальновідомо, що для того, щоб вирішити проблему, необхідно насамперед виявити причини її виникнення, встановити умови, які сприяють її існуванню.

І вже після цього – розробляти та вживати заходів, передусім щодо усунення цих самих причин та умов проблемного явища. Навіть найефективніші заходи протидії та запобігання з наслідками «хвороби» суспільства здатні забезпечити лише тимчасове полегшення ситуації, але у жодному разі не здатні виправити становище у цілому.

Отож вчинення службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України, на нашу думку, слід розглядати як свідому неслужбову діяльність, пов'язану із порушенням законодавства та здійснювану з корисливою метою, а найбільш небезпечним порушенням законодавства, очевидно,

³⁶⁸ Мельник М.І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис. доктора юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 424 с.

³⁶⁹ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. К. : ПП «Золоті ворота», 2013. С. 215.

є злочин. Для з'ясування питань про розуміння у сучасній науці понять причини та умови вчинення службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України звернемось до теоретичних надбань кримінології.

Справедливим буде також зазначити, що кримінологія найповніше володіє розробленим арсеналом знань детермінації суспільно небезпечних діянь, до яких, без сумніву, належать і службові та корупційні кримінальні правопорушення, вчинені персоналом ДКВС України. До речі, у кримінологічній науці утвердилася думка про те, що причини – це ті процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок. Що стосується умов, то вони, на думку кримінологів, безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують їх.

Під причинами вчинення персоналом ДКВС України службових та корупційних кримінальних правопорушень варто розуміти явища суспільного життя, які породжують пенітенціарну злочинність в місцях несвободи, підтримують її існування, викликають її ріст або зниження. Причому причини такої злочинності розглядаються через призму економічних і соціальних відносин, політичних інтересів, моральний стан суспільства, а також умов, що сприяють вчиненню персоналом ДКВС України службових та корупційних кримінальних правопорушень.

Як зазначено у сучасній вітчизняній кримінологічній літературі, умови злочинності – це суспільні явища, що безпосередньо не впливають на вчинення злочину, однак позначаються на механізмах формування та дії причини, посилюючи її значущість. Роль умови зазвичай виконує те середовище, в якому діє причина, тобто це коло дії причини, коло породження наслідку. Умова впливає на причину як каталізатор, тобто або сприяє, полегшує дію причини, або перешкоджає їй; прискорює чи сповільнює її дію.

Враховуючи наведене, видається можливим навести такі, так би мовити, проміжні визначення причин та умов вчинення службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України:

Причини службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України – це фактори, події, явища,

які передують корупційній діяльності та безпосередньо спричиняють свідому вольову поведінку суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення, спрямовану на одержання матеріальної вигоди нелегальними засобами та методами, відповідальність за які передбачена КК України.

Умови службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України – це фактори, події, явища та стани, які безпосередньо не спричиняють свідому вольову поведінку суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення, спрямовану на одержання матеріальної вигоди нелегальними засобами та методами, але своїм існуванням та функціонуванням перетворюють можливість реалізації нелегальних методів та засобів збагачення у дійсність.

Варто зазначити, що роздільне висвітлення причин та умов соціально девіантної поведінки людини, на думку зарубіжних кримінологів, може призвести до такого помилкового підходу: в низці кримінологічних робіт можна спостерігати чітке та універсальне розмежування факторів – причин протиправної поведінки та факторів – умов, які їй сприяють³⁷⁰.

Це нібито передбачає розуміння причин та умов як певних абсолютно визначених, раз і назавжди заданих саме у цій якості явищ. В принципі, будь-яку обставину, навіть негативну, складно саму по собі назвати причиною правопорушення. Її взаємодія з різними типами особистості може призвести до діаметрально протилежних результатів.

Отож причина стає такою саме у взаємодії з умовами. Інакше кажучи, яким би не був негативним сам по собі окремо взятий фактор – ситуація чи характеристика людини – це ще не може оцінюватися як підстава для оцінки причини відхиленої поведінки – злочину корупційної спрямованості у ДКВС України.

З таких теоретико-методологічних позицій й слід виділяти причини та умови вчинення службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України.

³⁷⁰ Кримінологія : учебник / под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. М. : Юрист, 1995. 512 с.

Детермінанти службових та корупційних кримінальних правопорушень з боку персоналу ДКВС України, як і будь-якого іншого антисуспільного явища, визначаються цілим комплексом соціальних протиріч. Масштаби, специфіка й динаміка корупції є наслідком загальних політичних, соціальних і економічних проблем країни. Корупція завжди збільшується, коли країна перебуває у стадії модернізації.

Низка факторів, що впливають на службові та корупційні кримінальні правопорушення з боку персоналу ДКВС України, тією чи іншою мірою є її наслідком. Наприклад, низький освітній рівень персоналу ДКВС України деякою мірою сприяє збільшенню вчинення ними службових та корупційних кримінальних правопорушень.

Інакше кажучи, відносно низки факторів далеко неочевидним є причинно-наслідковий зв'язок, що також утруднює дослідження у цій сфері. Фактори, що обумовлюють вчинення персоналом ДКВС України службових та корупційних кримінальних правопорушень, украй різноманітні за своєю природою, формами вияву, спрямованістю впливу тощо.

Отже, ми вважаємо, що причини і умови, як певні явища дійсності, тісно взаємопов'язані, ба більше, можлива їх трансформація (якісне перетворення). Враховуючи це, багато кримінологів обґрунтовано розглядають причини і умови злочинності в їхній єдності й нерозривності. Це стосується й співвідношення понять причинності й детермінації. Згідно з науковими джерелами, детермінанта (від лат. «determinans» – той, що визначає, обумовлює) – причина, що визначає виникнення явища³⁷¹.

Вітчизняний вчений О.Г. Бондарчук, досліджуючи адміністративно-правові механізми протидії корупції в ДКВС України, дійшов висновку, що певну негативну роль у розвитку причин і умов вчинення в місцях несвободи персоналом службових і корупційних правопорушень відіграє також і поширеність у суспільстві думки про повну корумпованість державного

³⁷¹Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. К. : Голов. ред. УРЕ, 1977. С. 203.

апарату та можливість вирішувати свої питання без вступу в корупційні відносини³⁷².

Необхідність поглибленого вивчення причин і умов (детермінант) учинення персоналом ДКВС України службових та корупційних кримінальних правопорушень багато в чому викликана тим, що з цього питання не було достатніх системних кримінологічних досліджень.

Заслуговує на підтримку думка О.М. Джужі про те, що детермінанти пенітенціарної злочинності лежать у двох площинах: по-перше, вони мають зовнішній характер, тобто перебувають за межами кримінально-виконавчих установ; по-друге, мають «внутрішню» природу: криються в самій системі виконання покарання у виді позбавлення волі³⁷³.

Ураховуючи викладені вище міркування вчених-кримінологів, практику функціонування органів і установ ДКВС України, а також загальнофілософські підходи до визначення категорій «загальне», «особливе» й «одиничне», вважаємо за методологічно правильне класифікувати причини та умови вчинення персоналом ДКВС України службових та корупційних кримінальних правопорушень на:

- 1) зовнішні (що належать до загальних умов соціально-економічного забезпечення, які виходять від держави);
- 2) внутрішньосистемні у ДКВС України;
- 3) ті, що стосуються персоналу ДКВС України.

Ураховуючи ту обставину, що велику роль у механізмі злочинної поведінки відіграють причини та умови вчинення персоналом ДКВС України службових та корупційних кримінальних правопорушень на індивідуальному рівні кожного конкретного співробітника ДКВС України, доцільним є перехід до наступного підрозділу запобігання службовим та корупційним кримінальним правопорушенням в місцях несвободи.

³⁷² Бондарчук О.Г. Теоретичні основи та адміністративно-правові механізми протидії корупції в ДКВС України : монографія. Київ : Центр уч. літ., 2016. С. 120.

³⁷³ Курс кримінології. Особлива частина : підруч. у 2 кн. / за заг. ред. О.М. Джужі. К. : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. С. 313.

10.3. Запобігання службовим та корупційним кримінальним правопорушенням у місцях несвободи

В умовах реформування кримінально-виконавчої системи України і її трансформації в пенітенціарну тема запобігання і протидії службовим і корупційним правопорушенням серед персоналу ДКВС України надзвичайно актуальна і злободенна, оскільки про неї говорять в засобах масової інформації, вона включається до порядку денного численних наукових і науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, симпозіумів.

Безумовно, запобігання і протидія службовим і корупційним правопорушенням серед персоналу ДКВС України значною мірою вимагає високого ступеня формалізації та процедурної конкретики. Корупційні зв'язки у місцях несвободи в переважній більшості розвиваються на тлі неналежної юридичної регламентації, коли в діючих нормативних актах містяться колізії, прогалини, відсильні й бланкетні положення, що надають публічним суб'єктам державного управління дискреційні владні повноваження.

З огляду на це одним із головних завдань кримінології є розроблення системи заходів, спрямованих на запобігання службовим і корупційним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи персоналом ДКВС України. Слід також зазначити, що на сучасному етапі формування в Україні правової держави та реформування правоохоронних інституцій (у т. ч. ДКВС України) дослідження проблем теорії і практики запобігання службовим і корупційним правопорушенням в місцях несвободи отримало належний розвиток та знайшло відображення у працях відомих вітчизняних учених.

Проте, незважаючи на здобутки кримінологічної науки в питаннях запобігання службовим і корупційним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи персоналом ДКВС України, поки що не створено єдиної системи їх запобігання. Хоча з інформаційних повідомлень Міністерства юстиції України запобігання службовим і корупційним правопорушенням та зміцнення дисципліни

серед персоналу органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів є пріоритетною у діяльності ДКВС України.

Отже, запобігання службовим і корупційним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи персоналом ДКВС України – це стратегічний напрям антикорупційної діяльності Міністерства юстиції України. Проведений нами аналіз наукової літератури дав змогу визначити, що загальним для кримінологів є виділення трьох основних складових системи запобігання злочинам: загальне запобігання (загальносоціальний рівень), спеціально-кримінологічне запобігання (спеціальний рівень) та індивідуальне запобігання (індивідуальний рівень)³⁷⁴.

Вивчаючи загальносоціальне запобігання службовим і корупційним правопорушенням, що вчиняються в місцях несвободи персоналом ДКВС України, слід погодитися з твердженнями В.В. Коваленка, що загальносоціальне запобігання злочинам не є предметом тільки кримінологічної науки, оскільки загальносоціальні заходи проводяться і поза рамками боротьби зі злочинністю та спрямовані на виконання загальних завдань: стабілізації економіки, розвитку соціальної сфери, поліпшення морально-психологічної атмосфери в суспільстві тощо³⁷⁵.

Аналогічну позицію поділяє О.М. Джужі, що розуміє загальносоціальне запобігання як діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, а також розроблення і здійснення заходів, спрямованих на їх усунення чи нейтралізацію³⁷⁶. На думку О.М. Джужі, така діяльність здійснюється державними органами й громадськими організаціями і зачіпає інтереси всіх членів суспільства.

Натомість А.І. Богатирьов небезпідставно пропонує визначати термін «загальносоціальне запобігання», на його думку, це різновид соціально-профілактичної діяльності адміністрації установ виконання покарань, функціональний зміст та мета якої полягає

³⁷⁴ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодєд / за ред. І.М. Даньшина. Х. : Право, 2003. С. 95.

³⁷⁵ Коваленко В. Загальносоціальні умови профілактики злочинів в економічній сфері. *Право України*. 2004. № 8. С. 13.

³⁷⁶ Кримінологія : навч.-метод. посіб. / Джужі О.М., Мойсєєв Є.М., Василевич В.В. та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ, 2003. С. 111.

у перешкоджанні вчинення в місцях несвободи умисних дій, які направлені на вчинення нового злочину³⁷⁷.

Отже загальносоціальне запобігання злочинам слід розуміти як позитивний розвиток суспільства в цілому, вдосконалення його економічних, політичних, соціальних та інших інститутів, що об'єктивно сприяє усуненню з життя кризових явищ і диспропорцій, які живлять злочинність. Превентивний потенціал цього виду запобігання здійснює опосередкований вплив на злочинність, оскільки діяльність, здійснювана в рамках загальносоціального розвитку, має більш глобальні цілі, спрямовані на розвиток суспільства взагалі, а не тільки на нейтралізацію криміногенних детермінант.

Отже, беручи до уваги, що загальносоціальні заходи запобігання службовим та корупційним правопорушенням вчинених персоналом ДКВС України мають багатоаспектний характер, представляється доцільним виділити такі основні напрями цієї діяльності:

- 1) реформування правового становища персоналу ДКВС України;
- 2) формування реального механізму матеріального і морального стимулювання діяльності персоналу ДКВС України;
- 3) розроблення нового механізму добору кадрів для служби в органах і установах ДКВС України;
- 4) реформування системи професійного навчання персоналу ДКВС України;
- 5) здійснення ефективної політики застосування заходів дисциплінарної відповідальності;
- 6) вдосконалення психологічного забезпечення персоналу ДКВС України;
- 7) оптимізація системи виховної роботи з персоналом ДКВС України щодо корекції його негативних якостей і властивостей.

Отож існуюча структурна побудова ДКВС України не відповідає реаліям теперішнього часу і деякою мірою негативно впливає

³⁷⁷ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 330.

на поширення вчинення з боку персоналу ДКВС України службових та корупційних правопорушень в місцях несвободи. У цьому зв'язку реформована система органів і установ ДКВС України має будуватися за дещо іншим принципом. Вважаємо, що органи і установи виконання покарань слід відокремити від Міністерства юстиції України і їх фінансування має здійснюватись за рахунок державного бюджету.

Реформування структури та порядку фінансування органів і установ ДКВС України помітно збільшить їх статус у системі органів державного управління. Звичайно, такі зміни спричинять певні матеріальні витрати. У деякому плані скороченням і мінімізацією таких витрат може стати видозміна співвідношення атестованого і цивільного персоналу ДКВС України.

Урешті-решт посада співробітника ДКВС України має набути іншого соціально-правового статусу. У правовому плані діяльність співробітників ДКВС України слід розглядати як особливий вид державної служби, яка передбачає наявність особливих владних повноважень і обов'язків. Належність співробітників ДКВС України до професійної групи особливих державних службовців, поза всяким сумнівом, підніме їх значимість у суспільстві і зміцнить авторитет в очах населення.

Звичайно, вдосконалення правового становища має супроводжуватися і зміною соціальної захищеності персоналу ДКВС України. Насамперед це стосується системи оплати їхньої праці. Існуюча система матеріальної винагороди співробітників органів і установ ДКВС України сьогодні не відповідає тим фізичним і психологічним навантаженням, які вони відчувають у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків. Тому вдосконалення системи стимулювання трудової (службової) діяльності персоналу ДКВС України має носити пріоритетний характер.

Реальним кроком у цьому напрямі могло б стати істотне підвищення грошового забезпечення персоналу ДКВС України та доведення його до рівня, який приблизно в 2 рази перевищував би середню зарплату по країні. Досвід зарубіжних країн у цьому

питанні свідчить, що стандартним підходом є встановлення пенітенціарному персоналу зарплати, що на 40–50 % перевищує зарплату промислових робітників у цьому регіоні³⁷⁸. Високий посадовий оклад має бути пов'язаний із пенсійним забезпеченням персоналу ДКВС України, що, в свою чергу, є серйозним стимулом для продовження їхньої подальшої роботи (служби).

Загальносоціальні заходи запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи з боку персоналу ДКВС України, безумовно, здійснюють свій позитивний вплив, однак такий вплив здійснюється лише опосередковано. Тому, враховуючи всю складність і багатоплановість вчинення персоналом в місцях несвободи службових та корупційних правопорушень, для їх запобігання слід також застосовувати спеціально-кримінологічні заходи.

Під спеціально-кримінологічними заходами запобігання слід розуміти спеціальний комплекс заходів, які безпосередньо впливають на запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи з боку персоналу ДКВС України.

Отже, якщо загальносоціальне запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи діє за допомогою заходів загальносоціального характеру (їх усунення, нейтралізація чи обмеження дії) і лише опосередковано справляє профілактичний вплив на чинники, які безпосередньо обумовлюють корупційні діяння, то спеціально-кримінологічне запобігання має цільове спрямування на безпосередні чинники корупційних діянь і передбачає використання спеціальних кримінологічних засобів.

Із цього приводу варто підтримати вітчизняного вченого В.В. Голіну, який розглядає загальносоціальне запобігання як, так би мовити, стратегію, а спеціально-кримінологічне запобігання – як тактику протидії злочинності³⁷⁹.

³⁷⁸ Терещук О.В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2000. 20 с.

³⁷⁹ Голіна В.В. Єдність загальносоціального і спеціально-кримінологічного попередження економічної злочинності. *Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності* : мат. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 грудня 1998 р.). Харків, 1999. С. 124–130.

Спеціально-кримінологічне запобігання, на відміну від загальносоціального, має цілеспрямований на профілактику та припинення вчинення персоналом місць несвободи службового або корупційного правопорушення характер. Саме ця ознака (цілеспрямованість) відіграє роль якісного критерію відмежування розглядуваних видів кримінальних правопорушень.

Інші відмінності між ними є не стільки сутнісними, скільки кількісними. Заходи загальносоціального та спеціально-кримінологічного переплітаються, взаємно проникають один в одного (наприклад, загальносоціальні заходи можуть реалізовуватися в рамках здійснення спеціально-кримінологічних і навпаки). Водночас між ними існує і зворотний зв'язок: спеціально-кримінологічні заходи не лише базуються на загальносоціальних, не лише використовують потенціал суспільного розвитку, а й сприяють йому, усуваючи перешкоди у вигляді факторів корупції та інших негативних явищ на його шляху.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи вирішують завдання усунення, нейтралізації, мінімізації криміногенних факторів. Спеціальна визначеність функцій стосовно виявлення й усунення (блокування і нейтралізації) причин, умов та інших детермінант є основним моментом їхньої профілактичної діяльності. Спеціально-кримінологічні заходи включають і такі додаткові елементи, як змушування особи шляхом її переконання до добровільної відмови від задуманого чи припинення розпочатого злочину. Вони мають часові рамки, локалізовані в часі та просторі, природно доповнюють і конкретизують загальносоціальні заходи.

До того ж заходи спеціально-кримінологічного запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи переважно спрямовані на певний вид правопорушень, тоді як заходи загальносоціального запобігання, як правило, здійснюють профілактичний вплив на весь комплекс соціальних передумов, причин та умов всіх чи більшості видів правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи як засудженими, так і персоналом ДКВС України.

Зважаючи на той факт, що витoki виникнення комплексу причин і умов, що детермінують вчинення персоналом ДКВС України в місцях несвободи службових та корупційних правопорушень, представляється необхідним сформулювати такі основні напрями їхнього спеціально-кримінологічного запобігання:

1) правове регулювання заходів запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи;

2) зміна інформаційної політики у сфері запобігання і протидії службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи;

3) нові підходи до забезпечення безпеки органів і установ виконання покарань.

Розглядаючи зазначені напрями, необхідно визнати, що найважливішим із них на сьогодні є правова регламентація питань запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи. Перш ніж запобігти будь-якому негативному явищу, слід визначити його поняття, види злочинів, суб'єктів запобіжної діяльності, а вже потім здійснювати заходи запобігання. Зрозуміло, що запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи без правового регулювання буде приречено на провал.

Якщо говорити про існуючу на сьогодні систему спеціально-кримінологічних заходів запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи, то слід зазначити, що вони містяться в різних нормативно-правових актах і стосуються різних аспектів діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, до яких згідно з п. п. «д» п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» належать особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби.

Отож ми бачимо, що чинне вітчизняне законодавство передбачає низку превентивних заходів антикорупційного характеру. Водночас аналіз стану і тенденцій вчинення персоналом місць несвободи службових та корупційних правопорушень засвідчує неналежний антикриміногенний потенціал наведених вище

заходів, що потребує оптимізації зазначеної сфери вітчизняного правового поля.

Серед пропонованих нами заходів запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи слід виділити положення щодо правових наслідків їх вчинення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне закріпити на рівні Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» норму про непризначення (позбавлення) пільгових пенсій для тих категорій персоналу ДКВС України, які звільнені зі служби (роботи) у зв'язку із засудженням за умисний злочин, вчинений із використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного правопорушення.

Пристаючи до дослідження індивідуальних заходів запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи, слід зазначити, що причини злочинів (якими б вони не були і до якої сфери соціальної дійсності не належали) діють лише опосередковано – через особистість злочинця. Вплив, який здійснюється на особистість за допомогою зовнішніх факторів, сам по собі не викликає злочинної поведінки; кримінально карне діяння в кінцевому результаті є лише актом людської волі.

Тому профілактика злочинів в одному зі своїх головних аспектів – це запобігання певних форм людської поведінки. Інакше кажучи, з урахуванням активної ролі особистості в генезисі злочинної поведінки попереджувальний вплив постійно повинен здійснюватися не тільки на зовнішні щодо неї фактори, а й на саму особистість.

Однією з умов ефективної організації індивідуального запобігання службовим та корупційним правопорушенням у місцях несвободи є визначення і вивчення об'єкта запобіжного впливу. Як влучно з цього приводу наголошується у спеціальній літературі, «коли йдеться про особистість конкретного злочинця, то застосовуються програми індивідуальної корекції протиправної поведінки. У них відображається детальний портрет особистості, характеристика основних факторів мікросередовища формування її негативних рис, передбачаються диференційовані

заходи профілактичного впливу та критерії ефективності їх застосування»³⁸⁰.

Отож індивідуальна профілактика розрахована насамперед на конкретну роботу з кожною окремою людиною. Вона використовується тоді, коли поведінка індивіда свідчить про реальну можливість переходу його на антигромадські позиції. Заходи індивідуальної профілактики забезпечують відповідний вплив, з одного боку, на саму особу, а з іншого – на безпосередні умови її навколишнього середовища.

Основними елементами системи індивідуальної профілактики є: по-перше, ретельне вивчення осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя, для того, щоб виявити категорії з числа таких осіб, щодо яких особливо корисно (і доцільно) здійснювати індивідуальний вплив; по-друге, визначення основних заходів, спираючись на які можна було б на практиці здійснювати таку роботу; по-третє, вироблення раціональних методів організації, контролю та визначення ефекту індивідуального профілактичного впливу. Об'єктом такого впливу зазвичай вважається сама особистість правопорушника – найбільш конкретизований об'єкт профілактики антигромадської поведінки.

Численні кримінологічні дослідження і практика діяльності ДКВС України засвідчують той факт, що необхідно розширювати сферу індивідуальної профілактики. Вона повинна бути ядром всієї системи профілактики правопорушень, оскільки за своєю сутністю індивідуальна профілактика є сукупністю заходів переконання (виховання) і примусу (покарання), що застосовуються саме до носіїв антигромадських установок і орієнтації. А це певна категорія осіб, які потребують особливого впливу. Тому метою індивідуальної профілактики (якщо говорити про це в цілому) є запобігання негативному процесу формування особистості.

Метою індивідуальної профілактики є зміна, перебудова девіантної поведінки для того, щоб або припинити антисуспільну поведінку індивіда, або змінити криміногенну тенденцію

³⁸⁰ Костицький М.В. Філософсько-правові питання методології юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права. Науковий журнал*. 2011. № 2. С. 13–27.

в поведінці особи. Звідси випливає основне завдання такої профілактики: розкрити реальні закономірності девіантної поведінки, показати механізм її формування та зміни. Для цього необхідно вживати такі заходи:

- своєчасне виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення корупційних правопорушень (у т. ч. злочинів корупційної спрямованості);
- виявлення джерел негативного впливу на них;
- прогнозування індивідуальної поведінки;
- планування заходів індивідуальної профілактики;
- здійснення профілактичного впливу на таких осіб.

Усе це передбачає вирішення комплексу завдань, до яких, зокрема, належать такі: виявлення осіб, чия поведінка, погляди, мотиви тощо свідчать про можливість вчинення правопорушення; вивчення цих осіб та джерел негативного впливу на них; дослідження можливостей створення сприятливої обстановки для них для того, щоб не було вчинено правопорушення; усунення джерел шкідливого впливу; контроль за поведінкою таких осіб та їх способом життя; періодичні перевірки результатів проведених профілактичних заходів. Завдання індивідуальної профілактики можна вважати виконаними, якщо провідними (домінуючими) елементами системи внутрішнього контролю особистості стали моральні та правові приписи й імперативи суспільства.

Специфічними особливостями індивідуального запобігання службовим та корупційним правопорушенням в місцях несвободи є: по-перше, те, що індивідуальне запобігання здійснюється лише стосовно тих осіб, які не дотримуються норм соціальної поведінки (моралі та права); по-друге, воно пов'язано не тільки із заходами виховного впливу, а й із примусом; по-третє, досягнення кінцевої мети індивідуального запобігання здійснюється за рахунок використання заходів, як правило, гласного характеру.

Прогнозування індивідуальної злочинної поведінки та планування запобіжної роботи здійснюється на основі оцінки всієї сукупності внутрішніх та зовнішніх чинників. Індивідуальне прогнозування може бути лише вірогідним – це прогнозування

можливої злочинної поведінки. Чим точнішою та повнішою є інформація – прогноз про особу, тим ефективнішими є заходи запобігання злочинності. Можливість передбачити поведінку людини залежить від того, наскільки ми знаємо обставини, що її визначають, а також програму, за якою вона реалізується із середини.

Прогнозування злочинної поведінки під час індивідуального запобігання, як правило, становить із ним єдиний комплексний процес. Запобігання саме по собі передбачає постійне, всебічне та глибоке вивчення особистості, її поведінки, зв'язків та намірів. Планування має на меті впорядковувати складний та багатогранний процес запобіжного впливу, зробити його цілеспрямованим, визначити найраціональніші шляхи роботи з такою особою, обрати тактичні методи та прийоми, які забезпечать ефективне досягнення мети запобігання злочинній поведінці в конкретній ситуації, що склалась.

Вважаємо, що перспективним напрямом на індивідуальному рівні запобігання службовим та корупційним правопорушенням є впровадження у Міністерстві юстиції України поліграфа. Подібна практика вже тривалі роки існує за кордоном не лише під час проведення допитів та інших слідчих дій за кримінальними провадженнями³⁸¹.

У процесі обстеження кандидата на службу в органи і установи ДКВС України буде змога встановити можливу приховувану інформацію за такими напрямами:

- негативні мотиви вступу на службу;
- розлади поведінки, пов'язані з вживанням психоактивних речовин;
- уточнення анкетних даних та особливостей поведінки;
- виявлення приховуваного кримінального минулого, можливих контактів із кримінальними елементами та інші питання.

³⁸¹ Комиссаров В.И., Комиссарова Я.В. Полиграф как средство проверки следственных действий. *Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики* : Межвузовский сборник научных трудов. Омск : Изд-во Омск. юрид. акад. МВД России, 2002, Вып. 1. С. 89–93.

Контрольні питання до розділу 10

1. Розкрийте ознаки службових та корупційних правопорушень.

2. Назвіть види службових та корупційних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи персоналом ДКВС України.

3. Охарактеризуйте причини вчинення персоналом ДКВС України службових та корупційних правопорушень.

4. Назвіть наслідки вчинення персоналом ДКВС України службових та корупційних правопорушень.

5. Перерахуйте заходи запобігання вчинення персоналом ДКВС України службових та корупційних правопорушень.

6. Охарактеризуйте стан і тенденції вчинення персоналом ДКВС України службових та корупційних правопорушень в місцях несвободи.

7. Чи вважаєте ви перспективним напрямом на індивідуальному рівні запобігання службовим та корупційним правопорушенням впровадження у Міністерстві юстиції України поліграфа?

8. Назвіть причини та умови вчинення службових та корупційних кримінальних правопорушень у місцях несвободи.

9. Назвіть країни, де персонал місць несвободи не вчиняє службові та корупційні кримінальні правопорушення.

10. Які фактори впливають на вчинення в місцях несвободи службових та корупційних кримінальних правопорушень?

РОЗДІЛ 11.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ПРОНИКНЕННЮ В МІСЦЯ НЕСВОБОДИ ЗАБОРОНЕНИХ ПРЕДМЕТІВ І РЕЧОВИН

11.1. Кримінологічна характеристика проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин

Надаючи кримінологічну характеристику проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин, варто наголосити, що сучасне реформування кримінально-виконавчої системи України спрямоване на удосконалення процесу виконання покарань та протидії і запобігання вчинення засудженими і персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень.

Причому проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин є одним із різновидів пенітенціарної злочинності, а тому підлягає вимірюванню для отримання уявлення про її розміри, міру змінюваності, ймовірність та величину майбутнього прояву, а також розроблення відповідних предметних заходів із запобігання та протидії цим проявам.

Вимірювання проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин за основними її параметрами здійснюється насамперед через збір та накопичення офіційних статистичних показників за формами державної статистики. Функцію реєстрації та накопичення інформації щодо проявів пенітенціарної злочинності виконують правоохоронні та судові органи.

До якісних показників проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин належать її структура і характер. Вони характеризують злочинність з якісного боку і здебільшого визначають криміногенну ситуацію у місцях несвободи, вказують

на найбільш криміналізовані сфери установ виконання покарань, а також основні тенденції злочинності у суспільстві.

Отож оцінка проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин є ключовим елементом кримінологічної характеристики та складовою інформаційної моделі злочинності. Незважаючи на те, що за останні роки кількість засуджених в УВП України постійно знижується, саме ця категорія кримінально небезпечних осіб становить реальну загрозу безпеці суспільства і одночасно є якщо не зовсім безнадійною, то вкрай важкою у плані виправного впливу.

Засуджені, які відбувають покарання в УВП, як правило, мають високий ступінь суспільної небезпеки, становлять реальну загрозу суспільству, а направлення їх у вказані установи продиктовано, як нам видається, більшою мірою бажанням держави ізолювати їх від законослухняних громадян, не допустити вчинення ними нового злочину.

За наявною інформацією, останнім часом набуло масового поширення вчинення засудженими шахрайських дій за допомогою мобільних телефонів, що зайвий раз підтверджує суспільну небезпеку проникнення та обігу в середовищі засуджених заборонених предметів та речовин.

Зокрема, окремі засуджені в нічний час безперешкодно телефонують громадянам на номери мобільних або домашніх телефонів і, представляючись представниками міліції, повідомляють, що їх родичі (як правило, діти) затримані за вчинення злочину. В обмін за звільнення останніх від кримінальної відповідальності засуджені вимагають грошові кошти, які повинні бути передані їх пособникам або перераховані на електронні рахунки. Варто наголосити, що кількість мобільних телефонів, що потрапляють до засуджених, постійно збільшується. Крім цього, показник вилучених мобільних телефонів у зонах, що охороняються, майже на 18 % більший, ніж при спробі доставки, які свідчить про незадовільну роботу персоналу установ з попередження надходження цих предметів до охоронюваних зон.

Засуджені за допомогою мобільних телефонів підтримують зв'язок між собою в різних установах, координують свої дії, звер-

таються до правозахисних організацій та засобів масової інформації, надаючи їм викривлену та неправдиву інформацію про стан справ в установах з метою тиску на адміністрацію і одержання непередбачених законом пільг, а також вчиняють інші протиправні дії та злочини. Отож проникнення заборонених предметів та речовин до засуджених в місця несвободи є можливим:

- за наявності серед засуджених осіб, які виношують намір придбати гроші, спиртні напої, наркотики тощо;
- при існуванні створених засудженими неконтрольованих персоналом каналів і зв'язків з родичами, злочинцями та іншими особами, які перебувають поза місцями несвободи;
- при вступі окремих співробітників у незаконні зв'язки із засудженими, їх родичами, а також приєднуванні зі злочинним світом;
- при низькому рівні організації роботи із запобігання проникненню заборонених предметів та речовин у місця несвободи;
- при виявленні осіб, схильних до їх придбання, джерел та каналів їх надходження, а також тих, хто доставляє такі предмети до засуджених.

Важлива роль у аналізі кримінологічної характеристики проникненню заборонених предметів та речовин у місця несвободи відводиться латентній злочинності. Реальні масштаби її в місцях несвободи, як правило, невідомі. Вони визначаються шляхом застосування різних соціологічних, статистичних та аналітичних методик (порівняльний аналіз взаємопов'язаних показників пенітенціарної статистики; зіставлення відомостей обліку злочинів і порушень встановленого порядку відбування покарання із статистикою скарг, заяв, листів громадян до контролюючих і наглядових органів; опитування персоналу УВП, засуджених; експертні оцінки фахівців тощо).

Наявність латентності щодо проникнення заборонених предметів та речовин у місця несвободи є особливо небезпечним явищем, оскільки це завдає непоправної шкоди процесам виправлення і ресоціалізації засуджених, порушує принцип невідворотності покарання, заохочує вчиняти нові більш тяжкі злочини, породжує у засуджених недовіру до персоналу місць несвободи.

У контексті зазначеного погоджуємося з позицією сучасних дослідників, що наведена вище статистика, як і всі дані, що стосуються проникнення, зберігання, вилучення заборонених предметів, речей та речовин та їх обігу в місцях позбавлення волі, не може відобразити реальне становище в цій сфері, що спричинено значною латентністю згаданих правопорушень та злочинів³⁸².

11.2. Причини та умови проникнення в місце несвободи заборонених предметів і речовин

Вивчаючи причини і умови проникнення заборонених предметів та речовин в місце несвободи, ми дійшли висновку, що вони є складовою частиною кримінологічної науки, оскільки пенітенціарна злочинність в місцях несвободи полягає в утворенні єдиної концепції, так званого «причинного комплексу», де мали б своє місце та роль різні детермінанти злочинності та властивості особистості тих засуджених, що порушують закон про кримінальну відповідальність під час відбування покарань.

Вітчизняні вчені В.В. Шаблистий та Л.Г. Якименко, досліджуючи пенітенціарну злочинність, дійшли висновку, що вона пов'язана з процесом реформування ДКВС України взагалі і УВП зокрема. Наведені обставини вимагають від пенітенціарної кримінології розкрити причини та умови проникнення в місце несвободи заборонених предметів та речовин³⁸³.

На це, до речі, звертає увагу і О.М. Джужі у навчальному посібнику «Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)»³⁸⁴.

³⁸² Крачун В.Д. Оперативно-розсыкные меры по предупреждению проникновения запрещенных предметов к лицам, содержащимся в исправительных колониях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Владимир, 2006. С. 7.

³⁸³ Шаблистий В.В., Якименко Л.Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія / за заг. ред. д. ю. н. доц. В.В. Шаблистого. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. С. 11.

³⁸⁴ Джужі О.М. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О.М. Джужі. К. : НАВС, 2013. С. 120.

Так, він зазначає, що детермінанти пенітенціарної злочинності лежать у двох площинах: по-перше, вони мають зовнішній характер, тобто перебувають за межами кримінально-виконавчої діяльності; по-друге, мають «внутрішню» природу: криються в самій системі виконання покарання у виді позбавлення волі.

Близькими до наведеної позиції є погляди іншого вітчизняного ученого І.М. Копотуна, який, на продовження детерміністичного вчення О.М. Джужи та О.Г. Колба, диференціював детермінанти злочинів, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях, на дві групи: 1) детермінанти, пов'язані з організацією виконання покарання у виді позбавлення волі; 2) детермінанти, що належать до виконання персоналом функцій професійної діяльності³⁸⁵.

Водночас, не вивчивши заздалегідь усіх особливостей причин і умов проникнення заборонених предметів та речовин в місця несвободи, не можна визначити, що є причиною і що наслідком. Так, вітчизняний вчений О.Г. Колб, досліджуючи УВП як суб'єкта запобігання злочинам, виділив та обґрунтував дві головні групи детермінант злочинності в УВП: зовнішні (загально-соціальні) та внутрішні (пенітенціарні) (ті, що характерні лише для місць позбавлення волі). Вказаний учений дійшов висновку про те, що в колоніях пріоритетними є останні, оскільки вони криються в самій природі кримінального покарання у виді позбавлення волі³⁸⁶.

Також у сучасній пенітенціарній кримінології досить поширеною є класифікація причин і умов (детермінантів) вчинення злочинів в УВП на внутрішні та зовнішні. Серед вітчизняних дослідників пенітенціарної злочинності прихильниками класифікації причин і умов вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах на внутрішні (суб'єктивні) та зовнішні (об'єктивні) є І.В. Боднар та Д.О. Зубов.

³⁸⁵ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. К. : ПП «Золоті ворота», 2013. С. 200.

³⁸⁶ Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2007. С. 16.

Зокрема, І.В. Боднаром встановлено, що внутрішньою причиною пенітенціарної злочинної поведінки особи є її криміногенна мотивація, яка включає насильницьку, корисливу та корисливо-насильницьку мотивацію злочинної поведінки з метою досягнення й підтримання авторитету та неформального статусу в середовищі засуджених. Зовнішні причини вчинення злочинів пов'язані з конфліктною криміногенною ситуацією між засудженими, адміністрацією й іншими суб'єктами. Їхні зовнішні умови полягають в особливостях мікросередовища, в якому опинився засуджений під час відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі³⁸⁷.

Водночас Д.О. Зубовим до внутрішніх (суб'єктивних) причин вчинення злочинів засудженими у кримінально-виконавчих установах відкритого типу віднесено криміногенну мотивацію, яка включає в себе: прагнення засудженого до повного звільнення; підтримання і завоювання авторитету серед засуджених; насильницьку та корисливу поведінку (щодо інших складів злочинів).

Щодо внутрішніх (суб'єктивних) умов вчинення злочинів засудженими у кримінально-виконавчих установах відкритого типу дослідником встановлено обставини, які сприяють реалізації криміногенної мотивації і входять у суб'єктивну сферу особистості злочинця-засудженого, а також інші властивості, процеси і стани як біологічного, так і психологічного походження. Доведено, що зовнішні (об'єктивні) причини вчинення злочинів засудженими у кримінально-виконавчих установах відкритого типу пов'язані з конфліктно-криміногенною ситуацією між засудженими, адміністрацією та іншими суб'єктами. Зовнішні (об'єктивні) умови полягають в особливостях мікросередовища, в якому знаходиться засуджений під час відбування покарання у виді обмеження волі³⁸⁸.

³⁸⁷ Боднар І.В. Кримінологічні засади запобігання вчиненню злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2012. С. 7–8.

³⁸⁸ Зубов Д.О. Запобігання злочинам, що вчиняються у кримінально-виконавчих установах відкритого типу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2013. С. 7–8.

Варто наголосити, що зарубіжні кримінологи разом із поняттями «причини», «умови», «детермінанти» як альтернативу використовують термін «фактор». Зокрема, фактори, які сприяють проникненню заборонених предметів та речовин в місця несвободи, дослідниками розглядаються з різних підходів. Наприклад, придбання заборонених предметів засудженими є схилання ними окремих співробітників до недозволених зв'язків. Створенню у виправних колоніях нелегального обігу грошових коштів сприяють азартні ігри засуджених, що, у свою чергу, є для організаторів ігор одним із способів набуття грошей, створення «общаків» тощо.

Однак особливо слід виділити внутрішні фактори, які визначаються в місцях несвободи як основні з перелічених вище, котрі утворюють єдину систематизовану схему причин і умов, що впливають на проникнення заборонених предметів та речовин в місця несвободи. До них належать:

- відсутність належної системи контролю за діяльністю структурних підрозділів з реалізації заходів, спрямованих на запобігання проникненню заборонених предметів та речовин в місця несвободи;
- проблема компетенції співробітників УВП, приховування фактів викриття співробітників у незаконних зв'язках із засудженими;
- низький рівень організації професійної підготовки та підвищення професійної майстерності співробітників.

Отож вивчення причин і умов проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин дає підстави для висновку, що більш вдалим видається поділ причин і умов проникнення заборонених предметів та речовин в місця несвободи на суб'єктивні (внутрішні) та об'єктивні (зовнішні). Внутрішніми (суб'єктивними) причинами проникнення заборонених предметів та речовин в місця несвободи є такі:

- 1) з боку засуджених (їх угруповань негативної спрямованості) – мотивація на придбання наркотиків, зброї, грошей тощо. У мотивації засудженого – це взаємозалежні спонування, оскільки

здебільшого, не реалізувавши якийсь свій товар, не маючи готівки, засуджений позбавлений можливості придбання предмета, що цікавить його;

2) з боку осіб, які здійснюють пронесення заборонених предметів та речовин в місця несвободи, – відповідна правовому статусу мотивація особи, яка здійснює таке пронесення, і яка, за результатами проведеного дослідження, має переважно (за винятком родичів і друзів засуджених) корисливу спрямованість.

Зовнішньою (об'єктивною) причиною проникнення заборонених предметів та речовин в місця несвободи є стабільно нелегальна «постачальницька» криміногенна ситуація, що характеризується досить тривалою, протиправною взаємодією осіб, що проносять заборонені предмети та речовини, та засуджених, які їх отримують. Причому можна виділити такі ознаки (рисни) цієї протиправної взаємодії: 1) вона спрямована на подолання різних перешкод; 2) спеціалізація; 3) конспірація.

Водночас засуджені використовують такі методи: підкуп, шантаж, обман та зловживання довірою, залякування; погрози розправою над близькими цій особі людьми, їх викраденням, захопленням як заручників; встановлення сексуальних відносин, у тому числі кровноспоріднених; пряме фізичне насильство тощо. З боку осіб, які проносять заборонені предмети та речовини в місця несвободи, методами виступають найвитонченіші способи пронесень: від використання шлунка, природних отворів і до найхитріших технічних засобів перекидання.

Зовнішні (об'єктивні) умови проникнення заборонених предметів та речовин до місць несвободи – недоліки в соціальному мікросередовищі, що впливають як на мотиваційні, так і на ситуаційні процеси. Велику групу зовнішніх (об'єктивних) умов проникнення заборонених предметів та речовин в місця несвободи утворюють організаційно-управлінські недоліки. Серед них:

- слабка організація роботи оперативних підрозділів із виявлення засуджених, схильних до придбання заборонених предметів, виготовлення, зберігання, збуту і споживання наркотиків;
- неналежна організація роботи оперативних підрозділів із виявлення співробітників УВП, схильних до встановлення недоз-

волених зв'язків із засудженими або їхніми родичами й іншими особами, залученими до механізму проникнення заборонених предметів та речовин в місця несвободи.

Як справедливо зазначено у спеціальній літературі, зовнішні (об'єктивні) умови відображаються у різних недоліках діяльності УВП. Питання про зовнішні умови найповніше досліджено у кримінологічній літературі і знаходять своє відображення майже у кожному наказі, огляді, довідці та інших нормативно-правових актах Міністерства юстиції (або ДКВС) України, інших правоохоронних відомств, котрі так чи інакше стосуються діяльності УВП, боротьби з рецидивною злочинністю³⁸⁹.

Перераховані причини та умови проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин створюють важливе підґрунтя та передумови для продовження теоретичного та практичного дослідження цієї проблеми.

11.3. Запобігання проникненню в місця несвободи заборонених предметів та речовин

Значну роль у запобіжній діяльності в місцях несвободи займають заходи запобігання проникненню заборонених предметів та речовин, які можуть стати предметом вчинення засудженими кримінальних правопорушень. Причому, як правильно зауважив А.П. Закалюк, запобігання злочинності як різновид суспільної діяльності належить до таких важливих напрямів останньої, як соціальний контроль та соціальна профілактика³⁹⁰.

З огляду на це варто наголосити, що в системі запобігання заборонених предметів та речовин, які можуть стати предметом

³⁸⁹ Богатирьов І.Г., Зубов Д.О., Маковій В.В. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова. К. : ВД «Дакор», 2014. С. 103.

³⁹⁰ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

вчинення засудженими кримінальних правопорушень, ми виділяємо загальносоціальне, спеціально-кримінологічне та індивідуально-профілактичне запобігання.

Враховуючи зазначені методологічні підходи, що склались у пенітенціарній кримінології з приводу досліджуваного у цій роботі явища³⁹¹, можна сформулювати таке визначення поняття «загальносоціальне запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів», а саме – це комплекс заходів правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, що реалізуються відповідними суб'єктами запобіжної діяльності та спрямовані на усунення, блокування, нейтралізацію детермінант, які породжують та обумовлюють протиправну поведінку засуджених до позбавлення волі та інших осіб, пов'язаних з придбанням, виготовленням, зберіганням, використанням і збутом заборонених на нормативно-правовому рівні предметів, виробів, речовин, продуктів харчування тощо у слідчих ізоляторах та кримінально-виконавчих установах закритого типу, арештних домах і виховних колоніях.

Отже, до системоутворювальних ознак, що складають зміст цього поняття, слід віднести такі:

1. Це комплекс, а не система запобіжних заходів. Такий висновок ґрунтується на тому, що незважаючи на те, що в Україні створена низка суб'єктів, які здійснюють заходи загальносоціального запобігання злочинам, включаючи й сферу виконання покарань, говорити про їх систему поки ще рано. Як з цього приводу зазначили О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко, подальший розвиток і удосконалення системи суб'єктів протидії злочинності вимагають визначення їхньої компетенції, прав і обов'язків, встановлення каналів зв'язку між ними; організації взаємодії; правового забезпечення³⁹².

³⁹¹ Кримінологія : академічний підручник / Богатирьов І.Г., Колб О.Г., Топчій В.В. та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуж. діяча науки і техніки України І.Г. Богатирьова. Чернівці : Технодрук, 2020. С. 302.

³⁹² Бандурка А.М., Давиденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. С. 105.

Це так званий теоретичний аспект цієї проблематики. Щодо практичної складової з цих питань, то про неї красномовно свідчить сучасний стан виконання відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні. Зокрема, результати спеціальних досліджень у сфері виконання покарань України показують, що лише у 30 із 150 УВП адміністрація установ виконання покарань контролює ситуацію, а в інших таке управління є формальним через те, що в місцях позбавлення волі пріоритетними є не правові норми, а правила злочинного середовища (так звана «кримінальна субкультура»). Саме в таких УВП на засуджених накладене «злодійське мито», а засобами платежу є заборонені предмети, вироби і речовини (гроші, наркотики, спиртні напої тощо)³⁹³.

Вищенаведене дає змогу зробити висновок, що внаслідок безсистемної запобіжної діяльності у сфері виконання покарань та низької ефективності використання адміністрацією і персоналом місць несвободи можливостей загальносоціального запобігання щорічно з боку засуджених і персоналу місць несвободи вчиняються кримінальні правопорушення.

2. Це заходи правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру. До заходів правового змісту відносяться ті державні програми, стратегії, концепції тощо, що розробляються на рівні парламенту, Президента України, Кабінету Міністрів України та центральних органів державної виконавчої влади, наприклад, Міністерства юстиції України та стосуються і кримінально-виконавчої діяльності. На сьогодні безпосереднім нормативно-правовим актом, що регулює зміст запобігання злочинам у сфері виконання покарань, є Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, яка схвалена Кабінетом Міністрів України у вересні 2017 року³⁹⁴.

³⁹³ Колесник С., Єнін Є. Сім кіл пекла пенітенціарної системи. *Зеркало недели. Україна*. 2019. № 1274. С. 7.

³⁹⁴ Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 178. 20 верес. С. 8–9.

Зокрема, у розділі I «Загальні положення» цієї Концепції зазначено, що наявна в країні система виконання покарань потребує структурної реформи, одним із завдань якої є розроблення законодавства у сфері функціонування СІЗО та УВП відповідно до законодавства Європейського Союзу, що має прямий стосунок до досліджуваної у цій роботі проблематики.

Важливим у зв'язку з цим кроком є й закріплення у цій Концепції її мети, а саме: подальше реформування пенітенціарної системи України для беззаперечного дотримання прав людини та громадянина і гуманізації кримінально-виконавчого механізму, встановлення відповідності між завданнями та функціями таких органів, з одного боку, структурою та їх чисельністю, з другого боку, фінансовим забезпеченням, з третього, оскільки система протягом незалежності фінансувалась у розмірі 40 % від потреби (р. II Концепції).

Як наслідок, застарілою залишається матеріальна база діючих кримінально-виконавчих установ ((113 у загальній кількості), 12 СІЗО та 6 виховних колоній), більшість будівель і споруд яких перебуває у незадовільному стані, а окремі – в аварійному, чим не забезпечуються умови тримання засуджених і ув'язнених під варту, що в кінцевому підсумку підвищує рівень вірогідності потрапляння у місця позбавлення волі заборонених предметів, виробів і речовин, а також знижує одночасно ефективність запобіжної діяльності у цьому напрямі (р. III Концепції).

Крім того, низьким є також рівень технічної оснащеності УВП і СІЗО засобами охорони (понад 90 % наявних комплексів технічних засобів охорони периметрів та 33 % інших типів інженерно-технічних засобів охорони та нагляду УВП і СІЗО перебувають у незадовільному технічному стані внаслідок багатократного перевищення граничного стану експлуатації, морального і фізичного зношення (р. III Концепції).

Усі ці обставини виступають тими детермінантами, що сприяють засудженим, позбавленим волі, в отриманні, виготовленні, зберіганні та збуті заборонених предметів, виробів і речовин. З огляду на це видозміна чинного національного законодавства

України (щорічних державних бюджетів, Податкового кодексу, інших законів), що стосуються сфери виконання покарань, є очевидною. Крім того, враховуючи сучасний стан пенітенціарної та рецидивної злочинності та проблеми протидії так званим «злодіям у законі»³⁹⁵ в Україні.

Щодо інших заходів загальносоціального запобігання (організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру), що стосуються змісту проблем запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, то мова про них у загальних рисах ведеться в інших державних програмах та міжнародних документах. Так, зважаючи на зміст Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»³⁹⁶, можна говорити і про міжнародний контроль за станом дотримання прав людини і громадянина у сфері виконання покарань України. Зокрема, про це свідчать положення:

а) ст. 2 цього Закону, у якому зазначено, що рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

б) ст. 10, у якій встановлені додаткові заходи індивідуального характеру (відновлення юридичного стану Стягувача, який він мав до порушення його прав; інші заходи, що передбачені у рішенні ЄСПЛ);

в) ст. 12, яка закріпила дії органів, які є відповідальними за виконанням додаткових заходів індивідуального характеру;

г) ст. 13, у якій визначені заходи загального характеру (внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; внесення змін до адміністративної практики: забезпечення юридичної експертизи законопроектів, забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду працівниками правоохоронних органів, а також з питань тримання людей в умовах позбавлення свободи; інші заходи);

³⁹⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України від 4 червня 2020 року № 671-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020 р. № 42. Ст. 343.

³⁹⁶ Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

д) ст. 17, у якій мова ведеться про те, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерело права.

Грунтуючись на вищенаведених положеннях, до загально-соціальних заходів запобігання потраплянню у місцях несвободи заборонених предметів відноситься й інша діяльність відповідних суб'єктів, що віднесені науковцями до цього виду запобігання злочинам³⁹⁷ з огляду на те, як вони визначені у правових актах у сучасній Україні.

3. Наступною системоутворювальною ознакою, що складає зміст поняття «загальносоціальне запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів», є реалізація цих запобіжних заходів відповідними суб'єктами. У кримінології за специфікою запобіжної діяльності розрізняють такі суб'єкти, які:

1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання;

2) здійснюють безпосереднє керування і координацію окремими напрямами і учасниками запобігання злочинності;

3) виявляють та пізнають об'єкти запобіжного впливу та інформують про них інших суб'єктів;

4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення кримінальних явищ та процесів, захисту соціальних благ і свобод;

5) реалізують заходи щодо відвернення і припинення злочинів і злочинності³⁹⁸.

Зважаючи на здійснену на науковому рівні класифікацію, до суб'єктів загальносоціального запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, можна віднести такі:

а) Верховну Раду України, яка у межах своїх повноважень, що закріплені в розділі IV Конституції України (безпосередньо –

³⁹⁷ Кримінологія : навч. посібник / О.М. Джужі, В.В. Василевич, О.Г. Колб та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. С. 64.

³⁹⁸ Там само.

в її ст. 85), а також відповідно до Регламенту Верховної Ради України, має право приймати закони (п. 3 ст. 85), затверджувати Державний бюджет України та контролювати його виконання (п. 4 ст. 85), визначати засади внутрішньої політики (п. 5 ст. 85) та вчиняти інші дії, що стосуються, зокрема, правового регулювання сфери виконання покарань України;

б) Президента України, повноваження якого, що визначені в розділі V Основного закону та, зокрема, в ст. 106 Конституції України, який має право затверджувати та схвалювати відповідні нормативно-правові акти (Концепції, стратегії тощо), у тому числі й ті, що стосуються сфери виконання покарань;

в) Кабінет Міністрів України, повноваження якого закріплені в розділі VI Конституції України (безпосередньо – в ст. 116), а також у Законі України «Про Кабінет Міністрів України»;

г) інші органи державної виконавчої влади (місцеві державні адміністрації різних рівнів);

г) органи місцевого самоврядування;

д) інші суб'єкти запобігання злочинам, включаючи й ті, що відносяться до суб'єктів спеціального кримінологічного запобігання злочинам.

Наприклад, органи та УВП мають право подавати свої обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України до суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України); надавати освітні та інші послуги, а також допомогу звільненим з місць позбавлення волі особам (ст. ст. 256, 157 КВК України) тощо, що за змістом відноситься до заходів загальносоціального запобігання злочинам у сфері виконання покарань України.

4. Заходи загальносоціального запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів спрямовані на усунення, блокування, нейтралізацію детермінант, які породжують та обумовлюють зазначену протиправну поведінку. У науці під «усуненням» розуміють діяльність, пов'язану з доведенням чого-небудь до зникнення; припиненням існування; ліквідацією³⁹⁹. Зі свого боку в кримінології «детермінантами» вважають

³⁹⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

різноманітні події, явища, процеси; стани природи і суспільства, що відображаються свідомістю і становлять передумови, підстави для інших, похідних від них явищ, процесів, станів свідомості, форм діяльності, типів відносин, а під «детермінацією злочинності» розуміють сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють кримінальну форму поведінки у суспільстві.

При такому науковому підході під «причинністю» розуміють вид детермінації, який полягає у продукуванні одним явищем (причиною) іншого явища (наслідку); під «обумовленням» – такий вид детермінації, який полягає у створенні можливості (ймовірності) настання наслідку через один з двох або обома функціональними способами: сприянням формуванню причин і сприянням (створенням умов) для їх реалізації; під «кореляцією» – такий зв'язок між подіями, явищами, процесами, за якого зміна одних явищ супроводжується (не спричинюється чи обумовлюється) зміною інших⁴⁰⁰.

Результати цього дослідження показали, що до детермінант, що спричинюють, корелюють та обумовлюють випадки вчинення правопорушень і злочинів, пов'язаних з потраплянням заборонених предметів до засуджених, позбавлених волі в Україні, можна віднести такі:

а) соціально-психологічні детермінанти, зокрема, негативні елементи суспільної свідомості осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, у її різних формах, насамперед на рівні їх буденної психології як частини буденної свідомості;

б) до другої групи детермінант, пов'язаних з потраплянням до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, відноситься підсистема умов цього виду правопорушень і злочинів, що вчиняються цими особами у процесі відбування покарання;

в) до третьої групи детермінант відносяться ті підсистеми умов, які сприяють потраплянню до засуджених, позбавлених

⁴⁰⁰ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

волі, заборонених предметів. а саме організаційно-управлінські недоліки у сфері виконання покарань;

г) четверту групу детермінант з означених питань складають корелянти, що відображають зв'язок між подіями, явищами, процесами, які пов'язані з потраплянням до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів та між станом сучасної кримінально-виконавчої політики та практикою її реалізації зокрема.

5. До системоутворювальних ознак визначеного у цій роботі поняття відноситься також інформація про суб'єктів вчинення злочинів і правопорушень, пов'язаних з потраплянням до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів. До таких, зокрема, відносяться:

1) особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі та різноманітними способами доставляють заборонені предмети в УВП і розповсюджують їх серед засуджених;

2) близькі родичі засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, перелік яких визначений у ст. 110 КВК;

3) інші особи, які на законних підставах перебувають на охоронюваних об'єктах УВП (ст. ст. 22–25 КВК). Причому способи доставки заборонених предметів до засуджених, позбавлених волі, є аналогічними, які використовуються тими суб'єктами, мова про які велась вище;

4) персонал місць несвободи, який безпосередньо або опосередковано за родом служби (роботи) спілкується із засудженими, які тримаються у місцях позбавлення волі, використовуючи ті ж способи, що характерні для всіх інших суб'єктів доставки до цих осіб заборонених предметів, а також переносячи їх у своєму одязі чи речах (сумках, «кейсах», папках тощо), використовуючи при цьому довіру своїх колег; недоліки засобів нагляду та охорони (ст. 103 КВК) та зловживаючи своїм службовим положенням.

6. Наступною системоутворювальною ознакою, що складає зміст поняття «загальносоціальне запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів», є вчинення для цього відповідних дій (незаконне придбання, виготовлення, зберігання, використання та збут заборонених предметів).

Виготовлення – це всі дії, пов’язані із серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин, включаючи відокремлення частин рослин або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують, здійснені всупереч встановленому законом порядку (п. 3 постанови Пленуму).

Зберігання – це будь-які умисні дії, пов’язані з фактичним перебуванням наркотичних засобів у володінні винної особи (вона може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, схованці або в іншому місці (п. 3 постанови Пленуму)).

Використання – це дії, пов’язані з користуванням чим-небудь (майном, землею тощо).

Збут – це будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації всупереч закону (п. 4 постанови зазначеного вище Пленуму Верховного Суду України)⁴⁰¹.

Отож під діями, спрямованими на потрапляння в місця позбавлення волі заборонених предметів, слід розуміти таку протиправну діяльність, яка пов’язана з їх придбанням, виготовленням, збереженням, використанням та збутом відповідними особами.

7. До системоутворювальних ознак досліджуваного у цій роботі поняття відноситься також місце вчинення правопорушення, а саме – СІЗО та кримінально-виконавчі установи закритого типу, арештні доми і виховні колонії. Відповідно до вимог ст. 4 Закону України «Про попереднє ув’язнення» слідчі ізолятори відносяться до установ попереднього ув’язнення.

Причому, як це впливає із змісту ст. 4 цього Закону та ст. ст. 89, 90 КВК України, в СІЗО, крім ув’язнених під варту, тримаються засуджені до позбавлення волі, які в установленому порядку залишені для роботи з господарського обслуговування (ст. 89), а також тимчасово залишені в СІЗО та переведені з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до СІЗО

⁴⁰¹ Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2008 року № 4. *Постанова Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ : Паливода А.В., 2011. С. 183–193.

у зв'язку з проведенням слідчих дій у кримінальному провадженні (ст. 90). Крім того, відповідно до вимог ст. 87 КВК у СІЗО протягом 10 днів тримаються засуджені, рішення суду щодо яких вступило в законну силу (ст. ст. 532–539 КПК) та які очікують направлення в кримінально-виконавчі установи закритого типу.

До останніх, як це зазначено в ч. 11 КВК, відносяться виправні колонії (згідно із ч. 2 ст. 18 цього Кодексу – це колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами; колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання; колонії середнього рівня безпеки; колонії максимального рівня безпеки).

8. Ще однією системоутворювальною ознакою сформульованого у цій роботі поняття є визначення на нормативно-правовому рівні переліку заборонених для засуджених, позбавлених волі, предметів, виробів, речовин, продуктів харчування тощо.

Такий перелік закріплено у загальних рисах у ч. 7 ст. 102, ч. 4 ст. 107, ч. 7 ст. 108, ч. ч. 3, 4 ст. 109, ч. ч. 4, 5 ст. 112 КВК та у додатках 3 і 5 ПВР УВП, хоча це й суперечить вимогам ст. ст. 19, 63 та п. 14 ст. 92 Конституції України, відповідно до яких діяльність органів та УВП визначається виключно законами.

Тому логічно було б затвердити перелік заборонених предметів для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, на рівні Кабінету Міністрів України, рішення якого відносяться до законодавства України⁴⁰², на відміну, зокрема, від підзаконних нормативно-правових актів, які не входять в перелік законодавчих джерел (наприклад, ПВР УВП).

Отож проведений аналіз усіх системоутворювальних ознак поняття «загальносоціальне запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів» дав можливість визначити його теоретичне та практичне значення. Зокрема, його теоретичне значення полягає у тому, що вперше на доктринальному рівні сформульовано своєрідну наукову модель

⁴⁰²Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про офіційне тлумачення терміна законодавство)». № 12-рп/98 від 09 липня 1998 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32. Ст. 1209.

загальносоціального запобігання цьому виду правопорушень і злочинів, які відбуваються у сфері виконання покарань України, а також створено методологічні засади для подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Водночас прикладне значення виведеного у цій роботі поняття виражається у тому, що на підставі науково обґрунтованих положень, які розроблені в процесі здійсненого аналізу змісту його системоутворювальних ознак, на практиці можна сформулювати та затвердити комплекс заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінант, які породжують і обумовлюють вчинення правопорушень та злочинів, пов'язаних з потраплянням до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів.

Загалом же, якщо узагальнити отримані у процесі дослідження результати з цього питання, то можна виокремити такі загальносоціальні заходи запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів, а саме:

1. Забезпечення неухильного виконання в нашій державі Закону України «Про захист суспільної моралі», шляхом акцентування всіх зусиль на запобіганні та протидії впливу кримінальної субкультури на населення та, зокрема, на засуджених до позбавлення волі.

2. Забезпечення 100 % фінансування сфери виконання покарань з Державного бюджету України, враховуючи, що на сьогодні інші джерела фінансового характеру є мізерними (доходи від працевикористання засуджених та від інших видів господарської діяльності УВП) та такими, що не забезпечують нагальні потреби ДКВС України, особливо в частині створення Європейських умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, що передбачено відповідним Законом України.

3. Забезпечення на 100 % потреб УВП, пов'язаних з ремонтом, заміною та утриманням інженерно-технічних та інших засобів охорони, нагляду та виявлення заборонених предметів у місцях позбавлення волі, у тому числі з використанням новітніх технологій, як це передбачено ст. 103 КВК України.

4. Побудова нових та реконструкція існуючих СІЗО та УВП (які відносяться до місць позбавлення волі) за міжнародними стандартами (покамерне одиничне або не більше 2-х осіб тримання засуджених; повне відеоспостереження за цими особами на всіх об'єктах життєдіяльності; суворі заходи кримінально-правового характеру за спроби постачання (перенесення, перевезення, пересилання тощо) заборонених предметів у місця позбавлення волі.

5. Забезпечення ефективного соціального захисту персоналу ДКВС України, включаючи підвищення заробітної плати цих осіб, як це зазначено в п. 76 ЄПП, до рівня фахівців, що мають повагу в суспільстві, а також, яка має бути достатньою для залучення і утримання органів та УВП (п. 79.1 ЄПП).

6. Залучення до роботи (служби) у сфері виконання покарань України таких осіб, які володіють та повністю відповідають вимогам чесності, гуманності, а також мають професійні навички, включаючи комунікативні, та особисту здатність до виконання складної діяльності, яка від цих осіб вимагатиметься (п. 77 ЄПП), враховуючи, що персонал УВП виконує важливу суспільну функцію та повинен забезпечувати високі стандарти поведінки із засудженими.

7. Прийняття спеціальної Державної програми, затвердженої Верховною Радою України, на рівні відповідної постанови з питань реалізації державної політики у сфері виконання покарань та приведення порядку виконання і відбування покарань в Україні до європейських стандартів, як це передбачено відповідними законами України.

8. Створення належних правових, організаційних та інших умов для здійснення ефективного громадського контролю за кримінально-виконавчою діяльністю в Україні та прийняття резолюції недовіри за його результатами відповідними керівниками органів та УВП.

9. Підвищення ефективності контролю за сферою виконання покарань України з боку Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної виконавчої влади, результати якого мають бути доведені в установленому порядку до населення.

10. Затвердження ПВР УВП та визначення переліку заборонених предметів, речовин і виробів для засуджених, позбавлених волі, на рівні Кабінету Міністрів України, рішення якого відповідно до рішень Конституційного Суду України відноситься, на відміну від рішень Міністерства юстиції, до законодавчих актів, що дають можливість привести діяльність з цих питань до вимог Конституції України.

Щодо спеціально-кримінологічного запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, виробів і речовин, то під ним слід розуміти спеціальну діяльність відповідних суб'єктів запобігання, яка здійснюється у формі кримінологічної профілактики, відвернення та припинення таких правопорушень, включаючи й кримінального характеру, що ґрунтується на нормативно-правовій основі та спрямована на недопущення виникнення і розвитку детермінант, які породжують і обумовлюють їх вчинення, обмеження та усунення, а також ефективне реагування на процес формування злочинної поведінки засуджених та інших осіб, які схильні до незаконного транспортування або іншого способу доставки у слідчі ізолятори, кримінально-виконавчі установи закритого типу, арештні доми та виховні колонії заборонені для придбання, зберігання, використання та збуту предмети, вироби і речовини.

Отож до системоутворювальних ознак, що складають зміст цього поняття, можна віднести такі:

1. Це спеціальна діяльність. Сутність її полягає у тому, що в Україні створена система правоохоронних органів, на які покладаються завдання із запобігання злочинам і правопорушенням. Змістовну основу такої спеціальної запобіжної діяльності складають заходи, що реалізуються у межах ОРД та негласних слідчих (розшукових) дій (глава 21 розділу II КПК). Зокрема, в ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що ОРД – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів⁴⁰³.

⁴⁰³Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 липня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 304.

До її завдань, як це впливає із змісту ч. 1 ст. 104 КВК, відноситься пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп з метою: а) забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб; б) попередження і виявлення злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання; в) вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та правопорушень; г) надання правоохоронним органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність або кримінальне провадження, допомоги в розкритті, припинення та попередженні злочинів⁴⁰⁴.

Водночас в ст. 246 КПК мова ведеться про таку спеціальну запобіжну діяльність, включаючи й місця позбавлення волі, як негласні слідчі (розшукові) дії, тобто про різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. До спеціальної запобіжної діяльності, зважаючи на зміст мети покарання (ч. 2 ст. 50 КК) та мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 1 КВК), можна віднести й кримінально-виконавчу діяльність у місцях позбавлення волі, основними змістовними елементами якої та засобами впливу на засуджених є: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно-корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив (ч. 3 ст. 6 КВК), а також застосування технічних засобів нагляду і контролю (ст. 103 КВК); режиму особливих умов у колоніях (ст. 105 КВК); застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (ст. 106 КВК); здійснення громадського контролю з боку спостережних комісій (ч. 2 ст. 25 КВК); здійснення відомчого контролю (ст. 23 КВК); здійснення прокурорського нагляду (ст. 22 КВК); здійснення контролю з боку осіб, які згідно із законом мають право відвідувати місця позбавлення волі (ст. 24 КВК); здійснення заходів душпастирської опіки засуджених (ст. 128–1 КВК).

⁴⁰⁴ Козич І.В. Функції кримінально-правової політики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2021. 35 с.

2. Спеціально-кримінологічним запобіганням потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів займаються відповідні суб'єкти. Зокрема, як це випливає із змісту ч. 2 ст. 104 КВК, ОРД у колоніях здійснюється оперативними підрозділами органів і УВП, які віднесені до суб'єктів оперативно-розшукової діяльності на підставі ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Причому відповідно до положень ч. 1 ст. 41 КПК оперативні підрозділи органів та установ виконання покарань здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого та прокурора.

До інших суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання у місцях позбавлення волі відносяться також такі із них: а) підрозділи охорони, нагляду і безпеки СІЗО та УВП, які безпосередньо виявляють способи (канали) транспортування (доставки) у місця позбавлення волі заборонених предметів, речовин і виробів, а також здійснюють аналогічні заходи щодо засуджених; б) воєнізовані формування ДКВС України, які залучаються до забезпечення правопорядку в СІЗО та УВП, у тому числі й на підставі ст. 195 КВК, та мають можливість здійснювати відповідні режимні заходи (огляди; обшуки; використання технічних засобів тощо) (ст. 102 КВК), спрямовані на вилучення заборонених предметів, речовин і виробів у засуджених, позбавлених волі.

3. Спеціально-кримінологічне запобігання потраплянню заборонених предметів до засуджених, позбавлених волі, здійснюється у формі: а) кримінальної профілактики; б) відвернення таких правопорушень і злочинів; в) припинення цих злочинів і правопорушень.

У змісті спеціально-кримінологічного запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів важливу роль відіграють й заходи, пов'язані з припиненням протиправних проявів засуджених у цьому напрямі (заходи опанування, обережності та активного втручання).

4. Спеціально-кримінологічне запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів, речовин, виро-

бів тощо ґрунтується на відповідній нормативно-правовій основі. До таких джерел відносяться:

1) Загальні положення Конституції України, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (ст. ст. 3, 19, 22, 24, 63, 68, ін.).

2) Законодавчі акти, які регулюють порядок виконання та відбування кримінальних покарань (КВК ст. ст. 1, 102, 103, 104 та інші; Закон України «Про попереднє ув'язнення»; Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»; «Про пробацію» та інші), у яких закріплені завдання із запобігання злочинам і правопорушенням.

3) Інші закони, що стосуються сфери виконання покарань та досліджуваних у цій роботі проблем (КПК, Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про боротьбу з тероризмом», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

4) Підзаконні нормативно-правові акти з означених питань (ПВР УВП, Інструкції з організації охорони і нагляду в СІЗО, УВП, виховних колоніях та арештних домах, різноманітні Положення тощо).

5. Спеціально-кримінологічне запобігання спрямоване на:

1) недопущення виникнення і розвитку детермінант, які породжують і обумовлюють вчинення правопорушень, пов'язаних з потраплянням у місця позбавлення волі, їх обмеження та усунення; 2) ефективне реагування щодо формування і розвитку злочинної поведінки засуджених та інших осіб, схильних до незаконного транспортування та іншого способу доставки у СІЗО, КВУ закритого типу, арештні доми та виховні колонії заборонених для придбання, зберігання та збуту предметів, виробів і речовин, які заборонені у місцях позбавлення волі.

І насамкінець заходи індивідуально-профілактичного запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів, виробів і речовин, які здійснюються стосовно конкретної особи – потенційного злочинця⁴⁰⁵. Натомість В.Д. Малков

⁴⁰⁵ Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 39.

доводить у своїх роботах, що індивідуальне запобігання злочинам – це діяльність державних і недержавних органів, організацій та їхніх представників з виявлення осіб, від яких, зважаючи на їхню поведінку, можна очікувати вчинення злочинів, здійснення впливу на таких осіб та навколишнє середовище з метою позитивної корекції поведінки цих осіб, ліквідації або нейтралізації фактів, діючих у такому середовищі⁴⁰⁶.

Отже, якщо узагальнити кримінологічну інформацію з досліджуваного у цій роботі питання, то можна вивести таке визначення поняття «індивідуальне запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів, виробів і речовин», а саме – це комплекс заходів спеціально-кримінологічного характеру, що здійснюються відповідними суб'єктами запобігання злочинності згідно з принципами нормативно-правових актів та які спрямовані на виявлення засуджених, позбавлених волі та інших осіб, схильних до вчинення такого правопорушення чи злочину, а також здійснення на них і їхнє навколишнє середовище профілактичного впливу з метою недопущення вказаних правопорушень (злочинів) та нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, які спричинюють та обумовлюють формування і реалізацію мотивів протиправної поведінки профілактованої особи.

Зважаючи на зміст запропонованих у цій науковій розробці понять, до об'єктів індивідуального запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, речовин і виробів слід віднести такі із них:

1. Раніше судимі особи, які тримались в установах попереднього ув'язнення та КВУ закритого типу, арештних домах і виховних колоніях, у силу отриманого ними протиправного досвіду життєдіяльності під час виконання покарання у виді позбавлення волі. Такий підхід ґрунтується на положеннях КВК, що встановлюють:

а) правила переміщення засуджених під вартою, відповідно до яких окремо від інших таких осіб у місця позбавлення волі направляються дорослі та неповнолітні засуджені, а також засу-

⁴⁰⁶Кримінологія : учебник / под ред. проф. Малкова В.Д. Москва : ЗАО Юстицинформ, 2004. С. 163.

джені до довічного позбавлення волі – окремо від інших осіб (ч. 2 ст. 88 КВК);

б) правила роздільного тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях (ч. 2 ст. 92 КВК), відповідно до яких вперше засуджені особи тримаються окремо від тих, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі;

в) злісні порушники встановленого порядку відбування покарання, антисуспільна настанова та протиправна поведінка яких у процесі відбування покарання у виді позбавлення волі свідчить, з одного боку, про умисне ігнорування норм і приписів, пов'язаних з виконанням та відбуванням цього покарання, а з іншого, як показує практика, тісно кореспондується з правопорушеннями, які стосуються потрапляння у місця позбавлення волі заборонених предметів, речовин і виробів;

г) особи, засуджені за вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення (розділ XIII Особливої частини КК);

д) організатори та члени організованих злочинних груп і організацій (ст. 28 КК України). Правовою та фактичною підставою для постановки таких засуджених до позбавлення волі на профілактичний облік є положення Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», у п. «б» ч. 1 ст. 5 якого зазначено, що до системи органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, відносяться державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них основних функцій (до таких, зокрема, відносяться й органи та УВП), а в ст. 2 – про те, що метою цієї боротьби є усунення причин і умов існування організованої злочинності;

ж) об'єкти профілактичного обліку, що визначені в ст. 6 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а саме: а) засуджені, щодо яких є інформація про злочини, що готуються; б) інші засуджені, які представляють оперативний інтерес за наявності для цього правових підстав.

Отож індивідуальне запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів, речовин і виробів здійснюється у три етапи:

1. До формування мотиву злочинного прояву та наміру його вчинити. Насамперед зазначені заходи реалізуються у межах змісту індивідуальної програми соціально-виховної роботи, яка складається на кожного засудженого, позбавленого волі, за результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики, психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики та затверджується начальником колонії (ч. 2 ст. 95 КВК).

Крім того, на кожного засудженого до позбавлення волі, як це витікає із змісту ч. 3 ст. 97 КВК, розробляється спеціальна індивідуальна програма, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокорегуючого характеру, які мають реалізовуватись у процесі перебування цієї особи в дільниці посиленого контролю. Причому після виконання зазначеної програми за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби постановою начальника колонії засуджений переводиться до дільниці ресоціалізації (ч. 4 ст. 97 КВК), підтверджуючи, в такий спосіб, відсутність протиправної мотивації у цієї особи.

2. Другий етап індивідуального запобігання досліджуваних у цій роботі правопорушень розпочинається після сформованості протиправного мотиву в засудженого, але до початку його реалізації. Саме з міркувань запобігання цьому на практиці адміністрація місць позбавлення волі й здійснює постановку на профілактичний облік засуджених, вірогідність вчинення якими правопорушень є очевидною.

Причому індивідуальне запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, виробів і речовин, як у зв'язку з цим зазначено в п. 1 р. XXIII ПВР УВП, щодо осіб, які перебувають на профілактичних обліках місць позбавлення волі, здійснюється передусім оперативними підрозділами СІЗО, КВУ

закритого типу, арештних домів і виховних колоній, а також персоналом соціально-психологічної служби, цілеспрямовано, плано-мірно, диференційовано з урахуванням особи правопорушника, характеру і ступеня його соціальної занедбаності, небезпеки вчиненого злочину та інших особливостей, що мають значення для правильного вибору методів і заходів впливу.

До того ж постановка на профілактичний облік здійснюється комісійно на підставі достатніх даних про зміну поведінки засудженого, а підготовка матеріалів з цих питань покладається на персонал оперативних підрозділів з урахуванням пропозицій персоналу підрозділів соціально-виховної та психологічної роботи, а також підрозділів нагляду і безпеки (п. 1 р. XXIII ПВР УВП).

3. Третій етап індивідуального запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі, заборонених предметів, виробів і речовин розпочинається після початку реалізації цими особами наміру через здійснення конкретних злочинних дій (на стадії готування та замаху на вчинення злочину (ст. ст. 14–15 КК)). У цьому випадку, без сумніву, більш продуктивно та ефективно мають працювати оперативні підрозділи місць позбавлення волі та інші оперативні підрозділи правоохоронних органів, перелік яких визначено в ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», для того, щоб чітко визначити конкретних засуджених, які причетні до зазначених способів доставки заборонених предметів у СІЗО, КВУ закритого типу, арештних домів, виховних колоній.

Узагальнюючи вищенаведене, робимо висновок, що без системного підходу до вирішення існуючих у змісті індивідуального запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів, тобто без урахування можливостей загальносоціальної та спеціально-кримінологічної діяльності у цьому напрямі, навряд чи можна говорити про їхню ефективність, а також про позитивні зміни та прогнози у зв'язку з цим у змісті діяльності усіх без винятку суб'єктів кримінологічної профілактики.

Контрольні питання до розділу 11

1. Назвіть заходи загальносоціального запобігання потраплянню у місця несвободи заборонених предметів.

2. Назвіть заходи спеціально-кримінологічного запобігання потраплянню у місця несвободи заборонених предметів.

3. Назвіть заходи індивідуально-профілактичного запобігання потраплянню у місця несвободи заборонених предметів.

4. Перерахуйте причини та умови проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин.

5. Назвіть правову основу запобігання потраплянню у місця несвободи заборонених предметів.

6. У чому полягає суспільна небезпека потрапляння у місця несвободи заборонених предметів?

7. Охарактеризуйте особу, яка проносить у місця несвободи заборонені предмети.

8. Хто із персоналу має право оглядати засуджених для виявлення у них заборонених предметів та речовин?

9. Охарактеризуйте проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин.

10. Чи впливають недозволені зв'язки персоналу із засудженими на проникнення в місця несвободи заборонених предметів та речовин?

МОДУЛЬ 3. СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 12. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

12.1. Кримінологічна та кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак кримінальних правопорушень, які характеризують пенітенціарну злочинність у місцях несвободи

Враховуючи той факт, що законодавець розмістив у Розділі XVIII Особливої частини КК України – «Злочини проти правосуддя», ми можемо пояснити це тим, що саме правосуддя має охороняти і захищати державу, суспільство від кримінальних правопорушень у випадку на його посягання, тому вони стають об'єктом кримінально-правової охорони.

Оскільки пенітенціарна злочинність в місцях несвободи передбачає вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 391, 392, 393 КК України, ми не можемо оминати її об'єктивні ознаки через призму кримінологічної та кримінально-правової характеристики.

Сьогодні вітчизняні вчені у галузі кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права єдині в тому, що об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, мають велике значення, оскільки вони дають змогу

органу розслідування правильно визначити соціальну значимість кожного і їхній вплив на пенітенціарну злочинність в місцях несвободи.

Із цього приводу вітчизняний вчений у галузі пенітенціарного права В.М. Трубніков зазначає, що і сьогодні навіть у новітніх підручниках з кримінального права вітчизняні вчені дотримуються цієї концепції⁴⁰⁷.

Здійснюючи кримінологічний та кримінально-правовий аналіз кримінальних правопорушень місцях несвободи, ми звернули увагу на позицію вітчизняної вченої К.В. Бондарєвої про те, що розвиток будь-якого суспільства зумовлює гостру необхідність формування відповідного типу суспільних відносин, а також їхнього регулювання, упорядкування і поєднання. Завдяки цьому поєднанню суспільство функціонує як організована система, має свою динаміку та перспективи подальшого розвитку, характеризується внутрішньою стабільністю⁴⁰⁸.

Отож об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, характеризуються досить складним та неоднозначним соціально-правовим явищем і можуть розглядатися, на думку вітчизняного вченого А.А. Митрофанова, як частина кримінологічної та кримінально-правової політики держави. А ті в свою чергу, як зазначає вчений, ґрунтуються на принципах: економії кримінально-правової репресії; доцільності кримінально-правової політики; диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання; невідворотності кримінально-правового реагування на вчинений злочин⁴⁰⁹.

Дотримуючись наведених згаданим ученим принципів, можемо зробити висновок, що об'єктивні ознаки кримінальних

⁴⁰⁷ Бондарєва К.В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 289 с.

⁴⁰⁸ Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. / В.М. Трубніков, Я.О. Лантінова, О.М. Храмцов та ін.; за заг. ред. В.М. Трубнікова. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2012. С. 92.

⁴⁰⁹ Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. С. 35.

правопорушень, що вчиняються в місцях несвободи, залежать від стану, рівня динаміки та соціально-правової обумовленості, оскільки як засуджені, так і персонал місць несвободи, перебуваючи в спеціально створених умовах, зобов'язані дотримуватися встановленого законом порядку та умов відбування покарання і законності під час виконання функціональних обов'язків, а також прав поведження із засудженими в цих місцях.

Тому варто підтримати позицію вітчизняного вченого О.Г. Михайлика про те, що у разі вчинення засудженими і персоналом кримінального правопорушення в місцях несвободи в частині виконання та відбування покарання має наступати кримінальна відповідальність⁴¹⁰.

З огляду на це цікавою є позиція вітчизняних учених В.Л. Ортинського та О.Г. Колба, які вважають, що суспільна небезпека вчинення під час відбування кримінального покарання засудженими нового кримінального правопорушення полягає в тому, що кримінально каране діяння вчиняється засудженими повторно в умовах їх ізоляції від суспільства, посиленого нагляду та застосування передбачених законом засобів виправлення і ресоціалізації з боку адміністрації місць несвободи, що свідчить про вперте ігнорування останніми кримінально-правових заборон та підвищену суспільну небезпеку таких діянь⁴¹¹. Отже, об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, що вчиняється в місцях несвободи, можна пояснити такими чинниками:

- порушення принципу невідворотності покарання внаслідок вчинення засудженими або персоналом кримінального правопорушення;
- сам факт вчинення засудженими або персоналом кримінального правопорушення негативно впливає на оперативну-службову діяльність виправних колоній;
- суспільна небезпека вчинення засудженими або персоналом кримінального правопорушення збільшується ще й через те,

⁴¹⁰ Михайлик О.Г. Насильство в установах виконання покарань: теорія і практика : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2019. 434 с.

⁴¹¹ Провадження оперативно-розшукових заходів і слідчих дій у місцях позбавлення волі / Ортинський В., Колб О., Козак В. та ін. Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2010. 216 с.

що вони створюють недовіру до засобів виправлення і ресоціалізації засуджених повернення їх до законослухняності після звільнення.

До речі, вивчення судової практики застосування вітчизняними судами закону про кримінальну відповідальність за вчинення у місцях несвободи кримінального правопорушення надало можливість установити, що у структурі пенітенціарної злочинності воно завжди має свій внутрішній зміст і вчиняється для досягнення конкретної мети.

Отже, вчинення засудженими і персоналом у місцях несвободи кримінального правопорушення є багатостороннім явищем, суспільна небезпечність якого визначається не лише кількісно-якісними показниками, посяганням на життя та здоров'я особи, посяганням на досягнення мети правосуддя, а й місцем, умовами та обстановкою відбування покарання засудженим та їх взаємовідносинами між собою і працівниками установ виконання покарань.

Правильне визначення об'єктивних ознак кримінального правопорушення, що вчиняється у виправних колоніях, ми знаходимо у низки вітчизняних та зарубіжних вчених, як у радянські часи, так і на сторінках сучасної кримінально-правової літератури. І дотепер серед правників триває дискусія про те, що потрібно розуміти під об'єктивними ознаками кримінального правопорушення взагалі і вчиненого у місцях несвободи зокрема.

Один з відомих теоретиків кримінального права академік В.Я. Тацій вважає, що правильне визначення об'єктивних ознак кримінального правопорушення, що вчиняється у виправних колоніях, дає змогу не тільки повно і глибоко усвідомити його соціально-правову сутність, його суспільну небезпеку, а й точно кваліфікувати вчинене⁴¹².

Дотримуючись цієї позиції вченого, ми можемо зазначити, що сутність об'єктивних ознак кримінального правопорушення, що вчиняється у місцях несвободи, порушує сформовану в суспільстві

⁴¹²Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків, 2016. 256 с.

систему зв'язків між суспільством і особами, які його вчинили. Водночас ці зв'язки і виявляються саме через об'єктивні ознаки, які дають змогу відмежувати, з одного боку, злочинне від незлочинного, встановлюючи межі кримінально-правового впливу, а з іншого – різні кримінальні правопорушення один від одного, розкриваючи їхній кримінологічний та кримінально-правовий зміст.

Серед кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи, ми виділяємо такі: «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань» (ст. 391 Кримінального кодексу (далі – КК) України); «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» (ст. 392 КК України); «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти» (ст. 393 КК України), за типологією ми їх поділяємо на пенітенціарні кримінальні правопорушення⁴¹³.

Водночас ми зазначаємо, що сьогодні кримінологи занепокоєні вчиненням в місцях несвободи таких кримінальних правопорушень, як: ст. 364 КК України, зловживання владою або службовим становищем; ст. 365 КК України, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу; ст. 367 КК України, службова недбалість та у сфері корупційної діяльності; 368 КК України, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Крім того, це кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. ст. 306, 307, 308, 309 КК України)⁴¹⁴.

Окремо варто зазначити про вчинення персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень, пов'язаних з посяганням на життя та здоров'я особи засудженого, зокрема, це: умисне вбивство (стаття 115 КК України); вбивство через необережність (стаття 119 КК України); умисне тяжке та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (статті 121, 122 КК України), а також

⁴¹³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2020).

⁴¹⁴ Там само.

катування (стаття 127 КК України), за типологією ми їх поділяємо на насильницькі кримінальні правопорушення⁴¹⁵.

Отож значення об'єктивних ознак проявляється також і в тому, що з їхнім встановленням з'ясовуються зміст і соціальна роль відповідної групи суспільних відносин, що визначають, поряд з іншими обставинами, характер і ступінь суспільної небезпечності посягання на ці відносини. Безпомилкове визначення об'єктивних ознак посягання на правосуддя має вирішальне значення для кваліфікації вчиненого в місцях несвободи кримінального правопорушення⁴¹⁶.

З огляду на те, що правосуддя в Україні, відповідно до ст. 124 Конституції України, здійснюється виключно судами, здійснення завдань і цілей правосуддя не вичерпується тільки діяльністю суду. Його ефективне відправлення правосуддя неможливе без взаємопов'язаної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, органів установ виконання покарання. Хоча вказані органи, на відміну від суду, самі і не здійснюють правосуддя, проте вони створюють необхідні умови для ефективної діяльності судів, чим допомагають здійсненню правосуддя.

Так, діяльність, на думку вітчизняних вчених, щодо здійснення правосуддя починається задовго до судового розгляду справи – починаючи зі стадії досудового розслідування. Воно триває і після винесення по справі обвинувального вироку, вступу його в законну силу, включає в себе стадію виконання покарання і закінчується повним його відбуттям або достроковим звільненням чи зняттям судимості. Якщо органи, що здійснюють цю діяльність, не включити в систему правосуддя, то це зробило б, по суті, неможливим відправлення правосуддя судами. Крім того, діяльність самих цих органів також слугує здійсненню завдань правосуддя⁴¹⁷.

⁴¹⁵ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2020).

⁴¹⁶ Таций В.Я. Объект и предмет преступлений по советскому уголовному праву. Харьков, 1982. С. 86–87.

⁴¹⁷ Богатирьов А.І., Ведмідський О.В., Носенко О.О. Втеча ув'язнених з місць несвободи (міжгалузеве дослідження) : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова. К. : ВД «Дакор», 2015. 228 с.

Посягаючи на інтереси правосуддя в цілому, об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи, насамперед порушують нормальну діяльність колоній, на які безпосередньо покладено завдання виконання покарань, виправлення, ресоціалізації та запобігання вчинення кримінального правопорушення як засудженими, так і персоналом.

Із тексту ст. 391, 392, 393 КК України впливає низка положень, що мають важливе значення для визначення об'єктивних ознак. По-перше, у законі зазначено, що всі ці кримінальні правопорушення вчиняють особи, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк. По-друге, ці кримінальні правопорушення виражаються у протиправних незаконних діях, направлених на підрив авторитету правосуддя і адміністрації виправної колонії.

Розкриваючи зміст зазначених ознак, можна зробити висновок, що кримінальні правопорушення, що вчиняються у місцях несвободи, пов'язані з тим, що вони вчиняються особами, підданими державному примусу і виражаються в діях, які порушують порядок виконання та відбування покарання, нормальне здійснення кримінального судочинства, а також у реалізації умислу ухилитися від державного примусу.

Такий аналіз дає підстави вважати, що ст. ст. 391, 392, 393 КК України спрямовані на охорону відносин, що забезпечують порядок виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а також відносин із реалізації юридичного обов'язку винного зазнати правові наслідки, які закон пов'язує із вчиненням кримінального правопорушення у виправних колоніях.

Через множинність і взаємозалежність суспільних відносин, учасником яких є один і той же суб'єкт, кримінальне правопорушення, впливаючи на одну ланку соціального зв'язку, так чи інакше, прямо чи побічно зачіпає інші, дотичні з ним відносини. Викладене дає підстави зробити висновок, що об'єктивні ознаки кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи, характеризуються їхньою нормальною діяльністю.

Наприклад, при вчиненні втечі із застосуванням зброї винний посягає і на громадську безпеку, а в разі вчинення втечі із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, або з погрозою застосування такого насильства заподіює також шкоду суспільним відносинам у сфері охорони життя і здоров'я особи. Якщо втечу вчинено шляхом підкопу, а також із пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони, шкода заподіюється відносинам власності.

Говорячи про насильницькі кримінальні правопорушення, що вчиняються у місцях несвободи, слід зазначити, що вони розподілені у КК України нерівномірно. У розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» Особливої частини спостерігається їхня природна концентрація, де основним безпосереднім об'єктом складів злочинів виступають зазначені невіддільні блага людини. Інші розділи Особливої частини КК України включають склади насильницьких кримінальних правопорушень без дотримання будь-якої послідовності, тобто насильство як таке виступає додатковим або факультативним безпосереднім об'єктом.

У найбільш загальному розумінні об'єктивними ознаками насильницьких кримінальних правопорушень виступають суспільні відносини, що забезпечують особисту безпеку людини від зовнішніх негативних впливів⁴¹⁸. Вчинення такого кримінального правопорушення у місцях несвободи доповнюється суспільними відносинами у сфері нормального функціонування системи виконання покарань, яка забезпечує виконання обвинувального вироку суду і сприяє реалізації правосуддя.

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» звертається увага на необхідність відмежовування вбивства від умисного заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, що спричинило смерть потерпілого. Питання про умисел необхідно вирішувати, зважаючи на сукупність всіх обставин вчиненого діяння, зокрема, враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і лока-

⁴¹⁸ Мошков Т.А. Насилие в местах лишения свободы и его уголовно-правовая оценка : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2010. 204 с.

лізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їхні стосунки.

Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю. Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має⁴¹⁹.

Так, вироком Оріхівського районного суду Запорізької області від 26.10.2018 р. № 1-кп/323/150/18 особу визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України. Особа, відбуваючи покарання в Оріхівській виправній колонії № 88, знаходячись у приміщенні секції № 2 відділення СПС № 9, під час особистого конфлікту з іншим засудженим, не передбачаючи суспільно небезпечних наслідків свого діяння у виді смерті останнього, хоча міг і повинен був їх передбачати, винний умисно наніс не менше чотирьох ударів кулаками обох рук в область тулуба, в результаті чого заподіяв потерпілому тяжке тілесне ушкодження, небезпечне для життя, у виді тупої травми живота, яка ускладнилась гострою крововтратою, від якої останній помер. Суд прийшов до висновку, що на цій стадії конфлікту потерпілий вже не становив для обвинуваченого будь-якої загрози і підстав для подальшого нанесення ударів у обвинуваченого не було.

Причому характер та локалізація завданих тілесних ушкоджень потерпілому в область грудної клітини та бокових частин тулуба переконливо свідчать про те, що умисел обвинуваченого,

⁴¹⁹ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. Дата оновлення: 07.02.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 02.09.2019).

хоча й виник раптово, був спрямований на заподіяння значної шкоди здоров'ю потерпілого. Водночас цей умисел не охоплював заподіяння потерпілому смерті, настання якої обвинувачений не бажав і не передбачав, хоча при нанесенні ударів такої кількості, сили та локалізації повинен був і міг її передбачати, тобто поставився до цього із злочинною недбалістю⁴²⁰.

Слід звернути увагу, що діяльність кримінально-виконавчої системи похідна від правосуддя, оскільки вирішення завдань виправних колоній виступає засобом досягнення цілей правосуддя. Зазначене впливає зі змісту терміна «правосуддя», а також включенням законодавцем до розділу XVIII Особливої частини КК України статей, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення пенітенціарних злочинів.

У разі вчинення нового кримінального правопорушення соціальні зв'язки між ними руйнуються «зсередини», а завдання як кримінально-виконавчої системи, так і правосуддя в цілому не вирішується.

Як справедливо вказує К.В. Бондарєва, кримінальні правопорушення, що вчиняються у місцях несвободи, слід відмежовувати від кримінально-виконавчих проступків саме за об'єктивними ознаками, оскільки останні завдають шкоди тільки інтересам кримінально-виконавчої діяльності як самостійно функціонуючої системі суспільних відносин. Шкода ж, яку завдають пенітенціарним кримінальними правопорушеннями, виходить за межі зазначеної системи і викликає негативні зміни у правовідносинах, що виникають у процесі реалізації вироку суду⁴²¹.

Наступний вид кримінального правопорушення, що вчиняється у місцях несвободи, передбачений ст. 392 КК України. Це кримінальне правопорушення, яке передбачає дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Об'єктивними озна-

⁴²⁰ Вирок Оріхівського районного суду Запорізької області від 26.10.2018 р. № 1-кп/323/150/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77405334> (дата звернення: 15.09.2022).

⁴²¹ Бондарєва К.В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 289 с.

ками такого кримінального правопорушення є суспільні відносини, які забезпечують нормальну діяльність виправних колоній, виконання вироку, а також порядок і умови відбування засудженим призначеного покарання.

Водночас у кримінально-правовій літературі можна зустріти позицію вченого на інше розуміння об'єктивних ознак кримінального правопорушення, що вчиняється у місцях несвободи, яке передбачає дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Наприклад, об'єктивними ознаками цього кримінального правопорушення можуть бути основи громадського порядку в установах виконання покарань⁴²² або інтереси правосуддя і порядок відбування покарання⁴²³.

Що стосується кримінального правопорушення, що вчиняється у місцях несвободи, у виді втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, передбаченого ст. 393 КК України, то об'єктивними ознаками його є також суспільні відносини, які забезпечують нормальну діяльність виправних колоній, виконання вироку, а також порядок і умови відбування засудженим призначеного покарання.

Отож вивчивши об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, що вчиняється у місцях несвободи, можна дійти висновку, що об'єктивні ознаки кримінального правопорушення мають велике значення для індивідуалізації кримінального правопорушення, а також для його відмежування від інших кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи.

Із цього приводу зарубіжний вчений О.М. Трайнін, розглядаючи об'єктивні ознаки кримінального правопорушення, вказував на те, що по описова диспозиція кримінально-правової норми становить переважно сукупність ознак, що характеризують об'єктивну сторону кримінального правопорушення. Тому об'єктивні ознаки – це явище абсолютно неминуче, оскільки в умовах обмежених елементів, що характеризують суб'єкта

⁴²² Писарев В. Ответственность за действия, дезорганизирующие работу исправительно-трудовых учреждений. *Советская юстиция*. 1984. № 8. С. 20.

⁴²³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Атіка, 2004. С. 889.

і суб'єктивну сторону (умисел або необережність, дуже рідко мотив або мета), при досить частому родовому визначенні об'єкта, специфіка кожного складу кримінального правопорушення знаходить своє вираження в об'єктивній стороні⁴²⁴.

Отже, провівши аналіз науково-теоретичної та практичної літератури щодо пенітенціарної злочинності в місцях несвободи, ми пропонуємо таку її класифікацію: 1) за ступенем суспільної небезпечності; 2) за місцем вчинення; 3) за механізмом виконання.

Щодо обстановки вчинення пенітенціарної злочинності в місцях несвободи, то, як справедливо зазначається у сучасній вітчизняній науковій літературі: «обстановка вчинення може набувати рівня надзвичайної ситуації, коли вона стає масовою, або її учасники становлять для суспільства підвищену небезпеку. За таких обставин обстановка вчинення пенітенціарної злочинності в місцях несвободи набуває значення обов'язкової ознаки, а також тоді, коли засуджені вчинили його, скориставшись надзвичайною ситуацією»⁴²⁵.

Важливе значення для кваліфікації *пенітенціарної злочинності в місцях несвободи* має питання про момент, з якого вчинене в місцях несвободи кримінальне правопорушення має розглядатися як закінчене. Вивчення кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи, передбачених ст. ст. 391, 3292, 393 КК України, свідчить, що суди визнають закінченими такі кримінальні правопорушення з моменту, коли засуджений отримав можливість на власний розсуд вчиняти будь-які неконтрольовані ним дії з боку персоналу виправної колонії.

З огляду на те, що вітчизняні вчені вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи, передбачених ст. ст. 391, 392, 393 КК України, вважають видами пенітенціарних кримінальних правопорушень, тому, на їхню думку, час їхнього вчинення є також обов'язковою ознакою.

⁴²⁴Трайнин А.Н. Избранные труды. Санкт-Петербург, 2004. 898 с.

⁴²⁵Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. К. : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

Отже кваліфікація пенітенціарної злочинності в місцях несвободи має здійснюватися з урахуванням способу дії, характеру суспільно небезпечних наслідків, ступеня їхньої тяжкості, причинного зв'язку, місця вчинення кримінального правопорушення і в деяких випадках – часу його вчинення.

12.2. Кримінологічна та кримінально-правова характеристика суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень, які характеризують пенітенціарну злочинність у місцях несвободи

Вивчаючи суб'єктивні ознаки складів кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи, ми зазначаємо, що реалізація конституційних принципів побудови демократичної держави вимагає законного й обґрунтованого притягнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, до кримінальної відповідальності.

У системі кримінально-правового захисту нормальної діяльності пенітенціарної системи Україні важливе місце належить питанням щодо визначення суб'єктивних ознак вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення. Отже для з'ясування кримінологічних та кримінально-правових ознак пенітенціарної злочинності в місцях несвободи ми маємо встановити її суб'єктивні ознаки.

Аналіз останніх публікацій, в яких розглядається роз'яснення цієї проблеми, показує, що серед науковців вона розглядалася поверхово. У загальному розумінні суб'єктивні ознаки пенітенціарної злочинності характеризуються особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи і здатна нести кримінальну відповідальність. З огляду на це загальними ознаками суб'єкта, що вчиняє кримінальне правопорушення, є: вік, фізичний стан, осудність. Усі три ознаки поєднані між собою і є обов'язковими для притягання винного у вчиненні кримінального правопорушення до кримінальної відповідальності.

Наразі особа, яка вчиняє у виправній колонії нове кримінальне правопорушення, має розглядатися за ч. 2. ст. 18 як спеціальний суб'єкт. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення у місцях несвободи може бути тільки особа, яка відбуває там покарання або його виконує. Тобто фізична, осудна особа, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення, за вироком суду направлена для відбування покарання у виправній колонії та наділена відповідним правовим статусом.

Водночас зарубіжний вчений В.С. Орлов вважає, що спеціальним суб'єктом є особа, що не тільки володіє всіма ознаками загального суб'єкта, але й наділена додатковими, властивими тільки йому якостями⁴²⁶. Інша зарубіжна вчена Ш.С. Рашковська вважає, що спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка крім основних ознак загального суб'єкта, передбачених у законі, повинна ще мати особливі додаткові ознаки, що дають можливість залучити цю особу до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення⁴²⁷.

Цікавою є позиція вітчизняних вчених І.Г. Богатирьова, К.В. Бондарєвої, які, вивчаючи вчинення кримінального правопорушення, передбачене ст. 391 КК України, дійшли висновку, що суб'єктами цього кримінального правопорушення не можуть бути: 1) засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі у виховних колоніях; 2) засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі; 3) вагітні жінки, жінки, які мають дітей у будинках дитини при виправній колонії, інваліди першої групи⁴²⁸. Підтримуючи такий хід думок вчених, варто зауважити, що вищеперераховані засуджені особи через свої фізичні

⁴²⁶ Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1958. С. 138.

⁴²⁷ Рашковская Ш.С. Субъект преступления. М. : Всесоюзный юридический заочный институт, 1960. Вып. 6. С. 12.

⁴²⁸ Богатирьов І.Г., Бондарєва К.В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань : навчальний посібник / за заг. ред. проф. кафедри кримінального права та кримінології УДФС України доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Богатирьової О.І. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 200 с.

і вікові ознаки вчинити злісну непокору не спроможні. До речі, відсутня і судова практика з цього питання.

Отож різне розуміння спеціального суб'єкта кримінального правопорушення обумовлено тим, що в теорії багато вчених, що займаються цією проблемою, вкладають у його зміст велику кількість ознак, які, по суті, й породжують різноманіття поглядів у визначенні самого поняття цього суб'єкта. Однак закон про кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 18 КК України) чітко визначає спеціальний суб'єкт злочину як фізичну осудну особу, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Аналіз пенітенціарної злочинності в місцях несвободи показує, що суб'єкт є спеціальним, якщо характеризується додатковими спеціальними ознаками: особа є засудженою; відбуває покарання; ізольована на певний строк, має особливий правовий статус.

Ми ведемо мову про правовий статус як особливу ознаку спеціального суб'єкта, що вчиняє у місцях несвободи нове кримінальне правопорушення тому, що особа набуває його за вироком суду, в якому визначена міра покарання ще до моменту фактичного відбування покарання. З огляду на це варто зазначити, що саме норми кримінально-виконавчого законодавства ретельно регулюють правовий статус засудженого до позбавлення волі.

До речі, терміни «засуджений» та «засудження» використовуються в Конституції України, зокрема в частинах 2 і 3 ст. 63 зазначено, що підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які встановлені вироком суду. У разі скасування вироку як неправосудного, держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням (ч. 4 ст. 62 Конституції України)⁴²⁹.

З огляду на це вчинення будь-яких кримінальних правопорушень щодо засуджених у місцях несвободи є неприпустимим, за

⁴²⁹ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.08.2022).

винятком випадків, коли з боку засуджених вчиняється кримінальне правопорушення, наприклад, злісна непокора або насильство. Тому як крайня необхідність застосовується для припинення відповідного порушення з боку засудженого, однак в обсязі, достатньому для припинення порушення.

Зокрема, в ч. 6 ст. 106 КВК України зазначено, що використання фізичної сили, спеціальних засобів і зброї допускається також в інших випадках, передбачених Законами України «Про Національну поліцію» і «Про Національну гвардію України».

Отож на відміну від об'єктивних ознак, суб'єктивні ознаки відображають внутрішні процеси, що відбуваються в свідомій і вольовій сферах особи, що вчиняє або готується до вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи.

Із цього приводу ми поділяємо думки вітчизняного вченого Ю.В. Орла про те, що практика притягання до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти нормальної діяльності органів і установ виконання покарань свідчить, що переважне число помилок тією чи іншою мірою пов'язані з ознаками суб'єктивної сторони, що відбувається через їхнє неправильне розуміння або внаслідок їхнього неглибокого з'ясування на стадії розслідування або в суді⁴³⁰.

Зазначені обставини свідчать, що змістом суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, що вчиняються у місцях несвободи України, є вина, мотив і цілі злочинної діяльності засудженого, що характерно для відбування ним кримінального покарання, порушення режиму, небажанням ставати на шлях виправлення і ресоціалізації.

У сукупності ці ознаки дають уявлення про той внутрішній процес, який відбувається в психіці особи, і відображають зв'язок її свідомості й волі із вчинюваним суспільно небезпечним діянням. До факультативних суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, вчиненого спеціальним суб'єктом у місцях несвободи, належать також емоції, тобто переживання особи.

⁴³⁰ Орел Ю.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ виконання покарань пенітенціарної служби України : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2016. 416 с.

Вина у формі умислу або необережності є обов'язковою ознакою будь-якого кримінального правопорушення. Не виключенням є і кримінальні правопорушення, що вчиняються у місцях несвободи. Без вини немає кримінальної відповідальності, якими б тяжкими не були наслідки суспільно небезпечного діяння.

Умисел як форма вини набагато частіше передбачається законодавцем, ніж необережність. Це зумовлено насамперед традиційним уявленням про більшу тяжкість умисних діянь, які криміналізувалися законодавцем. У юридичній літературі вченими зазначається, що в реальному житті питома вага умисних злочинів становить більше 80 %.

Чинне законодавство про кримінальну відповідальність характеризує умисел як психічне ставлення, при якому особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала можливість або неминучість настання суспільно небезпечних наслідків і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків.

Усвідомлення винним протиправності своїх дій і передбачення суспільно небезпечних наслідків утворюють інтелектуальний елемент умислу, а бажання настання таких наслідків, бажання опинитися за межами місця відбування покарання чи попереднього ув'язнення – вольовий. Інтелектуальний і вольовий моменти взаємопов'язані і не можуть бути протиставлені один одному.

З огляду на викладене варто зазначити, що суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, що вчиняється у місцях несвободи, має важливе значення для обґрунтування кримінальної відповідальності, кваліфікації кримінального правопорушення і для призначення покарання. Вина є обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, що вчиняються у місцях несвободи, а інші її ознаки мають факультативний характер. У кримінально-правовій науці виділяються дві основні теорії вини:

1) оціночна (нормативна, етична), коли вина особи за вчинене діяння зводиться до оціночної (соціальної, моральної, політичної) характеристики її судом;

2) психологічна, що являє собою суб'єктивне (внутрішнє, психічне) ставлення особи до своїх суспільно небезпечних і протиправних дій або бездіяльності та їхніх суспільно небезпечних наслідків.

Вітчизняна наука і практика схиляються до другого розуміння вини, яка в цьому зв'язку розглядається як суто психологічна категорія, вільна від впливу політичних, соціальних і моральних оцінок, обтяжень суспільної думки. Така позиція, на нашу думку, є найбільш правильною, оскільки кожне суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) осудної особи є вольовим і свідомим. Будь-яке вольове та свідоме діяння вмотивоване й цілеспрямоване, тобто вчиняється за наявності певного мотиву і для досягнення конкретної мети.

Зміст вини утворює сукупність таких елементів психічної діяльності людини, як свідомість і воля. Свідомість включає, зокрема, уявлення суб'єкта про характер тих благ (цінностей), на які спрямовано посягання, про зміст дій, за допомогою яких вчиняється злочин, і про ті фактичні обставини, при яких він вчиняється (час, місце, спосіб, обстановка).

Згідно зі ст. 23 КК України виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої законом про кримінальну відповідальність, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Оскільки досліджувані нами кримінальні правопорушення, що вчиняються у місцях несвободи, мають прямий умисел, тому необережну форму вини ми не розглядатимемо. Згідно з КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її суспільно небезпечні наслідки і бажала їх або свідомо припускала настання цих наслідків.

На нашу думку, протиправність вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи є очевидною. По-перше, особа, яка вчиняє його, усвідомлює, що в результаті вчинення вона буде притягнута до кримінальної відповідальності. По-друге, вона також

усвідомлює, що їй за вчинення кримінального правопорушення суд зарахує строк відбування покарання. Однак, якщо особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення у місцях несвободи, не усвідомлювала протиправності його вчинення, то ми маємо розглядати як відсутність у засудженого або працівника виправної колонії умисного вчинення кримінального правопорушення.

Вольовий момент прямого умислу характеризується в законі бажанням настання суспільно небезпечних наслідків (ч. 2 ст. 24 КК України). Це бажання передбачає цілеспрямовану діяльність винного. У зв'язку з тим, що склад кримінальних правопорушень, які вчиняються у місцях несвободи, сформульовано у законі про кримінальну відповідальність як формальний, суспільно небезпечні наслідки полягають у вчиненні самої дії й наступають одночасно із вчиненням кримінальних правопорушень.

Отож вчиняючи кримінальне правопорушення у місцях несвободи, винний (засуджений або працівник) має усвідомлювати суспільно небезпечний і протиправний характер своїх дій, при цьому він бажає досягти певного результату. До речі, сам результат залежить від вчиненого особою кримінального правопорушення. Наприклад, вчинення засудженими пенітенціарних кримінальних правопорушень, зокрема:

1) вчинення злісної непокори вимогам адміністрації виправної колонії (ст. 391 КК України) передбачає бажання засудженим порушувати вимоги режиму з метою засвідчити певні традиції субкультури у виправних колоніях України;

2) вчинення дії, що дезорганізує установи виконання покарань (ст. 392 КК України), передбачає бажання засудженого бути в організованій групі для забезпечення власної безпеки під час відбування покарання;

3) вчинення втечі (ст. 393 КК України) передбачає бажання засудженого опинитися за межами території місця відбування покарання для того, щоб отримати свободу.

Отож кримінальне правопорушення вчиняється особою відразу з виникненням умислу, що формується безпосередньо перед самим початком вчинення кримінального правопорушення в місцях несвободи і відразу ж реалізується.

Інша річ, коли засуджений пропонує працівнику пронести заборонені предмети через контрольно-пропускний пункт виправної колонії, тоді у нього є час обдумати та обмірковувати план, можливо, домовитися з тою зміною, яка може бути співучасником тощо. Наявність цього виду умислу на кваліфікацію, як правило, не впливає, але свідчить про підвищений ступінь вини, а також суспільної небезпечності особи, яка бажає вчинити кримінальне правопорушення у виправній колонії.

Мотиви вчинення кримінальних правопорушень у виправній колонії можуть бути різними. Зазвичай вони перебувають за межами суб'єктивної сторони кримінального правопорушення і не впливають на його кваліфікацію, а лише враховуються при індивідуалізації покарання. Варто зазначити, що думки щодо мотивів вчинення кримінальних правопорушень у виправних колоніях України у засуджених і працівників відрізняються.

Цьому можна надати таке пояснення. Засуджена особа перебуває в умовах ізоляції, строк покарання перевищує більше п'яти років. Поява проблем як за межами виправної колонії (неблагополучне становище в сім'ї), так і під час відбування покарання (конфлікт серед засуджених або адміністрацією). Все це мотивує засудженого на вчинення кримінального правопорушення. Працівника виправної колонії мотивує вчинення кримінального правопорушення з іншого боку (низька заробітна платня, відсутність житла, соціальна незахищеність тощо).

Вітчизняний вчений Р.В. Вереша, досліджуючи значення мотиву кримінального правопорушення, зауважує, що під мотивом у психології прийнято розуміти свідоме спонукання до досягнення мети, усвідомлення особистої необхідності задоволення власних потреб. З огляду на це дослідник надає таке визначення мотиву кримінального правопорушення, як усвідомленого спонукання до досягнення мети, обумовленого потребами особи, що має суспільно небезпечний характер і тягне за собою кримінальну відповідальність⁴³¹.

⁴³¹ Вереша Р.В. Мотив та мета злочину : наук. практ посіб. Київ : Алерта, 2016. 56 с.

Зарубіжний вчений В.І. Єгоров усі мотиви вчинення кримінальних правопорушень поділяє на три групи: 1) суспільно небезпечні (низинні) мотиви; 2) суспільно нейтральні мотиви; 3) суспільно корисні мотиви⁴³².

Щодо кримінальних правопорушень, що вчиняються у виправній колонії, то вони мають мотиви другої і третьої групи. До числа найбільш поширених низинних мотивів вчинення кримінальних правопорушень, вчинених у виправній колонії, можна віднести:

- бажання незаконним шляхом придбати гроші, речі, ухилитися від відбування покарання тощо;
- спонукання, пов'язані з потребою в алкоголі, наркотиках;
- ревнощі, помста, бажання приховати сліди кримінального правопорушення тощо.

Проте існують мотиви, позбавлені низинного змісту. Вони характеризуються тим, що відповідають ст. 66 КК України, обставинами, що пом'якшують покарання (закон зобов'язує суди розглядати вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність).

Отже правильна оцінка вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи неможлива без урахування її мотивів і мети. Щодо складу пенітенціарних кримінальних правопорушень, то мотиви їх вчинення перебувають за межами суб'єктивної сторони, а отже, не впливають на їх кваліфікацію, а лише враховуються при індивідуалізації покарання як пом'якшувальні чи обтяжувальні обставини.

Питання кваліфікації кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи, залежить від мети, яку мала особа, вчиняючи те чи інше кримінальне правопорушення у виправній колонії. Якщо буде встановлено, що основна мета вчинення кримінального правопорушення у виправній колонії – ухилення від покарання, тоді виникає інша проблема, оскільки за нове

⁴³² Єгоров В.И. Уголовная ответственность за уклонение от отбывания уголовных наказаний. Рязань, 1985. С. 24–25.

кримінальне правопорушення не наступає кримінальна відповідальність.

Хоча, якщо звернутись до ст. 393 КК України, то обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є ухилення засудженого від подальшого відбування покарання. Як аргумент, учені посилаються на відсутність у диспозиції ст. 393 КК України вказівки на мету ухилення від відбування покарання або запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Однак відсутність такої вказівки в диспозиції статті ще не є суттєвим аргументом на користь того, щоб на цій підставі виключати мету діяння з його суб'єктивної сторони. Так, В.М. Кудрявцев, зазначаючи зростання значення суб'єктивних ознак у складі діяння, підкреслював, що «відсутність в законі безпосередньо згадки про мотив й мету дії не завжди означає, що ці ознаки перестають бути елементами складу кримінального правопорушення»⁴³³. Аналогічною є і позиція Б.С. Волкова, який пише з цього приводу, що «мета дії повинна бути визнана у всіх випадках, де зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення обмежується прямим умислом»⁴³⁴.

До речі, зарубіжний вчений В.П. Малков вважає, що для складу пенітенціарних кримінальних правопорушень не має значення, чи мав винний мету ухилитися від відбування покарання назавжди або ж тимчасово⁴³⁵. Інші вважають, що мета, наприклад, втечі (ст. 393 КК України) – назавжди ухилитися від відбування покарання⁴³⁶.

А якщо суб'єкт не мав на меті повністю ухилитися від подальшого відбування покарання, а тільки частково, наводячи аргу-

⁴³³ Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений. М. : Госюриздат, 1963. С. 77.

⁴³⁴ Волков Г.С. Мотив и квалификация преступлений. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1968. С. 12.

⁴³⁵ Малков В.П. Ответственность за побег из места заключения или из-под стражи. *Правоведение*. 1993. № 1. С. 106.

⁴³⁶ Уткин В.А., Шеслер А.В., Санников И.Ф. Побег из мест лишения свободы: квалификация и предупреждение : учеб. пособие. Томск : Том. филиал РИПК МВД РФ, 1995. С. 16.

менти (наприклад, хвора мати, проблема в сім'ї тощо), можливо, тоді орган розслідування має розглядати мотив вчинення втечі як порушення режиму відбування покарання і тягнути за собою дисциплінарну відповідальність.

Така ж ситуація виникає при злісний непокорі законним вимогам адміністрації виправної колонії (ст. 391 КК України), коли строк давності дисциплінарного стягнення визначений у диспозиції (1 рік) стік. До того ж диспозиція ст. 391 КК України вступила в протиріччя ч. 14 ст. 134 КВК України, у якій законодавець чітко визначив строк відбування засудженим дисциплінарного стягнення, тобто шість місяців. Після цього в нього дисциплінарного стягнення немає, а тому притягувати його до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України не можна.

Отже недостатнє володіння працівниками виправної колонії знаннями кримінального і кримінально-виконавчого законодавства може призвести до помилок у кваліфікації кримінальних правопорушень, що вчиняються у виправних колоніях України, і у результаті створити умови для вчинення з боку засуджених нового кримінального правопорушення.

Однак це не узгоджується з інтересами правосуддя і завданнями запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи. З огляду на це небезпечність кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи, обумовлюється не тільки тим, що засуджений (особа, яка знаходиться в умовах ізоляції не бажає стати на шлях виправлення і ресоціалізації) своїми діями підриває авторитет правосуддя і адміністрації виправної колонії.

Суб'єктивні ознаки вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи мають важливе значення для обґрунтування кримінальної відповідальності та кваліфікації кримінального правопорушення. Відмінності між складами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 390 та ст. 393 КК України, виявляються і в їх суб'єктивній стороні – за спрямованістю умислу винного.

Наприклад, при втечі умисел засудженого спрямовано на самовільне незаконне залишення місця позбавлення волі. При

ухиленні від відбування позбавлення волі спрямованість умислу інша – на те, щоб не повертатися до установи виконання покарань, звідки особа тимчасово відпущена на законній підставі.

З урахуванням вищевикладеного робимо висновок, що тільки при правильному визначенні елементів складу кримінальних правопорушень, що вчиняються у місцях несвободи, мають бути враховані всі нюанси ознак складу кримінальних правопорушень, передбаченого ст. ст. 390, 391, 392, 393 КК України, що дасть змогу здійснити точну кваліфікацію та призначити відповідне вчиненому кримінальному правопорушенню диференційоване та індивідуалізоване покарання.

На це, до речі, звертав увагу і зарубіжний вчений О.І. Лукашов, зазначаючи про те, що засуджений при порушенні вимог режиму відбування покарання усвідомлює фактичну сторону свого діяння, а тим самим і його суспільну небезпечність та протиправність, оскільки поведінка засудженого та практично всі відносини його з адміністрацією виправної колонії регламентовані нормами кримінально-виконавчого законодавства⁴³⁷.

Підсумовуючи, зазначимо, що суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, яке вчиняється у місцях несвободи – це ознака складу кримінального правопорушення, яка характеризується прямим умислом, усвідомлюється засудженим, спонукає його до досягнення мети, має суспільно небезпечний характер і тягне за собою кримінальну відповідальність.

Контрольні питання до розділу 12

1. Визначне класифікацію пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.
2. Дайте характеристику об'єкту кримінального правопорушення в місцях несвободи.

⁴³⁷ Лукашов А.И. Уголовная ответственность за злостное неповиновение требованиям администрации исправительно-трудовых учреждений : учеб. пособ. Минск : ВШ МВД СССР, 1990. 66 с.

3. Назвіть об'єктивні ознаки пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.
4. Назвіть суб'єктивні ознаки пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.
5. Хто може бути суб'єктом пенітенціарної злочинності в місцях несвободи?
6. Назвіть види кримінальних правопорушень, що вчиняються засудженим у місцях несвободи.
7. Які види кримінальних правопорушень, вчинених персоналом місць несвободи, входять до складу пенітенціарної злочинності?
8. Назвіть обставини, які впливають на вчинення засудженими в місцях несвободи кримінальних правопорушень.
9. Назвіть фактори, які впливають на вчинення персоналом місць несвободи кримінальних правопорушень.
10. Розкрийте механізм злочинної поведінки засуджених в місцях несвободи.

РОЗДІЛ 13.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

13.1. Кримінологічна характеристика пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн

Стратегічно важливим питанням запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи Міністерства юстиції України є вивчення зарубіжного досвіду. Важливу роль у цьому процесі відіграє міжнародна інтеграція співпраці всіх країн світу щодо створення єдиної міжнародної наукової бази вивчення проблем пенітенціарної злочинності в місцях несвободи і пошуку оптимальних шляхів її запобігання серед засуджених, ув'язнених і пенітенціарного персоналу.

До того ж результатом дослідження зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи, якщо він заслуговує на це, має бути впровадження окремих його аспектів у національне законодавство країни і реалізація їх на практиці.

За даними дослідження наукової школи «Інтелект», ті пропозиції, які надають вітчизняні вчені у власних дослідженнях щодо запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи, не тільки не впроваджуються в діяльність місць несвободи Міністерства юстиції України, а навпаки – ігноруються і не вивчаються персоналом місць несвободи. За виключенням хіба що вивчення пенітенціарної кримінології здобувачами вищої освіти Академії Державної пенітенціарної служби.

З огляду на зарубіжний досвід запобігання пенітенціарній злочинності вітчизняні установи виконання покарань залиша-

ються занадто консервативними, повільно адаптують свою діяльність до міжнародних стандартів поведінки із засудженими та ув'язненими, що призводить до вчинення як засудженими, так і пенітенціарним персоналом кримінальних правопорушень.

Ураховуючи, що запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи ведеться здебільшого в процесі реагування на вчинення кримінальних правопорушень з боку засуджених, ув'язнених або пенітенціарного персоналу, зростає потреба саме у вивченні зарубіжного досвіду з цього питання та визначення, наскільки таке запобігання відповідає національним нормативно-правовим актам стратегічного планування у сфері реформування пенітенціарної системи^{438,439}.

Зважаючи на це, положення національних програмних документів орієнтовано на такі доктринальні засади, що створюють позитивні передумови для впровадження позитивного зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності у вітчизняну практику функціонування місць несвободи, а саме:

- по-перше, на підвищення рівня формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами;
- по-друге, на наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу;
- по-третє, на подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поведінки із засудженими.

⁴³⁸ Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 19.12.2017).

⁴³⁹ Проект Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/povidomlennya-pro-provedennya-elektronnih-konsultatsiy-z-gromadskisty-schodo-proektu-rozporyadjennya-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennya-strategii-reformuvannya-penitentsiarnoi-sistemi-do-2026-roku-ta-zatverdjenya-planu-zahodiv-na-20222024-roki-sch> (дата звернення: 24.05.2022).

Причому наявність численних наукових дискусій, які іноді є протилежними серед вітчизняних і зарубіжних учених щодо вивчення зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи та впровадження його у вітчизняну практику, вказує як на актуальність проблеми, так і на потребу в її вирішенні.

Варто зазначити, що проблема запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи для всіх держав світу є однаковою. Тому варто погодитися з позицією вітчизняного вченого О.О. Некрасова про те, що неодмінною умовою успішної реалізації кримінальної та кримінально-виконавчої політики будь-якої країни є вжиття заходів щодо недопущення в місцях несвободи вчинення кримінального правопорушення. Хоча, як зауважує вчений, цьому процесу можуть перешкоджати різні обставини, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. У їх числі і запобігання серед засуджених, до яких суд застосував покарання, вчиненню нового кримінального правопорушення⁴⁴⁰. Грунтуючись на такій позиції дослідника, можна зробити висновок, що кримінальне законодавство всіх держав містить норми про відповідальність за кримінально-протиправні посягання на встановлений порядок виконання та відбування покарань, а також за загальнокримінальні діяння, що вчиняються засудженими та ув'язненими в місцях несвободи.

Зазначаючи безперечно значущість раніше проведених досліджень зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи, зауважимо, що вони, як нам представляється, не вичерпують усього кола питань, що вимагають свого вирішення.

Тому ми поділяємо позицію вітчизняного вченого І.Г. Богатирьова про те, що насамперед важливо розуміти, що не існує ідеальних правових систем, у яких проблема запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи позитивно вирі-

⁴⁴⁰ Некрасов О.О. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії втечі з місця позбавлення волі або з-під варти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 161–168.

шена. Їх ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку. В Україні останні два десятиліття відбувається ідеалізація права західного типу, незважаючи навіть на очевидні суттєві відмінності в історії формування цих правових систем⁴⁴¹.

Саме тому, зважаючи на особливості кримінологічної характеристики пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн, більшість національних законодавців диференціює кримінальну відповідальність за діяння, вчинювані засудженими та ув'язненими як у сфері пенітенціарних правовідносин (тобто ті, що посягають на встановлений порядок виконання та відбування покарань), так і за загальнокримінальні діяння, вчинювані в місцях несвободи.

Причому законодавці держав однієї правової сім'ї, як правило, дотримуються уніфікованих підходів у відповідній юридичній техніці. Так, наприклад, у межах слов'янської правової сім'ї проведений нами аналіз кримінальних кодексів показав, що більшість статей, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення нормальної діяльності установ виконання покарань, схожі за конструкцією їх диспозицій. Водночас відмінності простежуються у родових об'єктах відповідних кримінальних правопорушень: в одних державах ці кримінальні правопорушення визнано посяганням на порядок управління, в інших – на інтереси правосуддя.

Отже, вивчаючи кримінологічну характеристику пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн, нами було встановлено, що в зарубіжних установах виконання покарань вчиняються як групова непокора засуджених, так і захоплення заручників і знищення майна. Причинами вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарних установах, зокрема США, є також, як і в Україні, погані умови тримання засуджених в місцях

⁴⁴¹ Богатирьов І.Г., Копотун І.М., Пузирьов М.С. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посіб. / за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Київ : Ін-т крим.-вик. служби, 2013. 140 с.

несвободи. До них належать переповненість тюрем, недостатнє їх фінансування, неправильна класифікація засуджених за режимом відбування покарання та деякі інші причини.

Із цього приводу вітчизняний учений І.М. Копотун, досліджуючи місця несповоди США, припускає, що низка чинників створює в середовищі засуджених відчуття втоми, песимізм і напруженість, які в кінцевому результаті призводять до масових заворушень. Вони можуть спалахнути від «іскри», такої, як, наприклад, погана їжа або чутки про насильство тюремної адміністрації. Відповідно до цієї теорії обов'язково мають бути присутніми два елементи: підстава невдоволення та інцидент, який перетворює невдоволення у заворушення⁴⁴². Деякі вчені вважають, що масові заворушення в місцях позбавлення волі можуть виникнути з причини втручання адміністрації в соціальну систему засуджених.

Найбільші проблеми із масовими заворушеннями в пенітенціарних установах у сучасному світі мають країни Латинської Америки. Тюремна система майже всієї Латинської Америки перебуває у кризі, яка, на думку численних експертів, викликана трьома причинами – переповненістю пенітенціарних установ, впливом організованих кримінальних спільнот і відсутністю державних інвестицій⁴⁴³.

Наприклад, за даними неурядових організацій, у Венесуелі, починаючи з 2012 р., у пенітенціарних установах було вбито понад 500, а поранено – понад 1000 осіб. Керівництво неурядової організації «Венесуельський інформаційний тюремний центр» пояснює такий стан справ тим, що всі тюрми переповнені, охоронців не вистачає і все це створює ґрунт «для активізації насильства», яке підживлюється боротьбою між злочинними угрупованнями за право здійснювати незаконну торгівлю, в тому числі наркотиками⁴⁴⁴.

⁴⁴² Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

⁴⁴³ Пожары и беспорядки: тюремная система Латинской Америки – в кризисе / пер. Ю. Александров. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 2. С. 43–44.

⁴⁴⁴ Самков Р. Венесуэла: правительство не в состоянии обуздать насилие в тюрьмах / пер. А. Пархоменко. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2013. № 4. С. 38–39.

Водночас у Чилі, Бразилії та Колумбії побудовано нові тюрми, але проблема залишається, оскільки старі установи не закрили, і вони продовжують використовуватися. На думку експертів, пріоритет має бути відданий зниженню чисельності тюремного населення. Зокрема, Л. Даммер пропонує ширше застосовувати альтернативні покарання, такі як громадські роботи або електронний моніторинг, для тих, хто вчинив злочин вперше, і для засуджених за ненасильницькі злочини. Це, на думку дослідниці, надасть можливість розвантажити тюрми й уникнути «зараження» криміналом, «оскільки тюрми – це не що інше, як кримінальні університети», – стверджує Л. Зуніга⁴⁴⁵.

Такий зарубіжний підхід до нейтралізації загальних детермінантів пенітенціарної злочинності в місцях несвободи властивий і українській юридичній доктрині й правозастосовній практиці, особливо після прийняття у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України, із застосуванням якого пов'язують значне (у декілька разів) скорочення чисельності осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України. Нині суди України у межах альтернативно визначених санкцій тяжіють до застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Серед найпоширеніших і найтиповіших кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері – втечі з місць несвободи. Проте у світі наявні юрисдикції, в яких втеча не визнається кримінальним правопорушенням. Яскравий приклад – Швеція. Тому до особи, яка вчинила втечу або спробу втечі, застосовуються дисциплінарні стягнення⁴⁴⁶. Представники адміністрації тюрем Швеції пояснюють це тим, що у людини є природний потяг до свободи, за який недоцільно її карати. У таких випадках строк покарання продовжується на термін перебування засудженого у розшуку⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ Пожары и беспорядки: тюремная система Латинской Америки – в кризисе / пер. Ю. Александров. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 2. С. 43–44.

⁴⁴⁶ Lindström P., Leijonram E. The Swedish prison system. *Prison policy and prisoners' rights: The protection of prisoners' fundamental rights in international and domestic law*. 2008. Vol. 42 of the Publications of the International Penal and Penitentiary Foundation. P. 559–570.

⁴⁴⁷ Лисодед О., Степанюк А. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6. С. 111–116.

На думку зарубіжних учених, серед найпоширеніших детермінант кримінальних правопорушень у місцях несвободи зарубіжних країн є:

– соціальна ізоляція засуджених, яка сприяє відчуженню від зовнішнього світу і культурному розчаруванню засуджених, протиставленню «тюремного» світу соціуму, що викликає стигматизацію засудженого, призводить до прийняття ним ролі ізгоя. Причому така особа, співвідносячи себе з іншими засудженими, протиставляє себе персоналу пенітенціарної установи. За цих умов прийняття радикальних ідей може сприйматися особою, з одного боку, як самоствердження особистості, бажання виділитися з натовпу (як протиставлення свого світогляду загальноприйнятим соціальним установкам, акт протесту проти свого існування в умовах ізоляції); а з другого, як бажання долучитися до групи осіб, які відбувають покарання заради солідарності, пошуку сенсу свого існування або захисту від посягань з боку інших засуджених. Канадський кримінолог Алекс Вільнер зауважує, що багато в чому саме почуття ізольованості й бажання убезпечити себе змушує засуджених шукати захист у групі собі подібних⁴⁴⁸;

– пріоритет асоціальних відносин у середовищі засуджених, що підживлюються тюремною субкультурою, викликає почуття особистісної незахищеності. Це сприяє пошуку захисту шляхом вступу до групи, сформованої, як правило, за принципом етнічної, національної, релігійної приналежності, місцем проживання до засудження (земляцтво) або інтересами. Сама тюремна субкультура, поділяючи засуджених на касти й визначаючи їх поведінку, призводить до об'єднання засуджених у неформальні групи. Як зазначає іспанський дослідник Хав'єр Джордан, «у тюрмі, яка є ворожим середовищем, саме пошук емоційної близькості й необхідність захисту штовхають засуджених в екстремістські групи»⁴⁴⁹;

⁴⁴⁸Wilner A. From Rehabilitation to Recruitment. True North in Canadian Public Policy. 2010, October. Ottawa : The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy. P. 6.

⁴⁴⁹Jordan J. Procesos de radicalizacion yihadista en Espana. Analisis sociopolitico en tres niveles. *Revista de Psicologia Social*. 2009. № 24 (2). P. 212.

– наявність у пенітенціарних установах великої кількості осіб, схильних до агресивної поведінки, для яких заклики до розв'язання соціальних проблем (існуючих або уявних) за допомогою насильства є цілком прийнятним виходом⁴⁵⁰. Причому кількість таких осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, пропорційно збільшується завдяки як механізму психічного зараження, так і постійної необхідності захищати свій особистий простір від інших засуджених;

– переповненість місць несвободи, коли скупченість засуджених на обмеженій території призводить до значного поширення радикальних ідей у цьому середовищі. Це відбувається завдяки механізму психічного зараження, за яким на несвідомому рівні відбувається засвоєння установок і стереотипів навколишнього середовища, моделювання своєї поведінки відповідно до вимог неформальної групи⁴⁵¹;

– одноманітність побуту засуджених та необхідність підпорядкування регламентованим вимогам представників адміністрації нерідко призводять як до протестних дій засуджених, так і вияву потреби у зміні умов свого існування⁴⁵².

Тому аналіз зібраної інформації надає можливість спрогнозувати схильність засудженого до вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи, можливість його входження до різних неформальних груп засуджених, урахувати індивідуальні чинники, що сприяють повторній криміналізації його особистості. Все це допомагає персоналу місць несвободи спланувати індивідуально-профілактичну роботу серед засуджених і ув'язнених.

⁴⁵⁰ Homel R., Thomson C. Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney: Hawkins Press, 2005. P. 101–108.

⁴⁵¹ A solution to prison overcrowding and recidivism: global positioning system location of parolees and probationers / Baker J., Donaldson J., Flynn E., etc. University of Maryland, 2002. 131 p.

⁴⁵² Бартелеми П. «Заклученные» для науки, или 40 лет Стэнфордскому эксперименту / пер. В.В. Кривошеев. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 12. С. 44–46.

13.2. Запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн

Порівняльно-правове (компаративне) дослідження проблематики запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн дало можливість виділити особливості такої діяльності, об'єднавши їх у такі основні блоки:

1. По-перше, це застосування в запобіжній діяльності принципу динамічної безпеки.

Варто зазначити, що, зважаючи на сучасні напрацювання зарубіжних та вітчизняних учених, категорія «безпеки» стосовно пенітенціарної сфери розглядається комплексно з позицій її диференціації на фізичну (зовнішню), процедурну (процесуальну, або зовнішню) та динамічну безпеку. Найбільш складним і комплексним поняттям є саме «динамічна безпека», в розробленні якого закладено так званий «резерв» удосконалення практики виконання покарань із позицій досягнення мети покарання та кримінально-виконавчого законодавства⁴⁵³.

Проведені дослідження засвідчують, що динамічна безпека в установах виконання покарань (від англ. «dynamic security» – динамічна безпека) – це особливий вид управління установою виконання покарань, в основу якого покладено такі принципи організації кримінально-виконавчої та запобіжної діяльності:

- професійна поведінка персоналу, завдяки якій ефективність виконуваних ним функцій зростає;
- гарантування безпеки значною мірою спирається на добрі взаємовідносини між персоналом та засудженими;
- усвідомлення процесів, що відбуваються в установі, а також гарантування у ній безпечного та надійного середовища;
- забезпечення належного співвідношення персоналу та засуджених;

⁴⁵³ Аніщенко В.О., Пузирьов М.С., Тогочинський О.М. Динамічна безпека в установах виконання покарань: поняття, сутність, принципи. *Проблеми формування правової держави в Україні в умовах глобалізації* : монографія / кер. авт. кол. О.М. Іваній. Суми : ФОРМ С.П., 2018. С. 42–61.

- забезпечення конструктивного режиму виконання та відбування покарання на засадах гуманізму й справедливості;
- формування у персоналу та засуджених взаємної зацікавленості в безпечному середовищі;
- залучення засуджених до програм зниження схильності до протиправної поведінки;
- незалежно від стійкості та доброзичливості взаємовідносин із засудженими персонал не повинен забувати, що основна мета – безпека, а тому потрібно завжди дотримуватися високих стандартів нагляду;
- доброзичливе ставлення до засуджених (у т. ч. ввічливе звернення до них) не означає дружбу з ними⁴⁵⁴.

Ефективність динамічної безпеки полягає в тому, що вона може бути профілактикою у виявленні загроз безпеці на ранніх стадіях. Вона краще працюватиме там, де є мотивований і кваліфікований пенітенціарний персонал.

Динамічна безпека є важливішою, ніж статичні заходи безпеки. Коли існує регулярний контакт із засудженими, пенітенціарний персонал має змогу ефективно вживати своєчасних заходів у ситуаціях, що відхиляються від норми та можуть становити загрозу. При організації кримінально-виконавчого процесу з позицій динамічної безпеки працівники, які працюють із засудженими, запобігають правопорушенням серед засуджених більш ефективно, оскільки вони мають можливість дізнатися про негативні події у субкультурних групах засуджених ще до початку інциденту.

Термін «динамічна безпека» («dynamic security») був введений в обіг (як наслідок масових заворушень 70-х – 80-х років ХХ ст. у тюрмах Великої Британії) у 1985 р. Яном Дунбар, колишнім директором тюремної адміністрації Великої Британії, який став дуже відомим завдяки впровадженню прогресивних ідей в роботу

⁴⁵⁴ Пузирьов М.С. Динамічна безпека в установах виконання покарань. Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В.В. Сокурєнко (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 321–323.

підпорядкованої служби. З його точки зору, динамічна безпека – це коли «відносини та індивідуалізм поєднуються в запланованій (і корисній) діяльності, коли в установі як максимального, так і мінімального рівня безпеки результат складається в гнучкому і кращому порядку в тюрмі»⁴⁵⁵.

Підкреслювалося, що основна увага має бути спрямована на ставлення до співробітників і засуджених як до індивідів, на справедливі та ввічливі відносини «персонал – засуджений». Це не фізичне або процедурне обмеження, а розвиток відносин із засудженими, заняття їх корисними справами, встановлення довіри та ефективна комунікація і тому «знання того, що відбувається». Практично це приводить до того, що ув'язнені в підсумку самі розповідають про всі проблеми, які загрожують безпеці, або ж персонал дуже добре «відчуває на нюх», коли «щось не так» у їхній установі⁴⁵⁶.

Подальше дослідження теорії і практики диференціації пенітенціарної безпеки на фізичну, процедурну (адміністративну) та динамічну здійснив керівник Міжнародного центру тюремних досліджень Ендрю Койл (який до цього обіймав посаду міністра з тюремних питань в Уряді Великої Британії), опублікувавши результати свого дослідження у відомій на весь світ книзі «Підхід до управління тюрмою з позицій прав людини»⁴⁵⁷.

Нині у Великій Британії та інших країнах світу сформульовані Е. Койлом та іншими вченими-пенітенціаристами постулати щодо удосконалення роботи пенітенціарного персоналу та його ролі у виправленні засуджених і запобіганні вчиненню ними кримі-

⁴⁵⁵ Leggett K., Hiron B. Security and Dynamic Security in a Therapeutic Community Prison. *Dynamic Security: The Democratic Therapeutic Community in Prison* / ed. by M. Parker; foreword by J. Gunn. London : Jessica Kingsley Publishers, 2007. P. 232–241.

⁴⁵⁶ Лисенко М.І. Значення динамічної безпеки для забезпечення ізоляції в установах закритого типу. *Проблеми протидії злочинності у XXI столітті: вітчизняний та міжнародний досвід* : матеріали міжнар. симпозіуму (Чернігів, 24 квіт. 2015 р.) / за ред. докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова; Буковин. держ. фін.-екон. ун-т, Апеляційний суд Черніг. обл. Чернігів, 2015. С. 51–53.

⁴⁵⁷ Койл Э. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека : пособие для тюремного персонала. Лондон : Междунар. центр тюремных исследований, 2002. 156 с.

нальних правопорушень через застосування динамічної безпеки набули поширення⁴⁵⁸.

Вироблена зарубіжною пенітенціарною практикою парадигма динамічної безпеки в цілому корелює з положенням ч. 3 ст. 102 КВК України, згідно з якою режим створює умови для суспільно корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу⁴⁵⁹.

2. По-друге, це класифікація засуджених відповідно до імовірності вчинення ними втечі та оцінки їх небезпеки.

Так, наприклад, адміністрація більшості тюрем США, класифікуючи засуджених за цими підставами, поділяє їх на 5 основних категорій: 1) засуджені, які тримаються в умовах максимальної ізоляції, від яких треба очікувати втечі, а також засуджені, які можуть завдати шкоди собі та іншим; для забезпечення безпеки їх рекомендується тримати в одиночних камерах та не виводити без супроводу представника тюремної адміністрації та без застосування спецзасобів (наручники, ремені, кайдани); 2) засуджені, які тримаються в умовах суворої ізоляції, яких замикають у камерах та блоках, але яким дозволяється працювати у бригадах під наглядом у приміщеннях тюрми. На Півдні, де широко практикується використання засуджених на дорожніх роботах, ця категорія засуджених може залучатися до таких робіт під наглядом озброєної охорони; 3) засуджені, які тримаються в умовах обмеженої ізоляції, які працюють у бригадах під наглядом неозброєної охорони за межами тюрми та без нагляду – на території тюрми; у тюрмі їх називають «благонадійними»; 4) засуджені, які тримаються в умовах мінімальної ізоляції, яким дозволяється жити та працювати за межами тюрми без нагляду; 5) засуджені, які «перебувають під опікою суспільства», яким дозволяється проживати

⁴⁵⁸ Пузирьов М.С. Динамічна безпека в установах виконання покарань. Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В.В. Сокуренок (голова), О.М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О.М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 321–323.

⁴⁵⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

у громаді у самому місті або неподалік від нього та без нагляду їздити на роботу, на навчання або час від часу відвідувати знайомих. Відповідно до однієї з нових програм засудженому дозволяється проживати в університетському гуртожитку та у період навчання в університеті один раз на тиждень звітувати перед консультантом⁴⁶⁰.

Зазначена практика класифікації засуджених у місцях несвободи США має не лише запобіжний ефект, а й економічну та ресоціалізаційну користь. Річ у тім, що максимальна та сувора ізоляція обходяться набагато дорожче, ніж мінімальна ізоляція та опіка з боку громади. Фактично у деяких юрисдикціях така опіка може бути економічно вигідною, тому що засуджений відпрацьовує щоденно 3–4 долари за утримання та 1 долар за транспортні витрати. Водночас він допомагає своїй родині, що скорочує розмір допомоги, яка їй виплачується. Крім того, засуджені, які тримаються в умовах обмеженої та мінімальної ізоляції, а також засуджені, які проживають у громаді, більш підготовлені до умовно-дострокового звільнення, ніж засуджені, яких тримають в умовах максимальної та суворої ізоляції. Лише незначна кількість засуджених, які тримаються в умовах максимальної ізоляції, звільняються достроково, та й ті лише за надзвичайних обставин. Тому пом'якшення у міру сил режиму кожному засудженому відповідає як меті його пристосування до умов співжиття, так і меті економії⁴⁶¹.

Отже, можемо стверджувати, що існуюча в місцях несвободи США класифікація засуджених чинить позитивний антикриміногенний вплив на пенітенціарний та постпенітенціарний рецидиви.

3. По-третє, це такий напрям запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн, як технопревенція.

Зокрема, за сучасних умов у зарубіжних пенітенціарних установах все більшого застосування набувають заходи технопревенції, що базуються на спеціальних технічних пристроях, які надають

⁴⁶⁰ Фокс В. Введение в криминологию / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1980. 312 с.

⁴⁶¹ Там само.

можливість оптимізувати візуальний контроль за засудженими, посилюючи використовувані адміністрацією емпіричні методи нагляду за засудженими⁴⁶². Максимально технопревенція використовується для обладнання тюрем типу «супермакс» або «максимакс», одночасно стаючи і проблемою для бюджету тюремного відомства через дорожнечу цих проєктів⁴⁶³. Тому, за справедливим переконанням І.М. Копотуна, технопревенція має поєднуватися з іншими варіантами забезпечення правопорядку у виправних колоніях та запобігання злочинам і порушенням режиму⁴⁶⁴.

До речі, міжнародна пенітенціарна практика має у своєму арсеналі своєрідну форму пенітенціарної відповідальності засуджених, які створюють загрозу безпеці установ виконання покарань. Зокрема, в Англії начальник тюрми має право, помістивши засудженого за злісне порушення дисципліни до ізолятора на 28 днів, не зарахувати цей час до загального строку тюремного ув'язнення⁴⁶⁵.

На нашу думку, наведена практика заслуговує на позитивне оцінювання як така, що сприятиме підвищенню дисциплінованості засуджених та запобігання вчиненню правопорушень (у тому числі злочинів) з їхнього боку; і тому може бути імплементована національним законодавцем, на чому вже наголошувалося нами в попередніх дослідженнях, підтверджених анкетуванням співробітників виправних колоній⁴⁶⁶.

4. По-четверте, це силове вирішення проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

Вивчення проблем запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн показало, що найбільший

⁴⁶² Криминология : словарь-справочник / сост. Х.-Ю. Кернер; пер. с нем. под ред. проф., доктора юрид. наук А.И. Долговой. Москва : Изд-во НОРМА, 1998. 400 с.

⁴⁶³ Криминология / под ред. Дж.Ф. Шелли; пер. с англ. 3-е междунар. изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 864 с.

⁴⁶⁴ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

⁴⁶⁵ Уголовно-исполнительное право : учебник в 2 т. Т. 2: Особенная часть / под общ. ред. Ю.И. Калинина. Москва; Рязань, 2006. 632 с.

⁴⁶⁶ Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 252 с.

досвід мають США, і що є характерним, якщо в Європі запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи відбувається за допомогою впровадження в пенітенціарні установи технічних засобів, то у США адміністрація пенітенціарних установ роблять ставку на силове вирішення проблеми запобігання кримінальним правопорушенням.

Так, за висновком вітчизняного вченого І.М. Копотуна, для придушення такого кримінального правопорушення, як масові заворушення, американська поліція і працівники пенітенціарних установ мають право застосовувати практично будь-які методи, аж до відкриття вогню⁴⁶⁷. Наприклад, у результаті масових заворушень у каліфорнійській пенітенціарній установі «Folsom» недалеко від Сакраменто 13 охоронців отримали поранення. Для придушення заворушень співробітникам установи довелося відкрити вогонь. Спочатку вони стріляли холостими, а потім випустили шість куль із гвинтівки. У «Folsom» тільки за 2012 р. сталося два випадки великих масових заворушень⁴⁶⁸.

Силовий спосіб вирішення проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах США підкріплюється широкими повноваженнями адміністрації установ виконання покарань. Наприклад, згідно з «Пам'ятною книгою засудженого Федерального бюро тюрем США», директор тюрми може заборонити листування, якщо буде встановлено, що воно завдає шкоди безпеці, порядку або дисципліні у тюрмі, захисту громадського порядку або може сприяти злочинній діяльності. Однак при цьому не забороняється листування, необхідне для захисту власності або коштів, які на законних підставах належали особі до моменту її засудження.

Подібна практика має своє нормативно-правове підкріплення. Так, для ослаблення урядового контролю над умовами тримання у тюрмах США Генеральним Протоієреєм У.Ф. Смітом

⁴⁶⁷ Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

⁴⁶⁸ Севостьянова Р. Система подавлення бунтов: европейский и американский опыт. URL: http://radiovesti.ru/article/show/article_id/73492 (дата звернення: 10.08.22).

1981 р. було проведено перегляд виданих адміністрацією Президента Дж. Картера «Федеральних стандартів тримання засуджених у тюрмах». Вносячи свої зміни, УФ. Сміт указав, що «у випадках порушень закону будуть вживатися такі заходи, які надають керівництву виправної установи максимальну «свободу рук»⁴⁶⁹.

5. По-п'яте, це вжиття заходів із посилення пенітенціарного режиму.

Так, наприклад, у США для забезпечення безпеки пенітенціарної установи, а також у випадках запобігання масовим заворушенням та іншим насильницьким діям засуджених, начальник установи має право вживати будь-які заходи щодо введення режиму «super-maximum security»⁴⁷⁰. В умовах дії такого режиму засуджені тримаються у спеціальних приміщеннях за системою «control unit». Ця система була вперше запроваджена в тюрмі м. Меріон (штат Іллінойс) 1973 р. і стала частиною пенітенціарної політики, що забезпечує режим⁴⁷¹.

В основу «control unit» покладено три правила, а саме: 1) засуджені, до яких застосовано «control unit», тримаються в камерах розміром 1,8x2,5 м від 22 до 23 годин на добу. У цих камерах не регламентовані видача їжі, заняття спортом, вихід на роботу й дотримання релігійних обрядів; 2) ці правила існують постійно і тільки у разі необхідності приводяться в дію; 3) зазначені правила є не покаранням, а заходами адміністративного впливу⁴⁷².

Щодо іншої зарубіжної країни, якою є Велика Британія, то в ній у пенітенціарних установах засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення, зокрема: масові заворушення, групову непокору, захоплення заручників, напад на представників адміністрації пенітенціарних установ, переводять до тюрми суворої

⁴⁶⁹ США: Конституція и права граждан / Власихин В.А., Геевский И.А., Ершова Е.Н. и др.; под ред И.А. Геевского. Москва : Мысль, 1987. 315 с.

⁴⁷⁰ Anatomy of a SuperMax Prison. URL: <http://carrington.edu/blog/administrative/anatomy-of-a-supermax-prison/> (дата звернення: 10.08.22).

⁴⁷¹ United States Penitentiary, Marion. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Penitentiary_Marion (дата звернення: 10.08.22).

⁴⁷² Control Units. URL: <http://prop1.org/legal/prisons/control.htm> (дата звернення: 10.08.22).

ізоляції «Peterhead», розташованої в Шотландії. Якщо вони вчиняють подібні дії і в цій тюрмі, їх переводять до камер категорії безпеки «А».

Таких засуджених, як зазначає у власному дослідженні зарубіжний учений Е. Койл, позбавляють особистого забезпечення і піддають найсуворішому спостереженню. Щотижня проводяться обшуки як їх особисто, так і камер, у яких вони тримаються. Особові справи цих засуджених розглядає уповноважена комісія, що утворена з 12 осіб і призначається місцевою владою. До повноважень цієї комісії входить позбавлення засудженого права на можливе дострокове звільнення. І якщо подібні комісії в Англії можуть позбавити засуджених-порушників не більше однієї третини строку їх можливого дострокового звільнення, то комісія у тюрмі «Peterhead» не обмежена такими строками. Подібні засідання уповноважених комісій не є судовими слуханнями, а становлять певну адміністративну процедуру⁴⁷³.

6. По-шосте, це використання нетрадиційних і новаторських форм антикриміногенного впливу на злочинність у місцях несвободи.

Так, наприклад, разом із вжиттям заходів, спрямованих на «оздоровлення» латиноамериканських пенітенціарних систем за рахунок додаткового фінансування, будівництва нових тюрем, створення робочих місць для засуджених⁴⁷⁴, позитивний антикриміногенний вплив чинять і деякі новаторські для вітчизняної пенітенціарної сфери підходи.

Зокрема, у деяких пенітенціарних установах Латинської Америки та Філіппін після ліквідації масових заворушень було апробовано методику сублимації негативно направленої енергії засуджених шляхом залучення їх до масових занять танцями (меренга, реггетон). Отож за словами самих засуджених, які беруть участь у зазначених культурних заходах, час їх перебування в пенітенціарній установі набуває нового сенсу, енергія спрямовується

⁴⁷³ Coyle A. The prisons we deserve. London : Harper Collins Publishers, 1994. 272 p.

⁴⁷⁴ Самков Р. Венесуэла: правительство не в состоянии обуздать насилие в тюрьмах / пер. А. Пархоменко. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2013. № 4. С. 38–39.

у суспільно корисному напрямі. На позитивних змінах у поведінці засуджених наголошує і керівництво таких установ^{475,476,477}.

Інший приклад – США. Як зазначає у власному дослідженні вітчизняний учений-кримінолог І.М. Копотун, в одній із пенітенціарних установ США, зокрема в установі, названій іменем Уільяма Доналдсона (охоронця, який загинув під час виконання службових обов'язків) застосовується оригінальний підхід – реалізація програми медитації, яка допомагає засудженим освоїти методи самоконтролю й опанувати соціальні навички, тобто навчитися тому, що раніше, на волі, вони абсолютно не вміли робити⁴⁷⁸.

За свідченням Гарі Хетцеля, директора цієї установи, програма медитації, що має назву «Віпассана», за допомогою буддистських самоспоглядальних технік може трансформувати найжорстокіших засуджених у дуже спокійних людей. «Це працює. Ми бачимо зміни, що відбуваються в поведінці засуджених, які перебувають у тюрмі. Вони стають спокійнішими. Через ці курси пройшли приблизно 10 % засуджених», – зазначає начальник установи⁴⁷⁹.

13.3. Впровадження позитивного зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності у вітчизняну практику функціонування місць несвободи

Вивчення та узагальнення позитивного зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності дає підстави виокремити такі перспективні напрями його впровадження у вітчизняну практику функціонування місць несвободи:

⁴⁷⁵Танець тисячі заключених филиппинської тюрми став хитом YouTube. URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=923744> (дата звернення: 10.05.22).

⁴⁷⁶Филиппинские заключенные танцуют под Майкла Джексона. URL: http://music.open.ua/cnews/15342-filippinskie_zaklyuchennye_tantsuyut_pod_majkla_dzheksona.html (дата звернення: 10.08.22).

⁴⁷⁷1200 заключенных строгого режима танцуют меренгу. URL: <http://newsland.com/news/detail/id/1196978/> (дата звернення: 10.08.22).

⁴⁷⁸Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

⁴⁷⁹Ривес Д. США: медитация снижает уровень насилия в тюрьмах / пер. Ю. Александров. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 4. С. 45.

1. Першим напрямом, як ми вважаємо, є забезпечення належної кримінально-правової охорони інтересів пенітенціарної системи, від ефективного функціонування якої залежить безпека суб'єктів як виконання, так і відбування покарань⁴⁸⁰. Тут звернемо увагу на такий актуальний момент.

Так, у практиці призначення покарань особам, які вчинили кримінальні правопорушення під час відбування покарання, крім призначення нового покарання за сукупністю вироків, бувають місце випадки, коли неможливо врахувати цю обставину як таку, що обтяжує кримінальну відповідальність. Тут зазначимо, що п. 1 ч. 1 ст. 67 Кримінального кодексу (далі – КК) України обставинами, які обтяжують покарання, називає тільки повторність та рецидив⁴⁸¹, упускаючи при цьому сукупність кримінальних правопорушень.

Тому, спираючись на дослідження професора І.М. Копотуна⁴⁸², зазначимо, що згаданим ученим було справедливо акцентовано увагу на упуцнення українського законодавця при формулюванні норм КК в частині відсутності «кримінально-правової реакції» на певні випадки множинності кримінальних правопорушень, що вчиняються засудженими. Причому і в кримінально-правовій літературі, й у керівних роз'ясненнях вищої судової інстанції стверджується, що множинність кримінальних правопорушень має значно вищий рівень суспільної небезпеки порівняно з одним кримінальним правопорушенням.

У цьому випадку йдеться про непередбачене законодавством поєднання необережних і умисних кримінальних правопорушень, форму яких можуть набувати кримінальні правопорушення, що вчиняються засудженими, в реальній дійсності.

⁴⁸⁰ Пузирьов М.С., Сокоринський Ю.В. Теоретична модель побудови пенітенціарної безпеки в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 31. Ч. 3. С. 52–57.

⁴⁸¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

⁴⁸² Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

Змоделюємо таку ситуацію. У випадку, коли, наприклад, засуджена за необережне вбивство особа вчиняє одне з пенітенціарних кримінальних правопорушень (є організатором чи активним учасником масових заворушень), діяльність такої особи за чинним законодавством, незважаючи на вчинення двох кримінальних правопорушень, не охоплюється множинністю кримінальних правопорушень. Поняття повторності не підпадає під таке поєднання, оскільки вчинені кримінальні правопорушення не є тотожними чи однорідними, до сукупності його не можна віднести через судимість за перше кримінальне правопорушення, а рецидивом це не можна назвати через те, що ст. 34 КК України складовими рецидиву визначає лише умисні кримінальні правопорушення.

Тому, з метою заповнення зазначеної прогалини, вважаємо, що в КК України серед переліку обставин, які обтяжують покарання, слід передбачити таку, як «вчинення кримінального правопорушення під час відбування покарання».

Сформульованій пропозиції є пояснення як у зарубіжній практиці, так і в науці кримінального права.

Зокрема, в США – головному форпості гуманного ставлення до прав людини – «покарання за рецидив злочинів може бути призначено судом із перевищенням максимальних меж санкції у два рази (взагалі ж діє такий підхід: максимальна санкція множитья на кількість попередніх судимостей). Така позиція американських суддів є логічною та виправданою: якщо виправити та перевиховати вже «запеклого злодія» неможливо (а вирішальним чинником є не тяжкість злочину, а суспільна небезпека особи), то єдиною досяжною метою покарання буде ізоляція такого злочинця від суспільства»⁴⁸³.

Також деякі вчені вважають, що життя і здоров'я засуджених потребує більш ретельного кримінально-правового захисту ніж те, що існує зараз. Підвищена, порівняно з рештою громадян, «беззахисність» засуджених дала підстави деяким ученим

⁴⁸³ Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 594 с.

запропонувати ввести підвищену відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень як щодо осіб, які відбувають покарання, так і винними у вчиненні таких кримінальних правопорушень. Науковці вважають необхідним визнавати вчиненим при обтяжуючих обставинах вбивство особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, іншої людини, включаючи засудженого; умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень, катування, насильницькі дії сексуального характеру⁴⁸⁴.

Із приводу посилення кримінальної відповідальності щодо осіб, які тримаються в установах виконання покарань, урахувавши підвищену небезпечність особи винного, місця та обстановки вчинення кримінального правопорушення, можна погодитися з висловленими вище думками вчених.

2. Другим напрямом при впровадженні позитивного зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності у вітчизняну практику функціонування місць несвободи, за результатами дослідження, слід вважати більш широку, порівняно з Україною, практику організації в зарубіжних країнах пенітенціарного процесу на основі принципу диференціації⁴⁸⁵. Цей напрям дає можливість забезпечити пенітенціарну безпеку окремих категорій засуджених і, як підсумок, – запобігти насильницьким кримінальним правопорушенням у місцях несвободи.

Так, наприклад, у пенітенціарній системі Англії та Уельсу передбачено створення окремих установ для визначених категорій засуджених (осіб, засуджених до довічного позбавлення волі; осіб, які відбувають покарання за вчинення статевих кримінальних правопорушень).

Слід зазначити, що за критерієм наявності установ виконання покарань для окремих груп засуджених (за кримінально-

⁴⁸⁴ Сундуrow Ф.Р., Бакулина Л.В. Лишение свободы и права осужденных в России. Тольятти : Изд-во ТолПИ, 2000. 258 с.

⁴⁸⁵ Пузирьов М.С., Сокоринський Ю.В. Теоретична модель побудови пенітенціарної безпеки в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 31. Ч. 3. С. 52–57.

правовими ознаками) кримінально-виконавча система Англії та Уельсу випереджає вітчизняну щодо реалізації принципу диференціації виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі^{486,487}.

Так, як впливає з аналізу спеціальних досліджень пенітенціарної системи Англії та Уельсу, тюрми категорії «В» (середній рівень безпеки) мають свою спеціалізацію, наприклад, у тюрмі Кінгстон тримаються тільки особи, засуджені до довічного позбавлення волі, в тюрмі Албані – особи, які вчинили статеві кримінальні правопорушення.

Натомість в Україні для засуджених до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання за різні види злочинів, не передбачено ані створення окремих установ, ані формування окремих відділень соціально-психологічної служби. Водночас засуджені до довічного позбавлення волі, відбуваючи покарання у виправних колоніях, в яких також відбувають покарання засуджені до позбавлення волі на певний строк, тримаються ізольовано від цієї категорії осіб, згідно з вимогами ч. 3 ст. 92 КВК України⁴⁸⁸.

Нині на порядку денному пенітенціарної науки і практики перебуває питання щодо створення окремих установ виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. Ми вважаємо цей напрям перспективним з огляду на особливі кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі ознаки особи засудженого до довічного позбавлення волі в Україні.

Причому, на нашу думку, алгоритм створення в Україні окремих установ виконання зазначеного виду покарання має передбачати таке:

⁴⁸⁶ Пузирьов М.С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2018. 498 с.

⁴⁸⁷ Пузирьов М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.

⁴⁸⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

1) проведення комплексного (кримінально-правового, кримінологічного, кримінально-виконавчого, соціологічного, психолого-педагогічного, медико-санітарного, економічного тощо) дослідження довічного позбавлення волі;

2) створення за результатами такого дослідження моделі відповідної установи;

3) запуск пілотного проєкту за цим напрямом із залученням міжнародних експертів^{489,490};

4) порівняння кримінологічних, кримінально-виконавчих, психологічних та інших показників контрольної групи засуджених, які відбувають покарання у спеціальній установі для «довічників», із засудженими, які відбувають цей вид покарання у виправних колоніях відповідних рівнів безпеки згідно зі ст. 11, 18 КВК України⁴⁹¹.

3. Третій напрям, на який слід звернути увагу в контексті забезпечення безпеки особи, держави і суспільства загалом та запобігання пенітенціарній злочинності зокрема, – це модернізація підходів до ізоляції засуджених до найбільш суворих видів покарань⁴⁹².

У контексті проведеного порівняльно-правового дослідження за цим напрямом заслуговує на увагу той факт, що відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону Федеративної Республіки Німеччина «Про виконання покарання у виді позбавлення волі, а також пов'язаних із ним заходів виправлення і безпеки», засудженому до довічного позбавлення волі може надаватися короткочасний виїзд за межі

⁴⁸⁹ Пузирьов М.С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2018. 498 с.

⁴⁹⁰ Пузирьов М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.

⁴⁹¹ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

⁴⁹² Пузирьов М.С., Сокоринський Ю.В. Теоретична модель побудови пенітенціарної безпеки в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 31. Ч. 3. С. 52–57.

установи після відбуття ним десяти років покарання (включаючи строк попереднього ув'язнення), або після того, як відповідну особу було переведено до установи відкритого типу. До того ж згідно з ч. 5 ст. 13 час перебування засудженого поза межами установи зараховується в строк відбування покарання⁴⁹³.

Зазначені підходи визнаються не тільки законодавцями окремих країн, а й на рівні міжнародно визнаних рекомендацій. Зокрема, можливість переведення засуджених до пенітенціарних установ відкритого типу, навіть засуджених до тривалих строків позбавлення волі або довічно, впливає з п. 10 Рекомендації N Rec (2003) 23 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про здійснення виконання покарання у виді довічного ув'язнення та інших тривалих строків ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі», в якому передбачається «поетапне просування ув'язненого тюремною системою – від більш суворих до менш суворих умов тримання, а в ідеалі, на кінцевому етапі, у відкриті умови»⁴⁹⁴.

Вищевказані прояви зарубіжного досвіду і визнана міжнародним співтовариством позиція з цього приводу дають змогу стверджувати, що надання засудженим за тяжкі та особливо тяжкі злочини можливості підтримувати соціально корисні зв'язки із суспільством сприяє зниженню у них рівня агресії, що корелює з гарантією безпеки як під час їх перебування в установі виконання покарань, так і після звільнення на етапі інтеграції в соціум⁴⁹⁵.

⁴⁹³ Act concerning the execution of prison sentences and measures of rehabilitation and prevention involving deprivation of liberty (Prison Act). 45 p. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/englisch_stvollzg.pdf (дата звернення: 17.12.2021).

⁴⁹⁴ Рекомендація N Rec (2003) 23 Комітета міністрів Совета Европы государствам-членам «Об осуществлении исполнения наказания в виде пожизненного заключения и других длительных сроков заключения администрациями мест лишения свободы» от 09.10.2003 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_848#Text (дата звернення: 17.12.2021).

⁴⁹⁵ Пузырёв М.С. Зарубежные подходы к определению пенитенциарной безопасности. *Инновационное развитие экономики и права в контексте формирования национальной безопасности* : сб. материалов II Междунар. науч.-практ. конф. (Барановичи, 14–15 марта 2019 г.). Барановичи : БарГУ, 2019. С. 233–235.

4. Четвертий напрям упровадження позитивного зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності у вітчизняну практику функціонування місць несвободи, на нашу думку, потребує урахування відмінних рис зарубіжного досвіду в частині реалізації принципу роздільного тримання таких категорій засуджених, як неповнолітні і жінки⁴⁹⁶.

За цим напрямом наведемо низку прикладів із зарубіжної пенітенціарної практики. Так, у ст. 140 Закону Федеративної Республіки Німеччина «Про виконання покарання у виді позбавлення волі, а також пов'язаних із ним заходів виправлення і безпеки» передбачено роздільне (в окремих установах або ізольованих відділеннях) від інших категорій засуджених тримання осіб, до яких застосовано превентивне ув'язнення (ч. 1). Обов'язково роздільно тримаються засуджені жінки в установах для жінок або у спеціальних відділеннях і засуджені чоловіки (ч. 2). Водночас ч. 3 ст. 140 передбачає можливість винятку із правил роздільного тримання, встановлених ч. 1 і 2, – це сприяння участі засуджених у заходах виправлення, які проводяться в іншій установі або в іншому відділенні⁴⁹⁷.

В Англії та Уельсі Закон «Про тюрми» дозволяє створювати в межах однієї установи ізольовані сектори для чоловіків і жінок, засуджених до позбавлення волі (ст. 15 Закону)⁴⁹⁸. Зазначений підхід законодавця Англії та Уельсу дослідники відповідного зарубіжного досвіду пояснюють тим, що «таке розміщення засуджених жінок, чисельність яких незначна порівняно з чоловіками, дає можливість значною мірою наблизитися до вирішення завдання їх тримання поблизу місця проживання сім'ї

⁴⁹⁶ Пузирьов М.С., Сокоринський Ю.В. Теоретична модель побудови пенітенціарної безпеки в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 31. Ч. 3. С. 52–57.

⁴⁹⁷ Act concerning the execution of prison sentences and measures of rehabilitation and prevention involving deprivation of liberty (Prison Act). 45 p. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/englisch_stvollzg.pdf (дата звернення: 17.12.2021).

⁴⁹⁸ Prison Act 1952. 32 p. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1952/52/pdfs/ukpga_19520052_en.pdf (дата звернення: 17.12.2021).

або близьких, сприяючи, в такий спосіб, збереженню соціальних зв'язків»⁴⁹⁹.

Окрім того, на відміну від положень кримінально-виконавчого законодавства України, відповідно до ст. 3 глави 2 Закону Швеції «Про позбавлення волі», наводиться загальне правило роздільного тримання неповнолітніх і дорослих та визначаються винятки з нього. Так, у ст. 3 зазначається, що засуджений віком до 18 років не може бути розміщений спільно із засудженими старше 18 років, окрім випадків, коли це відповідає його виправленню⁵⁰⁰.

Зазначимо, що кримінально-виконавче законодавство України жодних винятків із правил роздільного тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях, закріплених у ст. 92 КВК, не передбачає.

Цей (четвертий) напрям, на нашу думку, є найбільш дискусійним із вищенаведених, принаймні для розуміння його на пострадянському просторі, де тривалий час суворість дотримання принципу роздільного тримання засуджених до позбавлення волі ставилася «у главу кута» у процесі забезпечення пенітенціарної безпеки⁵⁰¹.

5. П'ятим напрямом, у контексті запозичення позитивного зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності, ми вбачаємо поступове впровадження у практику виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, в Україні таких прогресивних інститутів пенітенціарних систем зарубіжних країн, як одиночне тримання засуджених у нічний час і створення поліфункціональних (універсальних) установ виконання покарань⁵⁰².

⁴⁹⁹ Маруков А.Ф. Тюремная политика Англии и Уэльса: историко-правовое исследование : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Санкт-Петербург, 2001. 308 с.

⁵⁰⁰ Act on Imprisonment (Swedish Code of Statutes 2010:610). 17 p. URL: https://www.kriminalvarden.se/globalassets/om_oss/lagar/fangelselagen-engelska.pdf (дата звернення: 17.12.2021).

⁵⁰¹ Пузырёв М.С. Зарубежные подходы к определению пенитенциарной безопасности. *Инновационное развитие экономики и права в контексте формирования национальной безопасности* : сб. материалов II Междунар. науч.-практ. конф. (Барановичи, 14–15 марта 2019 г.). Барановичи : БарГУ, 2019. С. 233–235.

⁵⁰² Пузырьов М.С., Сокоринський Ю.В. Теоретична модель побудови пенітенціарної безпеки в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 31. Ч. 3. С. 52–57.

Наголосимо, що окремі із зазначених пропозицій сформульовано нами на рівні доктрини пенітенціарного права України^{503,504}, а також в інших наукових роботах^{505,506}.

Отже, послідовна реалізація запропонованих напрямів упровадження позитивного зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності у вітчизняну практику функціонування місць несвободи дасть змогу не тільки наблизити порядок і умови виконання та відбування покарань у відповідність до міжнародних стандартів, а й забезпечити баланс інтересів засуджених, пенітенціарного персоналу, держави і суспільства в цілому, безпека яких є єдиним інституціональним комплексом, що виникає у зв'язку з реалізацією різних стадій кримінально-виконавчого процесу. Як результат, можемо спрогнозувати зменшення рівня пенітенціарної злочинності в Україні за рахунок комплексного антикриміногенного впливу на її інституціональні детермінанти.

Контрольні питання до розділу 13

1. Надайте кримінологічну характеристику пенітенціарній злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн. Які спільні риси, а які відмінності, на вашу думку, можна виокремити, порівняно з кримінологічною характеристикою пенітенціарної злочинності в місцях несвободи України?

2. Які кримінальні правопорушення найчастіше вчиняються в місцях несвободи зарубіжних країн? Які їх детермінанти?

⁵⁰³ Богатирьов І.Г., Пузирьов М.С., Шкута О.О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2017. 236 с.

⁵⁰⁴ Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / Богатирьов І.Г., Богатирьов А.І., Іваньков І.В., Пузирьов М.С., Царюк С.В. Київ : ВД «Дакор», 2014. 156 с.

⁵⁰⁵ Пузирьов М.С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2018. 498 с.

⁵⁰⁶ Пузирьов М.С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.

3. Назвіть основні напрями запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн. Які з них, на вашу думку, найбільш дієві? Свою позицію обґрунтуйте.

4. У чому полягає роль динамічної безпеки в організації запобіжної діяльності в місцях несвободи?

5. Наскільки ефективною, на вашу думку, є класифікація засуджених відповідно до імовірності вчинення ними втечі та оцінки їх небезпеки?

6. Охарактеризуйте такий напрям запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн, як техно-превенція. Які, на вашу думку, перспективи його впровадження в Україні?

7. Наскільки виправданим і в яких випадках необхідно звертатися до силового вирішення проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у місцях несвободи?

8. Назвіть основні заходи з посилення пенітенціарного режиму в місцях несвободи зарубіжних країн. Яка їхня роль у запобіганні кримінальним правопорушенням?

9. Чи виправдовує себе використання нетрадиційних і новаторських форм антикриміногенного впливу на злочинність у місцях несвободи зарубіжних країн? Чи вбачаєте ви перспективи їх запровадження в Україні?

10. Висловіть свою думку щодо перспективності (або неперспективності) впровадження у практику виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, в Україні таких інститутів пенітенціарних систем зарубіжних країн, як одиночне тримання засуджених у нічний час і створення поліфункціональних (універсальних) установ виконання покарань.

РОЗДІЛ 14.

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА КРИМІНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

14.1. Організація кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи

Організація кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи це – процес отримання нових знань про таку злочинність, її причини й умови, що їй сприяють, про особу, яка її вчиняє (засуджений, співробітник) з метою розробки та реалізації заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи адміністрації установ виконання покарань щодо запобігання вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи.

Варто наголосити, що організація кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи розпочинається з визначення мети і завдань дослідження. Такі завдання мають носити постійний та відбірковий характер, але найголовніше, ці завдання мають бути предметом обговорення на службових нарадах ДКВС України, конференціях, круглих столах.

Отож кримінологічні дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи проводяться з метою отримання нових знань про стан, рівень, структуру та динаміку такої злочинності в регіоні за певний період часу, про кримінальний контингент, особливості соціально-економічного життя, про тенденції розвитку злочинності, розробку її прогнозу і наукових рекомендацій з усунення або нейтралізації криміногенних чинників, підвищення ефективності роботи з їх запобігання.

Організацію кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи прийнято класифікувати за такими

підставами: цільова спрямованість, обсяг початкової інформації, пізнавальний інструментарій, принцип охоплення об'єкта вивченням, масштаб видів кримінальних правопорушень, що вчиняються як засудженими, так і персоналом місць несвободи.

За цільовою спрямованістю організація кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи поділяється на теоретичну та прикладну. Теоретична спрямована на розвиток теорії кримінології, а прикладна – на вдосконалення боротьби зі злочинністю.

За обсягом початкової інформації ця організація дослідження ділиться на суцільні та вибіркові дослідження. Суцільні включають вивчення всіх одиниць генеральної сукупності (наприклад, всі злочини, вчинені в місцях несвободи за певний період часу).

Вибіркові дослідження організації кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи – це вивчення певної частини генеральної сукупності окремих видів злочинів, характерних саме для місць несвободи (наприклад, злісна непокоря адміністрації установи виконання покарань).

За пізнавальним інструментарієм організацію кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи розрізняють монодисциплінарні та комплексні кримінологічні дослідження. У першому випадку проблема, що вивчається, входить до предмета пенітенціарної кримінології та вивчається за допомогою суто кримінологічних засобів і методів. У другому випадку використовуються не тільки методи пенітенціарної кримінології, а й методи дослідження, взяті з інших наук (наприклад, психології, соціології, педагогіки тощо).

За принципом охоплення об'єктів організації кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи прийнято поділяти на територіальні та галузеві. За територіальним принципом пенітенціарна злочинність вивчається на певній території (район, область, регіон). При галузевому дослідженні пенітенціарна злочинність вивчається шляхом залучення державної політики у сфері виконання і відбування кримінальних покарань та пробації.

Організацію кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи варто класифікувати за вчиненням засудженими і персоналом місць несвободи видів кримінальних правопорушень. Отож кожне кримінологічне дослідження має бути належним чином підготоване та організоване. Воно повинно починатись з розробки програми, яка визначає завдання і шляхи цього дослідження, а також напрями практичного використання його результатів.

Від ступеня наукової обґрунтованості та рівня організаційно-технічного оформлення документів значною мірою залежить результативність дослідження – збору, обробки та аналізу інформації, необхідної для отримання наукових результатів.

За своїм змістом організація кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи має відповідати певним вимогам, серед яких: системність, оптимальність, реалізованість. Кожна з них тією чи іншою мірою пов'язана з набором спеціальних методів, вибір і оцінка придатності яких проводиться за критерієм їх вкладу в реалізацію одного чи всіх принципів, співвідношення із затратами ресурсів, необхідних для використання конкретного методу. Причому слід мати на увазі, що:

1) обрані форми та методи кримінологічних досліджень визначаються насамперед предметом і проблемою, що виникає. Принципове значення в цьому випадку має досягнення відповідності між характером предмета, що вивчається, та засобами його вивчення.

Проблема обрання методів вивчення пенітенціарної злочинності, з точки зору її адекватності, є однією з ключових у будь-якій науці, в тому числі й пенітенціарній кримінології. Варто також зазначити, що організація кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи не має жорстких методичних меж застосування того чи іншого методу в кримінологічних дослідженнях.

І це є плюсом, оскільки правильно обрати найбільш доцільний метод чи обрати рішення про комплексне використання кількох методів можна лише за наявності ретельно розробленої програми

і чіткого уявлення, що конкретно можна отримати за допомогою того чи іншого методу.

До того ж численність і різноманітність існуючих методів неминуче породжує проблему застосування найбільш прийнятних і перспективних в організації кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи. Тому вони мають задовольняти такі вимоги:

а) конкретності, в іншому випадку дослідження може перетворитися на непідтверджене теоретизування;

б) не менш важливо отримати результати в найбільш економічній формі (за часом і матеріальними витратами);

в) застосовувані методи повинні доповнювати один одного, а не дублювати (останнє допустимо лише для перевірки достовірності отриманих результатів);

г) дослідження має проводитись не для фіксації фактів, а для визначення загальних закономірностей розвитку (тенденцій), виділення з усього розмаїття соціальних відносин і протиріч криміногенно значимих.

Тому, поки не стане зрозумілим, як правильно організувати окреслені дослідження, якими методами, формами, способами і прийомами буде досягнута поставлена мета, процес дослідження може бути довгим і не завжди виправданим.

Засоби збору кримінологічної інформації готуються з урахуванням обраних методів дослідження та повинні обов'язково пройти апробацію з метою визначення повноти відображення в них необхідної інформації. З цією метою проводиться, як зазначалось, так зване пілотажне дослідження (пробно-пошукове).

Воно дає змогу уточнити зміст і кількість питань в анкетах, обсяг вибірки, вийти на нові ідеї, які не виникали при розробці програми. Щоб інформація була репрезентативною, поряд з контингентом, що вивчається, проводиться за тією самою програмою дослідження так званої контрольної групи осіб.

Порівняння результатів дослідження основної і контрольної груп дозволяє дійти висновку про типовість виявлених закономірностей для основної групи. Уся зібрана інформація має бути перевірена з точки зору її повноти і достовірності.

Узагальнення результатів, розробка рекомендацій і пропозицій є завершальним етапом кримінологічного дослідження. При цьому відкриваються причинні зв'язки між різними факторами, перевіряється достовірність гіпотез, що були висунуті на початковому етапі дослідження, і формулюються висновки.

На основі зроблених науково обґрунтованих висновків розробляються рекомендації та пропозиції, спрямовані на усунення та нейтралізацію криміногенних факторів, підвищення ефективності попереджувальної діяльності.

Використання (впровадження) результатів організації кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності на практиці є кінцевою метою дослідження. Вони зазвичай оформлюються у вигляді звіту або окремого дослідження, в якому викладаються результати виконаної програми та робочого плану, дається змістовний аналіз отриманої інформації, формулюється кінцевий висновок.

На основі звіту ДКВС України розробляються накази, методичні рекомендації, видаються наукові роботи, вносяться пропозиції з удосконалення нормативно-правової бази, а також приймаються рішення з їх реалізації, зокрема ввести в обов'язки адміністрації виправної колонії регулярне спостереження за засудженими, що надасть змогу аналізувати, порівнювати та прогнозувати розвиток пенітенціарної злочинності⁵⁰⁷.

14.2. Поняття методики кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи

Методика дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи включає в себе зібрання інформації про засуджених, схильних до вчинення у місцях несвободи нового злочину, відомості як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру щодо стану, тенденцій, кількісних і якісних характеристик кримінальних правопорушень.

⁵⁰⁷ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 68.

Це досить складний і великий за обсягом матеріал, але він є важливим при організації проведення такого дослідження. Саме ці показники є неодмінними умовами для забезпечення одержання достовірних результатів дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.

Для успішного проведення експериментального дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи варто використати два методи: метод збору інформації про пенітенціарну злочинність у місцях несвободи та метод аналізу відомчих нормативно-правових документів, направлених на запобігання такої злочинності.

Це дає змогу не просто отримати відомості про процеси та результати діяльності виправної колонії щодо запобігання пенітенціарній злочинності, а встановити застосування системного підходу у плануванні та прогнозуванні вчинення засудженими та персоналом місць несвободи кримінального правопорушення.

Серед інших документів аналізу пенітенціарної злочинності важливе значення відводиться архівним матеріалам (провадження). Однак їх дослідження мають свої недоліки у зв'язку з тим, що, по-перше, їх чомусь не так багато в місцях несвободи, а, по-друге, групування такого матеріалу не завжди відповідає принципам дослідницької класифікації.

Отже, в основі проведення експериментального дослідження пенітенціарної злочинності особливу увагу варто приділити особам засудженим, схильним до вчинення у місцях несвободи нового злочину, оскільки без цього неможливо успішно вирішувати поставлені у дослідженні завдання, охарактеризувати причини та умови цієї злочинності, механізм її дії, шляхи запобігання.

Це відповідало б цілям дослідження пенітенціарної злочинності, причинам і умовам, які сприяють вчиненню засудженими нових злочинів, аналізу окремих засуджених, які перебувають на профілактичному обліку в колонії.

При вивченні таких засуджених варто використовувати порівняльний аналіз особистісних психолого-педагогічних характеристик засуджених, які схильні до вчинення нового злочину, та

засуджених, які дотримуються установлених правил відбування покарання у місцях несвободи.

Під час дослідження пенітенціарної злочинності у місцях несвободи варто також використовувати і статистичні документи, зокрема, матеріали адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України за п'ять років, які містять дані та судження у кількісній (чисельній) формі, систематизовані та зведені до таблиць, графіків, схем тощо.

На жаль, у процесі дослідження пенітенціарної злочинності у місцях несвободи нами не було виявлено фактів проведення адміністрацією виправної колонії щодо засуджених, схильних до вчинення нового злочину, статистичного спостереження за останні п'ять років. До речі, за нашим дослідженням таке спостереження не проводиться і в інших установах виконання покарання. Інакше, на нашу думку, це надавало б змогу аналізувати, порівнювати та прогнозувати розвиток злочинності серед засуджених у місцях несвободи, проводити їх кількісний та якісний аналіз.

Проаналізований статистичний облік засуджених у місцях несвободи дав змогу отримати надійний фактологічний матеріал. Особливу цінність становили документи щодо профілактичного обліку засуджених, схильних до вчинення нового злочину. Водночас під час вивчення стану пенітенціарної злочинності у місцях несвободи статистичні дані за окремими складами злочинів були неповними через неврахування прихованої (латентної) злочинності.

Аналізуючи дані проведеного анкетування та особових справ засуджених (близько 100), які відбувають покарання у місцях несвободи, нами встановлено, що засуджені, схильні до вчинення нового злочину, як правило, раніше судимі; вини у вчиненні основного злочину не визнали, до правил внутрішнього розпорядку дня в установі виконання покарань ставляться зневажливо; конфліктні. У зв'язку з цим нами було встановлено певний зв'язок між характером злочину і родом занять засудженого.

У процесі проведення експериментального дослідження пенітенціарної злочинності у місцях несвободи постало питання щодо визначення витрат (держави, соціальних інститутів, утримуваної особи, третіх осіб), які пов'язані з вчиненням засудженим у виправній колонії нового злочину. До речі, ця проблема взагалі у вітчизняних дослідженнях раніше не розглядалася, що, безумовно, звужувало її предмет і не дозволяло суспільству об'єктивно оцінити наслідки вчинення засудженими у місцях несвободи нового злочину.

Отже, всі витрати нами були визначені за допомогою кількісних (вартісних) та якісних (оціночних) показників. До вартісних показників ми віднесли:

а) прямі фінансові (бюджетні) витрати держави, які включають витрати, що прямо передбачені відповідними статтями бюджету, зокрема: витрати на утримання персоналу виправної колонії та органів управління, проведення ремонтів, будівництво та реконструкцію виправної колонії, охорону і безпеку засуджених, оплату комунальних послуг, харчування засуджених, надання їм медичної допомоги тощо;

б) непрямі фінансові витрати держави передбачають витрати, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування виправної колонії, які обумовлені специфікою її діяльності, зокрема: продаж виробів з виправної колонії, додаткові витрати на оздоровлення звільнених осіб, які отримали захворювання під час перебування в місцях несвободи тощо;

в) економічні витрати містять усі види витрат, які пов'язані з безпосереднім наданням виправній колонії благодійної чи гуманітарної допомоги у вигляді коштів, майна або певних видів послуг;

г) економічні витрати на засуджених містять як прямі витрати, необхідні для підтримання нормальних (звичних) умов перебування (придбання продуктів харчування, інших товарів та послуг), так і непрямі витрати (наприклад, втрата можливості звичайного заробітку чи отримання інших законних прибутків). При обрахуванні економічних витрат засуджених у виправній колонії ми

враховували заробітну плату, яку вони можуть отримати у разі забезпечення їхньої повної зайнятості в місцях несвободи, однак виключно у порівнянні її рівня з мінімальною оплатою аналогічної праці за межами місць несвободи;

д) економічні витрати членів сімей засуджених або їхніх близьких родичів передбачали такі категорії витрат: зменшення загального рівня надходжень до сімейного бюджету, витрати на придбання продуктів харчування, одягу, медикаментів та інших товарів для їх передачі засудженим, витрати на відвідування засуджених, зокрема, оплата за проїзд до місця утримання і у зворотному напрямку та житло в кімнаті для побачення.

До якісних показників ми віднесли:

а) негативні соціальні наслідки для виправної колонії, серед них: підрив авторитету до правосуддя, недовіра до персоналу колонії, виникнення передумов для вчинення корупційних правопорушень тощо;

б) негативні соціальні наслідки для засуджених: отримання хронічних захворювань чи спричинення іншої шкоди здоров'ю (виробничий та невиробничий травматизм), насильство, порушення усталених соціальних зв'язків, завдання шкоди соціальному статусу та авторитету особи, психологічні травми, формування асоціальної поведінки тощо;

в) негативні соціальні наслідки, яких зазнають члени сімей чи близькі родичі: вплив на стабільність сімейних відносин засудженого, поширення асоціальних типів поведінки чи інших видів девіантності серед дітей, зменшення рівня соціальної захищеності сім'ї, порушення соціальних контактів, соціально-психологічні проблеми в референтних групах тощо;

г) негативні наслідки для суспільства в цілому умовно були класифіковані з урахуванням двох груп критеріїв: а) вірогідність зловживання цим інститутом, що ставить під сумнів юридичну доцільність (адекватність) відбування засудженого покарання в місцях несвободи; б) ступінь впливу перебування засудженого в місцях несвободи на загальну криміналізацію суспільства, що знаходить вияв у поширенні асоціальної поведінки, рецидивній злочинності, «романтизації» кримінального способу життя тощо.

У результаті, проаналізувавши кількісні (вартісні) та якісні (оціночні) показники, нами у процесі дослідження було доведено, що пенітенціарна злочинність у місцях несвободи несе у собі чисельні негативні наслідки, які створюють проблему для здоров'я засуджених, їх соціально-психологічного самопочуття та системи соціальних зв'язків.

Хоча варто зазначити, що ці негативні наслідки мають якісну природу і не можуть бути охарактеризовані за допомогою вартісних показників. Однак без їх урахування характеристика соціально-економічних витрат, пов'язаних з вчиненням засудженими нових злочинів у виправній колонії, буде невичерпною, оскільки вони характеризують витрати найголовнішого соціального капіталу – людського.

Серед нематеріальних або «людських» витрат найбільш очевидні людські витрати вимірюються показниками захворюваності та смертності засуджених, соціальною ізоляцією, приниженням соціального статусу, приниженням людської гідності, погіршенням соціально-психологічного самопочуття та криміналізацією поведінки (кримінальним зараженням).

І передостанній етап експериментального дослідження характеризувався тим, що відбування засудженими покарання у місцях несвободи базується на необхідності їх ізоляції від суспільства та припиненні звичайних для них комунікативних зв'язків. Тому найважчим випробуванням для засудженої особи є її ізоляція від сім'ї та рідних.

Зокрема, перебування батька в місцях несвободи призводить до різкого погіршення матеріального становища його родини, яке здебільшого супроводжується появою додаткових витрат для рідних та близьких. Соціальна ізоляція батьків має негативні наслідки і для процесів соціалізації їхніх неповнолітніх дітей. Притягнення до кримінальної відповідальності породжує низку негативних соціальних наслідків.

Більшість засуджених осіб на фоні соціальної ізоляції відчуває на собі у місцях несвободи зміни фактичного та оціночного соціального статусу, особливо в психологічному і матеріальному

стані. І так само це стосується тих, хто вперше за вироком суду потрапляє в місця несвободи та належить до благополучних соціальних категорій.

На жаль, тривале перебування в місцях несвободи після звільнення зменшує їхні можливості для наступного працевлаштування, створює проблеми ресоціалізації в соціумі. Здебільшого саме судимість стає перешкодою в налагодженні нормальних соціальних зв'язків у майбутньому.

Приниження людської гідності та погіршення соціально-психологічного самопочуття практично відбувається завжди, коли людина потрапляє в умови, які кардинально резонують зі звичайними умовами існування, гідними для людини. Особи, що перебувають в місцях несвободи, практично завжди супроводжуються численними ризиками та створенням умов для приниження гідності людини.

Водночас соціально-психологічний фон у місцях несвободи визначається також і криміналізованими стандартами поведінки засуджених, що зі свого боку негативно впливає і на персонал установи. Численними виявами такого явища є: переважно негативні стереотипи сприйняття персоналом установи, використання засудженими кримінального жаргону, застосування норм кримінальної субкультури, існування серед засуджених елементів кримінальної стратифікації тощо.

Отже, нематеріальні або «людські» витрати не можна виміряти в сумарному вираженні, але їхня значна збитковість і шкода для суспільства очевидні.

Враховуючи той факт, що в Міністерстві юстиції України відсутній повний облік потерпілих засуджених у місцях несвободи, яким вчиненням нового злочину було завдано майнової чи моральної шкоди, а відтак немає і визначення загальної суми збитків, які їм завдані, ми пропонуємо *утворити* такий облік в Департаменті нагляду і безпеки ДКС України Міністерства юстиції України⁵⁰⁸.

⁵⁰⁸ Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 68.

Це дасть змогу, по-перше, подивитися на проблему крізь призму латентності, а по-друге, надасть працівникам цього департаменту можливість виробити єдиний алгоритм щодо відшкодування майнової чи моральної шкоди потерпілим засудженим.

14.3. Експериментальна методика дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи

У зв'язку з певними суперечностями серед вітчизняних і зарубіжних вчених щодо пенітенціарної злочинності у навчальному посібнику було поставлено за мету розкрити її експериментальну методику, оскільки дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи має як теоретичне, так і практичне спрямування.

Теоретичне спрямування дослідження пенітенціарної злочинності передбачає створення особливої методики, як засобу, що дає змогу досліднику встановити причини та умови вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень, а також запропонувати персоналу місць несвободи відповідні заходи їх запобігання.

Наша позиція щодо теоретичного спрямування дослідження пенітенціарної злочинності кореспондується з позицією вітчизняних вчених О.М. Гуміна, Л.Ф. Гула, які вважають, що основою створення певних методик, як засобів, є аналіз спостережень за цими явищами, їх взаємозв'язок між окремими факторами і цілісним становленням цієї системи або її складових⁵⁰⁹.

Основою експериментальної методики дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи є отримання із офіційних джерел інформації про вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень, опитування засуджених і персоналу місць несвободи з цього приводу. Крім того, в її основі мають бути

⁵⁰⁹ Гула Л. Ф., Гумін О.М., Коваленко В.В., Ортинський В.Л. Організаційно-правові заходи протидії протиправної діяльності кримінальних лідерів в установах пенітенціарної системи України : монографія / за ред. проф. В.Л. Ортинського. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 380 с.

використані сучасні математичні методи, які у кримінологічних дослідженнях знаходять свою підтримку з боку вітчизняних і зарубіжних вчених-кримінологів.

Отож розкриваючи проблеми дослідження пенітенціарної злочинності, варто звернути увагу на проведене дослідження вітчизняних вчених О.М. Джужі, В.В. Василевича, А.В. Кирилюка та інших, у якому автори виділяють такі фактори криміналізації пенітенціарної злочинності:

- які безпосередньо характеризують кількісні і якісні показники злочинності, її структури та динаміки, інших правопорушень, а також злочинності в установах виконання покарань;
- що визначають умови, в яких здійснюється профілактична робота і забезпечується відповідний режим відбування засудженими покарання;
- що свідчать про заходи забезпечення режиму покарання і здійснення профілактичної роботи⁵¹⁰.

До того ж, розглядаючи проблему пенітенціарної злочинності шляхом застосування математичного (комп'ютерного) моделювання, ми наближаємо наше дослідження до більш точного його виміру. В контексті викладеного варто звернути увагу на позицію вітчизняного вченого О.Г. Михайлика, який зазначає, що злочини, вчинені в місцях несвободи із застосуванням насильства, мають певну специфіку, яка пояснюється особливістю формальних і неформальних стосунків між засудженими і персоналом місць несвободи⁵¹¹. Тому саме експериментальна методика наближена до застосування математичного (комп'ютерного) моделювання вчинення засудженими і персоналом кримінального правопорушення.

Такий підхід, як пояснює вітчизняна вчена О.Ю. Бусол, дозволяє досліднику використати математику в кримінологічному дослідженні, враховуючи той факт, що об'єкти кримінологічних

⁵¹⁰Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. К. : Атіка, 2011. 720 с.

⁵¹¹Михайлик О.Г. Насильство в установах виконання покарань України: теорія і практика : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2019. С. 80

досліджень є масовими явищами, яким властиві статистичні закономірності, і їхня кількісна сторона може бути подана в математичній інтерпретації. До того ж під час кримінологічних досліджень вивчення, обробка й аналіз масиву зібраного емпіричного матеріалу за допомогою математичних методів є навіть необхідними, тому що значно спрощують цей процес⁵¹².

Отож дослідження пенітенціарної злочинності має на меті вивчити кримінально-правову та кримінологічну характеристики шляхом встановлення кримінальних правопорушень, що вчиняються як засудженими, так і персоналом місць несвободи, аналізом об'єктивних та суб'єктивних ознак, які характеризують види кримінальних правопорушень, вивчення стану та тенденцій, основних причин і умов їх вчинення, особи та жертви пенітенціарної злочинності, напрацювання відповідних заходів її запобігання.

Завдання, які мають лежати в площині дослідження пенітенціарної злочинності:

1) дослідник має вивчити та проаналізувати джерельну базу про пенітенціарну злочинність та її історіографію;

2) розробити опитувальники і анкети з метою виявлення даних щодо стану пенітенціарної злочинності в місцях несвободи взагалі і окремих її проявів під час вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення зокрема;

3) надати об'єктивну оцінку стану пенітенціарної злочинності в місцях несвободи на підставі статистичних даних Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України;

4) встановити шляхом опитування персоналу місць несвободи реальний стан пенітенціарної злочинності в місцях несвободи;

5) надати реальні пропозиції щодо ефективних заходів запобігання пенітенціарної злочинності в місцях несвободи України.

Об'єктом дослідження виступає пенітенціарна злочинність в місцях несвободи в цілому та види кримінальних правопорушень, що вчиняються як засудженими, так і персоналом місць несвободи.

⁵¹² Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. К. : Ін Юре, 2014. С. 219.

Причому варто враховувати статистичні дані Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України щодо пенітенціарної злочинності в місцях несвободи. Окремо знати її прояви в процесі вчинення та розуміння причин та умов пенітенціарної злочинності. Варто також використати офіційну вітчизняну статистику пенітенціарної злочинності, згідно з експертними оцінками вітчизняних вчених, відображених у наукових працях з кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології.

Можна також не оминати і дані засобів масової комунікації щодо пенітенціарної злочинності, але їх варто використовувати з обережністю, оскільки вони можуть нести завищену або занижену оцінку. Вищенаведене дасть змогу досліднику своєчасно надати пропозиції щодо мінімізації та запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи України.

Предметом дослідження може виступати:

- кримінальне законодавство України, у нормах якого передбачено кримінальну відповідальність за вчинення в місцях несвободи нового кримінального правопорушення;
- дані офіційної статистики про стан пенітенціарної злочинності в місцях несвободи;
- опитування засуджених і персоналу щодо проявів пенітенціарної злочинності в місцях несвободи;
- експертні оцінювання пенітенціарної злочинності вітчизняними вченими, які відображені у наукових працях з кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології;
- аналіз обвинувальних вироків за останні десять років щодо вчинення в місцях несвободи з боку засуджених і персоналу кримінальних правопорушень.

Дослідження пенітенціарної злочинності має бути розраховано на три, п'ять або десять років. На першому етапі дослідження пенітенціарної злочинності варто вирішити такі завдання:

- 1) скласти індивідуальний план проведення дослідження;
- 2) вивчити та проаналізувати джерельну базу дослідження, її історіографію;

3) розробити опитувальник і анкети з метою виявлення даних щодо пенітенціарної злочинності в місцях несвободи;

4) оприлюднити результати дослідження пенітенціарної злочинності на конференціях, круглих столах, у фахових вітчизняних та зарубіжних журналах.

На другому етапі дослідження пенітенціарної злочинності варто вирішити такі завдання:

1) встановити об'єктивну оцінку стану пенітенціарної злочинності в місцях несвободи на підставі статистичних даних Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України;

2) провести опитування та анкетування персоналу та засуджених щодо реального стану пенітенціарної злочинності в місцях несвободи;

3) здійснити ґрунтовний аналіз обвинувальних вироків за останні п'ять років щодо вчинення в місцях несвободи як засудженими, так і персоналом кримінальних правопорушень;

4) опублікувати результати роботи з предмету дослідження.

Третій етап дослідження пенітенціарної злочинності має вирішити такі завдання:

1) надати реальні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України з метою запобігання вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень;

2) розробити і запропонувати адміністрації місць несвободи ефективні заходи запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи;

3) оприлюднити результати дослідження шляхом підготовки навчального посібника для персоналу місць несвободи.

Методи дослідження мають бути обрані з урахуванням поставленої мети, завдань дослідження, його об'єкта і предмета. Під час виконання дослідження можна використати сучасні методи наукового пізнання, а саме: *логіко-семантичний метод* – для проведення поглибленого вивчення стану, тенденцій та динаміки, а також детермінантів пенітенціарної злочинності в місцях несвободи; *метод системного аналізу*, що надає можливість

охарактеризувати особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення в місцях несвободи; *соціологічний метод* (анкетування, інтерв'ювання, спостереження, експеримент) для з'ясування позиції і думки як вчених, так і практиків щодо сучасного стану і проблемних питань запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи; *статистичний метод* надасть змогу проаналізувати зібрані емпіричні дані, а також офіційну статистичну звітність про пенітенціарну злочинність в місцях несвободи.

Учасники дослідження:

- професорсько-викладацький склад;
- респонденти з числа засуджених і ув'язнених та персонал місць несвободи;
- магістри, аспіранти.

Результати апробації дослідження:

- оприлюднення на конференціях, круглих столах та форумах;
- друк у фахових виданнях;
- апробація шляхом отримання актів впровадження у практичну діяльність установ виконання покарань та пробації;
- підготовка методичних рекомендацій за результатами дослідження.

Основні дані про респондентів дослідження та його соціологічну базу.

На першому етапі дослідження варто опитати не менше 500 осіб з числа засуджених, ув'язнених і персонал з різних питань щодо пенітенціарної злочинності в місцях несвободи. Ця цифра дає змогу зробити висновок про репрезентованість проведеного дослідження.

На другому етапі дослідження в ролі експертів мають бути залучені досвідчені працівники установ виконання покарань та вітчизняні вчені із різних регіонів країни, які займаються проблемами пенітенціарної злочинності.

Отже, на завершення розгляду цього розділу зробимо такі висновки.

1. Організація і проведення методики досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи дає змогу встановити дисфункцію інституту кримінальних покарань, яка породжує в місцях несвободи пенітенціарну злочинність.

2. Оскільки пенітенціарна злочинність – це сукупність індивідуальних протиправних дій засуджених і персоналу в місцях несвободи, експериментальна методика здатна довести, що вчинення пенітенціарних злочинів в місцях несвободи значною мірою пов'язано зі стійкими викривленнями осіб, які їх вчиняють, породженням субкультури, небажанням ставати на шлях виправлення та ресоціалізації.

Контрольні питання до розділу 14

1. Що ви розумієте під організацією кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи?

2. Дайте визначення поняттю «методика кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи».

3. Перерахуйте основні етапи експериментальної методики дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.

4. Хто, на вашу думку, може бути учасником дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи?

5. Які завдання дослідник вирішує на другому етапі дослідження пенітенціарної злочинності?

6. Дайте визначення поняттю «організація кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи».

7. Яка мета кримінологічних досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи?

8. Назвіть сутність основних ознак досліджень пенітенціарної злочинності в місцях несвободи.

9. У чому полягає стратегія і тактика протидії та запобігання в місцях несвободи пенітенціарної злочинності?

10. Чи є корисним проведення дослідження пенітенціарної злочинності в місцях несвободи?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абаджян А. В. Пенитенциарная преступность: детерминизм, антикриминогенное воздействие : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2001. 185 с.

2. Абакумова Ю. В., Денисов С. Ф., Денисова Т. А. Группи негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: проблеми протидії : монографія / за заг. ред. Т. А. Денисової. Запоріжжя, 2012. 292 с.

3. Аванесов Г. А., Вицин С. Е. Прогнозирование и организация борьбы с преступностью. Москва, 1972. 32 с.

4. Автухов К. А., Гель А. П., Колб О. Г. Права і законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування кримінально-виконавчої служби України : монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 246 с.

5. Аналітичний звіт за результатами візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2019 році. К., 2019. 80 с.

6. Анікієва Н. А. Попередження злочинності і кримінологічне запобігання. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 2. С. 9–13.

7. Аніщенко В. О., Пузирьов М. С., Тогочинський О. М. Динамічна безпека в установах виконання покарань: поняття, сутність, принципи. Проблеми формування правової держави в Україні в умовах глобалізації : монографія / кер. авт. кол. О. М. Іваній. Суми : ФОП Цьома С. П., 2018. С. 42–61.

8. Антонян Ю. М. Преступность в местах лишения свободы и ее причины. *Уголовное право*. 2002. № 4. С. 101–104.

9. Багрий-Шахматов Л. В. Система уголовных наказаний и исправительно-трудовое право : учебное пособие / под ред. Н. А. Стручкова. М. : Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. 77 с.

10. Бандурка О. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков, 2003. 368 с.

11. Бартелеми П. «Заключенные» для науки, или 40 лет Стэнфордскому эксперименту / пер. В. В. Кривошеев. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 12. С. 44–46.

12. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.

13. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях / пер. с итал. Киев : ИнЮре, 2014. 240 с.

14. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

15. Богатирьов А. І. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в місцях несвободи. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія і практика)*. Випуск 14, 2019. С. 108–116.

16. Богатирьов А. І., Ведмідський О. В., Носенко О. О. Втеча ув'язнених з місць несвободи (міжгалузеве дослідження) : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. К. : ВД «Дакор», 2015. 228 с.

17. Богатирьов І. Г. Криза пенітенціарної реформи в Україні: причини та шляхи їх вирішення. *Право і суспільство*. 2016. № 4. С. 161–167.

18. Богатирьов І. Г. Нариси становлення пенітенціарної системи в Україні у працях наукової школи «Інтелект» : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. 242 с.

19. Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження). Київ, 2013. 444 с.

20. Богатирьов І. Г. Протидія кримінально-протиправним посяганням, що дезорганізують роботу пенітенціарних установ. *Протидія злочинності: теорія та практика* : зб. матер. VI Міжвуз. наук.-практ. конф. студ. (курсантів), аспір. та молод. уч. (м. Київ, 16 трав. 2014 р.). К. : Нац. акад. прокур. України, 2014. С. 27.

21. Богатирьов І. Г. Характеристика втеч з місць позбавлення волі або з-під варти. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О. М. Джужі. К. : НАВС, 2013. С. 440–448.

22. Богатирьов І. Г., Бондарєва К. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань : навчальний посібник / за заг. ред. проф. кафедри кримінального права та кримінології УДФС України

доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Богатирьової О. І. Чернівці : Десна Поліграф, 2019. 200 с.

23. Богатирьов І. Г., Зубов Д. О., Маковій В. В. Виправний центр як суб'єкт запобігання злочинам : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : ВД «Дакор», 2014. 232 с.

24. Богатирьов І. Г., Копотун І. М., Пузирьов М. С. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посіб. / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ : Ін-т крим.-вик. служби, 2013. 140 с.

25. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С. Загальні засади пенітенціарної кримінології. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2012. №1. С. 170–178.

26. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2017. 236 с.

27. Богатирьов І. Г., Ткачук В. Є. Методологічний інструментарій дослідження пенітенціарної злочинності вченими наукової школи «Інтелект». *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 3. С. 268–271.

28. Богатирьова О. І., Колодчина А. Л. Деякі засоби впливу на засудженого з метою запобігання вчиненню ним нового злочину у виправній колонії України. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 195–200.

29. Боднар І. В. Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2012. 244 с.

30. Бондарева К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2018. 20 с.

31. Бондарева К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 289 с.

32. Бондарчук О. Г. Теоретичні основи та адміністративно-правові механізми протидії корупції в ДКВС України : монографія. Київ : Центр уч. літ., 2016. 462 с.

33.Бородин С. В. Осужденные, отбывающие наказание в местах лишения свободы за преступления против личности. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1973. 44 с.

34.Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. К. : Ін Юре, 2014. 564 с.

35.Варчук Т. Криминология : уч. пособие. Москва, 2002. 298 с.

36.Василевич В. В. Види кримінологічного прогнозування в установах виконання покарань. *Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 28–29 березня 2013 р. Київ : Державна пенітенціарна служба України, 2013. С. 309–311.

37.Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 435 с.

38.Василевич В. В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів. *Право України*. 1997. № 12. С. 82–84.

39.Ведмідський О. В. Кримінологічні засади запобігання втечам із виправних колоній : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2013. 258 с.

40.Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

41.Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.

42.Веприцький Р. Феноменологія злочинності в регіоні : монографія. Харків, 2014. 324 с.

43.Вереша Р. В. Мотив та мета злочину : наук.-практ. посіб. Київ : Алерта, 2016. 56 с.

44.Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А. О. Кобзар, О. В. Копаниця, В. М. Грицюк та ін.; за заг. ред. Б. П. Андрєсюка. Чернівці, 2011. 407 с.

45.Волков Г. С. Мотив и квалификация преступлений. Казань : Изд-во Казан. Ун-та, 1968. 166 с.

46.Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 280 с.

47.Голіна В. В. Єдність загальносоціального і спеціально-кримінологічного попередження економічної злочинності. *Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності* : мат. міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 15–16 грудня 1998 р. Харків, 1999. С. 124–130.

48.Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

49.Голіна В. В. Попередження злочинності : конспект лекцій. Харків : Укр. юрид. академія, 1994. С. 68–71.

50.Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків, 2012. 304 с.

51.Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : монографія / под общ. ред. Н. П. Яблокова. М. : ЛексЭст, 2002. 305 с.

52.Головійчук Л. Т. Основні напрямки спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері митної діяльності. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2013. № 2. С. 155–161.

53.Горбачевський В. Я. Характеристика особи, яка вчиняє умисні вбивства й тяжкі тілесні ушкодження в установах виконання покарань. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 338–347.

54.Горшенков Г. Н. Криминология: научные инновации : монографія. Н. Новгород : Изд-во Нижегородского университета, 2009. 214 с.

55.Гребеньков Г. В. Пенальний вимір правової політики держави в сфері протидії злочинності. Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення. *Диференціація кримінальної відповідальності* : Міжнар. симпозиум, 11–12 верес. 2009 р. Львів : ЛДУВС, 2009. С. 60–65.

56.Гула Л. Ф., Гумін О. М., Коваленко В. В., Ортинський В. Л. Організаційно-правові заходи протидії протиправної діяльності кримінальних лідерів в установах пенітенціарної системи України : монографія / за ред. проф. В. Л. Ортинського. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 380 с.

57. Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении. Известия вузов. *Правоведение*. 2001. № 4. С. 17–22.

58. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2007. 288 с.

59. Десятников В. Ф. Комплексное исследование личности несовершеннолетних. *Исправительно-трудовые учреждения*. Москва: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1981. № 15. С. 13–16.

60. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.10.2021).

61. Джужі А. О. Основні напрями запобігання злочинам проти статевої недоторканості дітей. *Митна справа*. 2012. № 3 (81). Ч. 2. С. 156–161.

62. Джужі О. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні. *Право України*. 2003. № 12. С. 65–70.

63. Джужі О. М. Запобігання поширенню СНІДу: кримінологічні та кримінально-правові проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 1996. 42 с.

64. Джужі О. М. Ювілейне видання до 70-річчя з дня народження / уклад.: Л. П. Леута, В. Г. Сюравич, Д. М. Тичина. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 548 с.

65. Джужі О. М., Моїсєєв Є. М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарний аспекти) : монографія. Київ : НТР «Правник» – Нац. акад. внутр. справ України, 1998. 84 с.

66. Діяльність органів прокуратури з протидії злочинам, що вчиняються у виправних колоніях : наук.-практ. посібник / за заг. ред. Г. П. Сковороди. Київ : Національна академія прокуратури України, 2014. 234 с.

67. Дмитренко Н. А. Індивідуальне попередження злочинів у Збройних Силах України: поняття, мета та завдання. *Challenges in science of nowadays* : IV International Scientific and Practical Conference. Washington, 2020. P. 180–183.

68. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.

69. Дрьомін В. М. Діяльнісна мемутологія у вивченні злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юридична література. 2014. Вип. 74. С. 229–300.

70. Дука О. А. Причини, умови та характерні ознаки осіб, які вчиняють дії, пов'язані з проникненням заборонених речей і предметів в установи виконання покарань, та недозволених зв'язків персоналу із засудженими. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О. М. Джужі. К. : НАВС, 2013. С. 557–568.

71. Егоров В. И. Уголовная ответственность за уклонение от отбывания уголовных наказаний. Рязань : Высшая школа МВД СССР, 1985. 75 с.

72. Європейська конвенція «Про захист прав людини та основних свобод» від 4 листопада 1950 року. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (дата звернення: 11.08.2022).

73. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11 січ. 2006 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 10.08.2022).

74. Женунтій В. І. Поняття особистості злочинця в теорії вітчизняної кримінології. *Держава та регіони: науково-виробничий журнал*. Серія: Право. 2009. № 2. С. 61–65.

75. Жолтані М. І., Копотун І. М., Колб О. Г. Релігійні організації і релігійне виховання як учасник кримінально-виконавчих правовідносин : монографія. Київ : Кандиба Т. П., 2018. 190 с.

76. Журавлев М. П., Каретников И. В., Марков А. Я. Изучение факторов, влияющих на состояние, структуру и динамику преступности в исправительно-трудовых учреждениях. Москва, 1978. 98 с.

77. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08

«Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2010. 263 с.

78. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 18 с.

79. Журавська З. В. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2012. 168 с.

80. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

81. Запобігання корупції : підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина. Харків : Право, 2019. 296 с.

82. Запобігання потраплянню у місця позбавлення волі заборонених предметів: кримінологічні та кримінально-виконавчі засади : навч. посіб. / А. В. Боровик та ін; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Колба. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2022. 400 с.

83. Захаров В. П., Колб О. Г., Мирончук С. М., Міліщук Л. І. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі : монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Луцьк : П-ць Іванюк В. П., 2007. 442 с.

84. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. Киев, 1999. 237 с.

85. Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекций. Харьков, 1996. 260 с.

86. Зубов Д. О. Запобігання злочинам, що вчиняються у кримінально-виконавчих установах відкритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 223 с.

87. Зубов Д. О. Запобігання злочинам, що вчиняються у кримінально-виконавчих установах відкритого типу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2013. 20 с.

88. Игошев К. Е. Опыт социально-психологического анализа личности несовершеннолетних правонарушителей. Москва : НИИРИО ВШ МООН СССР, 1967. 79 с.

89. Інформаційний бюлетень про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 році. Книга 1. К. : Державна пенітенціарна служба України, 2014. 68 с.

90. Кальман О. Г., Христинич І. О. Понятийный аппарат современной криминологии (терминологический словарь) / под общ. ред. проф. В. В. Голины. Х., 2005. 273 с.

91. Каретников И. В. Обстоятельства, детерминирующие преступность в ИТК. М., 1986. 56 с.

92. Каретников И. В. Предупреждение преступлений в исправительно-трудовых колониях : учеб. пособие. М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1987. 88 с.

93. Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва : Юрид. лит., 1973. 287 с.

94. Карпец И. И. О некоторых вопросах методологии в уголовном праве и криминологических исследованиях. *Советское государство и право*. 1964. №4. С. 23–26.

95. Карпец И. М. Проблемы исполнения наказаний и перевоспитания осужденных. *Исправительно-трудовые учреждения*. М., 1981. № 14. С. 7.

96. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. Київ, 2011. 647 с.

97. Кельман М. С. Методологія як форма мислення і складова культура дослідника : навч. посіб. для аспірантів та магістрів. Львів, 2017. 220 с.

98. Кельман М. С. Юридична наука : проблеми методології. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.

99. Кирилюк А. В. Особи, які вчиняють злочини в установах виконання покарань як об'єкт криминологічного вивчення. *Криминологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна криминологія)* : посіб. / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 172–181.

100. Кирилюк А. В., Джужі О. М. Пенітенціарна криминологія та спеціально-попереджувальна діяльність. Загальна частина : навч. посіб. Київ, 1997. 118 с.

101. Коваленко В. Загальносоціальні умови профілактики злочинів в економічній сфері. *Право України*. 2004. № 8. С. 12–18.

102. Коган В. М. Логико-юридическая структура советского уголовного закона. Алма-Ата, 1996. 82 с.

103. Козаченко И. Я. Санкции за преступления против жизни и здоровья: обусловленность, структура, функции, виды. Томск, 1987. 322 с.

104. Козич І. В. Функції кримінально-правової політики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. 35 с.

105. Койл Э. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека : пособие для тюремного персонала. Лондон : Междунар. центр тюремных исследований, 2002. 156 с.

106. Колб І. О. Про зміст механізму забезпечення права засуджених на особисту безпеку. *Формування пенітенціарної системи України: проблеми сьогодення* : наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 трав. 2012 р. Одеса, 2012. С. 53–55.

107. Колб І. О. Форми та засоби забезпечення права засуджених до позбавлення волі на особисту безпеку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 2 (81). С. 76–82.

108. Колб І. О., Колб О. Г. Віктимологічний аспект злочинів, що вчиняються персоналом виправних колоній. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2012. Т. 1. С. 24–34.

109. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2007. 509 с.

110. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Л. Українки, 2006. 464 с.

111. Колб О. Г., Барчук А. Б., Кулічук М. М. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі : метод. рек. Луцьк, 2000. 86 с.

112. Колб О. Г., Колб І. О. Поняття запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань. Індивідуальне та віктимологічне запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань. Запобігання злісній непокорі вимогам адміністрації установи виконання покарань : навч. посіб. / Боровик А. В., Колб О. Г., Копотун І. М. та ін.; за

заг. ред. д.ю.н. проф. О. Г. Колба. Луцьк : СПД Гадяк Ж. В. друкарня «Волиньполіграф», 2020. С. 59–64.

113. Колесник С., Єнін Є. Сім кіл пекла пенітенціарної системи. *Зеркало недели. Украина*. 2019. № 1274. С. 21–26.

114. Колодчин Д. В. Види кримінальних правопорушень, які вчиняються в місцях несвободи Міністерства юстиції України. *Вісник академії адвокатури*. №2 (45) Т. 17, 2020. С. 71–75.

115. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : монографія : у 2 т. / Київ; Острог, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство / наук. ред. Ю. В. Баулін. 448 с.

116. Комиссаров В. И., Комиссарова Я. В. Полиграф как средство проверки следственных действий. *Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики. Межвузовский сборник научных трудов*. Омск : Изд-во Омск. юрид. акад. МВД России, 2002, Вып. 1. С. 89–93.

117. Конев А. Основные криминологические характеристики латентной преступности. Омск, 1980. 47 с.

118. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.08.2022).

119. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ, 2013. 472 с.

120. Копотун І. М. Зарубіжний досвід запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 203–204.

121. Копотун І. М. Особливості охорони громадського порядку під час проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року. *Юрид. психологія та педагогіка*. 2010. № 1 (7). С. 152–165.

122. Копотун І. М. Характеристика засуджених, які беруть участь у надзвичайних подіях кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2013. № 2 (4). С. 8–15.

123. Корж Є. М. Дільничний інспектор міліції як суб'єкт реалізації профілактичних заходів. *Збірник наукових праць за матеріалами круглого столу* (Київ, 29 квітня 2014 року). URL:

http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/11467/1/profil-zloch_p198-200.pdf (дата звернення : 10.12.2020).

124. Костенко О. М. Проблема сучасної цивілізації (в українському контексті) : монографія. Черкаси, 2008. 112 с.

125. Костицький М. В. Філософсько-правові питання методології юридичної науки. Філософські та методологічні проблеми права. *Науковий журнал*. 2011. № 2. С. 13–27.

126. Костюк М. Ф. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступностью в исправительных учреждениях : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2000. 463 с.

127. Кохановский В. П. Философия и методология науки. Ростов н/Д. : «Феникс», 1999. 576 с.

128. Крачун В. Д. Оперативно-розыскные меры по предупреждению проникновения запрещенных предметов к лицам, содержащимся в исправительных колониях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Владимир, 2006. 20 с.

129. Крикушенко О. Г. Трансформація поглядів на профес виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної Асоціації України*. 2019. № 2 (8). С. 114–124.

130. Криминология / под ред. Дж. Ф. Шелли; пер. с англ. 3-е междунар. изд. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 864 с.

131. Криминология : учебник / под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. М. : Юрист, 1995. 512 с.

132. Криминология. Словарь-справочник / сост. Х.-Ю. Кернер; пер. с нем. В. Н. Кигас; отв. ред. пер. А. И. Долгова. Изд. 4-е полн. перераб. справочника Эгона Рессмана по криминологии для практикующих криминалистов. Москва, 1998. 391 с.

133. Криминология : учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма; Инфра-М, 2010. 1008 с.

134. Криминология : учебник / под ред. проф. Малкова В. Д. Москва : ЗАО Юстицинформ, 2004. 528 с.

135. Кримінальна субкультура: поняття, суспільна небезпека, форми та засоби впливу на правопорядок в установах виконання покарань : навч. посіб. Київ, 2015. 146 с.

136. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / В. М. Трубников, М. В. Даньшин, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. В. М. Трубникова. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 444 с.

137. Кримінальний кодекс України. К. : Вид-во Паливода А. В., 2020. 218 с.

138. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n41> (дата звернення : 17.02.2022).

139. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Х. : Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

140. Кримінально-процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення : 12.06. 2022).

141. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Є. М. Моїсеєв, О. М. Джужі, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

142. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань в Україні (пенітенціарна кримінологія) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2013. 620 с.

143. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.

144. Кримінологія : академічний підручник / І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Топчій та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуж. діяча науки і техніки України І. Г. Богатирьова. Чернівці : Технодрук, 2020. 336 с.

145. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд / за ред. І. М. Даньшина. Х. : Право, 2003. 352 с.

146. Кримінологія : навч.-метод. посіб. / О. М. Джужі, Є. М. Мойсеєв, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2003. 366 с.

147. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін.; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2018. 416 с.

148. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін., за ред. В. В. Голіни та Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

149. Кримінологія : підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.
150. Кримінологія : підручник / О. М. Джужі, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра, юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за нак. ред. д-ра. юрид. наук, проф. О. М. Джужі. К. : ФОП Маслюков, 2020. 612 с.
151. Кримінологія : підручник для студентів вищ. навч. закладів / О. М. Джужі, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. К. : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
152. Круміна М. В. Передумови реалізації загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів щодо запобігання вчиненню необережних вбивств та тілесних ушкоджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 50–52.
153. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 206 с.
154. Кудрявцев В. Н. Преступность и нравы переходного общества. Москва, 2002. 238 с.
155. Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений. М. : Госюриздат, 1963. 324 с.
156. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность. М., 1969. 324 с.
157. Курс кримінології. Загальна частина : підручник у 2-х кн. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2001. 352 с.
158. Курс кримінології. Особлива частина : підручник : у 2 кн. / Корнієнко М. В., Романюк Б. В., Мельник І. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.
159. Курс лекцій по криминологии / под ред. проф. Данышина И. Н. (Общая часть) и проф. Голины В. В. (Особенная часть). Харьков, 2007. 288 с.
160. Лёвочкин В. Международные стандарты содержания заключенных и пенитенциарная система Украины. *Система исполнения наказаний в Украине и стандарты Совета Европы* : материалы регион. семинара. Донецк : Донецкий Мемориал, 2000. С. 42–45.
161. Лисенко М. І. Значення динамічної безпеки для забезпечення ізоляції в установах закритого типу. *Проблеми протидії злочинності у ХХІ столітті: вітчизняний та міжнародний досвід* :

матеріали міжнар. симпозіуму (Чернігів, 24 квіт. 2015 р.) / за ред. докт. юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова; Буковин. держ. фін.-екон. ун-т, Апеляційний суд Черніг. обл. Чернігів, 2015. С. 51–53.

162. Лисодєд О., Степанюк А. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6. С. 111–116.

163. Личность преступника / под ред. В. Н. Кудрявцева, Н. С. Лейкина, Г. М. Миньковского и др. Москва : Юрид. лит., 1975. 272 с.

164. Ліховіцький Я. О. Злочини, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Луцьк, 2017. 584 с.

165. Лопоха В. В. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2016. 224 с.

166. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених у місцях позбавлення волі : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2001. 20 с.

167. Лукашевич С. Ю. Попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі. Харків, 2006. 103 с.

168. Лукашов А. И. Уголовная ответственность за злостное неповиновение требованиям администрации исправительно-трудовых учреждений : учеб. пособ. Минск : ВШ МВД СССР, 1990. 66 с.

169. Майоров А. Методологические основы борьбы с наркотизмом в исправительных учреждениях. *Уголовное право*. 2005. № 5. С. 101–104.

170. Максимов С. В. Краткий криминологический словарь. Москва, 1995. 543 с.

171. Малков В. П. Ответственность за побег из места заключения или из-под стражи. *Правоведение*. 1993. № 1. С. 106.

172. Марат А. М. Предупреждение умышленного причинения вреда здоровью осужденных в пенитенциарных учреждениях (по материалам Республики Казахстан) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. 2006. 172 с.

173. Марков А. Я., Волобуев А. Н. Выявление в процессе расследования причин и условий, способствующих совершению побегов из ИТУ. Москва, 1979. 40 с.

174. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография. Харьков : Изд-во ХНУВС, 2005. 496 с.

175. Маруков А. Ф. Тюремная политика Англии и Уэльса: историко-правовое исследование : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Санкт-Петербург, 2001. 308 с.

176. Матеріали узагальнення наукових здобутків школи «Інтелект». Київ, 2017. 40 с.

177. Махніцька К. Г. Кримінально-виконавчі засади запобігання потраплянню до засуджених, позбавлених волі заборонених предметів : дис. ... доктора філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 234 с.

178. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 424 с.

179. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 132 с.

180. Михайлик О. Г. Детермінанти насильства в установах виконання покарань. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 179–181.

181. Михайлик О. Г. Методологічний інструментарій дослідження насильства у виправних колоніях України. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3 (5). С. 143–152.

182. Михайлик О. Г. Насильство в установах виконання покарань України : теорія і практика : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2019. 434 с.

183. Мінімальні стандартні правила поведження із засудженими : прийняті Конгресом ООН з профілактики злочинності і поведження з в'язнями у 1955 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення : 10.08.2022).

184. Моніторинг місць несвободи України: стан реалізації національного превентивного механізму : доп. за 2016 р. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2017. 200 с.

185. Моніторинг місць несвободи України: стан реалізації національного превентивного механізму : доп. за 2013 р.

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Київ, 2014. 200 с.

186. Мошков Т. А. Насилие в местах лишения свободы и его уголовно-правовая оценка : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2010. 204 с.

187. Муравйов К. В. «Арештантська спільнота» як суспільно-психологічний феномен у місцях позбавлення волі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2000. № 5. С. 151–157.

188. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ, 2005. 704 с.

189. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Атіка, 2004. 1384 с.

190. Некрасов О. О. Кримінальна відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 19 с.

191. Некрасов О. О. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії втечі з місця позбавлення волі або з-під варті. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 161–168.

192. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська друкарня», 2019. 426 с.

193. Носенко В. А. Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2016. 258 с.

194. Овчинский С. С. Актуальные проблемы борьбы с тяжкими преступлениями против личности. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1971. 188 с.

195. Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих технологій : навч. посіб. / за заг. ред. Б. В. Романюка, Є. Д. Скулиша. Київ, 2011. 440 с.

196. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2016. 416 с.

197. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед військових злочинів. К. : ВіАн, 1996. 351 с.
198. Орлов В. С. Суб'єкт преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1958. 260 с.
199. Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України / за ред. І. В. Штанька, В. А. Львовичкіна. Київ, 1998. 288 с.
200. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / перед. В. П. Тихого. Київ, 2010. 812 с.
201. Панов М. І. Кримінальне правопорушення та його види : лекція. Харків : Право, 2019. 52 с.
202. Пенитенциарная криминология : учебник / под ред. Ю. М. Антоняна, А. Я. Гришко, А. П. Фильченко. Рязань, 2009. 567 с.
203. Писарев В. Ответственность за действия, дезорганизующие работу исправительно-трудовых учреждений. *Советская юстиция*. 1984. № 8. С. 20–22.
204. Побегайло Э. Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Уголовно-правовое и криминологическое исследование / под ред. В. В. Труфанова. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1965. 206 с.
205. Пожары и беспорядки: тюремная система Латинской Америки – в кризисе / пер. Ю. Александров. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 2. С. 43–44.
206. Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України : затв. наказом Міністерства юстиції України від 06.02.2017 № 292/5. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 15. Ст. 458.
207. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2135-12> (дата звернення 10.08.2022).
208. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0622-19#Text> (дата звернення : 17.02.2022).
209. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

210. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України від 4 червня 2020 року № 671-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020 р. № 42. Ст. 343.

211. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ виконання покарань у 2017 році. Київ : Міністерство юстиції, 2017. 98 с.

212. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення 10.08.2022).

213. Про загальнообов'язкове державне соціальне забезпечення (в редакції від 27.12.2019) : Закон України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>. (дата звернення : 17.05.2022).

214. Про зайнятість населення : Закон України від 05 липня 2012 року № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>. (дата звернення : 17.02.2022).

215. Про затвердження Інструкції про організацію планування діяльності в Державній кримінально-виконавчій службі України : наказ Державної пенітенціарної служби України від 21 груд. 2011 р. № 615. Київ, 2011. 10 с.

216. Про затвердження Порядку визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення, Положення про центральну та міжрегіональну комісії з питань визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання : наказ Міністерства юстиції України від 27 лют. 2017 р. № 680/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0265-17#Text> (дата звернення 08.08.2022).

217. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 року № 1296-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 14. Ст. 192.

218. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07 жовтня 2010 року (втратив чинність на підставі Закону від 27.02.14 року). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222. (дата звернення : 30.11.2021).

219. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09 квітня 1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20-21. Ст. 190. (дата звернення : 30.11.2021).

220. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

221. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 липня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 304.

222. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року № 3341-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 358.

223. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3352-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (дата звернення : 17.02.2022).

224. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення : 15.02.2022).

225. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : інформ. бюлетень. Київ : Департамент Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

226. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. Дата оновлення : 07.02.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення : 02.09.2019).

227. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2008 року № 4. Постанова Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова,

А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : Паливода А. В., 2011. С. 183–193.

228. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року № 654-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 178. 20 верес. С. 8–9.

229. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В. А. Бадира, А. П. Гель, І. С. Яковець та ін.; за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків : Права людини, 2009. 368 с.

230. Провадження оперативно-розшукових заходів і слідчих дій у місцях позбавлення волі / Ортинський В., Колб О., Козак В. та ін. Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2010. 216 с.

231. Проєкт Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/povidomlennya-pro-provedennya-elektronnih-konsultatsiy-z-gromadskisty-schodo-proektu-rozporadjennya-kabinetu-ministriv-ukraini-pro-shvalennya-strategii-reformuvannya-penitentsiarnoi-sistemi-do-2026-roku-ta-zatverdjenya-planu-zahodiv-na-20222024-roki-sch> (дата звернення 24.05.2022).

232. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужі, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

233. Пузиревський Є. Б. Проблеми запобігання військовим злочинам. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4 (51). С. 128–134.

234. Пузирьов М. С. Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2018. 498 с.

235. Пузирьов М. С. Динамічна безпека в установах виконання покарань. *Велика українська кримінологічна енциклопедія*. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол. В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (спів-голова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 321–323.

236. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 252 с.

237. Пузырьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2018. 514 с.

238. Пузырьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141–145.

239. Пузырьов М. С., Сокоринський Ю. В. Теоретична модель побудови пенітенціарної безпеки в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2020. № 2. Т. 31. Ч. 3. С. 52–57.

240. Пузырьов М. С., Якименко Л. Г. Обґрунтування актуальності дослідження запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 381–387.

241. Пузырьов М. С. Зарубежные подходы к определению пенитенциарной безопасности. *Инновационное развитие экономики и права в контексте формирования национальной безопасности* : сб. материалов II Междунар. науч.-практ. конф. (Барановичи, 14–15 марта 2019 г.). Барановичи : БарГУ, 2019. С. 233–235.

242. Раєцька Л. В. Загальносоціальні та спеціально-кримінологічні аспекти протидії наркоманії в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 251–258.

243. Рашковская Ш. С. Субъект преступления. М. : Всесоюзный юридический заочный институт, 1960. Вип. 6. 24 с.

244. Рекомендация N Rec (2003) 23 Комитета министров Совета Европы государствам-членам «Об осуществлении исполнения наказания в виде пожизненного заключения и других длительных сроков заключения администрациями мест лишения свободы» от 09.10.2003 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_848#Text (дата звернення: 17.12.2021).

245. Ривес Д. США: медитация снижает уровень насилия в тюрьмах / пер. Ю. Александров. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2011. № 4. С. 45.

246. Ривман Д. В. Криминальная виктимология : учебник. СПб. : Питер, 2002. 304 с.

247. Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про офіційне тлумачення терміна законодавство)». № 12-рп/98 від 09 липня 1998 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32. Ст. 1209.

248. Рубан К. П. Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії злочинності в місцях позбавлення волі. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 218–220.

249. Рузавин Г. И. Методология научного познания : учеб. пособ. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 177 с.

250. Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвес-трейд, 2013. 448 с.

251. Савків І. М. Мотив злочину в кримінальному праві. *Наук. вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2011. Вип. 2 (75). С. 174–180.

252. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки : комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 594 с.

253. Самков Р. Венесуэла: правительство не в состоянии обуздать насилие в тюрьмах / пер. А. Пархоменко. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2013. № 4. С. 38–39.

254. Саркисов Г. С., Хохряков Г. Ф. Преступления осужденных: причины и предупреждение. Основные проблемы пенитенциарной криминологии / отв. ред.: Сахаров А. Б. Ереван : Айастан, 1988. 280 с.

255. Севостьянова Р. Система подавления бунтов : европейский и американский опыт. URL: http://radiovesti.ru/article/show/article_id/73492 (дата звернення : 10.08.22).

256. Сердюк Л. В. Общие вопросы криминологии : курс лекций. Уфа, 1994. 348 с.

257. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

258. Синявська О. Ю, Синявська О. О. Використання методів математичного моделювання при кримінологічному прогно-

зуванні (частина перша). *Публічне право. Науково-практичний юридичний журнал*. 2017. № 1 (25). С. 136–138.

259. Скаун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2013. 524 с.

260. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. К. : Голов. ред. УРЕ, 1977. 775 с.

261. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования : учеб.-метод. пособие. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. 188 с.

262. Солопанов Ю. В., Квашиш В. Е. Рецидив и рецидивисты. М. : ВНИИ МВД СССР. 1971. 235 с.

263. Старков О. В. К вопросу о предмете и системе криминологии. Проблемы юридической ответственности и исполнения уголовных наказаний. Рязань, 1985. С. 135–137.

264. Старков О. В. Криминологические проблемы исполнения уголовного наказания : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1998. 429 с.

265. Старков О. В. Криминопенология. Москва, 2004. 480 с.

266. Старков О. В. Основы криминологии. Преступность среди социальных подсистем. *Новая концепция и отрасли криминологии* / под ред. Д. А. Шестакова. СПб. : Изд-во Юридический центр Пресс, 2003. С. 305–349.

267. Старков О. В. Основы криминопенологии : монографія. Уфа : УЮИ МВД РФ, 1997. 263 с.

268. Стоматов Е. Г. Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя, 2010. 215 с.

269. Стрелюк Я. В. Запобігання кримінальним правопорушенням у виправних колоніях в Україні : монографія. К., 2021. 400 с.

270. Стрелюк Я. В. Наукові підходи до методологічних засад дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу. *Юридична наука*. 2019. №10. С. 207–216.

271. Стрелюк Я. В. Причини та умови вчинення кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчих установах

закритого типу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 5. С. 222–226.

272. Стручков Н. А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1970. 272 с.

273. Стулов О. О. Характеристика злочинності засуджених в установах виконання покарань. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2009. № 4. С. 125–129.

274. Сундуrow Ф. Р., Бакулина Л. В. Лишение свободы и права осужденных в России. Тольятти : Изд-во ТолПИ, 2000. 258 с.

275. США: Конституция и права граждан / В. А. Власихин, И. А. Геевский, Е. Н. Ершова и др.; под ред И. А. Геевского. Москва : Мысль, 1987. 315 с.

276. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки : монография. Екатеринбург, 2001. 264 с.

277. Тацій В. Я. Объект и предмет преступлений по советскому уголовному праву. Харьков, 1982. 100 с.

278. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків, 2016. 256 с.

279. Терещук О. В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец : 12.00.07 – адміністративне право і процес: фінансове право: інформаційне право / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2000. 20 с.

280. Ткаченко А. В. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2017. 18 с.

281. Тлумачний словник української мови. URL: uktdic.appspot.com (дата звернення 08.08.2022).

282. Трайнин А. Н. Избранные труды. Санкт-Петербург, 2004. 898 с.

283. Трансформація кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина) / І. Г. Богатирьов та ін. Київ : ВД «Дакор», 2014. 156 с.

284. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину : соціально-правові основи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 484 с.

285. Уголовно-исполнительное право : учебник в 2 т. / под общ. ред. Ю. И. Калинина. Москва; Рязань, 2006. Т. 2 : Особенная часть. 632 с.

286. Уткин В. А., Шеслер А. В., Санников И. Ф. Побег из мест лишения свободы : квалификация и предупреждение : учеб. пособие. Томск : Том. филиал РИПК МВД РФ, 1995. 42 с.

287. Федотова Г. В. Кримінальний проступок: правова природа, сутність та шляхи удосконалення : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 312 с.

288. Филимонов В. Д. Общественная опасность личности преступника (предпосылки, содержание, категории). Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1970. 277 с.

289. Философия уголовного права / сост. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 334 с.

290. Фокс В. Введение в криминологию / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1980. 312 с.

291. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью : монография. Душанбе : Тадж. гос. ун-т, 1972. 113 с.

292. Фролова О. Г. Новітня методологія в управлінні в органах внутрішніх справ : монографія. Донецьк, 2001. 396 с.

293. Характеристика осужденных к лишению свободы. По материалам специальной переписи 1999 г. Т. 2 / под ред. А. С. Михлина. Москва : Юриспруденция, 2001. 464 с.

294. Хохряков Г. Ф. Преступления осужденных: причины и предупреждение. Ереван, 1988. 129 с.

295. Чепелюк В. Корупція та хабарництво : проблеми співвідношення понять. *Право України*. 2004. № 10. С. 110–114.

296. Черноусов А. Місця несвободи. Бюлетень. *Права людини*. 2011. № 28. С. 132–135.

297. Шаблистий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія / за заг. ред. д.ю.н. доц. В. В. Шаблистого. Дніпро. Дніпроп. держ. ун-т внут. справ : Ліра ЛТД, 2017. 168 с.

298. Шалгунова С. А. Дослідження особи злочинця в кримінології. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 4 (24). С. 293–299.

299. Шатов С. А., Сапогов В. М. О некоторых мерах по противодействию коррупции в учреждениях, обеспечивающих изоляцию от общества. *Уголовно-исполнительная система : право, экономика, управление*. 2007. № 4. С. 341–347.

300. Шляпочников А., Забрянский Г. Выявление латентной преступности. *Сов. Государство и право*. 1971. №5. С. 98–103.

301. Шмаров И. В. Социология уголовного наказания. *Планирование мер борьбы с преступностью*. М., 1982. С. 110–115.

302. Шнайдер Г. И. Криминология / под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова; пер. с нем. Москва, 1994. 504 с.

303. Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2016. 258 с.

304. Яковець І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань : монографія. Харків : Кроссруд, 2006. 208 с.

305. Яковлев А. Социология правонарушений. *Сов. Юстиция*. 1972. № 22. С. 5–7.

306. A solution to prison overcrowding and recidivism: global positioning system location of parolees and probationers / Baker J., Donaldson J., Flynn E., etc. University of Maryland, 2002. 131 p.

307. Act concerning the execution of prison sentences and measures of rehabilitation and prevention involving deprivation of liberty (Prison Act). 45 p. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvollzg/englisch_stvollzg.pdf (дата звернення: 17.12.2021).

308. Act on Imprisonment (Swedish Code of Statutes 2010:610). 17 p. URL: https://www.kriminalvarden.se/globalassets/om_oss/lagar/fangelselagen-engelska.pdf (дата звернення: 17.12.2021).

309. Anatomy of a SuperMax Prison. URL: <http://carrington.edu/blog/administrative/anatomy-of-a-supermax-prison/> (дата звернення: 10.08.22).

310. Cohen A. K. *Delinquent Boys: The Culture of Gang*. Glencoe. The Free Press, 1955. 202 p.

311. Control Units. URL: <http://prop1.org/legal/prisons/control.htm> (дата звернення: 10.08.22).

312. Coyle A. *The prisons we deserve*. London : Harper Collins Publishers, 1994. 272 p.

313. Déscarpes P. Philippe Pottier, Director of the National School of Prisons Administration, France. *Trends in Corrections: Interviews with Corrections Leaders Around the World* / ed. by Martha Henderson Hurley, Dilip K. Das. Vol. 2. Boca Raton : Taylor & Francis Group, 2015. P. 3–16.

314. Devery C. Criminal profiling and criminal investigation. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2010. № 26(4). P. 393–409.

315. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *Journal Crim.* № 31: Victimology. Toronto – London, 1974. P. 45–53.

316. Homel R., Thomson C. Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney : Hawkins Press, 2005. P. 101–108.

317. Johnson R., Morgan M. Suspicion formation among police officers: An international literature review. *Criminal Justice Studies*. 2013. № 26(1). P. 99–114.

318. Jordan J. Procesos de radicalizacion yihadista en Espana. Analisis sociopolitico en tres niveles. *Revista de Psicologia Social*. 2009. № 24 (2). P. 212.

319. Khalymon S., Bohatyrov I., Puzyrov M., Kolomiiets N., Bohatyrov A. Research Article Characteristic of a Female Recidivist: Qualitative Empirical Analysis (View from Ukraine). *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. First Published June 30, 2021. <https://doi.org/10.1177/0306624X211023919>

320. Khalymon S., Polovnikov V., Volynets P. Sociopsychological profile of a person who confidentially provides assistance to the operational unit. *Anuario de Psicología Jurídica*. 2020. №30. P. 13–20. URL: <https://doi.org/10.5093/apj2019a10>

321. Khoshnood A., Vafors Fritz M. Offender Characteristic s: A Study of 23 Violent Offenders in Sweden. *Deviant Behavior*. 2017. № 38(2). P. 141–153.

322. Kuryliuk Y., Khalymon S. Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. №9(27). P. 195–208. <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.21>

323. Kuryliuk Y., Khalymon S., Filippov S., Shvedova H., Zolka V., Vikhtiuk A. Criminological profile of corrupt border guard (Ukrainian experience). *Journal of Legal, Ethicsl and Regulatory Issues*. 2021. Volume 24, Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/>

articles/criminological-profile-of-corrupt-border-guard-ukrainian-experience.pdf (дата звернення 12.08.2022).

324. Kushnir Y., Hutsuliak M. The person of the criminal that committed a criminal offence in the field of inviolability of State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(43). P. 32–40. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.43.07.3>

325. Leggett K., Hiron B. Security and Dynamic Security in a Therapeutic Community Prison. *Dynamic Security: The Democratic Therapeutic Community in Prison* / ed. by M. Parker; foreword by J. Gunn. London : Jessica Kingsley Publishers, 2007. P. 232–241.

326. Lindström P., Leijonram E. The Swedish prison system. Prison policy and prisoners' rights: The protection of prisoners' fundamental rights in international and domestic law. *The Publications of the International Penal and Penitentiary Foundation*. 2008. Vol. 42. P. 559–570.

327. Messer C. The professionalization of criminal profiling. *Free Inquiry in Creative Sociology*. 2008. № 36(2). P. 67–74.

328. Prison Act. 1952. 32 p. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1952/52/pdfs/ukpga_19520052_en.pdf (дата звернення: 17.12.2021).

329. Simonović B., Djurdjevi Z., Janković B. Profile of Police Officers Convicted of Bribery. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. 2017. № 68(4). P. 371–384.

330. Sutherland E. H., Cressey D. R. Principles of Criminology. 7th ed. Chicago : Lippincott, 1966. 721 p.

331. United States Penitentiary, Marion. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Penitentiary,_Marion (дата звернення: 10.08.22).

332. Wilner A. From Rehabilitation to Recruitment. *True North in Canadian Public Policy*. 2010, October. Ottawa : The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy. P. 6.

ГЛОСАРІЙ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Алкоголізм – це соціально негативне явище, яке проявляється у зловживанні алкоголем і призводить до вчинення кримінального правопорушення.

Випадкова жертва – це особа, яка в результаті вчинення кримінального правопорушення стала такою внаслідок збігу обставин.

Випадковий вид злочинності серед неповнолітніх – це невдалий збіг обставин, коли неповнолітній, не усвідомлюючи всіх наслідків своєї поведінки, може вчинити кримінальне правопорушення всупереч загальній позитивній характеристиці або невідповідності як морально, так і фізично до опору в конкретній життєвій ситуації.

Військовий конфлікт в умовах гібридної війни – це ослаблення діяльності представників державної влади та правоохоронних органів, поява безробіття, загострення потреби в продуктах харчування та речах першої необхідності, підвищення нервозності населення, зростання рівня суперечок в міжособистісних стосунках; вимушена міграція населення.

Віктимізація – це процес перетворення особи або групи осіб на реальну жертву.

Віктимність – це здатність людини ставати жертвою злочину, що безпосередньо пов'язана з будь-якими особливостями особи й поведінки самого потерпілого або виниклими на цій основі специфічними взаєминами зі злочинцем.

Віктимність особи – це сукупність уроджених або соціально набутих нею властивостей, чи життєвих обставин, які привертають увагу злочинця та формують у нього злочинний намір вчинити злочин саме щодо цієї особи.

Віктимологічна профілактика – це система заходів державних та недержавних інституцій, спрямованих на запобігання кримінальних правопорушень шляхом зниження у населення в цілому чи окремих громадян ризику стати жертвою злочину.

Віртуальний простір – це відомості про способи, предмети, факти, події, явища і процеси, представлені в математичному,

символьному або будь-якому іншому виді, рухи, що перебувають у процесі по локальних і глобальних комп'ютерних мережах, або відомості, що зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального устрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їхнього зберігання, обробки й передачі.

Гібридна війна – війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які звичайно досягаються звичайною війною.

Групова віктимність – це прояви окремої категорії людей, які за певних обставин можуть наражатися на небезпеку заподіяння злочинної шкоди.

Детермінація злочинності – це сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, які у своєму зв'язку обумовлюють злочинну поведінку особи у суспільстві.

Детермінізм – це філософське вчення про універсальний діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість предметів і явищ природи та суспільства, що утворюють цілісність навколишнього світу, забезпечують його зміни та розвиток.

Динаміка злочинності – це кримінологічна категорія, яка означає тимчасовий рух злочинності у бік зростання, зниження, стабілізації.

Домашнє насильство – це усі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, вчинені між колишнім чи теперішнім подружжям чи людьми, які разом живуть чи жили.

Економічна злочинність – це сукупність кримінально карних діянь, які вчиняються в економічній сфері з використанням легітимних, техніко-облікових та контрольно-управлінських прав і повноважень, здійснюються систематично і мають довготривалий характер.

Економічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, зали-

шення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Загальносоціальне віктимологічне запобігання – це заходи, що передбачають зниження віктимологічного потенціалу суспільства, виявлення та обмеження дії детермінант масової віктимізації.

Загальносоціальне запобігання – це соціальна реакція держави і суспільства на злочинність.

Загальносоціальні заходи запобігання злочинності в умовах гібридної війни – це комплекс правових, соціально-економічних та культурно, виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та удосконалення суспільних відносин, усунення або нейтралізацію причин і умов злочинності в умовах гібридної війни.

Запобігання економічній злочинності – це узгоджена система заходів політичного, економічного, соціального, організаційно-правового характеру, яка спрямована на усунення причин та умов вчинення економічних злочинів.

Запобігання злочинності в умовах гібридної війни – комплексна система дій правоохоронних органів на основі оцінки обстановки, розташування сил і засобів, реальності погроз з боку бойовиків та їх потенційних можливостей, умов місцевості (території), періоду доби, наявності різних негативних та дестабілізуювальних умов.

Запобігання організованій злочинності – це комплекс державно-правових заходів, спрямованих на виявлення, припинення, локалізацію та нейтралізацію злочинних організацій, а також своєчасне притягнення до кримінальної відповідальності учасників кримінальних співтовариств.

Запобігання пенітенціарним злочинам – це діяльність персоналу органів та установ виконання покарань, яка спрямована на виявлення причин та умов вчинення засудженими нових кримінальних правопорушень, а також застосування до них заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного впливу.

Запобігання сімейно-побутовій злочинності – це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди.

Запобігання злочинності – це особливий вид соціального управління, який покликаний забезпечити безпеку суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність, шляхом розробки та здійснення суб'єктами запобігання спеціальних запобіжних заходів.

Заходи запобігання професійній злочинності – це економіко-правові заходи, що мають на меті нейтралізувати протиправне збагачення професійних і організованих злочинців, оскільки основою їх існування є відповідна матеріальна база, яка, з одного боку, включає значні грошові кошти самих кримінальних елементів, а з іншого – можливості її постійного поповнення.

Злісний вид злочинності серед неповнолітніх – це стійка домінуюча активність неповнолітнього на вчинення кримінального правопорушення, прагнення до самоствердження, бажання бути лідером у групі у поєднанні з їхніми обмеженими можливостями.

Злочинність – це відображення розвитку суспільства, його соціального середовища, що генетично складається з багатьох самостійних факторів, які тісно пов'язані між собою культурними, національними традиціями і звичаями, правовими заборонами тощо.

Злочинність – це корозія, яка роз'їдає державний устрій країни та її національну безпеку, а тому її своєчасне усунення є завданням не тільки державних і недержавних інституцій, а всього населення країни.

Злочинність в умовах гібридної війни – це складне соціально-правове явище, що перешкоджає ефективному функціонуванню всіх інститутів суспільства і держави на обмеженій

збройним конфліктом території та застосуванні щодо військових, військовополонених, мирного населення насильства, інших посягань на життя, здоров'я та інші охоронювані законом блага з метою досягнення злочинних цілей.

Злочинність неповнолітніх – це порівняно масовий соціальний феномен, що виражається у статистичній сукупності фактів протиправної (кримінально-забороненої) поведінки суб'єктів злочину у віці від 14 до 18 років на певній території за відповідний період часу.

Злочинність у місцях несвободи – це негативне соціально-правове явище, яке відбувається в умовах посиленого контролю та нагляду, є різновидом рецидиву і виражається в сукупності заборонених чинним законодавством діянь, вчинених засудженими, які відбувають покарання за попередній злочин у місцях несвободи.

Злочинність у сфері оподаткування – це умисне ухилення особою незалежно від форм власності чи будь-якою іншою особою від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що призвело до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у певних розмірах.

Інверсійна жертва – це особа, яка в процесі злочинного посягання на неї зазнає шкоди і спричинює її.

Індивідуальна віктимність – це сукупність фізіологічних, психічних та соціальних ознак, які створюють певні умови і мотивують особу наражатися на небезпеку стати жертвою злочину.

Індивідуальне віктимологічне запобігання – це заходи, які направлені на конкретну особу з підвищеним рівнем віктимності з метою недопущення стосовно неї злочинного посягання.

Індивідуально-профілактичне запобігання злочинності – це заходи, які направлені на конкретну особу, вони можуть бути як на ранній, так і безпосередній стадіях виникнення у цієї особи злочинного наміру щодо вчинення кримінального правопорушення.

Кіберзлочини – це суспільно-небезпечні діяння, які так чи інакше пов'язані з кіберпростором та комп'ютерною інформацією, що моделюється комп'ютерами.

Кіберзлочинність – це сучасне соціальне явище, яке являє собою систему передбачених кримінальним законом діянь, які вирізняються високою організованістю та вузькою спеціалізацією ролей і обов'язків кіберзлочинців.

Кіберпростір – це середовище, яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі «Інтернет» та/або інших глобальних мереж передачі даних.

Класифікація злочинців – це розподіл осіб, які вчинили кримінальні правопорушення на певній території за певними ознаками.

Коефіцієнт злочинності – це кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень і кількість населення (вікова категорія якого підпадає під кримінальну відповідальність), де вони вчинені.

Конкретна життєва ситуація – це обставини, які породжують поведінку людини безпосередньо перед вчиненням злочину і впливають на мотивацію прийняття відповідного рішення діяти на власний розсуд.

Корупційна злочинність – це суспільно-небезпечне явище, яке безжалісно руйнує демократичні засади побудови суспільства, порушує принцип рівності громадян та юридичних осіб перед законом, викликає напругу в суспільстві, формує у світової спільноти імідж корумпованої держави.

Корупційна угода – це коли особа, що перебуває на державній або комерційній службі, незаконно, всупереч інтересам служби або без службової необхідності використовує свої службові повноваження в інтересах певної особи або інших осіб за матеріальну або нематеріальну винагороду.

Корупційне вимагання – це коли посадова особа вимагає додаткову винагороду за виконання обов'язків, що входять до кола її повноважень.

Корупційний підкуп – це коли особа пропонує посадовій особі прийняти певну винагороду за реалізацію офіційних повноважень

або інших можливостей в її інтересах громадянина або інтересах третіх осіб.

Кримінально-правові ознаки особи злочинця – це не тільки дані про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, види співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), інтенсивність кримінальних проявів, наявність судимості тощо.

Кримінологічна віктимологія – це система знань про жертву злочинів, закономірності та чинники їхньої поведінки, типові ситуації, що призводять до злочинних посягань, а також заходи віктимологічного запобігання.

Кримінологічна профілактика – це сукупність заходів, завдяки яким суб'єкти запобігання вчасно виявляють та усувають негативні явища, які створюють умови виникнення злочинності чи її окремих видів.

Кримінологічне прогнозування – це процес наукового передбачення змін, тенденцій, кількісних і якісних характеристик злочинності, її детермінант, особи злочинця, діяльності з попередження злочинів у майбутньому, а також перспектив розвитку самої кримінологічної науки.

Кримінологія – це сучасна самостійна соціально-правова наука, яка має свій предмет, ознаки, функції, методи дослідження, котра вивчає тенденції та закономірності злочинності, причини й обставини, що її обумовлюють, особу злочинця, інтегрує і переробляє напрацювання інших галузей знань для пояснення свого предмета і для потреб практики запобігання злочинності.

Кримінологія як навчальна дисципліна – це самостійний навчальний курс, побудований на модульно систематизованому відображенні основних положень кримінологічної науки, інших наук, практичної діяльності запобігання злочинності.

Кримінологія як напрям практичної діяльності – це системоутворювальна запобіжна діяльність правоохоронних органів і суду шляхом використання кримінологічних засобів з метою запобігання злочинності.

Кримінологія як наука – це система знань про природу і сутність злочинності, її детермінанти, особу злочинця і жертву злочинів, а також про заходи запобігання злочинності.

Латентна злочинність – це сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і не відображаються в офіційній статистиці.

Майнові фактори злочинності – це фактори, які характеризуються корисливими мотивами, збагаченням, привласненням чужого майна, його знищення, а тому вони повинні оцінюватися за витратами потерпілого від злочину, це і витрати на лікарські засоби або перебування потерпілого у лікарні, це відшкодування майна тощо.

Масова віктимність – це загальний стан людини у соціумі і захищеності її прав у державі шляхом поширення у різних сферах суспільного життя криміналізації нових суспільно небезпечних діянь значною частиною латентних злочинів і їх жертв.

Моральні фактори злочинності – це фактори, які обумовлюються низьким рівнем виховання, приниженням честі й гідності, зневажливим відношенням до людини як особистості, релігійною та расовою нетерпимістю, традиціями громади, народу. На жаль, саме ці фактори складно оцінити у майновому вимірі, але вони не можуть бути виключені із загального алгоритму визначення оцінки злочинності.

Наркоманія – це соціальне негативне явище, яке руйнує здоров'я людини, зумовлює залежність людського організму до постійного вживання наркотичних засобів і спонукає людину до вчинення протиправних діянь.

Насильство в сім'ї – це сукупність суспільно небезпечних і кримінально карних умисних діянь, які посягають на життя, здоров'я та тілесну недоторканність одного з членів родини проти його волі.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) – це центральний орган виконавчої влади, який формує та реалізує державну антикорупційну політику, має превентивну функцію, зокрема перевіряє декларації державних службовців.

Національне антикорупційне бюро (НАБУ) – це державний правоохоронний орган, на який покладається виявлення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових злочинів.

Негативний вид злочинності серед неповнолітніх – це надзвичайно агресивна реакція неповнолітнього на навколишній світ, яка викликає у нього невіру до дорослих, спонукає на вчинення кримінального правопорушення.

Нестійкий вид злочинності серед неповнолітніх – це потрапляння неповнолітнього в конкретну життєву ситуацію, яка і штовхає його на вчинення кримінального правопорушення.

Об'єктивні причини злочинності – це конкретні суперечності у суспільному бутті, в економічних і соціальних відносинах людей, труднощі і вади, що породжують антигромадську мотивацію і злочинну поведінку.

Об'єктивні умови злочинності – це недоліки в організації правового, матеріального, фінансового і технічного порядку, які підтримують, а іноді й активізують дію суб'єктивних і об'єктивних причин кримінального правопорушення.

Ознаки організованої злочинності – це характерні риси особливого суспільно небезпечного явища, яке суттєво відрізняється від інших форм злочинної діяльності своїми кримінальними наслідками.

Описова функція – це функція, яка зумовлена необхідністю систематизації, опису та нагромадження одержаного дослідницького матеріалу у вигляді аналітичних довідок, наукових статей, інформаційних бюлетенів, монографій, звітів правоохоронних органів, комп'ютерних матеріалів щодо шляхів запобігання злочинності.

Оптимізація оподаткування – це дії платника, спрямовані на зменшення власних податкових зобов'язань, але за умови, що такі дії повністю відповідають діючому законодавству.

Організована злочинність – це сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, які вчиняються згуртованим кримінальним середовищем, з метою отримання

доходів злочинним шляхом, часто із замаскованим використанням офіційних економічних і організаційних структур, а також корумпованих елементів державного апарату.

Особа злочинця – це сукупність соціально значимих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину з низьким рівнем контролю над собою і винну в порушенні норм кримінального закону.

Пенітенціарна віктимізація – це процес перетворення особи (засуджених, персоналу) у жертву злочину в результаті вчинення стосовно неї кримінального правопорушення в місцях несвободи.

Пенітенціарна злочинність – це сукупність кримінально карних діянь, вчинених як засудженими, так і персоналом у місцях несвободи Міністерства юстиції України, які пов'язані між собою кримінально-виконавчим процесом, мають свою динаміку, свої закономірності, кількісні та якісні характеристики і в сукупності негативно впливають на порядок і умови виконання і відбування покарання.

Пенітенціарний (від латинського – покаєння, розкаяння, виправлення) – той, що застосовується органами і установами виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України для виправлення і ресоціалізації засуджених.

План – це різновид управлінського рішення, поданого у вигляді системи взаємоузгоджених і взаємопов'язаних заходів, які потрібно здійснити у встановленій послідовності та визначені строки з метою досягнення поставлених цілей.

Податкові ями – це підприємства, що здійснюють безтоварні угоди, і, як наслідок, оформляють документи на поставку неіснуючого товару або надання послуг.

Пояснювальна функція – це функція, яка на основі емпіричних даних і теоретичних положень розкриває суть досліджуваних об'єктів, надає їм наукового та практичного пояснення. Особливого значення вона набуває тоді, коли правоохоронні органи, вивчаючи збільшення злочинності в тому чи іншому регіоні, надають їй науково обґрунтованого пояснення і пропонують заходи щодо її запобігання.

Практико-перетворювальна функція – це функція, яка має цілісний характер, надає пояснення і прогнозування підпорядкованим інтересам наукового управління соціальними процесами, пов'язаними з проблемами злочинності в державі, регіоні, місті і визначає кількісні і якісні характеристики розвитку злочинності в сукупності всіх її структурних елементів.

Причини злочинності – це явища, що породжують злочинність як наслідок. Причини злочинності поділяються на об'єктивні та суб'єктивні.

Причини і умови злочинності в умовах гібридної війни – обставини, процеси та явища, що виникають в умовах збройного, інформаційного та іншого протистояння і суттєво впливають на стан, динаміку та кількісні і якісні показники вчинення злочинів, що становлять структуру зазначеного виду злочинності.

Причини та умови професійної злочинності – це об'єктивні і суб'єктивні обставини, які спонукують особу, що володіє вузькою спеціальністю, займатися певного роду злочинною діяльністю.

Прогноз пенітенціарної злочинності – це науково обґрунтоване судження про майбутні, ймовірні параметри пенітенціарної злочинності у прогнозований період часу.

Проституція – це позашлюбний систематичний вступ жінки чи чоловіка в сексуальні стосунки з однією чи кількома особами за плату або систематичне надання свого тіла для задоволення сексуальних потреб інших осіб з метою, отримання матеріальної вигоди.

Професійна злочинність – це вид злочинності, який характеризується постійністю вчинення умисних злочинів, учинених суб'єктами злочинної діяльності, шляхом використання притаманних їм спеціальних знань, досвіду, навичок, вмінь з метою задоволення своїх матеріальних та духовних потреб.

Професійний злочинець – це особа, яка багаторазово вчиняє одне і те ж умисне кримінальне правопорушення, вперто не хоче відмовлятися від такої поведінки, оскільки вона є джерелом існування, і розраховує на безкарність.

Психологічне насильство в сім'ї – це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі

щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Психологічні фактори злочинності – це фактори, які передбачають певну подію, яка може виступати як доказ хвороби чи серйозного розладу злочинця, психологічне перевантаження потерпілого або його родичів від іншого злочину, тобто перебування в стані ефекту, а тому психологічні фактори постійно перебувають в контексті інших факторів.

Регіональне запобігання злочинності – це територіальна схожість та відмінність злочинності, яка класифікує регіони за рівнем кримінальної вираженості території та функціонування регіональної системи запобігання злочинності.

Регулятивна функція – це функція, яка полягає у виконанні завдань, поставлених перед кримінологічною наукою, зокрема таких, як: отримання достовірних даних про злочинність; вивчення об'єктивних та суб'єктивних факторів, які впливають на злочинність; розробка наукових рекомендацій щодо запобігання злочинності, в тому числі і злочинів, що представляють загрозу національній безпеці тощо.

Рівень злочинності – це фіксована в абсолютних величинах кількість зареєстрованих у Єдиному реєстрі кримінальних правопорушень, а також осіб, які її вчинили на певній території за певний відрізок часу. Рівень злочинності вимірюється за чотирма показниками: скільки вчинено кримінальних правопорушень; скільки з них дійшли до суду; скільки осіб засудженого за вчинення кримінального правопорушення; латентна злочинність.

Сексуальне насильство – це форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди, або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші пра-

вопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності.

Система заходів запобігання пенітенціарній злочинності – це сукупність взаємопов'язаних різноманітних заходів, які проводить адміністрація установи виконання покарань з метою усунення причин та умов пенітенціарної злочинності.

Сімейно-побутова злочинність – це домашня насильницька модель поведінки одного із членів сім'ї, яка в процесі сімейного життя завдає моральної, фізичної, психологічної та матеріальної шкоди, а також негативно впливає на виховання дітей.

Соціальні фактори злочинності – це фактори, які характеризуються: низьким рівнем життя людей, надзвичайними подіями (загроза збереження самобутності України, світова економічна криза, природні катаклізми); непрофесійністю розкриття та запобігання вчинення злочинів правоохоронними органами; специфічністю вчинення кримінального правопорушення (корупційні та економічні правопорушення, військові злочини); національними звичаями та традиціями; рецидивом, що поєднаний з виправленням і ресоціалізацією злочинців; впливом на злочинність родини, громади та спільноти.

Соціально-демографічні ознаки особи злочинця – це стать, вік, освіта, місце народження і проживання, громадянство та інші відомості демографічного характеру.

Соціально-рольові ознаки особи злочинця – це функції індивіда, обумовлені його становищем у системі суспільних відносин, належністю до певної соціальної групи, взаємодією з іншими людьми та організаціями у різних сферах життя (робітник чи службовець, рядовий виконавець чи керівник, неодружений чи глава сім'ї, працездатний чи непрацездатний, безробітний і т.п.).

Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) – це самостійний структурний підрозділ Генеральної прокуратури України, на який покладена функція підтримання державного обвинувачення, у провадженнях, досудового розслідування, яке здійснюється НАБУ.

Спеціально-віктимологічне запобігання – це заходи зниження рівня віктимності найбільш вразливих соціальних груп (пенсіонери, неповнолітні, молодь).

Спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність запобіжних заходів, які використовує держава та громадські інституції у соціальних групах і колективах.

Спеціально-кримінологічне запобігання корупції – це діяльність спеціальних суб'єктів, наділених законом проводити спеціально-кримінологічні заходи шляхом усунення, нейтралізації та обмеження причин та умов корупційної злочинності.

Спеціально-кримінологічний рівень запобігання сімейно-побутовій злочинності – це цілеспрямованій вплив спеціальних державних органів, в тому числі і органів місцевого самоврядування, громадських формувань на криміногенні фактори, що обумовлюють окремі види і групи насильства в сім'ї. Усунення чи нейтралізація таких комплексів специфічних причин і умов злочинної поведінки в сім'ї здійснюється у процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких запобіжна функція є виконанням їхніх професійних завдань.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в умовах гібридної війни – це сукупність заходів запобігання злочинності спеціально уповноваженими органами, громадськими організаціями, соціальними групами і громадянами, спрямованих на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності та злочинної поведінки окремих осіб в умовах гібридної війни.

Стан злочинності – це кількісно-якісна характеристика злочинності в державі або в регіоні за певний період часу з урахуванням показників рівня злочинності її структури, динаміки, ступеня латентності.

Структура економічної злочинності – це розкрадання, ухилення від сплати податків, шахрайство, хабарництво, підроблення грошей, фіктивне підприємство тощо.

Структура злочинності – це внутрішня її характеристика, яка обумовлена властивими їй ознаками: ставленням винного до вчи-

неного; розбіжністю у ступені суспільної небезпеки діянь; властивістю ознак особи, винної у вчиненні; кількістю найбільш небезпечних злочинів.

Структура організованої злочинності – це ієрархічна побудова кримінального угруповання (об'єднання), створена для систематичної злочинної діяльності як у країні, так і за її межами.

Суб'єкти запобігання злочинності – це сукупність державних органів, громадських організацій та громадян, які здійснюють свої повноваження на різних рівнях і у різних масштабах управління й планування запобіжної діяльності, виконання запобіжних заходів та мають у зв'язку з цим певні права й обов'язки і несуть відповідальність за досягнення поставленої мети.

Суб'єктивні причини злочинності – це певні елементи соціальної психології, які виявляються у спотворених потребах, інтересах, цілях, мотивах, етичних цінностях і правосвідомості осіб, що вчиняють кримінальне правопорушення.

Суб'єктивні умови злочинності – це демографічні та соціально-психологічні особливості населення (приси характеру, темперамент, вік, стать тощо).

Судимість – це правовий стан особи, пов'язаний з фактом засудження його судом до певної міри покарання за вчинення кримінального правопорушення.

Теоретико-пізнавальна функція – це функція, яка спрямована на вироблення нового кримінологічного знання про закономірності розвитку злочинності, майбутній її стан, формування теорії і методології наукового її пізнання, надання обґрунтованих висновків щодо її запобігання.

Типологія злочинців – це розподіл злочинців на категорії за ознаками, які генетично пов'язані із злочинною поведінкою.

Умови злочинності – це явища, що не зумовлюють появу злочинності, але сприяють або перешкоджають її виникненню.

Ухилення від оподаткування – це дії платника, спрямовані на незаконне скорочення розміру своїх зобов'язань зі сплати податків (у т. ч. незаконне отримання бюджетного відшкодування з ПДВ тощо).

Фактори злочинності – це родове поняття, яке включає в себе всі види криміногенної детермінації.

Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Форма запобігання злочинності – це науково обґрунтована система найбільш доцільних засобів вирішення завдань запобігання злочинності.

Функція соціального контролю – це функція, яка полягає у виробленні кримінологією науково обґрунтованих ефективних рекомендацій, спрямованих на запобігання злочинності, надання допомоги населенню країни, як не стати жертвою злочину, як діяти в тих конкретних життєвих ситуаціях, що пов'язані із злочинністю тощо.

Ціна злочинності в Україні – це система компонентів, які в сукупності оцінюють кримінальне правопорушення як суспільно небезпечне явище, від заподіяння якого наступають моральні і матеріальні збитки особі і державі.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

БОГАТИРЬОВ Іван Григорович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (загальна редакція, розділ 1, розділ 10 у співавторстві з Боровиком А.В.);

БОРОВИК Андрій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, академік Міжнародної кадрової академії, академік Академії адміністративно-правових наук України, член-кореспондент Академії економічних наук України, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (загальна редакція, розділ 8 у співавторстві з Богатирьовим А.І., розділ 10 у співавторстві з Богатирьовим І.Г.; розділ 11 у співавторстві з Березюк К.Г.).

ДЖУЖА Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ (розділ 6 у співавторстві з Тичиною Д.М.).

МИХАЙЛИК Олександр Григорович – доктор юридичних наук, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ННіП імені Князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (розділ 9 у співавторстві з Михайликом Д.О.).

БОГАТИРЬОВ Андрій Іванович – доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (розділ 2 у співавторстві з Колодчиним Д.В., розділ 3 у співавторстві з Деревянко Н.З., розділ 8 у співавторстві з Боровиком А.В., розділ 14 у співавторстві з Богатирьовою О.І.).

БОГАТИРЬОВА Ольга Іванівна – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ННіП імені Князя Володимира

Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (розділ 5 у співавторстві з Халимоном С.І., розділ 14 у співавторстві з Богатирьовим А.І.).

ПУЗИРЬОВ Сергій Михайлович – доктор юридичних наук, старший дослідник, начальник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва Академії Державної пенітенціарної служби (розділ 13).

ШКУТА Олег Олегович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ (розділ 7 у співавторстві з Дмитренко Н.А.).

КИСЛИЙ Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор ННіП імені Князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (розділ 12 у співавторстві зі Стрелюком Я.В.).

ХАЛИМОН Сергій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького (розділ 5 у співавторстві з Богатирьовою О.І.).

ГОЛОВАЧ Андрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік Національної академії наук вищої освіти, директор Інституту права Донецького університету економіки та права (розділ 4 у співавторстві з Подлегаєвим К.М.).

СТРЕЛЮК Ян Володимирович – доктор юридичних наук, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ННіП імені Князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (розділ 12 у співавторстві з Кислим А.М.).

БЕРЕЗЮК Катерина Григорівна – доктор філософії в галузі права, екскленкиня ЦВК України (розділ 11 у співавторстві з Боровиком А.В.).

ДЕРЕВ'ЯНКО Наталія Зеновіївна – доктор філософії в галузі права, доцент, член-кореспондент Міжнародної кадрової академії, член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук України, завідувач кафедри кримінально-правових та адмініс-

тративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (розділ 3 у співавторстві з Богатирьовим А.І.).

ТИЧИНА Дмитро Михайлович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ (розділ 6 у співавторстві з Джужею О.М.).

КОЛОДЧИН Дмитро Васильович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ННІП імені Князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (розділ 2 у співавторстві з Богатирьовим А.І.).

ДМИТРЕНКО Наталія Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ (розділ 7 у співавторстві зі Шкутою О.О.).

МИХАЙЛИК Дмитро Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ННІП імені Князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (розділ 9 у співавторстві з Михайликом О.Г.).

ПОДЛЕГАЄВ Костянтин Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності ННІП імені Князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом (розділ 4 у співавторстві з Головачем А.В.).

Навчальне видання

ПЕНІТЕНЦІАРНА КРИМІНОЛОГІЯ

Підручник

Технічне редагування
Верстання
Дизайн обкладинки

Тетяна Шутова
Тихон Мартиненко
Анастасія Юдашкіна

Г Е Л Ь В Е Т И К А
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 07.09.2022 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 26,97. Тираж 300.
Замовлення № 0822п-117.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня –
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.